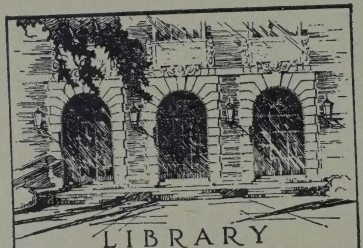

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

949.6
Io7i

ISTORIA

STATELOR BALCANICE

ÎN EPOCA MODERNĂ

◆ ◆ ◆

LECȚIĬ ȚINUTE LA UNIVERSITATEA
DIN BUCUREȘTĬ

DE

N. IORGA

VĂLENIĬ-DE-MUNTE

TIPOGRAFIA SOCIETĂȚIĬ „NEAMUL ROMÂNESC“
1913

949.6
I07i

PREFAȚĂ.

În anul școlar 1912-3, în timpul cînd Turcia europeană cădea supt loviturile „cruciatei“ balcanice și România, total nepregătită pentru o așa de însemnată schimbare, căuta să se orienteze între deosebitele curente de opinie publică, țineam la Universitate un curs despre Istoria Statelor din Balcani. Între ascultători era principele Carol al României, și subiectul fusese ales cu specială privire la neobișnuitul student care avea să frecventeze un an de zile cursurile noastre.

De atunci lucruri mari s'au întîmplat. Orientarea și-a găsit-o România, în urma noii lovituri a conflictului armat între aliați pentru împărțirea teritoriilor cucerite E aceia care se cuprinde și in resoluția de la 1908 a adunării ținute de Liga Culturală în sala Dacia și în programul partidului naționalist-democrat: desfacerea de alianțele costisitoare și primejdioase cu Puterile mari și apropierea de acele State din Peninsula Balcanică față de care, în puterea unei întregi tradiții, ni revine un rol conducător.

Sensul păcii de la București e acesta; deci o ideie desfăcută din studiul realităților trecute și actuale s'a impus prin însăși necesitatea lucrurilor. Pacea am făcut-o noi și potrivit cu interesele noastre. Ne îndrumăm în chip firesc către confederația balcanică, oricîte piedeci ar trebui să se mai înlăture încă și oricît sînge chiar ar trebui să se mai verse[1].

[1] „Grâce à la liberté et aux autonomies locales“, scrie Laveleye (II, pp. 62-3), „il est possible de constituer un État où différentes na-

Pentru ca o direcție de politică externă să se stabilească definitiv se cere însă un consimțimînt absolut al conștiinței publice.

Această conștiință trebuie pregătită printr'o informație sigură. Pentru a înțelege ce este, *ea trebuie să știe ce* a fost. *Trebuie ca oricine să-și dea seama de* rolul nostru *în acele lucruri care aŭ fost.* Trebuie să recunoască aiurea fenomene care s'aŭ petrecut și la noĭ și care se pot petrece și în mijlocul nostru. *Trebuie să aibă ca forțe active toate elementele cu care se vor da soluțiile viitoruluĭ.*

De aceia daŭ această carte, în care pentru întâiașĭ dată viața Balcanilor se presintă din punctul lor de vedere și într'o legătură care li e proprie. *Doresc să fie o carte populară și cred că, ajungînd a se răspîndi, ar da un ajutor singureĭ politice pe care de aicĭ înnainte trebuie să o facem,* sîntem siliți *a o face.*

Văleniĭ-de-Munte, 3 August 1913.

---

tionalités peuvent exister et se développer, sans se gêner et se nuire... Pourquoi donc aujourd'hui ces rivalités, ces hostilités, ces compétitions pour la suprématie entre des populations qui devraient s'unir?"

CAPITOLUL I-iŭ.

Introducere: Necesitatea studiuluĭ istorieĭ Statelor balcanice.

Împrejurările de la hotarele noastre se schimbă cu desăvîrșire. Ceia ce se părea că va rămînea încă multă vreme numaĭ visul unor idealiștĭ romanticĭ se preface într'o realitate care va fi plină de înrîuririĭ asupra noastră. Cu o Mare Bulgarie, o Mare Serbie, o Grecie maĭ mare vom avea a face de acum înnainte. Pentru a ne păstra în fața lor, pentru a lua în mijlocul lor rolul care ni se cuvine potrivit cu desvoltarea noastră și cu o tradiție pe care nimenĭ nu se poate gîndi serios s'o tăgăduiască, trebuie cunoștința deplină, adîncă a Statelor și popoarelor de dincolo de Dunăre, în starea lor actuală și — condiție neapărată — în desvoltarea lor istorică.

Biruințile de ierĭ vor fi înlăturat cu totul anume prejudecățĭ desprețuitoare. Dacă nu, le vor înlătura în curînd. Ceĭ ce rîd ușor, se pleacă și eĭ înnaintea succesuluĭ, chiar dacă l-ar invidià. Totusĭ nu strică să se fixeze în această introducere a cursuluĭ privitor la popoarele balcanice situația noastră *reală* față de dînsele, pe care o întunecaŭ vechĭ prejudecățĭ de falșă „nobleță“ etnică.

Sîntem noĭ balcanicĭ orĭ ba? Dar orĭcine îșĭ aduce aminte că maĭ ierĭ încă „balcanic“ era un cuvînt de batjocură, cu care numiam mentalităților inferioare și apucăturĭ sălbatece ale vieții politice. Totușĭ atuncĭ, cînd ne supăram așa de răŭ, ca și acum, cînd începem a recunoaște, *eram* balcanicĭ. Și încă în maĭ multe sensurĭ.

Avem de la 1878 un teritoriu dincolo de Dunăre, fie și în partea aceia unde o linie trasă de la cursul mijlociŭ al Dunării la Marea Neagră ar cuprinde și adausul nostru „balcanic“. E adevărat că din punct de vedere geologic acest pămînt dobrogean, cu caractere de mare și interesantă vechime, aparține tot așa de puțin formațiunilor din Balcanĭ ca și celor din Carpații, maĭ nouă și unele și altele. Însă geografia politică și toate urmările eĭ etnice, religioase, culturale alipesc Dobrogea la complexul țerilor balcanice.

Dar, pe vremurĭ, balcanismul poporuluĭ nostru și chiar al cîte unuia din Statele ce am întemeiat a fost foarte pronunțat și de o însemnătate deosebită. Doar și azĭ trăiesc în acele părți sute de miĭ de Aromînĭ, de „Romînĭ macedonenĭ“ pentru noĭ, carĭ sînt și Romînĭ albanesĭ și Romînĭ tesalioțĭ și Romînĭ din Vechea Serbie și, prin coloniile lor de industriașĭ, de negustorĭ, de hangiĭ, Romînĭ din toată Peninsula Balcanică. A fost un timp cînd „Vlahiĭ de la munte“ *(Vlachi de Montanea),* carĭ dădeaŭ la Ragusa, la Cattaro și în alte porturĭ ale Adriaticeĭ pe vînzătoriĭ de caș și pe chiragiĭ, pe chervanagiĭ, pe ὁδῖται de pe vremurĭ — căcĭ acesta e sensul mențiunĭĭ din cronica bizantină prin care eĭ apar în scris pentru întăia oară —, cuprindeaŭ cu cetele și cătunele lor tot Pindul. A fost un timp cînd elemente desfăcute dintre dînșiĭ, întovărășind pe Albanesĭ în acea rătăcire de la sfîrșitul veaculuĭ al XIV-lea care i-a dus pe aceștia pănă la Atena și în Egina, aŭ răsbătut și în văile Peloponesuluĭ, unde-ĭ pomenesc izvoarele venețiene de după

1400. A fost un timp cînd toată Serbia era împănată de păstorĭ vlahĭ, pe cari și înnainte de 1300 îĭ colonisaŭ pe pămîntul mănăstirilor orĭ îĭ legaŭ de averea lor ceĭ d'intăiŭ regĭ sîrbeștĭ. Și Bosnia vecină era așa de plină de dînșiĭ, încît la năvălirea lor Turciĭ aŭ avut de lucru și cu aceștĭ Vlahĭ. În apropiere de Sava și Drava Imperialiĭ se apăraŭ în veacul al XVI-lea, pe vremea luĭ Alexandru Lăpușneanu, împotriva cetelor care, cu Voevozĭ, cu cnezĭ, cu harambașĭ, duceaŭ o luptă de hrană și de glorie la graniță, și, pe atuncĭ, dacă nume ca Damian Frîncul se pot culege în rapoartele militare, aceasta înseamnă că serbisarea nu înlocuise încă graiul nostru. Și să nu uităm nicĭ pe aceĭ Uscocĭ, vestițĭ pirați dușmanĭ aĭ Turcilor, cari și-aŭ zis întăiŭ Morlahĭ, ceia ce înseamnă că și vechiĭ Bizantinĭ îĭ recunoșteaŭ ca Maurovlahĭ, ca „Romînĭ Negri“, și că în această calitate i-aŭ recomandat Veneției veniți maĭ tărziŭ, cărora li-aŭ fost timp de secole auxiliarĭ, cam periculoșĭ, dar foarte folositorĭ, în părțile de la Segna (Zengg) și din împrejurimĭ: unul din aĭ lor, slavisat, italianisat, născut pe pămînt imperial, trecut prin Stambul, a fost Gașpar-Vodă Gratiani, Domn al țerĭĭ Moldoveĭ. Fără a maĭ vorbi de faptul, în de obște știut, că necontenite emigrațiĭ țerănești de la noĭ, și nu numaĭ în epoca de prigonire fiscală a Fanarioților, aŭ dat Serbieĭ moderne cele peste 80 de comune, fără „enclave“ străine, din valea Timoculuĭ, iar Bulgarieĭ și maĭ nouă grupele românești compacte de la Vidin, de la Lom, de la Nicopol, de la Sișțov și de la Turtucaia.

Am zis că și unele din Statele noastre aŭ știut drumul Balcanilor. Nu maĭ vorbim de acele expediții de pe la 1260, cînd Voevoziĭ și cneziĭ noștri rămașĭ fără nume aŭ întovărășit pe acel „rege tînăr“ al Ungarieĭ, așezat în Ardeal și răzimat maĭ ales pe elemente românești, pe acel Ștefan care pătrunse, îm-

potriva Bulgarilor, pe la Vidin și pe aiurea, până la Plevna, unde era să ne întoarcem și peste șese sute de anĭ. Dar a fost un timp cînd întreaga moștenire bizantină, balcanică părea că poate să revie Domnilor noștri, cari, singurĭ rămașĭ în picioare dintre creștinĭ, arătaŭ că o doresc și că sînt în stare a jertfi pentru dînsa. De la începutul întemeierĭĭ principatuluĭ muntean, strînse legăturĭ de familie cu Casa domnitoare sîrbească—Domnița Anca după Uroș fiul luĭ Dușan—, cu Casa domnitoare din Tîrnova—numele de Alexandru al Țaruluĭ mort la 1365 și al Domnuluĭ contemporan din Țara-Românească; fiica luĭ Basarab măritată după acest Țar Alexandru; una din fiicele luĭ Alexandru Voevod, soție a luĭ Sracimir din Vidin, fiul Țaruluĭ —, cu Bosnieciĭ chiar — cum pare să arăte numele de Vlaicu al fiuluĭ luĭ Alexandru —, cu Bizantiniĭ — de la cari ni-a venit principesa constantinopolitană Calinichia și, odată cu legătura de familie, titlul de „despot“ pentru Mircea, titlu care nu se dădea decît rudelor Împăratuluĭ, — toate aceste alianțe îndreptaŭ spre Balcanĭ pe Voevoziĭ din Argeș Pentru păstrarea puterĭĭ în mîna creștinilor înrudițĭ aŭ dat eĭ partea lor în marile lupte de la Cirmen și de la Cîmpul Mierleĭ, în 1371 și 1389, și, după ce s'a văzut că resistența Statelor maĭ vechĭ e cu neputință, cĭ aŭ încercat să le înlocuiască. Astfel ostașiĭ luĭ Vlaicu el însușĭ aŭ stat în Vidin, aĭ căruĭ locuitorĭ îl aclamaŭ pe Romîn cu titlul de „Craiŭ“, și în Nicopol, iar aĭ luĭ Mircea aŭ păzit anĭ de zile Silistra. Toată Dobrogea, unde s'a revărsat în curînd prisosul poporațieĭ românești din partea răsăriteană a principatuluĭ muntean, ajunge după Dobroticĭ și fiul săŭ Ivanco Ținut al Domnilor maluluĭ stîng dunărean. Și, dacă Mohammed I-iŭ n'ar fi izbutit, cu înlăturarea fraților săĭ, să reconstituie Imperiul otoman unitar, cine știe până unde și cu ce urmărĭ ar fi putut înnainta această veche penetrație românească în Balcanĭ!

Și, în această expansiune națională, ca și în primirea și răpedea confundare cu noĭ a elementelor creștine refugiate de dincolo de Dunăre, pe care le-am contopit necontenit fără a da în schimb elemente românești nimănuia, eram ajutați esențial de *o veche comunitate carpato-balcanică, din care făceam parte și noĭ și care, supt o formă orĭ supt alta, s'a păstrat fără întrerupere și până ierĭ, așa încît e relativ ușoară refacerea eĭ în forma corespunzătoare timpuluĭ.*

Împărțim foarte lesne popoarele care locuiesc din vîrful Carpaților la insulele Arhipelaguluĭ și la capul Matapan în rase deosebite, care aŭ și dreptul, ba poate chiar datoria, de a se dușmăni necontenit pe basa amintirilor și tendințelor lor deosebite: Latinĭ de o parte, — noĭ; de alta Turanĭ — Bulgarĭĭ; Slavĭ, — Sîrbiĭ; Ilirĭ, — Albanesiĭ; Elinĭ, — Greciĭ. Afară de Bulgarĭ, cari vorbesc de maĭ bine de o mie de anĭ o limbă slavă, graiul fiecăruia dintre popoare ar îngădui această osebire, cu toate că nu e unul din aceste popoare care să n'aibă cuvinte, și une orĭ foarte multe, împrumutate de la ceĭlalțĭ.

Dar, dacă am avea cercetărĭ antropologice serioase, am ajunge *de sigur* la alte resultate. Spre aceleași resultate ne îndreaptă și altceva însă, care și fără studiĭ adîncĭ permite recunoașterea asămănărĭĭ lor și fixarea derivațiilor. Cum am arătat și aiurea[1], *viața populară e aceĭași*, de la un capăt al acesteĭ lumĭ la altul, și *ca nu e nicĭ clină, nicĭ slavă, nicĭ latină, nicĭ, bine înțeles, turanică.* Altfel trăiaŭ vechiĭ Grecĭ, altfel trăiesc Latiniĭ din Italia, altfel Slaviĭ din Boemia, Polonia și Rusia, decît Romînĭĭ, Bulgarĭĭ, Sîrbiĭ și Greciĭ de astăzĭ. În alt element etnic străvechiŭ, anterior expansiuniĭ latine, revărsărĭĭ slave, cuceririĭ turanice, și an-

[1] *Treĭ lecțiĭ de istorie despre însemnătatea Romînilor în istoria universală, ținute pentru A. S. R. Principele Carol la deschiderea cursurilor de vară din Vălenĭĭ-de-Munte,* Vălenĭĭ-de-Munte, 1912.

terior chiar civilisaţieĭ elenice, radiante şi asupra barbarilor din vecinătate, trebuie căutată explicaţia acestor asămănărĭ elementare şi fundamentale, care une orĭ se înfăţişează chiar ca o identitate absolută, în port, în ornamentaţie, în cromatică, în industria casnică, în clădirea şi mobilarea caseĭ, în cultura cîmpuluĭ, în aşezămintele patriarhale ce dăinuiesc încă, în superstiţiĭ, în musică, în orînduirea ideilor şi în nota sentimentală. *Marele popor al Tracilor,* care a creat la gurile Dunăriĭ pe Romînĭ şi la izvorul Eufratuluĭ pe Armenĭ, cuprinzînd şi Peninsula Balcanilor şi peninsula Asieĭ Micĭ, *el e la începutul acestor desvoltărĭ culturale care ne apropie, cu saŭ fără voia noastră.*

Cînd apoĭ a venit întinderea latină, de sigur prin acea lentă infiltraţie de ţeranĭ italicĭ pe care am semnalat-o şi altă dată, punînd-o alăturĭ de infiltraţia analoagă spre Apus, către Galia celtică, ea a cuprins întăiŭ alte Ţinuturĭ, care aŭ fost adînc romanisate — toată partea vestică a peninsuleĭ — înnainte ca Traian să tragă ultimele conclusiĭ politice ale acesteĭ romanisărĭ pe cale privată prin strălucita luĭ cucerire dincoace de Dunăre. Antropologul va găsi în toată această regiune măcar tot atîtea craniĭ latine ca şi în acele părţĭ de la noĭ de unde a plecat graiul colonilor romanĭ 'aĭ Dacieĭ. Legăturĭ de sînge rămîn astfel, neştiute, tăgăduite, chiar acolo unde deosebirea de limbă a împiedecat gîndurile de a se împărtăşi.

Slaviĭ n'aŭ fost aşa de mulţĭ cum am fi dispuşĭ să credem. Într'o măsură maĭ mică, trebuie introdusă şi aicĭ critica bănuitoare pe care Fustel de Coulanges a introdus-o în cercetarea năvălirilor germane în Apus. Orĭcum, în părţile Adriaticeĭ pline de oraşe romano-ilirice, în văile Pinduluĭ locuite de ţeranĭ de acelaşĭ sînge, eĭ n'aŭ putut substitui unuĭ popor altul. Prin măceluri eĭ aŭ împuţinat elementul indigen şi apoĭ l-aŭ copleşit — dovadă biruinţa limbiĭ lor, — dar nu l-aŭ putut distruge — dovadă păstrarea datinelor şi

culturiĭ populare a *celorlalți*. Alți Slavĭ s'aŭ pierdut între noĭ —, lăsînd cuvinte multe fiindcă eraŭ destuĭ, de și multe alte cuvinte aŭ fost luate de la negustoriĭ slavĭ aĭ orașelor dunărene și de la stăpînitoriĭ slavĭ, dar neputînd lăsa și o viață sufletească a satelor, pentru că în acest domeniu năvălitorul împrumută el de la indigenĭ, cari eraŭ *noĭ*. Orĭcum, în toate națiile din Sud-Ostul Europeĭ sîngele slav, al *aceleiași semințiĭ slave*, de Anți și Venzĭ, s'a amestecat, — pănă la Greciĭ de azĭ, a căror țară e plină de numiriĭ slave, cînd nu oferă numiriĭ topografice albanese.

Dominația bizantină, înrîurirea bizantină în Statele barbare create după modelul Imperiuluĭ roman, dominația otomană, care nu e decît urmarea — cu altă religie, menită a rămînea maĭ ales la aceĭ cari o aduseseră — a dominațieĭ bizantine, aŭ adaus forme legale și politice unitare pentru această lume care și fără aceasta avea destule elemente de unitate.

* * *

Dar și alte motive se adaugă pentru a face *din cercetarea acesteĭ lumĭ întregĭ o necesitate de neînlăturat pentru înțelegerea adevărată a proprieĭ noastre vieți naționale.*

Am adăpostit, cum se va vedea, timp de cincĭ sute de anĭ toată viața religioasă superioară, toată viața culturală a popoarelor de peste Dunăre. Bizanțul grec și Bizanțul slav derivat aŭ trăit astfel încă o jumătate de mie de anĭ la noĭ și prin noĭ, dacă nu și pentru noĭ, cari cu altă atmosferă culturală puteam ajunge maĭ sus și maĭ departe. Dar, pe urmă, cînd puterea de viață a Orientuluĭ cultural s'a stins cu totul, rămîind numaĭ goale forme moarte, cînd ideile Apusuluĭ aŭ trebuit să răsbată pentru a vivifica popoarele carpato-balcanice, prin noĭ s'a primit acest impuls, prin noĭ s'aŭ transmis formele nouă, prielnice

iviriĭ, maĭ tărziĭ, a fonduluĭ moral care le produsese la origine.

La Sîrbĭ, prin Fanarioțĭ și clericiĭ noștri învățațĭ, la Grecĭ, prin aceiașĭ clasă fanariotă, care nu era absolut greacă, precum nu era de sigur absolut românească și precum era așa de mult otomană, *imperială*, la Bulgarĭ maĭ ales, prin întreaga noastră viață maĭ nouă, am răspîndit crezul politiceĭ moderne, cu Constituțiile și partidele eĭ.

Astfel la experiența noastră se adauge experiența *lor*. Pe cea d'intăiŭ n'o vedem așa de bine și nu voim s'o vedem așa de bucuros în părțile eĭ triste, care cer o urgentă îndreptare. Nu îndrăznim a fi destul de severĭ cu noĭ înșine. Firea poporuluĭ nostru ca și o educație care ne deprinde a privi cu considerație numaĭ spre Apus fac însă ca noĭ să fim gata a observa cu pătrunzătoriĭ noștri ochĭ criticĭ răul, periculosul, ridicolul ce se întîmpină în viața contemporană a unor vecinĭ maĭ slabĭ încă decît noĭ. Măcar din studiul viețiĭ lor de ierĭ și de astăzĭ să ne deprindem a desprețui forma fără fond, zbuciumul pasiuniĭ desprețuitoare a interesuluĭ public, clicele personale gata a jertfi țara, lipsa de continuitate prin capriciĭ și antagonisme de partid.

Dar, chiar din ultimele evenimente, care aŭ smuls biruința pentru creștinĭ prin asaltul uneĭ orășenimĭ simple ca moravurĭ, a uneĭ țerănimĭ oarecum chiabure, mîndre peste măsură, fanatisate printr'o educație strict națională, exagerată pentru a mări energiile morale și a putea suplini pe cele materiale, chiar din acest strălucit succes al libertățiĭ țerănești și a simplicităților urbane, se desfac lecțiĭ marĭ și grave pentru noĭ. Distrugînd sus contagiosul lux și desfrîŭ al cheltuielilor și ridicînd jos șese milioane de oamenĭ vrednicĭ și vitejĭ, vom adăugi mîne, — cît maĭ curînd! — la însușirile noastre un factor esențial al victorieĭ.

CAPITOLUL al II-lea.

Condițiile căderiĭ Statelor creștine din Balcanĭ supt stăpînirea turcească.

Statele creștine din Balcanĭ, pe care le-a înlocuit în vre-o sută de anĭ dominația imperială otomană, n'aŭ căzut, cum se crede în genere, — și nu numaĭ de neînvățațĭ, — printr'o catastrofă religioasă înnaintea unuĭ dușman fanatic, pornit pe distrugerea legiĭ luĭ Hristos. Nu, Turciĭ luĭ Urcan, Murad, Baiezid, Mohammed I-iŭ, Murad și Mohammed al II-lea — ceĭ șese Sultanĭ aĭ cuceririĭ — n'aŭ răsbunat Islamul pentru atacul creștin al cruciatelor.

Aceste State: grecești, slave, slavo-grecești, albano-grecești, albano-slave, latine — eraŭ de toate felurile în nespusa complicație locală, crescînd pe fiecare zi — s'aŭ sfărîmat pentru aceleașĭ motive care aŭ adus, în aceiașĭ epocă și în împrejurărĭ adesea asămănătoare, ruina formațiunilor politice locale, provinciale din lumea apuseană. Astfel de rămășițe ale evuluĭ mediu nu se puteaŭ menținea nicăirĭ: în Occident, ele s'aŭ topit înnaintea monarhieĭ absolute aparținînd aceleiașĭ religiĭ și aceleiașĭ națiunĭ; în Orient stabilitoriĭ unității monarhice, păciĭ absolutismuluĭ, ordiniĭ unuĭ singur stăpîn, aŭ fost Osmanlîiĭ.

De aceia eĭ și pot să apară, nu ca un popor — căcĭ acesta n'aŭ fost și nicĭ n'aŭ trebuit să fie niciodată —, ci numaĭ ca o armată, ca o dinastie, ca o clasă dominantă. Ce lipsia ca puterĭ, ca inteligență, ca pregătire se punea la loc prin înseșĭ tendințele timpuluĭ, prin spiritul de neînvins al uneĭ nouă epoce în istoria omenirĭĭ.

O scurtă privire asupra Împărățiilor și domniilor care dispar, va învedera aceasta în cuprinsul capitoluluĭ de față.

1. *Imperiul bizantin* se întorsese din Niceia cu toate amintirile și normele sale tradiționale de guvern, dar nu și cu aceiașĭ conștiință de care eraŭ însuflețițĭ fugariĭ aristocrațieĭ grecești, Lascaris, Vatațĭ, Paleologĭ, Comnenĭ, cînd părăsiaŭ, la 1204, Capitala cucerită de Latinĭ a Imperiuluĭ de Răsărit. Și în această privință Răsăritul se supunea și el cerințelor timpuluĭ. Precum în lumea latină se trecea peste unitatea necesară a Romeĭ pentru a-șĭ avea expresia noile organisme naționale, care ajunseseră a-șĭ da seamă de ele însele, tot așa acești „Romanĭ", Ῥωμαῖοι, încep a căpăta acum o conștiință special grecească. Odată cu dînsa trebuie să se constate însă și o manifestă slăbire a credinței în nevoia uneĭ Împărății ecumenice, universale, legată de hotarele luĭ Constantin-cel-Mare și luĭ Iustinian, ba chiar de opera uneĭ maĭ vaste unități de cultură politică romană, așa cum o cunoscuseră saŭ o refăcuseră aceștia.

Lîngă drepturile lor, maĭ vechĭ poate, maĭ depline, Paleologiĭ și sfetniciĭ lor întorșĭ în Constantinopol consimțiaŭ să recunoască *alte* drepturĭ teritoriale, ba eĭ merseră chiar așa de departe, încît recunoscură alte forme de Imperiu decît a lor. Se împăcară cu ideia unuĭ Țarat bulgar fără vre-o atîrnare, politică saŭ dinastică, de dînșiĭ, cu un regat al Serbieĭ, căruia-ĭ trimeteaŭ principese de-ale lor ca tovarășe de tron

și viață ale Crailor cu coroana din Apus, cu un regat al Ungarieĭ, al căruĭ aliat pe picior de egalitate e însuși Mihail Paleologul, cu Împărăția puternică din Apus, întrată acum pe mîna, tot măĭ îndrăzneață, a Habsburgilor, și cu cealaltă formă imperială, a Papalității, cu care negociară la Lyon pentru Unirea Bisericilor, ajungînd și la încheierea unuĭ tratat, zădarnic fără vina lor.

Dar tot odată se recunoștea, — supt înrîurirea unuĭ mediu latin, feudal, pe care noiĭ Împărați grecĭ, de o seamă cu potentații slavĭ din preajma lor și cu Cesariĭ latinĭ, predecesoriĭ lor, nu eraŭ în stare să-l înlăture, — legitimitatea aceleĭ vieți separatiste latine, întru toate asemenea cu viața „francă“ din Siria cruciaților, din Cipru și alte teritoriĭ asămănătoare, pe care o stabilise biruința Veneției nilor, a luĭ Balduin de Flandra, a luĭ Bonifaciu de Montferrat, a luĭ Villehardouin și a luĭ Guillaume de Champlitte. În acest Imperiu, maĭ mult decît în al Comnenilor, așa de străbătut și el totuși de spiritul Apusuluĭ, dar nu pănă la derogarea de la normele îndătinate, se pronunța o tendință către apanagiile cadeților și rudelor maĭ apropiate, către înfeudările în favorul servitorilor maĭ prețioși aĭ dinastieĭ, către autonomia guvernelor provinciale.

Să amintim astfel rolul mare pe care l-aŭ jucat Catalaniĭ luĭ Roger de Flor, creat Cesar, pentru ca atîtea drepturĭ împărătești să fie cedate în mînile sale, pe vremea războiuluĭ din Asia cu Turciĭ; să amintim situația particulară, împodobită tot cu titlul de Cesar, a Sîrbuluĭ Voihnas, aceia, analogă, a despotuluĭ Ugliesa, fratele Craiuluĭ Vucașin, saŭ a luĭ Constantin și a fratelui săŭ Ioan, Dragașiziĭ de la Velbujd (Chiustendil), situația celor doĭ capĭ de mercenarĭ bulgarĭ Momcilă și Dobroticĭ, din care acesta din urmă, creat despot la rîndul săŭ, stăpîni cu autoritate de la Imperiu castelele Mării Negre de la Midia pănă sus la Chilia.

Cînd Ioan Cantacuzino ridică, împotriva luï Ioan al V-lea Paleologul, pretenții la tronul imperial, el împarte provinciile cîștigate de dînsul cu fiul Mateiŭ, căruia-ï dă Adrianopolea și o largă parte din malul Mării Egee, și cu fiul Manuil, care recîștigă Moreia asupra locțiitorilor Împăratuluï latin titular Robert de Tarent și o păstrează pentru sine. Și Mateiŭ Cantacuzino, împodobit cu titlul imperial, își păstră provinciile după retragerea tatăluï săŭ învins și restaurarea pe tronul împărătesc a Paleologuluï: pierzînd la rîndul săŭ o luptă hotărîtoare, i se îngăduie a-și căuta undeva un cuib, și el îl află tot în Moreia, unde-și isprăvește viața. Asanï se întîlnesc apoï ca dinaștï la Cavala și în insula Thasos. Mama acelor tinerï Cantacuzinï era și ea nepoata de fiŭ a luï Ioan Asen, Țarul Bulgarieï — și Mateiŭ își zice cu mîndrie și Asanes, precum Constantin, ultimul Împărat, își va zice după mama slavă Dragases —, și soția luï Manuil, întăiŭ logodit cu o Lusignan, e o Sîrboaică. O fată a luï Cantacuzino bătrînul iea pe despotul Epiruluï, Nichifor Angelos Dukas, iar alta pe însuși Sultanul Urcan. *Ordinea politică bizantină, slavă, politică și osmană se confundă astfel într'una singură, din care va birui, fără osebire națională saŭ religioasă, acela care, maï potrivit cu nevoile cele nouă ale timpuluï, va fi, tocmaï prin aceasta, maï tare.*

Sistemul se păstrează și maï departe, părînd, — în haosul luptelor cu Bulgariï la Nord, cu Sîrbiï la Apus, cu Turciï, în curînd, pretutindene, — singurul prin care s'ar putea păstra ceva din Imperiul de odinioară. Ioan al V-lea împarte feude fiilor întocmaï cum o face în Apus Ioan-cel-Bun, regele Franciei: în locul luï Manuil Cantacuzino, săvîrșit din viață în despotatul săŭ din Misithra, vechea Sparta, el așează pe fiul săŭ Teodor, căruia-ï urmă apoï Teodor al II-lea (1407-43), Dimitrie și în sfîrșit Toma Paleologul, frați cu toțiï aï luï Ioan al VIII-lea, ca și el fiï aï luï Manuil, și împotriva

celuĭ din urmă luptă, cu ajutor albanes, Manuil Cantacuzinul, nepotul de fiŭ al principeluĭ arătat maĭ sus ca recuceritor al Moreiĭ. A fost un timp cînd și despotatul moreot se fărîmițase așa de mult, încît, lîngă Teodor cel tînăr, dominînd din Misithra, întîlnim la Vostița pe fratele său Constantin și la Kalavryta pe cellalt frate, Toma, și eĭ luptă cu Latiniĭ rămașĭ acolo: cu arhiepiscopul de Patras (1429), cu Oliverio Francone, aventurierul așezat în Klarentza, pe urma înfrîngeriĭ luĭ Centurione Zaccaria, bailul cel din urmă, apoĭ principele Ahaiĭ (din 1417). În Salonic, acelașĭ Împărat Manuil, care și el guvernase orașul, pune ca locțiitor pe al patrulea fiŭ al său, Andronic († 1429), și de la acest biet lepros și epileptic orașul ajunse în mîna Veneților, meniți a-l apăra, îndelung, dar fără folos, împotriva Turcilor. Boala și călugărirea împiedecaŭ pe acest prinț de a lua parte la înviersunata luptă pe care o poartă pentru tron frații săĭ, dintre cari Constantin era menit să piară apărînd Constantinopolea împotriva luĭ Mohammed al II-lea.

Dacă în aceste părți de stăpînire directă opera de desfacere urmâ necontenit, ni putem închipui că era imposibilă orĭce încercare de a face să reîntre în ordinea imperială provinciĭ care de mult, de la căderea Constantinopoleĭ supt Latinĭ, se deslipiseră pentru a formà organisme independente. În Epir, despotul Mihail fu îngăduit să-și isprăvească zilele în pace, la 1271, ba chiar să lase țara fiuluĭ său Nichifor, care pierdu îndată cele maĭ multe din posesiunile sale în mîna Angevinilor din Neapole, pentru ca, după 1300, bailiĭ regalĭ din familia Tocco să se facă independenți, ca și bailiĭ Împăraților latinĭ din Constantinopol, în Ahaia. La 1337-8, Bizantiniĭ eraŭ să moștenească trecător pe Nichifor, și, îndată, pe lîngă aceĭ dinaștĭ italienĭ din familia Tocco și albanesĭ din familia Spatas, despoți de Arta și Ianina, familiĭ grecești ca aceia, de origine

bulgărească însă, a Comnenilor se vor așeza în locurĭ prielnice pentru cîștigul din comerț, ca Avlona și Kanina. O timidă intervenție bizantină fu răpede răspinsă. În Tesalia, locuită mai mult de Vlahĭ, bastardul luĭ Mihail, Ioan, cîrmui în voie cu titlul de sebastokrator [1]. Andronic al II-lea, un viitor socru, nu putu să-l înlocuiască cu fiul său Teodor, care ținea pe moștenitoarea Companieĭ Navarese din Atena și căruia-ĭ făcu totuși un loc în Etolia, care, unită cu Acarnania și cu Cefalonia, își avea alt stăpînitor, dintre Orsini, dar grecisat [2]. Un urmaș depărtat al luĭ Ioan, Alexie Angelos, fu acel care pierdu țara în mîna Turcilor încă înnainte de 1400 [3].

La începerea ofensiveĭ lor, pe la jumătatea veaculuĭ al XIV-lea, Turcii n'aveaŭ deci în față Imperiul, în vechiul sens unitar, roman, al cuvîntuluĭ, ci pretendenți în luptă cu deținătorul legitim al coroaneĭ și stăpînitorĭ localĭ cari nu se deosebiaŭ întru nimic de seniorii latinĭ din vecinătatea lor, „mica monedă“ a Imperiuluĭ latin, a regatuluĭ de Salonic și a principatuluĭ Ahaiĭ. Și această situație se menține apoĭ pănă la totala dispariție a Saloniculuĭ întăiŭ (1430), a Constantinopoleĭ (29 Maiŭ 1453), a despotatuluĭ Moreiĭ (1458, 1460), asupra luĭ Dimitrie, care-și dă fata în haremul Sultanuluĭ și primește de la el un apanagiu de bătrînețĭ, și asupra luĭ Toma, care-și caută adăpostul lîngă Papa, în seama căruia-și lasă copiiĭ, din cari însă unul trecu la legea noilor stăpînitorĭ în Orient.

Să adăugim că de la 1355, cînd Halil fiul luĭ Urcan călări lîngă Ioan al V-lea, ca ginere lîngă socru, în mijlocul populației bizantine bucuroase de splendorile

---

[1] Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 322 și urm.

[2] Iorga, *Notele unuĭ istoric*, în „Analele Academieĭ Romîne“ pe 1913, pp. 144-5.

[3] Jireček, în *Byzantinische Zeitschrift* pe 1911, p. 585.

uneĭ nunți împărătești[1], de la participarea luĭ Manuil, în 1391, la luptele luĭ Baiezid, care-ĭ venia rudă și prin căsătoria, pomenită, a luĭ Urcan însuși cu fata luĭ Cantacuzino, crezîndu-se chiar că ar fi cu putință ca Împăratul să comande flota Sultanuluĭ, ca unul ce era „întru toate supus la poruncile luĭ Baiezid“[2], de la presintarea „basileus“-uluĭ, prinț sărac și slab, la Seres, alăturĭ cu alțĭ vasalĭ, în 1393-4[3], nu maĭ poate fi vorba de un antagonism între două puterĭ politice ireconciliabile. Astfel de atitudinĭ uciseseră moralmente Imperiul degenerat și necredincios tradițieĭ sale cu mult înnainte de acea catastrofă din 1453, care singură a rămas în mintea urmașilor pentru a simbolisa căderea lumiĭ bizantine întregĭ.

Pierdută la margenea de către Georgienĭ și Iberĭ, Împărăția Trapezuntuluĭ, creată de Comnenĭ fugarĭ la 1204, era cuprinsă încă maĭ mult în lumea turcească vecină, de la care-și lua apărătoriĭ și patroniĭ. Turciĭ din Amit și Paipert intervin în veacul al XIV-lea de atîtea orĭ hotărîndu-ĭ soarta — arderea Trapezuntuluĭ la 1341 de ceĭ d'întăiŭ —, ba chiar chira Maria din sîngele Comnenilor iea pe emirul Turalĭ la 1352, pe cînd o fată a luĭ Vasile I-iŭ ajunge soția unuĭ șef georgian, care va prăda peste puțin Kerasuntul, a doua cetate a Imperiuluĭ. La 1362 o principesă trapezuntină e petită de Celebĭ-Tadzatin, iar la 1365 își face întrarea Maria de Trapezunt alăturĭ cu un Cutlùc-beg[4]. Cînd ceasul peiriĭ veni, nu era nimic neobișnuit pentru locuitorĭ, cari abia maĭ făceaŭ deosebirea dintre Grec și Turc: dacă Statul Comnenilor se maĭ ținu până la 1461, aceasta se datorește altuĭ Turc, Șahuluĭ turcoman al Persieĭ, Uzun-Hasan, care

[1] V. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, pp. 200-2.
[2] Jireček, în *Byzantinische Zeitschrift* pe 1911, p. 584 și urm.
[3] Cronica luĭ Panaretos, *l. c.*
[4] Cronica luĭ Panaretos; v. trad. francesă în Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, ed. Brosset, XX, pp. 488-97.

luase pe una din fetele Împăratuluĭ. Un întâiŭ atac de Ieniceriĭ supt basileus-ul Ioan fu înlăturat numaĭ printr'un mare preț de răscumpărare; urmașul luĭ Ioan, usurpatorul David, care-șĭ înlăturase nepotul, somat a-șĭ părăsi tronul, nu se împotrivi, cerînd numaĭ despăgubirĭ și dreptul pentru fiica sa de a întra în haremul luĭ Mohammed al II-lea. Acesta găsi prețul prea scump și porunci asaltul. Îndată unul din fiiĭ luĭ David îmbrățișă Islamul, și, dacă Sultanul porunci în curînd executarea familieĭ, aceasta n'o făcea din cine știe ce sentiment de ură față de Grecĭ, cari ca renegați îl și încunjuraŭ, ci pentru a pedepsi o încercare de hainire către marele săŭ dușman, Șahul.

Rasa grecească n'avea prin urmare Statul săŭ, și principiĭ îndușmăniți între sine cari o represintaŭ fără un caracter național bine definit, jumătate pe basa veche romană, jumătate pe noua basă latină, se confundaseră în mare parte, prin căsătoriĭ, servicĭ și speranțe, în noua formațiune politică menită a-ĭ înghiți cu totul. O singură așteptare a lor fusese înșelată: aceia de a fi tolerați într'o situație locală, inferioară.

2. Nicĭ *Bulgariĭ* n'aŭ simțit primejdia și n'aŭ luptat uniți împotriva eĭ. Imperiul Asăneștilor, întemeiat înnainte de întrarea Latinilor în Constantinopol, avea ca și celelalte două Imperiĭ care, la Preslav și Ohrida, îl precedaseră, un singur sens, și acesta era un sens roman, bizantin. *Trebuia să capete Constantinopolul saŭ să piară.* Și, din causa Latinilor maĭ ales, apoĭ din causa resistenței Epiruluĭ, din causa avîntuluĭ Niceiĭ, nu putură să-l capete. Îndată, încetînd, după Căliman, fiul luĭ Ioan Asan († 1246), și ordinea legitimă a succesiuniĭ la tron, Împărăția se coboară la rangul uneĭ puterĭ locale, resignată a vegeta lîngă Bizanțul restaurat, care și el era incapabil de a se ridica maĭ presus de

această viață vegetativă. Tracia ajunge niceiană în timpul cînd Macedonia se supune Epiroților,—din neamul cărora era și mama Țaruluĭ celuĭ noŭ, Mihail,—apoĭ luĭ Vatatzes, Împăratul din Niceia. Urmașul adevărat al luĭ Mihail, ucis, e cumnatul săŭ, soțul surorii sale, Constantin Tih, un Sîrb. Ungaria încercă o cucerire a Bulgarieĭ, al cării nume figurează în titlul regilor maghiarĭ, și încercarea era să izbutească. Oricum, în locul eĭ, Bulgariĭ avură domnia luĭ Nogaĭ Tatarul, din care se desfăcură cu greŭ și peste măsură de slăbiți. Părțile de la Marea Neagră eraŭ supuse unuĭ vasal bizantin, Mrcșa, iar cele de la Vidin unuĭ Rus sprijinit de Ungaria, și el despot în numele Împăratuluĭ.

După un Domn al țeranilor, o nouă dinastie, pe jumătate cumană, probabil cu sînge românesc, vine din acele părțĭ ale Vidinuluĭ, maĭ vioaie prin vecinătatea Sîrbilor în progres: a Terterizilor, care începe cu Gheorghe Terterii (1280) și Teodor Sfentislav. Peste vre-o cinzecĭ de anĭ apoĭ, tot din părțile „cumane“ ale Vidinuluĭ pornește dinastia Șișmanizilor, care se găsește îndată între dușmănia Sîrbilor porniți pe cuceriri și între a Bizantinilor cari izbutesc a lua pentru cîtva timp, după ce Țarul Mihail e ucis în luptă de regele Serbieĭ Ștefan Uroș, atît Filipopolea, cu tot „ducatul“ latin de odinioară, cît și porturile Mării Negre: Anchialos, Mesembria ș. a.

Alexandru, soț, cum am spus, al uneĭ Romînce, înnainte de căsătoria sa cu o Evreică din Tîrnova, putu să joace un mare rol apărind ortodoxia împotriva eresiilor iubite de popor și avînd față de veciniĭ săĭ de la Miazăzi rolul luĭ Ioniță de odinioară, Țarul bulgăresc aclamat de Grecĭ ca stăpînitorul lor legiuit. Dar ceva statornic nu rămase din străduințile sale. Cînd închise ochiĭ, la 1365, Ținuturile de la Mare, pănă la gurile Dunării, nu eraŭ ale luĭ, ci ale despotuluĭ bizantin Dobroticĭ, de origine nelămurită, care stătea în legătură cu ierarhia politică și religioasă a Bizanțuluĭ. El însușĭ, care-și

pierduse alțĭ fiĭ în luptele micĭ cu cete turcești răzlețe, fără a fi de loc un apărător conștient al creștinătății, necum al viitoruluĭ națieĭ sale, căcĭ fiica sa Thamar fu soția Sultanuluĭ Murad,—îșĭ împărți moștenirea în două. Pe urmele luĭ Sișman strămoșul, Sracimir, soțul surorĭĭ luĭ Vlaicu-Vodă și cumnatul, prin această soție, a celuĭ de-al doilea Țar sîrbesc, fu așezat în Vidin, de unde niciodată n'avu prilejul să provoace pe Turcĭ, cari, după ce el petrecuse un timp în robia ungurească, îl înlăturară ușor, pentru ca după cîțiva anĭ să fie restabilit de cruciațiĭ de la Nicopol (1396), dar fără ca și această nouă stăpînire să aibă durată.

În Tîrnova chiar, stătea fiul Evreiceĭ, alt Sișman. Era bun bucuros să fie tolerat și el de Turciĭ luĭ Lalà-Șahin, cari puseseră mîna pe Filipopol și se gătiaŭ să-l atace acum în ultimele luĭ stăpînirĭ, din Balcanĭ și de la Dunăre. O singură dată îndrăzni să iea parte și el — se pare — la apărarea creștină represintată de Sîrbĭ, în lupta biruitoare de la Plocînic, dar fu răpede pedepsit pentru aceasta. După o întăie ocupație a Tîrnoveĭ, în 1387, el se înfățișează la Iamboli, vechiŭ oraș bulgăresc, ca vasal supus al Sultanuluĭ, oferindu-ĭ, după ce fusese închis un timp în Nicopol, Silistra. Urmează lupte obscure, și acest biet Țar pe sfîrșite nu va fi fost la 1391 în oastea luĭ Baiezid. La 1393-4 el nu se putea înfățișa apoĭ la Seres alăturĭ de Impăratul Manuil, căcĭ Tîrnova-ĭ fusese luată, jăfuită și distrusă. *În acel moment el nu avea maĭ mult decît atîta.* Și pierduse cetățile Balcanilor ca și ale Dunărĭĭ fără să fi cugetat a da o singură luptă. Aceasta presupune o desorganisare tot așa de deplină, și din aceleași motive, ca și desorganisarea cu care se sfîrși Imperiul bizantin. *Era încă o anarhie permanentă care înceta cu cucerirea osmană.*

3. Rămîne să se cerceteze rolul, de sigur maĭ onorabil, dar *cu totul departe de al uneĭ resistențe naționale*, pe care-l joacă *Sîrbiĭ.*

S'ar părea că, din partea Sîrbilor cel puțin, lupta, de sigur mult mai serioasă decît a celorlalți, a avut un caracter național și general creștin. În adevăr, după o scurtă și slabă stăpînire bizantină în văile Macedoniei, ele încap răpede, în timpul luptelor dintre Paleolog și Cantacuzin, în stăpînirea aceluĭ Craiŭ Ștefan Dușan, unul din factorii biruinței de la Velbujd asupra Bulgarilor, care iea la 1346 titlul de Țar, *negînd prin aceasta, oarecum, dreptul de existență al Statuluĭ bulgăresc învins* (să nu uităm că era fiul uneĭ principese bulgare, fata „Țaruluĭ" Smilec, și că soția sa, Elena, era sora luĭ Alexandru[1]). A doua zi după apariția triumfală a luĭ Andronic al III-lea — ca a Sultanuluĭ Mohammed dăunăzĭ — în aceste regiunĭ, de la Seres la Valona toate castelele trecuseră la dînsul saŭ fuseseră silite a-ĭ recunoaște „Împărăția" cea nouă, în titlul căreia, firește, figuraŭ și „Romeiĭ", Greciĭ, stăpînĭ pănă acum aĭ acestor locurĭ. Dar și după încoronarea luĭ, la Peć (Ipec), seniorii cu titlurĭ bizantine, ca Hreliĭa, Voihna, Voevozii, ca Bogdan, Deian, cumnatul luĭ Ștefan, și Prelĭub, Mariĭ-Voevozĭ cu pretenții regale, ca Oliveriu saŭ Liver, cu nume împrumutat de la Napoletaniĭ de pe coastă, *rămaseră liberĭ să se îndrepte după interesele lor locale; stăpînirea luĭ Ștefan Țarul era pentru dînșiĭ mai mult o recunoaștere de bună voie din partea lor.* Și orașele, care aveaŭ, pare că, o conștiință de „autonomie macedoneană", urmaŭ unor tendințe proprii, cînd cu un Împărat, cînd cu cellalt, Cantacuzino manifestînd, pe lîngă aceasta, o visibilă tendință de a se așeza în aceste părți macedonene, care ar fi urmat exemplul de separatism îndărătnic al Epiruluĭ, ba chiar și al Tesalieĭ[2]. Albanesiĭ se închinaseră luĭ Ștefan ca „despot de Arta", venit în locul Epiroților, cari se mai luptaŭ pen-

[1] La încoronarea luĭ ca Țar, iea parte și patriarhul de Tîrnova, și cel de Ohrida era supus nouluĭ Împărat, care-ĭ întărise privilegiile.

[2] Cf. și observația luĭ Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 382.

tru stăpînire, dar, cît despre aceia, ei urmaŭ numaĭ viața lor îndătinată. Și, în sfîrșit, Vlahiĭ Tesalieĭ, uniĭ fără vre-o căpetenie regală saŭ imperială, trecuseră de la sebastocratorul Ștefan fiul luĭ Gavril la Dușan numaĭ pentru că acesta se privia și ca un „conte al Vlahieĭ“, recunoscînd viața lor osebită. Și pentru uniĭ și pentru alțiĭ, stăpînirea luĭ însemna scăparea de Grecĭ, dar nu de aceștia ca element național, ci numaĭ ca apăsătorĭ feudalĭ în sens latin, și astfel eĭ îșĭ restauraŭ și asiguraŭ supt „stăpînirea“ Sîrbilor libertatea patriarhală.

De alminterea acest caracter de organisație slabă al „Imperiuluĭ“, care nu era în stare să concentreze nicĭ să domine, ci, pus în serviciul uneĭ reale expansiunĭ naționale sîrbeștĭ, nu putea decît să dea un noŭ nume asociațieĭ politice macedonene, de Voevozĭ în văĭ, de orașe și de popōrațiĭ libere, se vede și în „administrația“ cuceritorilor: Prelĭub, cu titlul de Cesar, e așezat prin Tesalia în calitatea vechilor sebastocratorĭ, presidînd numaĭ viața pastorală vlahică și strîngînd dijma oilor. În Albania de către Mare e un despot, „Comnen“, de fapt un Bulgar, frate al Țarițeĭ și soț al mameĭ moștenitoruluĭ epirot, și el va crea linia nouă de stăpînitorĭ localĭ la Avlona și Canina. Cneazul Voislav stătea în spatele Raguseĭ. Maĭ încolo, în Dulcigno, Antivari, Budua, decĭ în Diocleia de odinioară, originea vieții politice sîrbeștĭ, forțele vlahe și albanese, cu cultură slavă, daŭ, pe la 1360, pe ruinele principatuluĭ luĭ Voislav și al nepotuluĭ săŭ, Nicola Altomanovicĭ, noul Stat al Balșizilor, creat de treĭ frațĭ cu originea obscură, dintre carĭ unul foarte bine înrudit cu Împărațiĭ și Craiĭ sîrbĭ. La Durazzo stă un principe, un „senior“ albanes, Topia, care de la Angevinĭ îșĭ luase numele de Carol și religia catolică. Părțile de la Dunăre eraŭ maĭ mult ungurești și bosniace, tot în legătură cu Ungaria. În Epir se coboară chiar, *descalecă* fratele Țaruluĭ, Simion, care va resida

în Tricala și Arta, înlăturînd prin luptă pe Epirotul Nichifor, cumnatul său [1]; el va lua, după moartea fratelui imperial, și titlul Albaniei pe lîngă acela de Țar și se va întinde și în Tesalia, lăsînd lui Toma fiul lui Prelĭub, pe care și-l făcuse ginere, numaĭ Ianina [2]. *Puterea va trece însă răpede la Albanesĭ chiar, prin usurparea familieĭ Spatas în Arta.* Ohrida, Vodena, Berrhoia (Veria) avură îndată după moartea lui Dușan dinaștiĭ lor (Branco, Hlapen).

În sfîrșit, în părțile de către Seres se ridicase despotul—probabil de creațiune bizantină—Uglieșa, ginerele lui Voihnas, și fratele său Craiul Vlcașin, fost jupan de Prilep, care primise această calitate, credem, în chip pașnic, de la noul Țar, fiul lui Dușan, Uroș. Dintre toți, acesta din urmă era cel maĭ neînsemnat, un *roi fainéant*, care, și dacă ar fi avut însușirĭ, nu și-ar fi putut scrie numele în istorie, atît de fără atribuție era goala sa presidență imperială.

Lupta împotriva Turcilor rămînea să fie dată *de Craiŭ și de fratele său,* și anume: *pentru Macedonia lor. Cel din urmă măcar, reîntrase, religios și, prin urmare, și politic, în ordinea bizantină.* Lupta de la Cirmen, pe rîul Marița, în Septembre 1371, represintă, cu deosebitele contingente reunite în oastea creștină, ca și luptele, viitoare, de la Plocinic și de la Cosovo, o reacțiune a seniorilor balcanicĭ, fără deosebire de naționalitate — Bizantiniĭ se reservaseră pentru a primi de la Turcĭ Seres ca răsplată [3] —, împotriva tendinței unitare osmane: e ce va fi lupta de la Montlhéry pentru seniorii Franciei uniți împotriva lui Ludovic al XI-lea. „Vlahia“ luase parte la luptă, probabil a noastră de la Dunăre, și nu cealaltă, care piere și ea a doua zi după peirea Macedoniei. Fiul lui Simion, Ioan Uroș Paleologul, care-și zice și Îm-

[1] V. și *Notele unuĭ istoric,* p. 144 și urm.
[2] El ținea pe sora lui Toma; Jireček, *l. c*, p. 420.
[3] Jireček, *l. c.*, p. 439.

părat, se făcu decĭ călugăr, și Tesalia se supune Turcilor supt acel „Cesar“ Alexie Angelos [1]. Moartea amînduror conducătorilor sîrbĭ se poate zice decĭ că pecetluiește soarta națiuniĭ întregĭ: *căderea sîrbească s'a petrecut astfel în Macedonia, și poate că și viitorul națiuniĭ celeĭ nouă e cu mult maĭ mult acolo, cu îndreptarea spre Adriatică și Italia, decît la Dunăre, în fața primejdieĭ.*

Statul dunărean a căpătat consistență numaĭ prin moartea fără moștenitor a luĭ Ludovic-cel-Mare al Ungarieĭ, Angevin cu visurĭ de cruciată, patron al Bosnieĭ, soțul fiiceĭ Banuluĭ de acolo, din care făcuse un rege provisoriu, și creatorul Banatuluĭ Vidinuluĭ. Luptele între ceĭ doĭ gineriĭ aĭ luĭ Ludovic, Sigismund și Iagello, ajută formațiunea noiĭ Serbiĭ în jurul cetăților de hotar Belgrad, Semendria și Golubacĭ, supt un simplu *cneaz* saŭ „conte“, vasal al Ungarieĭ, cum a fost Lazăr Hrebelianovicĭ, domn de Rudnic, apoĭ de Ipec, Prizren și Priștina, unde residase în ultimiĭ anĭ și Uroș. Fiul săŭ Ștefan, „domn al tuturor Sîrbilor“ — o simplă formulă luată de la Simion și Vlcașin, — „și *al maluluĭ Dunăriĭ*“, al *Podunavieĭ,* despot de al Bizantinilor decadențeĭ, cari-ĭ impun de sigur, în schimbul titluluĭ și a înrudiriĭ legate de el, alipirea religioasă la Patriarhatul ecumenic, se menține ca un supus vasal al Turcilor, precum vasalĭ aĭ luĭ Baiezid, după moartea luĭ Murad și a luĭ Lazăr pe cîmpul de luptă de la Cosovo, aŭ fost și fiul luĭ Vlcașin, Marcu Cralĭevicĭ, „Crăișorul“, și alțĭ prinți sîrbĭ din părțile Macedonieĭ (Dragașiziĭ din Velbujd-Chiustendil, Știp, Cratovo, Strumița, fiiĭ Țariței Eudochia, de treĭ orĭ înrudiți cu Casa luĭ Osman [2]). Ștefan participă la lupta de la Angora, în 1402, cum uniĭ din aceștia participaseră, lăsîndu-și viața, la lupta de la Rovine, în 1394.

[1] *Ibid.*, p. 442; Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, pp. 272-3.
[2] *Ibid.*, p. 244.

Baron ungur, proprietar de castele ungurești, urmașul său, Gheorghe Brancovicĭ, *cu dominația intermitentă*, are numaĭ hotarul de spre Ungaria, ca vasal al regeluĭ-Impărat Sigismund, *adevăratul stăpînitor în aceste părți* — Belgradul luĭ a fost un timp, ca și Chilia noastră, garnisonat de Unguri —, și el îșĭ maĭ trage venituri, mulțămită legăturiĭ cu Ragusa, de la minele de argint din Sud-Vest. Și-a dat fata, Mara, Sultanuluĭ Murad și e un vasal umil al acestuia, care-l gonește în Ungaria și Veneția la 1439. Nevoia îl sili să pornească un războiŭ cu Veneția pentru stăpînirea vechiĭ Diocleĭ.

Campaniile luĭ Ioan Hunyadi singure păstrară Serbia încă douăzecĭ de anĭ, dar la 1455 Gheorghe fuge a doua oară la Unguri, după pierderea cetățiĭ minelor de argint, Novobrdo. Fiiĭ luĭ nu fură în stare să se păstreze decît pănă la 1459 în această situația grea.

In sfîrșit, dincolo de Morava, *Bosnia*, care încă din 1434 asculta maĭ mult de begul Isac, putu să resiste pănă la 1463 *din causa legăturiĭ sale cu Ungaria*, iar *Herțegovina*, desfăcută din regatul bosniac și organisată în ducat deosebit, de Impăratul, se maĭ menținu cîțĭva anĭ, pănă în 1466 saŭ chiar 1480, *prin vecinătatea sa cu Adriatica și ajutorul italian.*

4. *Albanesiĭ* dădură și eĭ, îndată după cucerirea orașelor Monastir și Prilep și doĭ anĭ înnainte de căderea provisorie a Saloniculuĭ,—supus apoĭ din noŭ la 1391,—lupta lor, la Voiusa, în 1385, supt Balșizĭ, dar fără maĭ mult noroc. Thopia fusese trădătorul care chemase pe Osmanĭ, cum s'ar fi chemat orĭcari alțĭ auxiliarĭ. Totușĭ Albanesiĭ rămaseră, la Mare, la Scutari, la Croia, la Parga (Zenebisi), la Dagno (Coia Zaccarie), la Tzuphala (Ionima), în Zenta-de-sus (Iurasevicĭ), la Ohrida chiar, unde se așează un Gropa, la Lepanto (Paul Spatas), în Muntenegru, unde se mențin

Cernoevicii, Arnăuți slavisați, cari se simt, fără dreptate, Slavi. Voevodul bosniac Sandali Hranici († 1435), înrudit cu puternicul senior croat Hrvoie, cu Balșizii, al căror Stat vroia să-l refacă, și cu Ștefan despotul [1], nu putu să-și păstreze nici el situația independentă. Dar în Croia și în părțile vecine atîtările de cruciată ale lui Hunyadi și alianța venețiană după lupta *contra* Veneției, potrivit cu tradiția neamului Balșa, ridică puterea, pe jumătate de simplu *condottiere*, pe jumătate de șef de răscoală, a lui Scanderbeg, eroul albanes mort în 1468.

5. Cît privește *Latinii*, unii sînt, cum am văzut, izgoniți de recuperația moreotă a Paleologilor, iar cei din Epir și din insule, represintați prin dinastia Tocco (cei doi Carlo), venită din Zante și Cefalonia în Arta și Ianina, pe care Turcii o luară numai în 1430, mai resistă aproape un veac mulțămită unei situații locale fericite care ocroti dominația familiei în cele două insule [2]. În 1480-3 Cefalonia însăși și Santa Maura fură supuse dominației turcești, Zante trecînd la Veneția. Republica Sfîntului Marcu se apără pănă la începutul veaculuĭ al XVI-lea, pierzînd Argos (1463), Negroponte (1470), Scutari (1478), Lepanto (1499), Coron și Modon (1500), rămășițele dominației france stabilite prin cruciata a patra. Ciprul era să cadă numai în a doua jumătate a veaculuĭ și Creta peste o sută de ani. Din dominația genovesă, după cucerirea Enosului și a insulelor Imbros, Samotracia, Lesbos (1462), de Mohammed al II-lea, împotriva dinaștilor din familia Gattilusio, nu rămăseseră decît privilegiile de autonomie ale insulei Chios (—1566), pe cînd Rodos fu luată de la Ospitalieri abia de Soliman-cel-Măreț (1522).

În aceste împrejurări Osmanlîii aŭ reunit supt varga lor de fier, grea, dar dreaptă, provinciile desbinate și sărăcite de anarhie ale Peninsulei Balcanice.

[1] *Ibid.*, p. 357.
[2] *Ibid*, pp. 408-9.

CAPITOLUL al III-lea.

—=—

Viața creștinilor din Răsărit supt stăpînirea turcească.

A fost situația creștinilor în Împărăția turcească așa cum se înfățișează în broșurile de polemică și de propagandă? Aŭ fost oare raialele supuse cinci sute de ani unei apăsări sistematice, dușmană și adevăratelor interese ale Statului, și, în tot acest timp, oamenii, despoiați, prigoniți, siliți la renegare, loviți și uciși după bunul plac al organelor Cîrmuirii, aŭ hrănit ei numai gîndul unei răscoale liberatoare?

Trebuie să răspundem hotărît: nu. Dacă ar fi fost așa, cu toată organisația lor admirabilă, netăgăduit superioară aceleia a țerilor creștine din centrul și din Apusul Europei, această dominație nu s'ar fi putut menține atîta vreme. Clasa stăpînitoare, — care, o spunem încă odată, n'a fost o nație și n'a căutat să fie una —, represinta o slabă minoritate, iar supușii, în număr covîrșitor, rămăseseră destul de compacți — colonisări nu s'aŭ făcut decît prin orașe, și în unele părți ale Macedoniei, —, destul de voinici, destul de însuflețiți de o religie care în multe privinți era de o potrivă cu naționalitatea, pentru ca să fi fost în stare a protesta cu armele în mînă contra unei situații *din care ar fi avut numai jigniri fără niciun folos.*

Ca să judecăm adevărata sitnație, să ne gîndim și la alte provincii creștine cucerite de Musulmani: Egiptul, Siria, Armenia Bizantinilor, Spania Visigoților. Este vre una singură în care să putem semnala răscoale cu caracter religios? Și, cu toate acestea, nicăiri creștinii n'au fost distruși, ruinați, reduși la acea stare de ilotism fără vlagă care face cu neputință orice mișcare de resistență și răsbunare. În aceste țeri așa de deosebite, în care elementul cuceritor aparținea unor rase diverse, Islamul, singurul element care le leagă, a fost primit cu bucurie, salutat pe alocurea cu un entusiasm favorabil renegărilor în masă de. popoarații care se asămănau în ceia ce privește o situație foarte grea față de fisc, o situație aproape lipsită de apărare față de puternicii locali, δυνατοὶ greci saŭ nobili visigoți. Nici chiar în Asia Mică, unde cuceritorii n'aŭ fost numai Turcii osmanlîi, cari nu se caracterisaseră încă prin această formă politică specială, ci toate ramurile Selgiucizilor, totala pierdere a elementului grecesc — episcopatele rămînînd numai cu numele, fără o atingere cu locuitorii, și puținii creștini chiar uitînd graiul părinților lor — nu se poate explica decît printr'o tendință sinceră și călduroasă a țeranilor nemulțămiți către noul crez social, care aducea forme mai corespunzătoare cu patriarcalismul lor sărac. Judecata directă la un singur tribunal, fără o procedură complicată, menținerea privilegiilor locale și putința înțelegerilor personale, largul democratism care permitea oricăruĭ om isteț, energic și dibaciŭ să se ridice din țerna drumuluĭ pentru a se sui pe calul de paradă al Viziruluĭ, toate acestea atrăgeaŭ pe indigeni, îĭ cîștigaŭ definitiv, înlocuiaŭ vechea conștiință, păstrată numai de cărturarii deprinși a răsfoi în cărți, printr'o conștiință nouă, care deschidea alt viitor.

Pretutindeni înlocuirea rămășițelor feudalității decăzute printr'o monarhie de relații sigure, chiar dacă

ar fi supraveghiat și cerut mai mult, a fost privită cu simpatie, dacă nu și ajutată din toate puterile, de clasele populare. În ajunul venirii Turcilor, chemați tocmai pentru a servi aceste discordii și întrebuințați, în luptele dintre partide, cînd de unii, cînd de alții, nestabilitatea națională, fărîmițarea locală, frămîntările dintre facțiuni, rivalitățile personale, răscoalele, competițiile creaŭ pentru pașnicii muncitori ai cîmpului, tulburați necontenit în lucrul lor, și chiar pentru clasa orășenească, supusă asediilor dese, jafurilor repetate, o situație în adevăr imposibilă. Între Greci, Slavi, Latini, Albanesi situația se schimbă de pe o zi de alta, și istoria nu e în stare să fixeze precis pentru fiecare moment tabloul dominațiilor trecătoare. Îndată ce supunerea către Sultan se făcea, o nouă ordine, deplin asigurată prin cele mai strașnice mijloace ale sistemului de Stat mongolic, moartea și confiscarea, lua locul haosului, interesant, dar dureros pentru aceia cari aveaŭ să-l sprijine. Administratorii eraŭ numai rare ori Turci adevărați, cari, afară de două-trei familii, a lui Evrenos, a lui Ischender, a lui Malcociŭ, fură ținuți intenționat departe de afaceri, ci oameni de aceiași rasă cu vechii stăpînitori și sfetnicii lor. Subașa, begul, chefalia — numele se păstră și pentru Turci —, nu era decît fostul cneaz saŭ Voevod, ruda lui de aproape saŭ, mai adese ori, alt fost creștin, de aceiași calitate saŭ ba, venit din alt capăt al Impărăției. De sigur că el aducea cu dînsul aceiași trufie și lăcomie care-l făcuseră antipatic în condiția lui religioasă anterioară, dar el știa acum un lucru, pe care l-a aflat de curînd și pe care nu trebuie să-l uite niciodată : anume că nu mai e altceva decît un sclav al Sultanului, — cuvîntul de „sclav", „schiavo del signor" e sinonim cu trimes, ceauș, ca și cu administrator, în actele ragusane din veacul al XV-lea —, căruia nu-i e îngăduit a lucra altfel decît după poruncă, oricare ar fi ea. Și această poruncă a

Sultanuluĭ, care e „Domnul“ (Signor, Grand-Seigneur, Gross-Herr, ἀφέντης), proprietarul oamenilor și lucrurilor, nu poate fi decît în interesul uneĭ Împărățiĭ care e creațiunea și moștenirea familieĭ sale, și nimic maĭ mult.

Să luăm casul a doĭ Domnĭ romînĭ, unul din Moldova, altul din Țara-Românească, pe cari împrejurările, amenințarea uneĭ urmăririĭ pentru păcatele de extorsiune și neliniște ale administrațieĭ lor, i-aŭ silit, în veacul al XVI-lea, să renege. Ilie-Vodă Rareș, Moldoveanul, tînăr crescut la Stambul ca ostatec al părinteluĭ săŭ, ușuratec, luxos, tiranic, capricios, ridică pe toată lumea împotriva luĭ. Mihnea-Vodă, Munteanul, e împovărat cu o familie grea de spre partea maică-sa; el are datoriĭ strivitoare, ale luĭ și ale înnaintașuluĭ; e vădit că țara nu-l iubește. Iată-ĭ acum begĭ la Dunăre: unul la Silistra, cellalt și el acolo, dar apoĭ la Nicopol, la Vidin. Nimic nu se maĭ aude despre mîndria, despre intriga, despre lăcomia lor. Ajungînd sclaviĭ Sultanuluĭ, care, oarecum, i-a răscumpărat de la temniță și moarte, eĭ se *despersonalizează,* ca să zicem așa; individualitatea lor nu maĭ există supt numele cel noŭ, eĭ sînt numaĭ îndeplinitoriĭ unor poruncĭ pe care s'aŭ deprins îndată a nu le maĭ judeca nicĭ în conștiința lor. Și uitați-vă la acel Bogdan fiul luĭ Iancu Sasul, care timp de douăzecĭ de anĭ își schimbă neobosit adăpostul, prin Moldova, prin Veneția, Anglia, prin Franța, pentru a se întoarce tot la Constantinopol, care trece de la un protector diplomatic la altul, care-și înlocuiește și numele printr'un nume noŭ, de care socoate că se leagă maĭ multe amintiriĭ și maĭ multe perspective. A turburat, încurcat și exploatat o lume. La urmă, într'o crisă fără soluție, el se turcește: o adevărată sinucidere morală, căcĭ acel care va răsări după aceasta pentru ca să administreze un Pașalîc asiatic oarecare e altul, liniștit, supus, sigur. Fiiĭ neastîmpărateĭ Doamne Elisaveta,

Alexandru și Bogdan Movilă, s'aŭ făcut Turcĭ la prinderea lor împreună cu energica mamă. Unul din eĭ aŭ fost Domn cîteva lunĭ de zile: odată ce aŭ întrat în rîndurile sclavilor, fiul de Domn, pretendentul, fostul principe nu maĭ există. Vor administra undeva ca orĭce fiŭ de țeran saŭ de meșter ridicat prin credință și ascultare.

Avem atîtea și atîtea descrierĭ de călătorĭĭ ale unor oamenĭ cari aŭ străbătut, dacă nu și alte provinciĭ ale Imperiuluĭ, măcar cele sîrbești și bulgărești care se aflaŭ pe drumul cel mare „de oaste și de comerț“ ce ducea de la Belgrad la Constantinopol prin Niș, Adrianopol și Filipopol. Și avem și multe povestirĭ ale călătorilor cari pe acelașĭ timp străbăteaŭ deosebite regiunĭ din Europa centrală și apuseană. Nicăirĭ nu se vorbește, la Turcĭ, decît de aspectul particular al țerĭĭ, de îmbrăcămintea locuitorilor, de lipsa lor de cultură, de prețul lucrurilor de mîncare, de drumurile și podurile făcute de Cîrmuirea otomană,—adecă de bogățiĭ, de îmbogățițiĭ cari aveaŭ rolurĭ de căpetenie într'însa. Țeranul despoiat, orășeanul izgonit de la locul cîștiguluĭ săŭ nu se întîlnesc niciodată. În cîte o provincie unde cucerirea s'a făcut în circumstanțe speciale, ca în Bosnia, vechea clasă dominantă a proprietarilor de pămînt primind întreagă Islamul pentru a-și păstra situația agrară și privilegiile nobiliare, starea de lucrurĭ e, în ce privește pe muncitorul de pămînt, în aparență aceiașĭ ca și înnainte, dar de fapt și aicĭ s'a făcut o modificare însemnată: Statul cel noŭ e al „săracilor“, al celor micĭ, al raialelor Sultanuluĭ, care se bucură înnaintea orĭcuĭ de îngrijirea Guvernuluĭ. Acești begĭ cu numele musulmane și cu porecle slave *trebuie* să asculte de Pașă, care e un străin, decĭ fără legătură cu interesele lor și gata a le combate cînd ar întra în conflict cu interesul general. În cele maĭ multe însă din provinciĭ, feu-

dalitatea războinică a dispărut, cu cea mai mare parte din urmările ei, spahiul, proprietar de terenuri cedate de Stat pentru vrednicia lui, din largul patrimoniu al cuceririi, fiind și el săracul de ieri, care, mulțămit cu o dijmă relativ ușoară, știe să cruțe pe săracii de azi, dați în seama lui. De alminterea în războaiele din fiecare an, mai totdeauna victorioase, el găsește o pradă îndestulătoare, care l-ar împiedeca de a cere pămîntului toate veniturile sale. În sfîrșit satele de la drumul mare — unde oștile în trecere păzesc cea mai severă disciplină, căci altfel calăul e aproape —, satele de la pasuri, de la vechile „clisûri", satele chemate la anume timpuri din an pentru servicii particulare — ca paza cailor Impăratului, — satele de „voinici" *(voiniclàr)*, se bucură de întinse privilegii pănă în epoca decăderii răpezi și adînci a Împărăției, în veacul al XVIII-lea.

Cîntecele populare ale Bulgarilor și cu deosebire ale Sîrbilor — mai numeroase și mai originale — nu se plîng de lăcomia și de cruzimea spahiului, begului, Pașei, cît de iubirea lui pentru femeile și fetele frumoase, care se ascund, dar fără mare folos, înnaintea lui. Scenele de răpire sînt dese. Dar ele stăteau în datinile țerii, unde răpirea era forma îndătinată a petirii. Și, dacă la furtul din partea Turcilor se vărsa sîngele apărătorilor, răpitorii plătiau și ei adesea cu sîngele lor isprava ce făsuseră. Nu era de sigur nici în această privință idealul, dar îl găsim oare în moravurile feudale din Apusul creștin?

Însă, chiar dacă Domnul de pămînt e nedrept și abusiv, chiar dacă begul și Pașa sînt însuflețiți de sentimente aspre, crude față de creștini — de o ură religioasă nestînsă nu poate fi vorba, căci *renegații nu se fac niciodată cu de-a sila,* între altele și pentru a nu crește concurența, și apoi supușii se rescumpără prin haraciu și Statul are nevoie de cît mai mulți cari să-l plătească —, aceasta nu clintește încrederea în dreptatea

și mila aceluĭ „Împărat“ care înlocuiește deplin în concepția populară pe înnaintașul său bizantin. El rămîne izvorul faptelor bune și al îndurărilor. *Arzurile* de plîngere se îndreaptă cu încredere către dînsul, și de regulă ele nu rămîn fără urmări. Pentru „suferințile săracilor“ aŭ fost chemați la răspundere atîția Domnĭ de-aĭ noștri, creîndu-se astfel obiceiul mazilieĭ lor, ca a unor depositarĭ necredincioșĭ, a unor hainĭ; pentru dînsele a fost tăiat, în pragul timpurilor noastre, capul luĭ Grigore Alexandru-Vodă Ghica în Iași, al luĭ Hangerlì în Bucureștĭ. „Săraca raià“ nu trebuie nemulțămită—e un nestrămutat principiu al înțelepciuniĭ de Stat osmane.

Ce pretindea de la supusul creștin Statul cel noŭ față de cel vechiŭ? Pe vremea Bizantinilor și a Slavo-Bizantinilor, cari-ĭ imitaŭ, se răspundea, după tradiția romană : a) darea capuluĭ, capitația ; b) darea pămîntuluĭ, *capitatio terrena,* dijma din toate produsele saŭ, cum se zicea la noĭ, unde ea fusese cedată mănăstirilor și boierilor, *de-a zecea ;* c) darea tîrguluĭ; d) vămile, *portoria, commercia.* Vistieria se maĭ hrănia pe alăturĭ din saline, din mine și din arendarea unor dărĭ speciale, asupra peșteluĭ, vinuluĭ, ș. a. Dar, scutindu-se Turcii de capitație, acestea sînt și veniturile Împărățieĭ turcești : haraciŭ, dijmă, goștină, darea tîrguluĭ, ghiumrucul saŭ vama, la care se adaugă același produs al veniturilor regaliene. Și felul de percepere e același, prin arendatorĭ, ca „harageriĭ“, cari întrebuințează aceleași procedeurĭ, bune orĭ rele, dar cu care toți eraŭ deprinși.

Și de cele maĭ multe orĭ eĭ se recrutaŭ dintr'o clasă de capitaliștĭ urbanĭ, care se perpetuează supt Turcĭ. Nicĭ nu era nevoie măcar ca oamenii de finanțe aĭ Imperiuluĭ să fie Musulmanĭ : din potrivă, ca „mare negustor“ al Sultanuluĭ, mergînd pănă în Rusia Mareluĭ-Duce după „dinți de pește“ și blănĭ, găsim supt Soliman-cel-Mare pe un Chalkokondylas și, ceva maĭ tăr-

ziŭ, cele maĭ multe arende le reunește în mîna sa strămoșul Cantacuzinilor, Mihail, zis Șaitan-Oglu, care-șĭ ține case de plăcere ca acea de la Anhial și întrebuințează Ieniceriĭ pentru paza persoaneĭ sale, pecetluind fără sfială cu pecetea bizantină a vulturuluĭ împărătesc. Se poate zice chiar că o nouă și mîndră clasă de bogătași orășenești, în stare a cumpăra episcopate și Scaune domnești la noĭ, s'a alcătuit prin sprijinul necontenit al Sultanilor și Vizirilor, — și nu se poate spune că această clasă, care avea nevoie de ordinea politică otomană, nu-ĭ era și politicește favorabilă, oricît s'ar fi purtat, icĭ și colo, prin cărțĭ vechiul ideal împărătesc creștin.

Pe vremea Împăraților și regilor se făcea apel aproape continuŭ la participarea războinică a fiecăruia. Acuma fiecare e lăsat la casa luĭ, la munca luĭ, de și clasa dominantă, isolată în caracterul eĭ militar, poartă în schimbul dărilor bănești și a dijmelor războiŭ în fiecare an și la toate hotarele. Totuși înnălțarea prin vitejie — aceia prin intrigă vine maĭ tărziŭ și nu ajunge nicĭodată mijlocul de căpetenie — e deschisă orĭcuĭ îșĭ simte puterĭ și are suflet într'însul. Cine se presintă făcînd gestul obișnuit și recitînd formula tradițională *trebuie* să fie primit între credincioșiĭ Islamuluĭ. Doar Împărăția n'a fost condusă—și nu e condusă nicĭ pănă azĭ — de urmașiĭ ostașilor simpli cari se strîngeaŭ la amiazi supt steagul alb de înștiințare în jurul cazanelor luĭ Osman patriarhul. Viziriĭ, demnitarĭ de Curte, comandanțĭ de oștire—ceia ce sînt toțĭ, pe rînd —, guvernatoriĭ se aleg dintre creștinĭ, fie că aŭ renegat de bună voie, fie că aŭ fost aduși ca robĭ și oarecare constrîngere a situațieĭ lor i-a adus să-și părăsească vechiul crez. Astfel Grecĭ — și dintre Paleologĭ, cum am văzut,—Sîrbĭ, foarte mulțĭ, nația aflîndu-se 'n plin avînt în momentul cuceririĭ, Bulgarĭ, maĭ puținĭ, nefiind așa de bine înzestrațĭ, Albanesĭ, foarte vitejĭ și foarte stăruitorĭ, se urmează

în cele d'intăiŭ ranguri ale lumiĭ politice și militare osmane.

Dar este și o altă cale de înnaintare, Statul ajutînd parvenirea prin merit. De la început încă, se culeg prin sate copiiĭ ceĭ maĭ bine înzestrați pentru a fi închișĭ și pregătițĭ în *școala Seraiuluĭ,* din care vor ieși, după aptitudinile fiecăruia, Ieniceri, spahioglanĭ — cavalerie permanentă, aleasă, de Curte —, Agĭ, viitorĭ înnalțĭ demnitarĭ aĭ Imperiuluĭ. Producea oare această ridicare a copiilor într'o anume proporție, cam nesigură din izvoare, o mare durere prin satele cercetate de agenții Sultanuluĭ? Eraŭ copiĭ destuĭ, și viața se arăta grea pentru ceĭ maĭ mulți. Și se umplură provinciile de povestea fiilor de țeranĭ creștinĭ cari, mutați cu sila în centrul Împărăției, ajunseseră conducătoriĭ eĭ fără a uita de ceĭ de acasă, ca acel Mohammed Socoli, care împodobi cu opere de utilitate publică țara sa da naștere și făcu din rudele sale călugărite, monahiĭ sîrbĭ Macarie și Antonie, Patriarhĭ de Ipec. S'a ajuns ca părinți turcĭ să cumpere pe recrutorĭ pentru a-și strecura odraslele în vederea viitoruluĭ care lĭ se deschidea[1].

Această argumentație ajunge pentru a face să se vadă lămurit că, oricare ar fi fost defectele eĭ de la început, viciile desvoltate maĭ tărziŭ, *din germenĭ pe cari-ĭ aduseseră tocmaĭ renegațiĭ,* din vechiul mediu moral creștin: intriga grecească, trădarea sîrbească, aviditatea bulgară, încăpățînarea albanesă a unuĭ Ferhad saŭ Sinan, ceĭ doĭ marĭ rivalĭ de la sfîrșitul veaculuĭ al XVI-lea, Împărăția turcească garantă fără îndoială pace, ordine, dreptate, înnaintare după merit, fără care popoarele supuse n'ar fi tolerat-o a doua zi după zăpăceala înfrîngeriĭ.

[1] V., ca ultimă lucrare în acest domeniu, Lybyer, *The government of the ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge 1913.

CAPITOLUL al IV-lea.

Principatele românești și viața de cultură religioasă a creștinilor din Balcanĭ.

Viața religioasă a creștinilor balcanicĭ nu fusese atinsă prin cucerire. Cîteva zile după întrarea luĭ în Constantinopol, Mohammed al II-lea chemă pe călugărul Ghenadie Scholarios pentru a-l așeza în locul, de multă vreme vacant, din causa certelor furioase între uniți și neuniți, al Patriarhuluĭ ecumenic.

El era să fie ceia ce fuseseră înnaintașiĭ sĭĭ: nu numaĭ șef al uneĭ Biericĭ, dar și înnalt judecător în domeniul jurisdicțieĭ eclesiastice și represintant în unele privinți al poporuluĭ sĭĭ întreg. Dar situația pe care i-o crea Sultanul biruitor era și maĭ mare. Precum în lumea turcească nu era cu putință a se despărți națiunea religioasă de cea politică, ideia musulmană împleticindu-se cu sistemul de Stat otoman și întreagă această clasă luptătoare nefiind o națiune în alt sens decît ca membri aĭ vasteĭ comunități sufletești mohammedane, tot astfel și în creștinĭ Mohammed al II-lea nu putea să vadă decît un *milet,* o comunitate, care, fiind fără îndoială religioasă, ortodoxă, era în acelașĭ timp națională, greacă. Și maĭ mult decît *o* Biserică, maĭ mult decît *un* „milet“ n'a voit să re-

cunoască noul stăpînitor: în Serbia întîlnise doar ierarhia bizantină restabilită în drepturile sale, de dînsa se lovise pe malul Mării Negre, în despotatul lui Dobrotici, în părțile Vidinului, în moștenirea lui Sracimir, și pentru decăzutul patriarhat de Tîrnova, în care Constantinopolitanii vedeau un simplu episcopat ca și în Patriarhatul, încă mai decăzut, din Ohrida, nu era să se îngreuie relațiile cu supușii prin recunoașterea încă a unei forme religioase-politice. Astfel ceia ce Bizanțul bisericesc se străduise a face în tot veacul al XIV-lea, a înlocui rivalitatea ierarhică slavă — episcopul de Seres, de și Slav, lucrează alături cu Grecii la Atos pe la 1370 — se desăvîrșia prin măsura întreagă și definitivă pe care o lua Împăratul păgîn al Constantinopolei.

Patriarhia din preajma sa, ai căriĭ ocupanți erau întăriți și sprijiniți în tot felul de Guvernul otoman, ar fi putut să aibă o situație încă mai bună dacă neiertate greșeli, în legătură cu o veche tradiție de intrigă, de gîlceavă și de conrupție, n'ar fi adus răpedea succesiune silnică a șefilor „națiunii grecești" și îngrămădirea unor datorii insuportabile, care încă de la începutul veaculuĭ al XVI-lea făceau pe un Patriarh să moară la Tîrgoviște, pe un altul să cerceteze cu mîna întinsă spre pomană Moldova lui Alexandru Lăpușneanu, pe un al treilea să colinde Curțile lui Mihnea-Vodă, Domn muntean, și lui Petru Șchiopul din Moldova, înnainte de a trece în Rusia, de unde aștepta milosteniĭ mai bogate. Se creară pentru bani arhiepiscopii nouă, ca în Iberia, ba chiar Patriarhii ca acea din Moscova — și era vorba ca și Moldova lui Ieremia Movilă să-și capete Patriarhia.

În felul acesta, căpeteniile ortodoxieĭ, care vor fi cu vremea și suite în streang pentru trădare — Partenie din vremea lui Vasile Lupu și Mateĭ Basarab, — ajung să se înnalțe și să cadă ca un Domn din Bucureștĭ și Iași. Mohammed Socoli încearcă să învie, cum am

spus, pentru rudele sale Patriarhia din Ipec, ale cării legături cu Romînii din Ardeal, chiar și cu Principatele, poate, fură strînse și îndelungate. Europa catolică văzu și cîte un arhiepiscop al Iustinianeĭ Prime, al Bulgarieĭ, Serbieĭ, Macedonieĭ, Albanieĭ, „Moldoveĭ, Țerii-Românești", cîte un Ohridan, călătorind pentru sprijin pe la reședințele Împăraților, regilor și principilor. Ajung astfel să aibă une ori un mai mare rol, care se afirmă mai ales în veacul al XVII-lea întreg, aceĭ patriarhi asiatici și africani cari stăteau mai departe de ochiĭ stăpînului și de ghiarele oamenilor influenți și prin urmare puteau să fie aleși mai cinstit și mai în liniște, să se menție cu mai puțină cheltuială și umilință și să-și isprăvească păstoria odată cu viața: cel de Antiohia, cel de Ierusalim, care conduce întreaga operă de combatere a catolicismului la Chiev, la Moscova în jumătatea d'întăiu a veacului și apoi, în a doua, la București, în jurul lui Constantin-Vodă Brîncoveanu, prin acțiunea inteligentă și organisatoare a lui Dosofteiu și a nepotului său Hrisant Notara; în sfîrșit Patriarhul Alexandrieĭ, care dădu Constantinopoleĭ în Meletie Pigas un vicariu de Scaun, în epoca lui Mihaĭ Viteazul.

Dar o parte din viața religioasă creștină nu-și mai găsi adăpostul în Împărăție: aceia a Slavilor. Furtuna din Tîrnova, unde era școala cărturarilor Vlădicăĭ Eftimie, aruncă peste Dunăre pe călugăriĭ învățați aĭ Bulgarieĭ lui Șișman. Nicĭ Serbia belgrădeană nu-și păstră, în ultimele zile de decădere, caligrafiĭ și grămăticiĭ.

Cele d'întăiu manuscripte bisericești ce se păstrau la noĭ cuprind, între altele, și scrisorĭ de ale vestituluĭ Patriarh Eftimie [1].

[1] Cf., pe lîngă Iorga, *Istoria literaturiĭ religioase*, și însemnările din Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ediția a II-a, București, 1903, p. 22, nota 2.

Scrisorile acestea ale mareluĭ cărturar se îndreaptă către un călugăr sîrb care era înzestrat și el cu bogate cunoștinți și cu frumoase daruri ale sufletuluĭ, Nicodim. Acest „popă", ceia ce înseamnă ieromonah — lucru cam rar în schiturile noastre începătoare, cu călugărĭ necărturarĭ, — era fiŭ al unuĭ Grec din Macedonia, de la Castoria, și al uneĭ Sîrboaice. Creșterea și-o făcuse la muntele Athos, pe care Dușan îl cercetase și-l dăruise, peste care întinsese patronatul luĭ, dar care cuprindea în chiliile luĭ și pe fostul Impărat Ioan Cantacuzinul. De și iscăliturile de supt actele atonice din acest timp sînt numaĭ arare orĭ slave, se putea face și aicĭ desăvîrșirea învățăturilor în slavonește. Totuși Nicodim nu urmâ și o politică religioasă în sens slavon separatist, ci, din potrivă, el ajutâ pe ruda sa, „cneazul Lazăr" — așa-ĭ zice și legenda, de două orĭ prelucrată în românește, a Sf. Nicodim — să se împace, cum făcuse înnainte de dînsul Ugliesa, cu Biserica Bizanțuluĭ.

Pe la 1370, cînd începe opera luĭ de ctitor mănăstiresc, Turcii stăpîniaŭ pretutindenĭ în părțile acelea apusene de unde era obîrșia luĭ Nicodim. El căută decĭ teren sigur aiurea: după o încercare în părțile Cladoveĭ, unde găsi tot „puterea agarinească", el alergă supt scutul luĭ Vlaicu-Vodă, ale căruĭ legături cu Vidinul și Nicopolea sînt cunoscute, și anume el trecu în partea severineană, de curînd smulsă de la Ungurĭ, care era în fața Craineĭ sale. Aicĭ clădi, în spirit strict monahic, așa cum el stăpînià în chinoviile Sfîntuluĭ Munte, mănăstirea Vodițeĭ, cu hramul Sfîntuluĭ Antonie. De aicĭ trecu la Tismana, supt Radu, fratele luĭ Vladislav, și la Prislop, peste munți, așezat poate atuncĭ între hotarele ardelene ale luĭ Vlaicu. Apoĭ, creîndu-se un curent noŭ, tot maĭ puternic, în ciuda ierarhieĭ grecești, însuflețite de un îngust spirit bizantin, a Mitropolieĭ Țerii-Românești [1], el înmulți și dincolo

[1] V. memoriul mieŭ despre întemeierea Mitropoliilor, în „Analele

de Olt mănăstirile de cărturarĭ, și peste douăzecĭ de anĭ de la sosirea sa în țară, întîmplată pe la 1370, se creaŭ, la Neamț, Bistrița, Moldovița, mănăstirĭ moldovenești în acelașĭ spirit.

Astfel, în același timp cînd principatul muntean primia organisația sa metropolitană cu elemente grecești de oarecare cultură — manuscripte însă nu ni s'aŭ păstrat de la dînșiĭ —, în același timp cînd Grecĭ, un Sinadinos și alțiĭ, treceaŭ în Muntenia, înrudindu-se și cu neamul Voevozilor, cultura slavonă se strămuta, căpătînd puternice așezăminte, foarte bogat înzestrate cu moșiĭ — chiar și peste Dunăre, de la despotul Ștefan — în părțile noastre.

Această viață bisericească strîngea laolaltă și răspîndea pretutindenĭ cultura eĭ specială, departe peste hotarele celor două țerĭ. De și mănăstirea Rîlo, în Bulgaria [1], cuprinde o mulțime de manuscripte, din care unele s'aŭ și publicat dăunăzĭ în facsimile de Ministeriul de Instrucție din Sofia, ca specimene autentice ale „arteĭ bulgare", de și, icĭ și colo, în țerile sîrbești, ca la Opovo, se maĭ pomenește o mișcare culturală, de și unul din aceste lăcașurĭ a cuprins în veacul al XVI-lea și o tipografie, de puțină dăinuire și de mic folos, Peninsula Balcanică a fost lipsită veacurĭ întregĭ de învățătura, de arta slavonă pe vechiul lor teritoriu. De la Atos cărturariĭ slavĭ fuseseră pe încetul izgoniți de exclusivismul grecesc, dar nicĭ acesta nu dădea roade prea însemnate într'un timp cînd predicatorul german Gerlach arată halul de neștiință în care se găsiaŭ și deținătoriĭ Scaunelor me-

---

Academieĭ Romîne" pe 1913.

[1] Mănăstirea-și *zidi* manuscriptele la 1385 ; ea se pustii și rămase așa pănă la refacerea de prin 1460, dar fără a se fi făcut un centru de cultură. Manuscrisele din 1460 și 1483 (Jirecek, *Fürstentum Bulgarien*, p. 496) sînt lucrate de sigur de cărturarĭ de la noĭ saŭ aduse de aicĭ.

tropolitane vestite, din împrejurimea chiar a Constantinopoleĭ. De înnălțarea unor mănăstirĭ nouă, de o desvoltare în ele a vechilor germenĭ de cultură, nicĭ că se poate vorbi, — Turciĭ observînd foarte strict principiul politic de a nu se ridica turnurĭ nouă întru slava Dumnezeuluĭ celor învinșĭ.

Se poate admite, astfel, în legăturile noastre cu coreligionariĭ, în multe privințe înrudițĭ cu noĭ, de peste Dunăre, o *fasă d'intăiŭ* care cuprinde întemeiarea Mitropolieĭ muntene prin strămutarea de la Vicina, în Dobrogea de maĭ tărziŭ, a unuĭ Mitropolit fără credincioșĭ și fără venitурĭ, Iachint, apoĭ încercările de așezare în Moldova a unuĭ Teodosie și unuĭ Ieremia, și, pe de altă parte, întreaga operă de cărturărie slavonă, în spirit credincios Bizanțuluĭ, a luĭ Nicodim, — fasă, care, pe lîngă aceasta, cuprinde și întrarea fugarilor dintre fruntașiĭ vieții de Stat de dincolo de Dunăre în ierarhia începătoare românească, prefăcînd datinile patriarhale în norme de oficialitate bizantină, cu graduri fixe și cu ceremoniĭ imutabile. În această fasă, Grecĭ și Slavĭ — de și ceĭ d'intăiŭ într'o măsură cu mult maĭ largă, — ne ajută a trece răpede peste o mulțime de trepte intermediare, făcîndu-ne în stare a represinta supt Mircea la Muntenĭ, supt Alexandru-cel-Bun în Moldova — întemeietoriĭ — cultura politică bizantină și slavo-bizantină în deplinătatea eĭ felurită.

Pe vremea luĭ Mircea, Bizanțul maĭ lucra de sigur asupra culturiĭ românești din principatul maĭ vechiŭ; mediul politic trebuia să-l sprijine încă. In Moldova, cînd se impune împotriva Bizanțuluĭ persoana luĭ Iosif ca întăiŭ Mitropolit canonic, înfrîngerea „ecumenicilor“ constantinopolitanĭ nu înseamnă de loc și izgonirea grecismuluĭ. Un patrahir de curînd găsit în Rusia [1]

[1] V. notița mea despre *Patrahirul luĭ Alexandru-cel-Bun*, în „Analele Academieĭ Romîne“ pe 1913.

poartă chipul Domnuluĭ — asămănător cu cel de la Rădăuțĭ — supt o pălărie ca a Paleologuluĭ din vremea sa, chipul Doamneĭ, fără coroană, și o inscripție grecească, în care și stilul politic e al Împăraților. Frumosul Evangheliar ce se află astăzĭ în Bodleiana de la Oxford poartă în fața textuluĭ slavon un altul grecesc, contemporan, foarte îngrijit caligrafiat și acesta. Mitropoliții muntenĭ se trimeteaŭ poate încă „din chilia Patriarhuluĭ", iar ceĭ moldovenĭ eraŭ siliți a face drumul Capitaleĭ împărătești, fiind ținuți și afară de ziduri de către un Patriarh mînios.

De pe la 1430-50 legăturile cu Bizanțul se rup însă, teritoriul intermediar, atît bulgăresc, cît și sîrbesc — de și o Cantacuzină, Irina, e soția luĭ Gheorghe Brancovicĭ —, fiind ocupat de Turcĭ, cari isolează cu totul Constantinopolea. E vremea cînd, dacă Moldova trimete la Conciliul de unire din Florența, în suita luĭ Ioan al VIII-lea și a Patriarhuluĭ Iosif, pe Mitropolitul Damian, probabil Grec, și pe protopopul Constantin, care, ca și Neagoe, trimesul mirean, știe să iscălească grecește, Țara-Românească nu-șĭ are și ea represintantul. Atunci probabil, în lipsă de alt ierarh cu care să fi putut corespunde, Domniĭ muntenĭ cer întărirea Vlădicilor de la Patriarhia din Ohrida, care, în împrejurărĭ de alminterea necunoscute, a putut să aibă, *ca una ce era pe teritoriul Sultanuluĭ, interesat atunci să-ĭ deie eĭ întâietatea,* cîteva clipe de înflorire.

A *doua* fasă se înseamnă prin totala dispariție a legăturilor culturale și chiar ierarhice cu Bizanțul, care e și desființat politicește prin cucerirea Capitaleĭ sale în 1453. Astfel se întărește cu Slaviĭ, dacă nu legătura ierarhică, — fiindcă, precum s'a arătat, Mohammed al II-lea îșĭ are acum alt Patriarh al săŭ, pe cel de limbă grecească, — măcar cea culturală, rămasă fără concurență din partea Grecilor. Și nu e numaĭ atît: acești Slavĭ aŭ pierdut acum în Balcanĭ aproape orice îngăduință pentru viața lor bisericească și culturală

deosebită, căci Serbia, Hertegovina au căzut, mănăstirile, înfloritoare înnainte de năvălirea turcească, de la Ravanița și de aiurea, s'au isolat în barbarie; nu mai e dincolo de Dunăre un singur Scaun de stăpînire creștină de la care să poată pleca ajutoare și sprijin moral pentru călugării copiști și meșteșugari.

Muntenegrul Cernoievicilor, ajuns pe la 1500 la o autonomie deplină, era un centru prea sărac și prea răzleț. El poate primi la debarcarea sa pe călugărul Macarie, care învățase la Veneția arta cea nouă a tiparului, dar cneziĭ de acolo n'au nici gustul, nici mijloacele, nici legăturile politice necesare pentru ca ei să se puie în fruntea propagandei culturale pe care o poate face cuvîntul tipărit, cu atît mai ieften decît cel ce se însemna migălos și îndelung de caligrafi.

Astfel, de la Domnii noștri se cere sprijinul, și el se capătă larg. Nu e o întîmplare că, după Doamnele slave și bizantine din veacul al XIV-lea, care chemau intervenția noastră în Balcani, vin acum, în „despina" Milița a lui Basarab al IV-lea Neagoe, ctitoarea mănăstirii din Argeș, în Elena-Ecaterina lui Petru Rareș, „fata lui Ioan Despot", din același neam al lui Gheorghe Brancovici, izgonit de Turci din ultima cetate sîrbească liberă, femei de neam vechiu și înnalt, care înfățișează în vecinătatea Domnilor noștri *concentrarea culturală slavă pe pămîntul nostru;* ea va durà secole, dîndu-ni un mare rol de păstrători ai unității creștine în lumea supusă, politicește, Islamului, iar, cultural, elenismului, care înviase prin chiar cucerirea ce părea menită să-l distrugă. Nici personalitatea interesantă a lui Nifon, fostul Patriarh constantinopolitan, care, chemat de Radu-cel-Mare, organisează pe deplin canonic Biserica munteană, nu trebuie să ne înșele: el era din „țara Dalmației", tatăl său fiind slujitor al lui Gheorghe, domnul acestei țeri, care nu e altul decît Brancovici, iar Manea Hlapen care-l pîrește se coboară din domnul macedonean cu acest nume; doamna Irina care-l mîn-

tuie e Cantacuzina din Semendria, fratele său, „Toma Voivod în ostrovul Pelipovului", e Toma Cantacuzino, despotul peloponesian înlăturat de Mohammed al II-lea. Maria, mama lui Nifon, e și dînsa de bun neam sîrbesc. „Dascălul" lui Nicolae, viitorul patriarh, a fost, fără îndoială, de limbă slavonă, ca și biograful sfîntului, care altfel n'ar spune aceste lucruri, Gavriil protul Atosului, de la vre una din mănăstirile care au păstrat totdeauna slujba slavonă. Zaharia din „Narta", din Arta, călugăr la Vatoped, „știind carte grecească și slavonească", aparține poate aceleiași națiuni, dacă nu celei albanese, hirotonisit fiind diacon de Nicolae patriarhul Ohridei, „al Iustinianei cei de'ntâiu și al tuturor Bulgarilor și al Sîrbilor și al Arvaniei și al altor laturi" — fără pomenirea noastră, deci e înnainte de trecătoarea legătură însemnată mai sus—, și iată că *aici* ni se spune cum s'a restabilit acest Scaun, în urma Conciliului din Florența și ca o protestare împotriva actului de Unire, chemîndu-se de la Constantinopol acest arhiereu, de „ispravnicul cetății Linardiei", care e tot Arta. Nifon stă și lîngă Scanderbeg, fiind făcut preot în Croia. Zaharia ajunge noul Patriarh de Ohrida și el se luptă cu intrusul *grec* trimes de Sultan, de „Amirà", Marcu Filocarab, ca episcop atîrnător de Patriarhia ecumenică, bizantină. După șederea la Athos, Nifon trece ca Mitropolit de Salonic, oraș încunjurat de Slavi, și numai acolo se va fi împăcat în sfîrșit cu Constantinopolitanii. Suirea lui chiar pe tronul ecumenic părea astfel ca o biruință slavă. Poate, în afară de alte motive [1], căderea lui Nifon, prigonirea lui la Țarigrad, la Sozopole, la Adrianopol, să aibă *acest* motiv [2]. Cîte amintiri de lupte și de suferințe balcanice nu aducea cu el acest pribeag!

Dar la sfințirea mănăstirii din Argeș, Neagoe, care

---

[1] *Magazinul istoric*, IV, pp. 373-4.
[2] V. *Viața lui Nifon*, ed. Erbiceanu, București 1888.

nu uitase în milosteniile sale lăcașurile macedonene, nu putu aduce, pe lîngă patriarhul bizantin Teolept, decît Metropoliți greci, de la Midia la Marea Neagră, de la Seres și Melenic în Macedonia și de la Sardes peste Mare. *Cît se păstra din viața religioasă slavo-bizantină, era acum la noi, și numai la noi.*

Pe atunci, supt Radu-cel-Mare și urmașul său Mihnea, se publică în Țara-Românească cel d'intăiu Liturghieriu slavon pentru toată lumea slavă din Balcani, și tipăritorul, Macarie, dă ocrotitorului său titlul, împrumutat de la dinaștii sîrbi, de „Mare Voevod a toată Țara-Românească și *al Podunavieĭ*". Mitropolitul sîrb Maxim, din neamul Despoților, era pe atunci la noi, stăruind pentru pacea între Munteni și Moldoveni, și, pe locurile unde predicase Nicodim, boierii din Craiova, cu Banul Barbu în frunte — numele e venețian, adus prin Sîrbi, și sînge sîrbesc chiar poate să fi avut acești frați, a căror soră, mama lui Neagoe, se chema Neagoslava, — ridicau mănăstirea din Bistrița, care ajunse Tismana în hărnicia caligrafilor săi[1].

Macarie va fi însuși Mitropolitul lui Neagoe, pe care-l intitulează tot Domn al „Podunavieĭ", cum i se spune, de altfel, și pe piatra de mormînt de la Argeș, în stil slavon înflorit. Și, dacă am greși spunînd că Macarie Moldoveanul, cărturarul care a scris în cel mai frumos stil retoric după model bizantin viața lui Petru Rareș și care a transmis și el învățătura sa lui Azarie, lui Isaia de Slatina, era un ucenic al dascălului slavon din Țara-Românească, precum Doamna Elena însăși era o rudă mai tînără crescută și măritată în Moldova de Milița, putem admite totuși că acest ucenic al lui Teoctist al II-lea, — el însuși mare dascăl de slavonie, — își alesese numele călugăresc nou

[1] Am fixat legătura și în cartea mea *Istoria literaturii religioase*, p. 49 și urm.

din admirație pentru acela ale căruĭ frumoase tipărituri bisericești le avuse în mînă.

Cu o întărire de la 1560 înnainte, cînd, ce e drept, *era și înrîurirea Scaunuluĭ din Ipec, înviat de Mohammed Socoli,* ca și înrîurirea Doamneĭ Chiajna, mama luĭ Petru Voevod și fiică a Sîrboaiceĭ Elena și a luĭ Petru Rareș — presupunem că tot ea a provocat scrierea analelor muntene după modelul celor moldovenești —, ba poate și a *negoțuluĭ de cărți al Saşilor în Balcanĭ,* această cultură se păstrează cam până la sfîrșitul veaculuĭ, avînd același caracter general, pentru tot Sud-Ostul european. Șirul cărturarilor se mîntuie în Moldova cu acel Mitropolit Teofan, al luĭ Petru Șchiopul, care, trimes la Athos pentru clădirĭ sfinte, e înmormîntat supt o piatră cu inscripție grecească, — simbolul înlocuiriĭ uneĭ influențe prin alta.

Căcĭ acum fasa *a treia* începuse: aceia cînd grecismul, trezit în Constantinopol, prin noul comerț, prin noile și vastele legăturĭ de afaceri cu lumea întreagă, caută și află *la noĭ ce-ĭ lipsia acolo:* siguranță, mediu creștin, superior în cultură și bogăție, onorurĭ supreme și, în sfîrșit și maĭ ales, *ilusia aceleĭ Împărățiĭ* care perise din Bizanț, dar pe care învățațiĭ neamuluĭ nădăjduiaŭ s'o poată totuși întoarce înnapoĭ.

N'a venit la noĭ întăiŭ dascălul grec, care găsia alte locurĭ unde să lucreze: Ciprul, Creta care dă pe Hermodor Lestarh, Veneția, unde lucrează Gavriil Severos, Mitropolit de Filadelfia, cu reședința în bogata biserică a Sfîntuluĭ Gheorghe „dei Greci"; Lembergul, plin de aducătorĭ grecĭ aĭ scumpuluĭ vin de Malvasia și de pribegĭ domnești și boierești din părțile noastre — toată familia luĭ Iancu Sasul, numaĭ Grecĭ din jurul Doamneĭ! —; Ostrogul, unde lucrează poetul Gheorghe Palamed, cîntărețul, ca și simplul Vistier Stavrinos, al isprăvilor luĭ Mihaĭ Viteazul. Oaspețiĭ cari arată drumul cel noŭ, cunoscut de alminterea și negustori-

lor din veacul al XV-lea, pe cari Vlahia îĭ putea îmbogăți răpede, aŭ fost datornicĭ și sfătuitorĭ aĭ Domnilor, cari, *de la Mircea Ciobanul încoace*, vin la Bucureștĭ din Constantinopol. Curtea luĭ Mircea e alcătuită maĭ mult din astfel de Orientalĭ, și unul din eĭ, Ghiazì Comisul, a fost învinuit de legăturĭ cu Chiajna în văduvia eĭ. Una din fetele acesteia se mărită cu Șaitanoglu, și familia cade de la putere pentru silnica desfacere iute a căsătorieĭ, după sfaturile Patriarhuluĭ de Constantinopol, Ioasaf, un Albanes. Nepotul Patriarhuluĭ, Stamati, era și el soțul uneĭ Domnițe a luĭ Mircea. Urmașul luĭ Petru, fratele lor, Alexandru-Vodă, fiul altuĭ Mircea, vine tot de la Constantinopol, aducînd cu sine o Doamnă greco-levantină, Ecaterina, din neamul chiot al Salvaresilor, — și ea a fost și supt fiul eĭ Mihnea adevărata stăpînă a țerii.

Introducîndu-se și în Moldova datina nenorocită a Domnieĭ de la Poartă, Petru Șchiopul, fratele luĭ Alexandru, aduce pe Maria Amirali din Rodos. Venit din aceleașĭ locurĭ de surgun prin insule, Iancu Sasul e soțul Marieĭ Paleologa, văduva unuĭ Grec și avînd un fiŭ din cea d'intăiŭ căsătorie; toate fetele eĭ — una se chiamă Chrysaphina — sînt măritate cu Grecĭ negustorĭ, cari fac comerț cu Galiția. Aron-Vodă e și el soțul uneĭ Cantacuzine. Sînge grecesc după mamă, rudă cu Banul Iani, avea însușĭ Mihaĭ Viteazul.

Așezările de Grecĭ cari întră în boierie încep: Domniile se negociază pe la 1590 înnainte de toate prin fiul luĭ Șaitanoglu jertfit de Turcĭ pentru bogățiile sale, prin Andronic, căruia și Mihaĭ îĭ datorește Scaunul. El se asigură către sfîrșit, bănește și personal, viind în Țara-Românească, unde ține Vistieria. Pe atuncĭ un Meletie Pigas, care a vrut să facă Patriarhie românească, e sfetnicul luĭ Mihaĭ Viteazul ca și al luĭ Ieremia Movilă. Se cer la noĭ nomocanoane bizantine; Iașul adăpostește un Sinod contra propa-

gandeĭ latine între Rușiĭ vecinĭ; din ce în ce maĭ bogate curg daniĭ, nu numaĭ la Atos, dar la Salonic (Mihnea), la Sf. Sava din Ierusalim (Petru Șchiopul); închinările mănăstirilor indigene încep: a luĭ Aron-Vodă e legată atfel de Sfîntu'-Ioan de la Sozopole, unde stătuse ca mazil, înnainte de a veni la Radu-cel-Mare, Patriarhul Nifon. Nichifor dascălul străbate, a doua zi după plecarea Patriarhuluĭ Ieremia, ca apostol al intransigenței ortodoxe, Principatele și Polonia vecină; Dionisie Ràli, Mitropolit de Tîrnova, în ceartă cu Constantinopolea, întovărășește pe Mihaĭ Viteazul în Ardeal și în Moldova, unde ține locul de Mitropolit, după fuga luĭ Gheorghie Movilă; Luca din Cipru, destituit pe urmă de aĭ luĭ, e episcop de Buzău, apoĭ și Mitropolit pentru meritele luĭ de cărturar. Patriarhĭ de Ierusalim întrețin prin călătoriile lor în Rusia, unde se organisează Mitropolia Chievuluĭ, a luĭ Petru Movilă, legăturile cu Orientul grecesc.

Era oare într'aceasta o încălcare ambițioasă și o exploatare vicleană? Știm în de ajuns astăzĭ pentru a răspunde: nu, la amîndouă întrebările.

Afară de Luca și de Ignatie al Rîmniculuĭ nu maĭ avem niciun episcop, niciun Mitropolit grec până la Mitrofan de Nisa al luĭ Constantin Brîncoveanu; dar avem supt Mateĭ Basarab un Bulgar, acel care-ĭ pregătise Domnia prin stăruințile luĭ la Abaza, Pașa Dunării. Boieriĭ grecĭ, fiiĭ luĭ Andronic, Constantin, căsătorit cu fiica luĭ Radu-Vodă Șerban, frațiĭ săĭ din Moldova, Iordachi, Toma, cari țin tot Romînce, vorbesc prost românește — ca și Vasile Lupu, el însuși, fiŭ al luĭ Nicolae Aga, venit cu Radu Mihnea de peste Dunăre —, dar nu vreaŭ să treacă drept Grecĭ. Școlĭ grecești nu se deschid, ci, din potrivă, influența luĭ Petru Movilă învie pe vre-o treĭzecĭ de anĭ cartea slavonă, care iese din întrebuințare numaĭ la sfîrșitul veacului al XVII-lea.

Chiar cînd aveaŭ la București, la Iași (supt Șerban

Cantacuzino) școlĭ grecești, ele nu sînt unelte ale uneĭ propagande naționale grecești, care pe vremea aceia nicĭ nu s'ar putea înțelege, ci represintă forma culturală superioară în limba îndătinată, care corespunde limbiĭ latine, păstrate de apuśenĭ. Iar tipografiile grecești ale luĭ Duca-Vodă, ale luĭ Șerban, ale Brîncoveanuluĭ sînt menite a da numaĭ arme ortodoxieĭ în lupta deschisă împotriva catolicismuluĭ, ce înnaintează sprijinit de Casa de Austria.

În schimb, din această legătură țerile noastre trag înnalte foloase *politice*.

Încă de supt Alexandru și Mihnea se vorbia de Domniĭ noștri ca de niște βασιλεῖς, Împărați. Patriarhul Ieremia credea că Petru Șchiopul și în Constantinopol ar putea să domnească. Găsim pe vremea luĭ Mateĭ și Vasile clericĭ cari pomenesc pe Domniĭ noștri în locul Cesarilor. Vasile Lupu judecă între călugării muntelui Sinaĭ, și el plin de daniĭ românești, și Patriarhul din Alexandria. La Ierusalim numește în Scaunul patriarhal clericĭ din preajma sa. Biserica cea Mare a Constantinopoleĭ, căreia-ĭ plătește din datoriĭ, se supune administrațieĭ mărinimosuluĭ Domn și primește de la dînsul o nouă Constituție. Vlădicii siliți de el a pleca pe la diecesele lor, începînd cu obișnuitele lor intrigĭ la Poartă, se declară gata a primi de la Domn pedeapsa neascultăriĭ lor întîmplătoare. La Constantinopol sfințirea Voevozilor, alaiul lor solemn sînt absolut împărătești, și în Capitalele lor, unde bisericile poartă chipurĭ de Domnĭ încoronați, slujba se face ca pentru stăpînitoriĭ Bizanțuluĭ. Tot clerul înnalt oriental se strînge la hramurĭ și consacrărĭ de lăcașurĭ nouă în jurul darniculuĭ, mărețuluĭ Brîncovean, cu sînge cantacuzinesc în vine, prin mamă-sa. Și astfel acest Domn, care a cheltuit enorm pentru cultura popoarelor Orientuluĭ, nu și-a risipit baniĭ în deșert, căcĭ în schimbul

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

acestuĭ sacrificiu ne-a înfățișat înnaintea tuturor creș-tinilor din Răsărit ca următorĭ, prin Domniĭ noștri, aĭ Împăraților bizantinĭ de odinioară. Supliniam astfel prin carte și școală lipsa coroaneĭ împărătești în tre-cutul nostru medieval.

CAPITOLUL al V-lea.

Legăturile dintre Ruși și populațiile din Balcani.

Prin ce împrejurări Statul *intern* al Moscovieĭ a luat drumul spre Constantinopol, părăsind multă vreme cu totul, afară de inițiative individuale, cum a fost a Cazacilor, drumul spre stepele asiatice orĭ acela spre Mările Nord-Ostuluĭ, de unde veniseră pentru Ruși chiar elementele de organisare a vieții lor de Stat? În ce chip Greciĭ din veacul al XVIII-lea aŭ părăsit relațiile vechĭ, firești și folositoare, pe care le aveaŭ cu Imperiul Otoman, pentru a deveni trădătorĭ în legătură cu planul acesta de extensiune a Împărăției rusești? Pentru a se înțelege bine aceste lucrurĭ, trebuie să se părăsească de la început două vechĭ și puternice prejudecăți: una e aceia că tendința de expansiune în Orient a Rușilor ar fi veche, datînd încă din cele d'intăiŭ timpurĭ ale realisăriĭ unității rusești pe sfărîmăturile dominației tătărești din veacurile al XIV-lea și al XV-lea, că ea ar fi continuarea acelor intervențiĭ rusești în viața Peninsuleĭ Balcanice, care, începute cu prădăciunĭ pe coastele Mării Negre și pănă în preajma Constantinopoleĭ — ca ale Cazacilor de la începutul veaculuĭ al XVII-lea —, aŭ dus pe urmă la creștinarea Olgăĭ-

Elena pe la 950, apoĭ la încercarea, așa de interesantă, a fiuluĭ eĭ, Sviatoslav, de a întemeia alt Țarat slav în Balcanĭ, în locul celuĭ bulgăresc în decadență, încercare ce se mîntuie cu înfrîngerea de la Silistra și, în sfîrșit, la căsătoria, în Chersonul cucerit de dînsul, a luĭ Vladimir (972-1015), fiul luĭ Sviatoslav, cu Ana, sora Împăraților bizantinĭ Vasile și Constantin, — că, adecă, Moscova ar fi continuat Chievul de pe vremurĭ, cu toate că rădăcinile tătărești ale acestuĭ Stat eraŭ așa de deosebite de rădăcinile normande și bizantine ale celuĭlalt. Rusia Țarilor ar fi tins astfel, ca și Rusia vechilor cnejĭ, la stăpînirea Peninsuleĭ Balcanice, la dominația Constantinopoleĭ și refacerea Împărățieĭ romane de Răsărit. În polemicele politice se pot întîlni astfel de puncte de vedere, dar ele trebuiesc izgonite dintr'o expunere istorică, pentru folosul uneĭ maĭ depline înțelegerĭ a lucrurilor.

În genere, Rușiĭ n'aŭ fost un popor cuceritor, cum n'aŭ fost un popor cu o organisație de Stat puternică, cu o continuitate absolută în menținerea uneĭ anumite tradițiĭ, care să îngăduie politica aceasta de expansiune. Dacă există un popor fără simț politic, acesta este de sigur poporul rusesc, și, anume, ca tuturor elementelor slave din partea răsăriteană a Europeĭ, simțul politic, caracteristica Romanilor odată, apoĭ a Chinesilor, a Tatarilor, i-a lipsit cu totul. Impulsiunĭ exterioare aŭ determinat și la Chiev și la Moscova cristalisarea politică, și masele slave aŭ primit, continuînd-o, cu supunere, dar fără inițiativă și fără avînt, această direcție. Varegiĭ scandinavĭ, pe cari o anumită școală rusească vrea să-ĭ facă Slavĭ, cu argumente foarte puțin convingătoare, Ruric și frațiĭ luĭ, aŭ fost, cum se știe, aceia cari aŭ dat cel d'întăiŭ element de organisație, cea d'întăiŭ conștiință unitară poporuluĭ rusesc, alcătuit, fără vre-o pregătire anterioară, prin hotărîrea unor cuceritorĭ cari aŭ făcut

operă de „descălecare“[1]. Pe de altă parte, dacă n'ar fi fost cultura Bizantinilor care să dea de la început, —căci chiar tovarășii Ruric, Ascold și Dir începură atacurile pe Mare, spre Sud,—toate elementele de care un Stat are nevoie, de sigur că din instituțiile patriarhale ale vieții ruseștĭ aceste elemente nu s'ar fi putut desvolta niciodată. „Boieria“ care se adause la *drujina* scandinavă, a fost o importație de la Bulgarĭ. Și un popor ce are nevoie de un străin ca să-ĭ dea impulsul la viață, ca să-l puie în mișcare, și de alți străinĭ ca să-ĭ dea instituțiile fundamentale, acel popor nu este un căutător grăbit de drumurĭ îndrăznețe.

Și mai tărziŭ, după ce Statul Varegilor se împarte, ca și în Apus, al Carolingienilor, a trebuit a treia influență pentru a se relua o direcție politică în desvoltarea Rusieĭ. După ce vechiul Stat chievian căzuse în fărîme — aproape douăzecĭ de cnejiĭ rivale, adesea dușmane, fără hotare și fără altă rațiune de a fi decît dinastia, cu hasardurile moștenirilor,—după ce Susdalul răsăritean, de la Volga, care-l înlocuise cîtva timp (de la 1157 mai ales), își pierdu situația luĭ cu greŭ cîștigată în cele d'intăiŭ secole, după ce Galiția, țara Haliciuluĭ, puțin de la întemeiarea eĭ, căzu în atîrnare de Ungaria, dominația Tatarilor, la jumătatea veaculuĭ al XIII-lea, dă Rusieĭ, în locul unității naționale, care se dovedise imposibilă, o unitate prin străinĭ. Totuși și atuncĭ principatele, dușmane între ele, poartă dese orĭ războiŭ unele contra altora, și legăturile dintre ele nu vin dintr'o ideie, saŭ măcar dintr'un instinct unitar, ci numaĭ printr'un hasard, care, ca orice hasard, poate fi înlocuit prin altul. În mîinile aspre ale Hanuluĭ mongol, representant al energieĭ și seteĭ de pradă turcomane, cad Rușiĭ pe la 1240, ră-

[1] Luitprand zice că Apuseniĭ numesc Normanzĭ pe aceia cari în Apus se numesc Rușĭ. Cf. și argumentația luĭ Rambaud, în *Histoire de la Russie*, Paris 1879, pp. 39-41. Părerea luĭ la p. 42: „În anarhia slavă eĭ aduceaŭ acel element de putere războinică fără care nu poate să existe Statul“.

mînînd în această stare pănă departe, în veacul al XIV-lea, adecă aproape două sute de anĭ. Rusia se resimte și pănă acum, în mentalitatea poporuluĭ de jos și în apucăturile tradiționale ale cîrmuirii, de această dominație prin *iarlîc*, care a devenit ucazul, prin crunte pedepse, imediate și nemiloase, prin birul plătit de toți și prin peșcheșul celor marĭ. Cînd biruința de la Culicovo (1380) a nouluĭ cnezat moscovit, *format supt Tatarĭ și emanînd de la eĭ* ca *și de la tradiția națională*, dă semnalul ruperiĭ lanțurilor și sfărîmăriĭ Hordeĭ de Aur ca Stat european, Rusia care se ridică nu e întreagă. Apusul tot, legat strîns, parte cu Litvaniĭ păgînĭ, parte cu Ungaria, a trecut, prin dominația luĭ Ludovic-cel-Mare peste Ungurĭ și peste Polonĭ, la noul Stat unitar al Poloniеĭ luĭ Vladislav Lochietec și luĭ Casimir-cel-Mare, — unit la 1386 în Litvania, — din care se va desface, cu mult greŭ, numaĭ în timpurile moderne. Dar pierderea Chievuluĭ, a linieĭ Niprului, unde în curînd vor stăpîni cetele prădalnice ale Cazacilor, de rasă felurită, înseamnă imposibilitatea uneĭ politice agresive împotriva Bizanțuluĭ decăzut și apoĭ a Turcilor, în curînd moștenitorĭ aĭ Bizanțuluĭ. Și cu atît maĭ mult, cu cît trebuie maĭ bine de un secol pentru ca pămîntul rusesc să fie curățit de Tatarĭ (Cazanul se iea la 1552, Astrahanul la 1554). Poporul care scapă astfel abia după 1550 de supt această înrîurire puternică a străinătățiĭ, nu e, fără îndoială, pregătit să joace un mare rol de cucerire și de stăpînire asupra pămînturilor străine.

Este foarte adevărat că încă din veacul al XV-lea, cînd s'a sfărîmat Imperiul bizantin, o principesă din neamul Paleologilor, anume Sofia, fiica fugaruluĭ Toma, despot al Moreiĭ, a luat în căsătorie, la 1460, dar din mînile Papeĭ—ceia ce nu era un bun început pentru o nouă tradiție — bizantină, pe un Mare-Duce al Moscoveĭ, care nicĭ pe departe nu visa viitorul strălucit ce trebuia să aștepte dinastia sa. El nu era

în stare atunci a trage niciun folos politic din această înrudire bizantină cu una din cele mai însemnate familii de Împărați ai Răsăritului, al căror loc abia îl luase Sultanul Mahommed al II-lea, în stare a înfrunta și altfel de pretenții decît acelea ale unui stăpînitor așa de slab și de puțin cunoscut cum era Ducele moscovit.

Astfel, pănă tărziu, la sfîrșitul veaculuĭ al XV-lea, nicĭ vorbă nu poate fi în politica rusească de o tendință de cucerire a Constantinopoleĭ. Tot ceia ce s'ar spune pentru susținerea uneĭ asemenea ipotese, nu e altceva decît o înrîurire a lucrurilor întîmplate maĭ tărziu, înrîurire care poate hotărî asupra concepției vieții anterioare a Statuluĭ rusesc. *Țaratul*, care începe cu Ivan-cel-Groaznic, e maĭ puțin în legătură cu Bizanțul decît cu cartea Regilor din Biblie, care e a Împăraților, a Țarilor, orĭ cu acele cronografe bizantine care duc de la „Țarii" evreĭ la ceĭ romanĭ, la ceĭ bizantinĭ și care, oprindu-se la cucerirea turcească, urmaseră trecător cu Romînii pentru a se încheia acum cu Rușii [1].

De altminterea, cum s'a spus, drumul spre Constantinopol îl ținea Polonia, și, dacă Moscova Țaruluĭ se luptă cu dînsa, o face pentru Livonia, și nu pentru Chiev orĭ pentru Moldova, pentru linia Niprului, a Nistruluĭ, a Dunării. Cînd, cu Sigismund-August, se mîntuie dinastia Piaștilor și dieta trebuie să aleagă un străin pentru Polonia ca și pentru Litvania, unite acum și *constituțional*, nu numaĭ personal, prin pactul din 1569, fiul luĭ Ivan se înfățișează alăturĭ de candidatul austriac, de candidatul frances, așa de neverosimil, Henric de Valois, care tocmaĭ de aceia a și fost ales; dar el n'avea în vedere decît o legătură de ambiție, din acelea care ar fi lăsat viața politică a

[1] V. și Rambaud, *l. c.*, pp. 217-8. E și teoria apuseană a luĭ Sleidan, „de Quatuor Monarchiis", cea din urmă, a Romanilor, fiind continuată prin Sfîntul Imperiu Roman de nație germanică, al luĭ Carol Quintul.

Poloniei întreagă. După plecarea lui Henric ca să iea tronul frances ajuns liber, candidatura moscovită fu învinsă a doua oară de a lui Ștefan Báthory, Voevodul Ardealului. Și ceia ce aducea el în Polonia era tocmaĭ deprinderea lupteĭ cu Turcii, amintirile de cruciată ale lui Ioan Hunyady, tendințele de expansiune la Dunăre ale vechiului regat unguresc. Biruitor al Rușilor, el îĭ aruncă în stepă, unde îndată-ĭ va imobilisa lunga anarhie care precedează suirea pe tron, acum treĭ sute de anĭ, a lui Mihail Romanov. În acest timp Polonia, care fusese organisată militărește de talentul superior al regeluĭ Ștefan și era condusă după moartea lui de Ioan Zamoyski, Cancelariŭ și Hatman, ce unia cu tradiția regeluĭ săŭ învățăturile de „glorie“ căpătate în Universitățile Italieĭ, ca și cunoștința principiilór militare ale antichităților, începea ea războiul împotriva Rusieĭ, care, și supt regentul Boris Gudunov, încercase o candidatură moscovită la tronul polon, contra luĭ Sigismund de Suedia, biruitorul. Așa dar, pe la 1610, departe ca Rusia să caute a se întinde ea către Polonia, Polonia este aceia care pornește împotriva Rusieĭ moscovite, unde crede să poată așeza pe Vladislav fiul nouluĭ eĭ rege, căruia i se supune și Moscova — de fapt pentru regele însuși —, și de la care, neizbutind până la capăt, smulge, prin pacea de la 1618, Smolenscul.

Și de vreme ce Polonia pătrundea așa de departe în Rusia, care nu era în stare deocamdată să-ĭ opuie nicĭo resistență, îșĭ poate închipui oricine că de planurĭ rusești asupra Orientuluĭ nu poate fi vorba, și pentru multă vreme Cazaciĭ de Răsărit fură lăsațĭ să lupte singurĭ pentru păstrarea Azovuluĭ, pe care-l ocupaseră, iar ceĭ de Apus, desfăcîndu-se de Polonia cu Bogdan Hîlmnițchi, Hatmanul lor, fură lăsațĭ a trăi de sine într'un noŭ Stat militar al Nipruluĭ. Numaĭ după peirea luĭ Bogdan și a fiuluĭ săŭ

Timuș, un Doroșenco, un Samuilovicĭ întră în atîrnare de Moscova, și ea, are, în ajunul lungilor războaie turco-polone, pentru Cazacĭ, o întăie ciocnire, neînsemnată, cu Osmaniĭ. Și, cînd, pe la 1650, aceasta s'a întîmplat, ea nu pleca de la sine în această direcție, ci era îndemnată, solicitată deceniĭ întregĭ, în veacul al XVII-lea, a porni spre un noŭ ideal politic. Și, la sfîrșitul acestuĭ veac, ea n'a făcut decît să cedeze necontenitelor îndemnurĭ, care veniaŭ din partea cleruluĭ înnalt grecesc, de la Constantinopol și Ierusalim, din partea luĭ Vasile Lupu al Moldoveĭ, care voià să împartă cu un maĭ bogat decît el grija sarcinilor bănești ale Patriarhieĭ constantinopolitane, din partea deosebitelor popcare supuse Împărăției turcești, cît și din partea unor elemente ale politiceĭ apusene, care aveaŭ nevoie de amestecul Rusieĭ în Orient.

Pe la capătul veaculuĭ al XVI-lea, într'un proiect al episcopuluĭ Cedolini, găsim ideia că Rusia ar putea juca un rol răsăritean ridicînd pe Moldovenĭ, pe Muntenĭ și pe Georgienĭ, — de Bulgarĭ și de Sîrbĭ nu era vorba în această vreme. De ce însă Roma, care maĭ tărziŭ a combătut din răsputerĭ expansiunea Rusieĭ în aceste regiunĭ, expansiune care însemna totdeodată un triumf al ortodoxieĭ, de ce Roma era atuncĭ bucuroasă de o acțiune rusească în acest sens? Să ne amintim și aceia că era vremea cînd misiunile Iesuiților în aceste părțĭ sînt în floare, că un Padre Possevino umbla în voie prin Moscovia ca și pe la noĭ și credea că va izbuti să cîștige pentru Biserica romană și pe acești schismaticĭ. În Roma domnià credința că, nu numaĭ regiunea ardeleană și dunăreană, nu numaĭ Rușiĭ supușĭ Polonieĭ, dar și întreaga stepă rusească vor trece la catolicism saŭ la forma mijlocie a „Unirii". Cunoaștem gîndul unuĭ Clement al VIII-lea, în adevăr grandios: să pornească, împotriva Turcilor, de o parte pe Împăratul Rudolf al II-lea, după datoria luĭ

„romană“, iar, pe de altă parte, pe principele Ardealului Sigismund Báthory, născut anume pentru aceasta, împreună cu Domnii noștri, Mihaĭ Viteazul în Țara-Românească, Aron și Ștefan Răzvan în Moldova, iar din Răsăritul maĭ depărtat să plece Cazacii cari primiseră banĭ de la Sfîntul Scaun — pe lîngă aceĭ de la Aron și Mihaĭ —, și de la Împărat steagul de războiŭ cu acvila bicefală, și, dacă nu și Hanul, solicitat de Rudolf prin solĭ de la Mihaĭ-Vodă, măcar Țarul muscal unit acum cu Biserica latină, pentru ca toți împreună să înceapă lupta binecuvîntată și norocoasă pentru scoaterea Constantinopoleĭ de supt stăpînirea păgînă și să facă din ea, în amintirea șefuluĭ lupteĭ de eliberare, o „Clementina“. Planul acesta însă nu putu să se îndeplinească.

Dar, în timpul cînd Orientul era cutremurat de luptele luĭ Mihaĭ Viteazul, de atacul biruitor al Imperialilor împotriva Turcilor pe linia Dunăriĭ mijlociĭ, în această vreme Greciĭ din Constantinopol începeaŭ să se miște și eĭ în sensul uneĭ desrobirĭ de supt jugul turcesc, *și anume prin Ruși.*

Am văzut cum, la o jumătate de veac după cucerire, Greciĭ își recăpătaseră pozițiile în viața financiară, culturală și politică a Împărăției. Alipindu-se tot maĭ strîns la viața de Stat creștină, ortodoxă, a Principatelor noastre, eĭ păstraŭ și nădejdile lor propriĭ. Hierax, Logofătul Patriarhieĭ, care a trecut și prin Bucureștiĭ noștri, scrie cu durere și nădejde despre căderea Constantinopoleĭ, pe cînd înnaintașul săŭ, Kritobulos din Imbros, fusese lingușitorul entusiast al luĭ Mohammed al II-lea, în care,—ca și Laonikos Chalkokondylas Atenianul,—vedea oarecum pe urmașul, ba chiar și de sînge, al Împăraților creștinĭ legiuiți aĭ Răsăritului. Mihail Cantacuzino, cu numele împărătesc, cu vulturul bizantin în pecete, însemnează, prin întreaga luĭ activitate, prin toată trecerea de care s'a bucurat în

mijlocul creștinilor, prin tot disprețul luĭ pentru puterea unor neamurĭ maĭ nouă, ca al „Vlahilor“, prin toată considerația acordată luĭ de către Turcĭ, maĭ mult decît un bogătaș ambițios, maĭ mult decît trezirea la o nouă viață economică a elementuluĭ grecesc care acaparează, din Constantinopol chiar, din insule, tot comerțul acestor regiunĭ, maĭ mult chiar decît rîvnirea, prin alianțe și interese, a Scaunelor de Domnie de la Dunăre[1]. E „stîlpul Grecilor“, e „nădejdea“ lor, e omul mare al viitoruluĭ, Împăratul neîncoronat, pe care-l laudă Gheorghe Etolianul, poetul său de casă.

Încet, încet începe să se descopere astfel că aceste elemente grecești văd ceva înnaintea ochilor, că ele s'aŭ ridicat din amorțeala înfrîngeriĭ suferite; începe a se întrezări că ele cutează a dori ca Împărațiĭ, cari în ochiĭ celor maĭ îndrăzneți visătorĭ de pe aceste vremurĭ ale trecutuluĭ trec iarăși în lor hainele de aur și de purpură, să se trezească din noŭ.

Răpede însă aŭ trebuit să se convingă toți că, dacă din oamenĭ ca Mihail Cantacuzino, bogați, ambițioși, isteți, se poate face un negustor influent, nu se poate face însă și un Împărat războinic, biruitor într'o răscoală generală a creștinilor din Imperiu, cum o doria și Papa și Cesarul apusean. Și atuncĭ Greciĭ aŭ început să caute aiurea.

„Împărăția“ *noastră* era foarte folositoare pentru Biserică, ale cărĭĭ datoriĭ se plătiaŭ, pentru cultură, care putea înflori pe un pămînt de autonomie, dar ea s'a dovedit prea supusă, prea interesată chiar în păstrarea dominației otomane.

Avem atuncĭ, într'o scriere în versurĭ grecești, despre Domniĭ muntenĭ contemporanĭ, a unuĭ Vlădică ce a

[1] Și soția luĭ Radu Mihnea e o Greacă, Arghira, și el înlocuiește în mănăstirea luĭ Aron-Vodă pe călugărițĭ romînĭ cu Grecĭ. Ca un Grec se înfățișează și contemporanul, rivalul său Alexandru Iliaș, poate fiŭ de Greacă — tatăl său era Ilie Rareș —, și el soț al uneĭ Levantine. Leon-Vodă Tomșa avea toată înfățișarea unuĭ Grec constantinopolitan.

stat mult timp ca egumen la noĭ, în mănăstirea Dealuluĭ, Mateĭ al Mirelor, această mărturisire spontanee și călduroasă, cea d'intăiŭ în felul eĭ: „Și tu, Constantinopole, cum aĭ căzut în despreț și aĭ fost ajuns supt stăpînirea unuĭ Domn de rînd! A perit slava ta, s'a pierdut cinstea ta și te aŭ în seamă barbarĭ, odată cu pompa ta. Și ți-aŭ călcat în picioare zidurile, și ți-aŭ luat veșmîntul, și cununa cea împărătească ți-aŭ smuls-o dușmaniĭ tăĭ. Vaĭ, cum de a dormit marele Constantin care te-a zidit din noŭ cu bucurie, și, de te-ar vedea acuma cum eștĭ robită, nenorocită, ticăloasă și desprețuită, o, cum s'ar întrista, cum ar plînge, cîte lacrămĭ fără sfîrșit ar vărsa... Unde e slava ta cea multă și frumusețea cea mare, unde e mîndreța în care înfloriaĭ? Unde sînt dumnezeieștile moaște ale multor sfinți cuminți cari aŭ trăit pe pămînt viață îngerească? Unde sînt serbătorile și pompele ce se făceaŭ în Biserică?... Unde e vestitul lăcaș al Sfinteĭ Sofiĭ, cel peste măsură de strălucit și plin de binecuvîntare? Vaĭ mie, s'a făcut capiște luĭ Mohammed, cel ticălos și fără credință, cel necucernic și mincinos... Te va stăpîni vre-odată un Domn creștin, și Împărat dreptcredincios va sta în Scaun? În scaunul cel prea-strălucit al Impărăției? Să îngenunche în biserica Sfinteĭ Sofiĭ? Să lumineze soarele dreptățiĭ și slava și frumusețea creștină? Să iasă Împăratul din Biserică, împreună cu creștiniĭ, să facă rugăciune? Să se ospăteze Împăratul cu Patriarhul la o masă, și să aibă tot o credință?“ Și el arată cum s'a trecut de la încrederea în Romînĭ, în cruciațiĭ Papeĭ Clement, la așteptarea Muscalilor: „Nădăjduiam în Delĭ-Mihali să scoată cununa bizantină cu sabia și să ni-o deie. Vaĭ de noĭ, Doamne, ceĭ cu puțină minte, cari ni puneam nădejdea în Spania și în corăbiile cele groase ce sînt la Veneția, să vie cu spada, să ucidă pe Turcĭ, să iea Împărăția și să ni-o deie! Acum nădăjduim și în

neamurile cele bălane să ne scape, să vie de la Mosc să ne libereze...[1]".

În același timp cînd Vlădica Mateiu al Mirelor avea astfel de visuri în ceia ce privește renașterea politică a ortodoxiei, din ce în ce mai mult, după călugării de la Athos, cari încă de la sfîrșitul veaculuĭ al XVI-lea aveaŭ voie să cerșească la Moscova, episcopi greci, și, după dînșiĭ, mai tărziŭ, și episcopi romîni, întăiŭ din Ardeal, apoi și din Principate, încep să găsească drumul către Curtea Țarilor [2].

Un șir întreg de Patriarhi aŭ bătut acest drum, care ducea la larga binefacere creștină a Țaruluĭ, începînd cu Patriarhul Ieremia din Constantinopol, care a trebuit să plătească binefacerile acordate de către Ruși prin ridicarea Scaunuluĭ din Moscova la demnitate patriarhală, și tot astfel, cum am spus, sprijinul Domnilor moldovenești acordat Patriarhilor era să se plătească prin ridicarea Mitropolieĭ Moldoveĭ la demnitatea patriarhală.

Din Ierusalim, din Antiochia merg la intervale scurte preasfinții și strălucitiĭ cerșitori de eleimosină și îndreptători de credință în Rusia, și uniĭ staŭ chiar mai multă vreme la Curtea Țaruluĭ Mihail, pe care-l găsim, de altfel, și ca ocrotitor al negustorilor greci veniți la el din părțile noastre. În a doua jumătate a veaculuĭ al XVII-lea, la 1666, cînd a intervenit conflictul între Țar și Patriarhul Nicon, la resolvirea acesteĭ discuții care a pasionat toată lumea religioasă a Răsăritului, un rol de căpetenie l-aŭ jucat Patriarhiĭ greci veniți la Moscova saŭ represintați prin trimeși anume pentru aceasta (din Antiohia și Alexandria).

Și cine ar vrea să știe impresiile unuĭ asemenea Patriarh, cu privire la Statul încă barbar al Țarilor, mult mai barbar, oricum, decît Moldova și Țara-

[1] Papiu, *Tesaur*, I, pp. 373-5.

[2] V. mai ales memoriul d-luĭ Liviu Dragomir, în „Analele Academieĭ Romîne" pe 1912.

Românească, poate să cetească descrierea, de Paul de Alep, a călătorieĭ Patriarhuluĭ Macarie de Antiohia, care a stat maĭ multă vreme pe la noĭ, în aniĭ cînd Vasile Lupu se bătea cu Gheorghe Ștefan pentru stăpînirea Moldoveĭ, și pănă cînd în Tîrgoviște muria bătrînul Mateĭ Basarab.

Și numaĭ cu cîțiva anĭ înnainte, în Mart 1657, Patriarhul de Constantinopol Partenie fusese spînzurat pentru că s'ar fi înțeles cu Țarul și cu Cazaciĭ spre „a scoate Grecia din robie". Dar, tot odată, pănă la căderea luĭ Vasile, al căruĭ urmaș, Gheorghe Ștefan, încheie un tratat de negoț cu Țarul (29 Iunie 1656)[1], înnainte de a face altă legătură, ca pribeag, pentru restituirea luĭ în Domnie, și care era cercetat de „călugărĭ moschicești", pănă la moartea luĭ Mateĭ, care izgonia pe asemenea emisarĭ veniți la Curtea luĭ, Domniĭ noștri — maĭ ales Vasile — făceaŭ și desfăceaŭ Patriarhĭ, dînd, de pildă, Ierusalimuluĭ șefĭ religioșĭ luați din mănăstirile închinate de lîngă Iașĭ.

A fost decĭ un timp, foarte interesant pentru viitorul nostru, în care s'a dat o adevărată luptă în ceia ce privește influența în Orient, între Domniĭ noștri și Țariĭ Rusieĭ. Conflictul s'a întărit pe urmă cînd pe tronul pașniculuĭ Mihail a rămas Petru războinicul. Vedem, de o parte, pe Țarul, trăgînd cît putea maĭ mult din viața Răsărituluĭ, prin falșĭ negustorĭ și prin călugărĭ cu zvon mare despre puterea luĭ, prin solĭ ce botează copiĭ de Domnĭ, iar, pe de altă parte, pe Constantin Brîncoveanu, maĭ aproape de Orient, cunoscător al limbilor orientale, maĭ amabil cu oaspeții străinĭ, deprins cu eticheta bizantină rămasă din vremurile creștinilor. Și, prin urmare, de și Domniĭ noștri eraŭ maĭ puțin bogați, totușĭ, maĭ darnicĭ, maĭ primitorĭ, maĭ afabilĭ, eĭ puteaŭ duce cu succes lupta

[1] *Studiĭ și documente*, IV, pp. 244-5, no LXXX.

pentru cîștigarea de influență. Cît a trăit Brîncoveanul, aicĭ la noĭ, și nu la Moscova s'a strîns măcar viața sufletească a Răsăritului, de și o influență culturală rusească, măcar prin trimeterea de zugravĭ buni și de frumoasă literă slavonă, se observă în Moldova încă din timpurile marilor Mitropoliți Varlaam și Dosofteiŭ. Dar aceasta nu putu să împiedece ca influența politică a Rușilor să ajungă foarte puternică, atît în regiunile locuite de Romînĭ, cît și în cele de dincolo de Dunăre, care se găsiaŭ în stăpînirea etnică a Slavilor.

În curînd vom avea însă și o intervenție rusească, cu caracter politic, în țerile noastre, chiar în epoca luĭ Constantin Brîncoveanu, în legătură cu evenimentele de politică generală europeană.

După despresurarea Vieneĭ, atacată, cu speranțe marĭ, de urmașul Vizirilor Chiuprulĭĭ, Carà-Mustafà, la 1683, după începerea campanieĭ de recucerire a Ungarieĭ[1], un spirit de cruciată se trezește în Europa. Moscovia luĭ Petru-cel-Mare face ceia ce nu îndrăznise a face vechea Moscovie a luĭ Boris Gudunov, care se mulțămește a negocia cu Mihaĭ Viteazul contra Polonieĭ. Veneția întră de bună voie în Liga Creștină, pusă la cale de Papă, și pentru a o întări se capătă și întrarea Țarilor în această alianță creștină, întocmită hotărît în vederea distrugerĭĭ totale a Împărăției otomane, distrugere pe care mulțĭ o credeaŭ că se va putea realisa la acest moment norocos de pe la sfîrșitul veaculuĭ al XVII-lea.

Pe cînd Imperialiĭ și Polonii se luptă pentru stăpînirea țerilor noastre, ocupîndu-le trecător în maĭ multe rînduri, și Rusia luĭ Petru-cel-Mare încearcă să capete o înrîurire în aceste regiunĭ, tot în vederea uneĭ anexărĭ. Înnainte de deschiderea războiuluĭ încă se trimesese la Șerban Cantacuzino o solie, care a

[1] V. lecția următoare.

fost primită foarte bine de către acesta, solie care se întoarce apoĭ de la Moscova, atuncĭ cînd Șerban își încheia zilele înnainte de vreme și i se astrucaŭ rămășițele în biserica de la Cotrocenĭ. Solia a găsit pe Constantin Brîncoveanu, care era înnainte de orĭce un om foarte prudent. Foarte binevoitor cu toată lumea, el va fi asigurat și pe trimeșiĭ Țaruluĭ de toată simpatia pentru planurile politice ale Rusieĭ, tot așa cum asigurase și pe trimesul Polonilor regeluĭ August.

În general, și nu numaĭ la un Domn foarte chibzuit, aceste încercărĭ aŭ fost primite cu receală. Explicația se poate vedea dintr'un raport german de pe atuncĭ [1]. Țarul se părea „un domn de prea aspră disciplină“ pentru boieriĭ noștri deprinșĭ cu o „disciplină“ mult maĭ largă. Negocierile se opriră astfel aicĭ.

Se putea opri însă Petru-cel-Mare în opera pe care o începuse prin cucerirea Azovuluĭ, prin participarea biruitoare la pacea din 1699? De fapt, politica luĭ e cu mult maĭ complicată de cum s'ar crede. Petru-cel-Mare n'a venit de la sine la ideia uneĭ politice orientale active, fiind îndemnat cumva de o nespusă poftă de a stăpîni aicĭ. Încă din tinerețea luĭ, el avuse lîngă sine—de și nu ca preceptor—pe acel Moldovean, activ traducător din grecește în rusește a felurite cărțĭ, de la aritmetică pănă la rostul Sibilelor, pe acel îndrăzneț explorator în China care a fost Nicolae Milescu Spătarul, ale căruĭ vederĭ politice însă nu le cunoaștem. Orĭcum, prin el se putuseră căpăta în Rusia noțiunĭ sigure și bogate despre Sud-Ostul european.

El era, de altminterea, pentru cunoștința cea mare de limbĭ străine ce avea secretarul „biroului ambasadorilor“, acela care asculta soliile și raporta stăpînuluĭ spusele lor. Pe lîngă atîția tinerĭ moldovenĭ cari, ca Postolachi Chigheciŭ, ca întemeietorul nea-

[1] Iorga, *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brîncoveanu*, București, 1901, no. I.

muluĭ Calimachilor, Calmășul, și alțiĭ, luaseră serviciu în oastea muscălească, — în veacul al XVII-lea găsim doĭ la streliți —, precum alțiĭ îl luaŭ în oastea polonă orĭ, ca Sandu Colțea, în cea suedesă chiar, tot un Romîn, tot un Moldovean e acel care a solicitat pe Țar să întreprindă o acțiune în părțile noastre. Înnainte de a fi omul cel maĭ învățat din Rusia, Dimitrie Cantemir fusese cel maĭ învățat om din Imperiul otoman, istoricul Sultanilor, tălmăcitorul Coranuluĭ, compositorul care a pus pe note ariile orientale, ce se cîntă și pănă azĭ la Constantinopol.

Acest erudit nu era lipsit nicĭ de vederĭ politice, pe care spiritul luĭ teoretic le reducea în formule, a căror simplicitate logică era însă foarte înșelătoare. La 1710, restabilit, cu multă greutate, în Domnie, în ajunul neapăratuluĭ conflict cu Țarul pentru a se ajuta causa luĭ Carol al XII-lea fugar la Bender, el își simția Domnia amenințată de Mavrocordați, cari nu-și priviaŭ înfrîngerea ca definitivă. Doritor de stabilitate, de întemeiere a uneĭ dinastiĭ, de autonomie largă ca Domn al uneĭ nouă Moldove, întregită cu ceia ce Turciĭ îĭ smulseseră la hotare, el avea tot interesul să aducă și să ajute pe Ruși în aceste părți, dar avea în același timp tot interesul ca să potrivească lucrurile așa, încît el să poată rămînea în Scaun, chiar în casul uneĭ înfrîngerĭ a creștinilor din partea Turcilor.

Nesuccesul Rușilor la Stănilești se datorește de sigur, nu numaĭ mariĭ neprevederĭ a Țaruluĭ, care înțelegea să fie dus de mînă fără a fi pregătit și cugetat ceva, dar și atitudiniĭ curioase, împărțite în două, pe care era nevoit s'o aibă Dimitrie Cantemir. *Acesteĭ* atitudinĭ i se datorește înfrîngerea rusească — aproape un desastru — maĭ mult decît lipseĭ acelor provisiĭ ce trebuiaŭ aduse din partea luĭ Constantin Brîncoveanu, care, urmînd politica luĭ, puțin strălucitoare, dar cuminte, le ținea pentru învingător, orĭ-

care ar fi el, stînd cu dînsele la gura Urlaților împreună cu oastea întreagă, și evitînd cu îngrijire riscul, aproape criminal, de a se arunca în prăpastie pentru preferințe sentimentale față de unii sau alții dintre luptători.

Cu toate acestea, s'au găsit în Țara-Românească boieri cari să servească pe Țar mai bine decît Domnul lor și mai bine decît Dimitrie Cantemir însuși, și anume boierii Cantacuzini — mai ales Mihai și nepotul său Toma, cari l-au ajutat să aibă legături și cu Slavii de peste Dunăre [1].

Teodor Corbea, care rămase apoi la Moscova, în calitate de „cantiler", purta scrisorile. Ragusani, ca Sava Vladislavovici, traducătorul în rusește al lui Orbini, Greci ca Gheorghe Castriotul, care înțelegea să stabilească legături între umila sa persoană de Curtean domnesc și marele Scanderbeg, aveau și ei rolul lor în această conspirație, întinsă, dar nedibace, pe care o tăie înfrîngerea de la Prut și pacea cerșită de Țar cu pierderea Azovului. Toma fugi în Rusia, Dimitrie Cantemir făcu știință pentru marele său prieten Țarul, Neculce și ceilalți boieri moldoveni fugari plînseră mult timp pentru țara pierdută, pe care unii nu erau s'o vadă niciodată. Și Țarul Petru, care fusese la Saardam și la Paris, muri fără să fi văzut malurile înflorite ale Bosforului.

Tocmai după douăzeci de ani apoi, Rușii pătrund iarăși la noi, de astă dată și ca aliați ai Austriacilor. Pe cînd se cuceriau liniile Perecopului și se distrugeau așezările tătărești din Crimeia, altă oaste rusească

---

[1] Totuși un Eftimie din Uschiub mersese la Moscova. Patriarhul Sîrbilor din monarhia austriacă, Arsenie Cernoievici avuse legături, pe la 1700, cu Țarul. V. Übersberger, *Die orientalische Politik Österreichs*, I, Viena 1913, pp. 42-3, 59. La 1697 merge Ostrovschi în „țara slavonă sau slovacă" *(ibid.)*, p. 60, nota 2; cf. și pp 63, 79. Tot pe atunci solie la Mitropolitul Daniil de Muntenegru, care merse și la Petersburg; *ibid.*, pp 93-4, 120. La 1700 Pantelimon Bojici oferă supunerea Sîrbilor; *ibid.*, pp. 95-6. Apoi prin David Corbe, prin Patriarhul Dosofteiu de Ierusalim se ajunse la legătura cu Cantemir. V. și glas din Belgrad, LVIII, LX.

biruiește pe Pașiĭ cetăților de la Nistru și ocupă Moldova. Brutalitățile generaluluĭ Münnich înstrăinează însă pe multă vreme simpatiile Romînilor din Moldova, cari crezuseră iarăși în liberarea lor prin Ruși. Cît privește pe ceĭ din Țara-Românească, eĭ nu refusă nicĭ acum oștile celeĭlalte Împărății creștine. O trezire agresivă a politiceĭ rusești față de Turcĭ, sprijinită pe popoarele de la Dunăre și din Balcanĭ, se va găsi tocmaĭ în timpul Țarineĭ Ecaterina a II-a, cînd vine în Țara-Românească, îmbrăcat ca monah, agentul Carazin, care aducea scrisorĭ ale Împărăteseĭ, — pe care le-am păstrat și în traducere românească, — cuprinzînd, în formă de proclamație, întreg planul răscoaleĭ creștine pentru eliberare [1].

Trebuia atuncĭ să se ridice Sîrbiĭ și toți „ticăiții creștinĭ ce lăcuiesc în Bulgaria, în Bosnia, Herțegovina, Machedonia, în Albania“ — terenul clasic al propagandeĭ austriace — și prin alte Ținuturĭ „turcești“, tot „neamul creștinesc al Slavonilor“, „cari din Rusia s'a tras pe acolo“, pentru a se uni cu elementele românești răsculate, conduse de alțĭ Cantacuzinĭ, Mihail, în curînd general rusesc, și fratele său maĭ mare, Pîrvu. Cantacuzinii din diplomația și armata rusească sînt în parte descendenții Banuluĭ Mihail Cantacuzin, trecut în Rusia atuncĭ în 1770. Nicĭ de astă dată însă nu izbutise planul. Dacă Romînii, conduși de frații Cantacuzinĭ, dintre cari Pîrvu a murit în fruntea ostașilor săĭ la Comana, aŭ pregătit ocuparea ușoară a Bucureștilor, cu prinderea luĭ Grigore Alexandru-Vodă Ghica, dacă o parte din elementul românesc în amindouă țerile a ajutat statornic pe Ruși, Sîrbiĭ și alțĭ „Slavonĭ“ însă n'aŭ apărut ca să lupte și eĭ împotriva Turcilor.

Atuncĭ Ecaterina a recurs, în războiul acesta de cincĭ anĭ, nu numaĭ la Muntenegrenĭ, ci și *la Grecĭ*.

[1] V. și *Genealogia Cantacuzinilor*, ed Iorga, la această dată. În general, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, V.

În Muntenegru, am văzut, Rușiĭ îșĭ aveaŭ vechiĭ agenți, la Curtea Vlădiceĭ de acolo cu atribuțiĭ de cîrmuitor și, întru cît se putea face ceva, s'a și făcut. Cînd a fost însă vorba de Grecĭ, diplomația moscovită n'a vorbit, firește, Fanarioților bizantinĭ, cari țineaŭ la existența Statuluĭ turcesc, de care profitaŭ supt toate raporturile, ci elementelor elenice care locuiaŭ în peninsula Moreiĭ, și eraŭ însuflețite de ură împotriva stăpînilor lacomĭ și cruzĭ în clipa înfrîngerilor, și maĭ ales Grecilor din insule, cari aveaŭ o netăgăduită valoare militară.

Supt conducerea luĭ Lambru Katzonis se organisează astfel o adevărată flotă de pirați, plătită cu baniĭ negustorilor grecĭ din Triest, care aduce oarecare serviciĭ, lucrînd cu propriile eĭ mijloace, după planul eĭ propriu, fără să voiască a primi vre-un fel de instrucțiĭ de la comandanțiĭ floteĭ rusești, în parte străinĭ (și un Elphinstone, Engles). Ea isprăvește însă prin risipirea înnaintea corăbiilor Capudanuluĭ.

Pacea care s'a încheiat la 1774 a fost o mare desilusie pentru Grecĭ. De și Rusia căpăta privilegiĭ pentru Principate, în care înțelegea să-și localiseze pentru cîtva timp influența, această pace a fost considerată ca o părăsire nedemnă a acelora cari aveaŭ, de fapt, speranța să fie cuprinșĭ în noul Imperiu bizantin. Cînd, după patrusprezece anĭ, Ecaterina începe al doilea războiŭ, la 1788, ea era sigură că împărțirea Statuluĭ otoman nu poate să întărzie. Împăratul Iosif al II-lea era doar înțeles în ce privește distribuția, și trupele luĭ eraŭ să lucreze alăturĭ cu ale buneĭ aliate. În toată Europa nu era nicĭo putere hotărîtă să apere pe Turcĭ. Iar Tatariĭ, cari pănă atuncĭ ajutaseră războaiele Sultanilor, trecuseră după o serie de tulburărĭ interioare, de certe pentru tronul umilit al Hanilor, supt oblăduirea Împărăteseĭ „ocrotitoare“, părăsind fără părere de răŭ o „libertate“ pe care n'o înțeleseseră nicĭodată.

O pregătire romantică a creștinilor din Imperiu lipsește în acest nou război. Legături de acest fel are doar Austria cu unii boieri din amîndouă Principatele. Nici colaborarea Romînilor nu se cere, nici îndemnuri nu se îndreaptă către creștinii de peste Dunăre. Pacea din Iași (Ianuar 1792) mută la Nistru granița posesiunilor rusești, dar ea n'are nicio însemnătate de propagandă la Dunăre ori în Balcani.

Doar se adăpostise, lîngă un arhiereu de valoarea culturală a lui Nichifor Theotokis, un fugar domnesc de isteţimea uşuratecă a lui Alexandru Ioan Mavrocordat. Dintre emigrații greci din Crimeia, se crease un regiment al Fanagoriei; cîțiva din tinerii Greci se ridicaseră în rosturi însemnate de oaste saŭ diplomație (Rodofinichin, Barozzi, Kiriko, Papadopulo, Pangal). Ei vor fi fermentul luptelor viitoare.

Dar planul restabilirii Imperiului bizantin căzuse, în chipul cel mai lamentabil. Constantin, nepotul de fiu al Țarinei, nu fusese așezat în Bizanț. *Se văzuse în Rusia că orînduirea succesiunii otomane nu e o chestie între dînsa și Turcia, cu amestecul doar al Austriei, ci o problemă mult mai grea, în legătură cu toate interesele europene, pe care Revoluția franceză le scormonia acum din nou.*

Aceasta este politica rusească în Orient pănă la începutul secolului al XIX-lea.

CAPITOLUL al VI-lea.

Legăturile dintre Austria și populațiile din Balcanĭ.

O politică a *Austrieĭ* în Balcanĭ n'a existat, ea n'are rațiune să existe și nu va exista niciodată. Și e logic ca astăzĭ, și din ce în ce maĭ mult, această politică să fie îndreptată de Ungurĭ și pe drumurĭ ungurești. Căcĭ, de fapt, Casa de Habsburg n'a făcut altceva decît să urmeze tradițiile și să servească interesele esențiale ale Ungarieĭ, pe care încetul cu încetul a cucerit-o și a adaus-o posesiunilor sale maĭ vechĭ.

Încă din cele d'intăiŭ veacurĭ ale desvoltăriĭ sale, Ungaria fusese adusă a fi un Stat balcanic. Tendința de la început a Ungurilor, ca și a tuturor popoarelor pe care imigrațiunile le-aŭ adus la Dunăre a trebuit să fie aceasta. Credința creștină aŭ căpătat-o, încă din veacul al X-lea, doĭ șefĭ de semințe, în Constantinopol; regine din țerile rusești înnălțară în Panonia cîrmuită de soțiĭ lor mănăstirĭ de lege răsăriteană. De fapt, Biserica ortodoxă a Bizanțuluĭ a dus în aceste locurĭ destulă vreme o luptă energică înnainte de a părăsi definitiv terenul, în ce privește pe Maghiarĭ, dacă nu și în ceia ce privește pe Romînĭĭ supușĭ. Și, cînd Ștefan, cel d'intăiŭ rege, capătă, la 15 August 1000, *din Apus* recunoașterea situațieĭ sale superi-

oare, el trebuie să-şĭ puie pe frunte o coroană în care şi astăzĭ se văd, lucrate ca în Răsărit, autentice chipurĭ bizantine [1].

Se cerea o îndelungată luptă, pentru ca noul regat supus, ca „apostolic", Papeĭ care-l crease, şi adînc înrîurit de Imperiu, de unde-şĭ luase şi normele de civilisaţie şi civilisatoriĭ înşişĭ, să se desfacă din lumea germanică, gata să-l absoarbă, pentru a formà un organism de Stat independent, cu toată limba latină a Bisericiĭ şi oficialităţiĭ, cu toată colonisarea de Germanĭ a oraşelor şi a comitetelor apusene. Tisa fusese acum trecută, dincolo de munţiĭ Ardealuluĭ şi de pădurile lor se căutase ţara „transilvană"; amestecul în „ţara de peste culmĭ", a celorlalţĭ Romînĭ, *Transalpina,* se făcea tot maĭ serios. Dar aicĭ barbaria vitează a dominatorilor din stepă, Pecenegĭ, Cumanĭ, apoĭ şi Tatarĭ, împiedeca o extensiune solidă şi durabilă. Astfel Ungaria veche, arpadiană, fu îndreptată spre Sud, şi supt acest noŭ raport ea se coborî iarăşĭ în lumea balcanică, pe care de acum înnainte nu era s'o părăsească nicĭodată,

După biruinţa asupra duceluĭ croat Crescimir, în veacul al XI-lea, după tutelarea urmaşuluĭ săŭ, înrudit prin căsătorie cu Arpadieniĭ, Zvonimir, care se încunună rege la 1076, se decretează unirea personală cu Croaţia. Indată Coloman I-iŭ răsbate prin Dalmaţia slavă, scăpată o clipă de Bizantinĭ şi Veneţienĭ, pentru a găsi un noŭ stăpîn, poate maĭ puţin împovărător, la Marea Adriatică, lucru absolut necesar odată ce drumul la Marea Neagră era închis prin frămîntările fraţilor rămaşĭ în stepă: în Biograd, pe ţermul Măriĭ apusene, regele maghiar e sfinţit ca stăpînitor, cu o nouă coroană, a amînduror acestor teritoriĭ slave, de confesiune catolică şi cu îndreptare spre Apus. Încă de acum se vede că *pe această basă*

[1] Şi altă coroană bizantină se păstrează tot în Tesaurul regal ungar.

latină Ungaria va putea să intervie în părțile răsăritene pentru a se întregi și întări, pe de o parte, iar, pe de alta, pentru a-și păstra cu Apusul și alte legături decît acelea, incomode și periculoase, prin lumea germană. Adese orî aceste Ținuturî folositoare ajunseră a fi apanagiul pretendenților saŭ al membrilor maĭ tinerî și neastîmpărați din dinastia Ungarieĭ.

În cursul veaculuĭ al XII-lea, pofta de stăpînire peste Dunăre, Sava și Drava crescu. În clipa cînd, pe lîngă Serbia de la Adriatică, din Diocleia de la Sudul Dalmațieĭ, latină ca și dînsa, se formează sîmburele uneĭ nouă organisațiĭ politice sîrbeștĭ, ortodoxă și influențată în toate privințile de Bizanț, în părțile Rascieĭ, în jurul Novibazaruluĭ de astăzĭ,—Ungaria se pregătește a și-o adăugi, fie și numaĭ în forma uneĭ vasalităților înșelătoare. Supt Ștefan al II-lea, fiul luĭ Coloman, se poartă la Belgrad, la Branicevo, la Niș, lupte cu Bizantiniĭ pentru sfărîmarea ducatuluĭ împărătesc de hotar și pentru reunirea cu Coroana ungară a acestuĭ noŭ teritoriu slav. Pentru a pedepsi acest atac, Împăratul Ioan Comnenul pătrunse în Banat, dar cu aceasta nu se mîntuie lupta pentru Serbia continentală. Ca s'o cîștige, acelașĭ rege maghiar își însoară moștenitorul cu fata Mareluĭ-Jupan Uroș. Supt puternicul Comnen Manuil, întregitorul Împărăției răsăritene, lupta se dă, timp de maĭ multe decenii, în aceleașĭ locurĭ: Sîrbiĭ își apără neatîrnarea împotriva Grecilor urîțĭ de dînșiĭ, și, Ungurii de și opriți de împrejurările din Galiția, li daŭ tot ajutorul. La 1155 însă, Imperialiĭ din Orient rămîn stăpînĭ pe Ținutul de hotar, și eĭ izbutesc chiar a da Ungurilor un rege după placul lor, pe Ladislaŭ al II-lea. După moartea acestuia, Bizanțul nu se osteni să sprijine însă pretendenții. În aceste lupte, trupe bizantine trec și prin pădurile Moldoveĭ. Și în acelașĭ timp Împăratul își supunea nu numaĭ

Dalmația întreagă, ci și Diocleia. Provincia luĭ de la Adriatică purta și numele Croațieĭ maghĭare.

E adevărat că, după moartea luĭ Manuil, de o parte și de alta va începe ofensiva ungurească; noul Mare-Jupan Ștefan Nemania, întemeietorul de dinastie venit de la Mare, se dă de partea vecinilor de la Nord, de cari credea să se poată apăra pe urmă maĭ ușor. În sfîrșit Statul vlaho-bulgar al Asăneștilor tăiè Ungurilor drumul la cetatea împărătească. Dar în curînd, după încheierea păciĭ și legăturiĭ de familie între Unguri și noul Împărat Isaac Angelos, regatul Arpadienilor se vede oprit în tendințele sale orientale prin așezarea Veneției în Dalmația, prin consolidarea Sîrbilor acestora din Rascia și maĭ ales prin înlocuirea lor, în rolul de propagatorĭ aĭ catolicismuluĭ și culturiĭ apusene în Orient, de către Imperiul latin de Constantinopol, creat accidental, prin amestecul cruciaților în certele dinastice constantinopolitane, la 1204. Încercarea luĭ Andreĭ al II-lea de a lua moștenirea Impăratuluĭ Henric, la care-ĭ dădea drept căsătoria sa cu Iolanta, și ea moștenitoare a Bizanțuluĭ, nu izbutește, altul venind maĭ răpede decît dînsul, și cruciata sa în Siria se mîntuie cu un faliment ridicul.

Puterile trebuiaŭ decĭ îndreptate și ambiția satisfăcută aiurea. Cumaniĭ eraŭ în plină decadență. După colonisarea Ardealuluĭ cu Sașĭ în veacul al XII-lea se chiamă acum din Răsăritul sirian Cavalerii Teutonĭ pentru a-ĭ așeza în părțile de hotar ale Brașovuluĭ, cu misiunea, lămurită, de a cuceri regeluĭ Cumania, împotriva resturilor de stăpînire barbară și deprinderilor de neatîrnare românești. Eĭ izbutesc răpede în opera lor în ce privește părțile muntene vecine, și regele-ĭ scoate în curînd pentru a li lua moștenirea. Cetatea Severinuluĭ se ridică, în același timp, pentru a stăpîni părțile de peste Dunăre și pentru a lucra din altă parte asupra Cumanieĭ. Cucerirea s'ar fi îndeplinit, împiedecîndu-se viitorul nostru întreg, dacă n'ar

fi intervenit năvălirea tătărească. Ea sfărîmă toate planurile Ungarieĭ arpadiene. Încercările ulterioare față de Cumania noastră, unde Ungurii caută să așeze pe alți cavaleri ai cruciateĭ, Ospitalierii, ca și atacurile lui Ștefan cel Tînăr împotriva Bulgarieĭ în decadență, aventurile în Tîrnova ale principilor ruși sprijiniți de regii maghiari, nu duc la niciun resultat.

Această regalitate va fi înlocuită în curînd cu alta, care, de origine francesă, avînd ca loc de plecare Neapole și încălzită de avîntul uneĭ noui cruciate, represinta expansiunea raseĭ sale, amintirile balcanice ale Normanzilor și tendințele de recuperare orientală ale epoceĭ. Am văzut ce gînduri mari avu regele Ludovic, ce mijloace întrebuință pentru a domina Balcanii—pentru el, nu pentru Ungaria, care însă a luat pe totdeauna asupră-și moștenirea lui — și prin ce fatalitate s'a sfărîmat și acest ideal.

Nu vom număra între fasele ofensiveĭ ungurești în Balcani acțiunea regeluĭ Sigismund, inconsecventă,— adese ori întreruptă de alte grijĭ, ale Împăratuluĭ ce era în același timp. A căutat să smulgă Moldova din clientela polonă, a intervenit în Țara-Românească de două ori pentru a sprijini pe Domnul legitim împotriva celuĭ adus de Turci, pe Mircea împotriva luĭ Vlad, pe Dan al II-lea împotriva luĭ Radu Prasnaglava, a pus pe Florentinul Filippo Scolari, Pippo Spano, în Banat, l-a unit cu Dan-Vodă pentru o acțiune peste Dunăre, care n'a rămas fără succes, a căutat să așeze în Severin și Chilia pe Teutoni ca păzitori ai Dunăriĭ, a tratat chiar cu Polonia împărțirea pămînturilor moldovenești, a luptat la Golubaci pentru mîntuirea Serbieĭ, a ținut în atîrnarea de dînsul și pe despotul Ștefan și pe despotul Gheorghe,—însă toate aceste intervenții sînt numaĭ un adaus întîmplător la acțiunea luĭ împărătească.

Ioan Hunyadi nu e niciĭ el un represintant al po-

liticeĭ ungureştĭ clasice. Am arătat aiurea [1] originalitatea planurilor sale, de a întrebuinţa pentru ţinerea în loc şi chiar răspingerea Turcilor elementele româneştĭ din Ardeal ca şi cele din Principate. Atîta l-a preocupat aproape douăzecĭ de anĭ. Fiul său Matiaş însă a făcut politica imperială a luĭ Sigismund, pierzînd la 1462 prilejul de a interveni în Ţara-Românească atacată de Sultanul Mohammed, lovind Moldova luĭ Ştefan în 1467 pentru a o părăsi soarteĭ sale în cele treĭ momente de crisă, din 1475, 1476 şi 1484, lăsînd ca întreaga cucerire turcească împotriva Slavilor de Sud să se îndeplinească, fără altă intervenţie decît luarea Şabaţuluĭ, ocuparea trecătoare a laiceĭ şi crearea unuĭ ridicul „rege al Bosnieĭ“ dintre Unguri, şi îndreptîndu-se cu toată energia contra Austrieĭ pentru onoarea de a-şĭ sfîrşi zilele la Viena.

La moartea luĭ, ofensiva ungurească era o imposibilitate şi întinderea stăpînirĭĭ turceştĭ asupra Ungarieĭ înseşĭ o consecinţă logică a celor petrecute până atuncĭ. Slăbiciunea celor doĭ lageloni, ultimiĭ stăpînitorĭ aĭ regatuluĭ, aŭ ajutat numaĭ un proces istoric firesc. Iar, după catastrofa de la Mohács, Ferdinand de Austria, frate al luĭ Carol Quintul, moştenitorul nenorocituluĭ rege Ludovic al II-lea, se coboară faţă de Turcĭ, ca posesor al părţilor ungureştĭ nordice şi apusene pe care le poate smulge la dînsul, ceva maĭ jos decît înnaintaşul său căzut în luptă. Politica austriacă în Orient, îndreptată pe drumurile tradiţionale ungureştĭ, nu însemna şi n'a însemnat până în vremea luĭ Rudolf al II-lea, până la încheierea veaculuĭ înfrîngerĭĭ, decît hărţuieliĭ cu Ardealul pentru Oradea-Mare şi Hust, ciocnirĭ cu Paşiĭ de graniţă aşezaţĭ pe teritoriul vechiĭ Ungarĭĭ, la Buda şi Timişoara, neînţelegerĭ cu fruntaşiĭ aristocraţieĭ maghiare şi încălcărĭ ale autonomieĭ provinciale, persecuţiĭ religioase în sens

[1] *Chestiunea Dunărĭĭ*, Văleniĭ-de-Munte 1913.

catolic, solii umilite la Poartă, răspunderea biruluĭ și înfățișarea darurilor. Iar, afară de aceasta, doar cîte un amestec bine mascat, tăgăduit, al ofițerilor imperialĭ din Ardeal și Ungaria Superioară în luptele pentru tronul muntean saŭ moldovenesc.

Cine a introdus, se poate zice, pe Austrieci în Ardeal, creîndu-li-se legături care nu se vor părăsi, a fost de fapt Mihaĭ Viteazul. Războiul de la Dunăre din 1593 e pornit din setea luĭ Sinan de a răsbuna asupra creștinilor urîțĭ de fanatismul săŭ o înfrîngere a cetelor bosmiace; răscoala luĭ Sigismund Báthory, principele Ardealuluĭ, a deschis, între Unguri, Imperialĭ, Turcĭ, Romînĭ și chiar Polonĭ, chestia Ardealuluĭ. Dar numaĭ prin Mihaĭ creștinătatea balcanică a ajuns să-și îndrepte speranțele către Împăratul de aceiași credință. Sigismund avea a face doar, prin căpitanul săŭ de Lugoș și de Caransebeș, cu Sîrbiĭ din Banat. *Biruitorul Domn muntean a trezit la credința creștină pe Bulgari,* prin prezența sa de atîtea orĭ în mijlocul lor, prin stăpînirea luĭ de fapt pe malul drept al Dunării, prin raitele călăreților săĭ către Plevna și către Adrianopol. Și nu numaĭ atît : catolicul prinț ardelean nu putea să aibă vre-o legătură cu ierarhia ortodoxă din Balcanĭ, pe cînd aceia, Mitropolitul de Tîrnova, episcopiĭ de Lovcea și alte localități de dincolo de Dunăre, vedeaŭ reapărînd în Mihaĭ izbîndirea visuluĭ lor. Prin relațiile luĭ la Constantinopol — și relațiĭ de înrudire —, prin boieriĭ și negustoriĭ grecĭ din jurul luĭ el putea face aceia ce pentru oricine ar fi fost imposibil. Și, ca unul ce pănă la sfîrșit și-a zis căpitanul în Ardeal al „Chesaruluĭ", ca unul care, aproape de ceasul morții, a făcut loaial drumul Vieneĭ și Prageĭ, asupra Împărăției se răsfrîngea gloria cîștigată de el, și Împărăției îĭ folosia situația cîștigată de dînsul.

Iar Împărăția părăsia la pacea de la Zsivatorok și Ardealul, pentru ca, potrivit cu dualismul baseĭ sale,

să înceapă războiul de treizeci de ani, care a îngăduit Turcilor să se refacă și să dea strălucita epocă a lui Murad al IV-lea și a Chiuprulilor.

Prin nehotărîrea Curții imperiale la plecarea lui Sigismund din Ardeal, prin șovăirile ei față de Mihai după înfrîngerea și moartea Cardinalului Andrei Báthory, provincia a putut să-și recapete viața națională maghiară, și principii din fruntea ei s'au îndreptat necontenit împotriva Imperialilor, de cari se credeau primejduiți. Încurcăturile războiului din Europa centrală îngăduiră lui Gabriel Bethlen să înnainteze pe drumul Vienei, lui Gheorghe Rákóczy I-iu să impună o pace prielnică intereselor sale, celui de-al doilea Gheorghe Rákóczy să atace Polonia, în credința că va putea face ceia ce se făcuse de înnaintașul său Ștefan Báthory, ajuns din principe ardelean rege polon. Cînd Ahmed Chiupruliul, prădînd nemilos Ardealul, îi dădu principi în adevăr vasali ai Sultanului, Austria sprijini pornirile de independență creștină ale pretendentului Ioan Kemény și, garnisonînd cetățile ardelene, ea pregăti noul război cu Turcii, care, cu toată biruința de la Sankt-Gotthard, se mîntui prin pacea de la Vasvár, favorabilă învinșilor.

Pentru ca politica austriacă să fie mai energică în urmărirea unor scopuri răsăritene, trebui un concurs de împrejurări favorabile, în afară de putința concentrării militare pe care o oferia situația din Apus. Ahmed Vizirul moare, și urmașul său Cara-Mustafà nu unește cu îndrăzneala însușiri de chibzuială și măsură. Ungurii, prin răscoala lui Emeric Tököly, primejduiesc stăpînirea imperială în Cașovia și întărîtă la asediul Vienei. Uitînd vechi prejudecăți, Ioan Sobieski, regele Poloniei, aleargă ca pentru o operă de cruciată. Se mai adăuga avîntul de cruciată, pornit din lungul asediu al Candiei de către Turci, asediu la care luară parte împotriva acestora creștinii din toate părțile

Europeĭ și dĭn lupta împreună cu Imperialiĭ la Sankt-Gotthard a nobililor veniți din îndepărtata Francie, rivală firească a Caseĭ de Austria. Imperiul german nu-și precupeți, data aceasta, ajutoarele, și marchisul de Baden ca și ducele de Lotaringia jucară un rol de căpetenie în conducerea operațiilor pentru sfărîmarea stăpînirii otomane în Ungaria. Eugeniu de Savoia el însuși e un produs al împrejurărilor timpuluĭ; Italian și Frances prin sînge, el luptă pentru Habsburgĭ, nu ca un simplu condottiere, cum o face Bolognesul Marsigli, ci pentru că vede în fața luĭ dușmanul firesc al creștinătățiĭ căreia-ĭ aparține maĭ mult decît Savoiĭ de origine. Veneția, trezită la visurĭ nouă, se aruncă asupra Moreiĭ, Moscovia Țaruluĭ Petru caută să-și capete întrarea la Marea Neagră luînd Azacul, Azovul, care fusese cîndva în mînile Căzăcimiĭ supuse Muscalilor. O Ligă Creștină se închiagă, și de la înălțimea Scaunuluĭ pontifical se aud autentice cuvinte de cruciată. ntre aceste puterĭ creștine venite de aiurea, ce slab rol joacă zăbavnicul Leopold I-iŭ, sosit în fața Capitaleĭ sale în clipa chiar cînd acesta stătea să cadă și incapabil de a conduce însuși saŭ prin rudele sale austriace războiul de recuperare, saŭ slabul săŭ urmaș Carol al VI-lea, preocupat înnainte de toate de grija moșteniriĭ sale în favorul fiiceĭ Maria-Teresa?

Ungaria se reiea întreagă, Buda însăși căzînd doĭ anĭ după despresurarea Vieneĭ. Dar, în plan ca și în executare, Austria are maĭ mult rolul casieruluĭ plătitor și al administratoruluĭ provinciilor cucerite pe seama sa.

Odată ce linia Dunăriĭ ungurești e smulsă Turcilor, odată ce problema Banatuluĭ, unde trupele imperiale daŭ lupte biruitoare, a Ardealuluĭ, unde principele, Mihail Apaffy, intimidat, deschide Germanilor granițele țerĭĭ sale și li îngăduie a-și ținea garnisoane, în vederea uneĭ apropiate anexărĭ, de neînlăturat, se pune oame-

nllor din Viena. Pacea de la Carlovăț (Carlowitz) vine într'un târziu, la 1699, să confirme aproape complect această stare de lucruri: numaĭ Banatul rămîne în afară de noile graniți ale noiĭ Austriĭ care a devenit așa de mult o Ungarie. Dacă s'a primit această nefirească știrbire de hotar și primejdia unuĭ Pașă de Timișoara în coasta Ardealuluĭ, aceasta se datorește numaĭ noilor amenințărĭ din Apus, trezite de ambiția luĭ Ludovic al XIV-lea.

Cînd marele rege îșĭ încheie veleatul, îngropîndu-se cu dînsul și politica sa de dominație europeană, războiul cu Turciĭ, provocat de întoarcerea în Moreia a Turcilor luĭ Gin-Alĭ-Pașa, începe din noŭ. El aduce maĭ mult decît resultatul ce se avea în vedere. La Banat se adauge Oltenia noastră și partea de Nord a Serbieĭ.

Am arătat aiurea pe larg ce sens avea această politică. Ungaria însemna și pretenții asupra Bosnieĭ, Serbieĭ, poate Bulgarieĭ, în orice cas asupra Țeriĭ-Românești și a Moldoveĭ. Marchisul de Baden, generaliĭ Veterani și Heissler negociaseră cu Domniĭ noștri: cu Constantin Cantemir și cu Șerban Cantacuzino, apoĭ cu Constantin Brîncoveanu, încă din războiul cel d'intăiŭ. Cantemir încheiase și un tratat cu Imperialiĭ; Șerban îșĭ pusese condițiile, cerînd, pe lîngă o intervenție efectivă, pe deplin asigurătoare, a armelor austriece, și întinse cesiunĭ de teritoriĭ dincolo de munți. După Grigore Ghica I-iŭ, care-și adusese aminte de vechile drepturĭ muntene asupra Făgărașuluĭ și Amlașuluĭ, Șerban, cu toate aspirațiile luĭ către Împărăția bizantină a strămoșilor, al căror vultur îl purta în armele sale, voià și părți bănățene. „Pohtià", scrie unul din negociatorĭ. „pururea să fie Domn în Țara Muntenească din neamul Cantacuzinilor; al doilea cerea și țara Moldoveĭ să fie în sama lor — *Unirea* — și Domn Cantacuzin să fie...; a patra, cerea să li dea o parte de loc a Ardealuluĭ, unde sînt cetățile acestea: Logoșul,

Cavaransebeș, Mehedia, Lipova, cu Ținutul Amlașuluĭ, ca să fie de moșie, cu privileghiĭ de la Împăratul date neamuluĭ cantacuzinesc [1]". În acelașĭ timp se răscoliaŭ Sîrbiĭ, dintre cari o parte fură așezațĭ apoĭ pe teritoriul imperial, dincoace de Dunăre, termin de comparațiĕ și mijloc continuŭ de înrîurire asupra celor cari rămăseseră supt „jugul păgînilor".

Politica față de țerile noastre se pierdu prin prea multă dibăcie. Moldova ajunsese obiectul lăcomieĭ Polonilor, cari, cu Sobieski în frunte, aŭ încălcat-o de două orĭ, la 1686 și la 1691, fără a putea rupe dintr'însa măcar o bucată la încheierea păcii. Munteniĭ văzură, după moartea luĭ Șerban, o singură dată pe Imperialĭ, pe „Nemțĭ", dar nu ca luptătorĭ împotriva Turcilor, ci ca doritorĭ de iernatec sigur, gras și costisitor pentru țara care, de nevoie, îĭ adăpostia. Se ajunse astfel răpede la unirea luĭ Brîncoveanu cu Tököly și cu Turcĭĭ, pentru a da Austriecilor și ocrotiților unguri aĭ acestora marea înfrîngere de la Zîrnești. De și relațiile cu Viena se îmbunătățiră pe urmă, din causa chiar a prădăciunilor și ofenselor ostașilor luĭ Tököly, de ocuparea Țeriĭ-Românești n'a maĭ fost vorba până la sfîrșitul acesteĭ lungĭ Domniĭ încheiate printr'o catastrofă. Nicĭ legăturile trădătoare ale nouluĭ Domn muntean Ștefan Cantacuzino cu generalĭĭ din Ardeal nu maĭ aveaŭ înțelesul de odinioară al dorinței uneĭ stăpîniri prin creștinĭ.

Astfel, cînd, prin pacea de la Passarowitz (Pojajarevacĭ) (1718), veni această stăpînire pentru Romînĭĭ oltenĭ, cari nu-și putură avea Domnul dorit, Gheorghe, fiul luĭ Șerban, ci o administrație militară împovărătoare, și pentru Sîrbĭ, aĭ noștri nu văzură într'însa decît presiunĭ fiscale de nesuferit, funcționarĭ străinĭ cari desprețuiaŭ și bruscaŭ lumea și prigonirea ortodoxieĭ în folosul unuĭ catolicism de contrabandă, fără ră-

[1] Memoriile luĭ Radu Popescu, în *Magazinul istoric*, V, pp. 100-1.

dăcini în țară. Cu toții doriaŭ acuma, nu izbăvirea *prin* creștini, ci izbăvirea *de* creștini.

Aceasta veni mai răpede de cum se puteaŭ aștepta și Turcii. Eugeniu de Savoia murise fără a-și lăsa un vrednic urmaș. Împărăția se găsia în preajma războaielor pentru moștenirea luĭ Carol al VI-lea. Orĭcare ar fi fost starea eĭ, ea crezu însă că, odată ce Rusia, lacomă de a-și anexà Crimeia și Moldova, se mișcă, e o datorie pentru dînsa, mai veche candidată la moștenirea, prin politica luĭ Ludovic-cel-Mare, a Bizanțuluĭ, să se miște și ea. Posesiunile „valahe" și „ilirice" trebuiaŭ complectate: cele d'întăiŭ până la gurile Dunării, celelalte până la Pind și Marea Adriatică.

Războiul fu condus foarte răŭ, și în Țara-Românească se găsi o împotrivire eficace. După marea înfrîngere de la Grodzka și pierderea Belgraduluĭ se ajunse, în 1739, la o pace care dădea înnapoĭ Turcilor ceia ce pierduseră cu douăzecĭ și unu' de anĭ în urmă.

Timp de alțĭ douăzecĭ de anĭ, Maria-Teresa, noua stăpînitoare a „țerilor ereditare" și sotie de Împărat, luptâ pentru tronul eĭ. Nicĭ atuncĭ cînd Ecaterina a II-a porni pentru un războiŭ de desființare împotriva Sultanuluĭ, Austria nu îndrăzni să facă o intervenție militară: concesia diplomatică a Olteniei n'avu decĭ vre-o urmare, și, dacă se luă Moldova-de-sus, numită *ad hoc* „Bucovina", a doua zi după încheierea păcii de la Chiuciuc-Cainargi, care recunoștea deplina biruință rusească, era mai mult un noŭ act din drama polonă, această Bucovină fiind privită ca o întregire a Galițieĭ, și caritatea Rusieĭ, care îngădui această samavolnicie într'un timp cînd trupele eĭ nu părăsiseră încă Moldova, era în legătură cu înțelegerea privitoare la problema polonă.

Din Bucovina, cu ajutorul boierilor ce aveaŭ interese acolo și se deprinseseră cu datinile de cîrmuire austriace, a crezut apoĭ Iosif al II-lea, fiul și urmașul

Marieĭ-Tereseĭ, „rectificatorul“ graniţeĭ ardelene spre marea daună a Moldoveĭ, că poate să-şĭ capete amîndouă Principatele, în momentul cînd ambiţia senilă a Ecaterineĭ punea din noŭ pe tapet chestia moşteniriĭ otomane.

Şi data aceasta, intervenţia militară alăturĭ de Ruşĭ a fost cu totul lipsită de prestigiu, decĭ şi de folos la urmă. Faţă de aliaţĭ, ea a fost neloială, cerîndu-li colaboraţia totdeauna, recoltînd uşor pe urma biruinţelor lor, la luarea Hotinuluĭ ca şi la ocuparea timidă a Bucureştilor de principele de Koburg, a doua zi după biruinţile de la Focşanĭ şi Rîmnicul-Sărat, care sînt rusestĭ, dar în acelaşĭ timp invidiînd orĭce succes al acestora şi făcînd tot ce era cu putinţă pentru a-ĭ distruge efectul. Faţă de Turcĭ, intervenţia militară austriacă nu s'a semnalat prin vre-o biruinţă cîştigată fără un ajutor decisiv; dar Iosif el însuşĭ fugi în Banat, într'o clipă de ruşinoasă panică, înnaintea Mareluĭ-Vizir. Faţă de Romînĭ, ea se înseamnă prin repetatele biruinţĭ ale Domnuluĭ muntean Nicolae Mavrogheni, însărcinat de la o bucată de vreme şi cu Moldova, care cu galeongiĭ grecĭ şi cu oaste de strînsură românească, birui la toate pasurile şi îndemnă pe Ardelenĭ să se ridice pentru libertatea naţională. Iar, după ce, Mavrogheni fiind tăiat de Turcĭ, veni ocupaţia, singuriĭ cari se putură bucura de dînsa fură aceia dintre boierĭ cari luaŭ parte la ospeţele, jocurile de cărţĭ şi balurile generalilor din Bucureştĭ şi Craiova. Pănă la urmă, un partid „turcesc“, din care făcea parte şi poetul Ienăchiţă Văcărescu, care, odată, chemase cu nesaţ pe Austriecĭ, spre cari-l atrăgea cultura sa, lucră pentru întoarcerea deplină a vechiĭ stărĭ de lucruri. Aceasta se şi făcu prin pacea de la Siştov, în August 1791, impusă de mediaţia prusiană ca şi de deschiderea Revoluţieĭ francese.

Astfel Austria primise de la vechea Ungarie un vast program oriental, căruia, cu interesele eĭ apusene, co-

vârşitoare încă, nu putea să i se consacre. În a doua jumătate a veaculuĭ al XVII-lea ea-l restrînsese la Principate, dar şi aică falimentul fusese deplin. Popoarele creştine se aleseră cu neîncredere şi ură, iar Turcii decăderii păstraseră din acest contact războinic numaĭ despreţ.

CAPITOLUL al VII-lea.

Apusul și popoarele creștine supuse Sultanului. Creștinii din Balcani și proiectele din epoca napoleoniană.

De-odată, a doua zi după succesele Revoluției franceze, lupta comună a Rusiei și Austriei împotriva Imperiului otoman în decadență se găsește oprită, stingherită, încurcată de un factor nou, *politica napoleoniană,* care corespunde politicei carolingiene, cu o mie de ani mai veche, răsbătînd în Panonia și Sirmia veaculuĭ al IX-lea cu Francii ei, așa cum Napoleon răsbate în Dalmația, în Albania, în Insulele Ionice, în Principate prin administratorii și agenții Franciei imperiale.

Politica napoleoniană ar părea a fi o politică absolut personală, de un caracter capricios, care nu se sfiește de nimic, ci care, din potrivă, sfidează toate interesele angajate înnainte de dînsa. Ar fi de așteptat să găsim impunerea părerilor unuĭ singur om, care ar nesocoti și hotarele firești ale țerilor și scopurile pentru care trăiesc națiunile, precum și tradițiunile fiecăruĭ Stat, și ale Statuluĭ frances pe care-l conduce noul Împărat, în rîndul întâiŭ.

Și aiurea[1], am exprimat o părere deosebită de a

[1] În „Chestiunea Rinuluĭ", Vălenii-de-Munte 1912.

romanticilor cari, în deosebite timpuri și cu deosebite scopurĭ, aŭ vorbit despre caracterul singular, unic, fără pereche, incomparabil al luĭ Napoleon I-iŭ și aĭ politiceĭ luĭ. Mă sprijiniam în această tăgăduire a caracteruluĭ singular a politiceĭ luĭ Napoleon pe o însușire dominantă a temperamentuluĭ săŭ: el a fost înnainte de toate — ca toțĭ oamenĭĭ cari aŭ făcut ceva pe lume, un realist, un cercetător plin de răbdare și modestie, — fiindcă trebuie să fie modest cercetătorul realităților —, al aceleĭ realităț asupra căreia trebuia să se coboare acțiunea luĭ. Și, dacă unuĭ om anormal i s'ar permite a strămuta lucrurile după părerile luĭ personale și după dorințile luĭ propriĭ, aceasta nu-ĭ este permis unuĭ răbdător umil și prin urmare unuĭ atotputernic servitor al realității așa cum a fost Napoleon. Căcĭ, dacă în alte domeniĭ decît al războiuluĭ se pot cîștiga și altfel oarecare succese aparente foarte strălucitoare, aceasta nu se poate însă în materie de războiŭ, care nu e domeniul visurilor, închipuirilor și al originalității silite. Aicĭ trebuie cunoașterea întregiĭ realităț anterioare și intuiția fulgerătoare a noilor realităț ce se înfățișează în clipa chiar a hotărîriĭ.

Nu trebuie să ne înșele aparențele diplomațieĭ napoleniene. Rare orĭ a fost un om care să înșele maĭ mult, care să exagereze maĭ mult, care să joace maĭ mult un rol tragic în anumite momente ca Napoleon. Dar, în ce privește chestiunea Orientuluĭ, putem zice că era sinceritate și în oferta făcută, în cutare lună din anul 1811, Austrieĭ, ca să-ĭ dea Principatele dunărene, și în oferta făcută, în altă lună a aceluiașĭ an, ca să dea Rusieĭ aceleașĭ Principate, precum era sinceritate și în declarația, făcută la Constantinopol, că va sprijini Turcia. Situația Împăratuluĭ era așa de grea în față unor antagonisme ireductibile pe care știa bine că nu le poate înlătura, încît era firesc ca el, apărut pe neașteptate cu singura basă a geniuluĭ

săŭ, într'o lume de străvechĭ interese care trebuiaŭ amorțite și înșelate fiindcă nimenĭ nu le putea distruge, să încerce aproape simultaneŭ maĭ multe drumurĭ prin care de o potrivă se puteaŭ urmări scopurile sale.

El a fost, cu toată ilusia schimbărilor neașteptate, și un mare tradiționalist, ceia ce nu înseamnă altceva decît să se păstreze pentru lucrurĭ nouă toată vechea experiență a trecutuluĭ. Acțiunea luĭ în Orient nu e revoluționară de loc, ci, din potrivă, maĭ normală decît a Ecaterineĭ a II-a și a luĭ Iosif, decît jocul dublu, făcut cu slăbiciune, al ultimilor Bourboni francesĭ, ea stă în legătură strînsă cu întreaga tradiție a Francieĭ, a Apusuluĭ, a Creștinătățiĭ față de Răsăritul otoman, de mult timp în curs de lichidare.

După ce s'a expus atitudinea Rusieĭ, a Austrieĭ față de această lume turcească, trebuie să se caracteriseze decĭ acea acțiune comună a Occidentuluĭ care, înnainte de a se chema, în timpurĭ maĭ apropiate de noĭ: Europa, se chema Creștinătatea și care între aceste două formule a fost înfățișată față de Turcia în defensivă, față de ofensiva Austrieĭ și Rusieĭ, prin el, prin Napoleon.

Apusul a neglijat foarte multă vreme Răsăritul, cu toate popoarele dintr'însul. Înnainte de a cădea Constantinopolea în mînile luĭ Mohammed al II-lea, Occidentaliĭ se interesaŭ de aceste părțĭ răsăritene din două motive numaĭ: Întăiŭ, era o tendință firească de a realisa din noŭ vechea unitate a Imperiuluĭ, care unitate să plece acum din lumea apuseană liberă, bogată în locuitorĭ, capabilă de a se îmbogăți maĭ răpede, înzestrată cu o cultură superioară, ce voiă să cuprindă ca o anexă firească Răsăritul. A doua causă pentru care Apusul se interesa de Răsărit era că, înnainte ca Bizanțul să fi fost luat de Turcĭ, tendința religioasă a Romeĭ căuta să aducă ortodoxia orientală la aceiașĭ formă de credință: cînd Constantinopolea a căzut, Sfînta Sofia era so-

cotită ca o biserică eretică, căcĭ în această biserică slujise legatul Papeĭ, pomenind numele Sfîntuluĭ Părinte. Pănă cînd Imperiul Paleologilor dispare, interesele Apusuluĭ față de Răsărit eraŭ dominate decĭ de către această a doua tendință, de a cîștiga Răsăritul pentru unitatea religioasă catolică.

De atunci,—în afară de agitația superficială a predicatorilor de cruciată, cari, ca Ioan de Capistrano, entusiastul călugăr napoletan, ajung a face ceva, cum e, la depresurarea Belgraduluĭ, numaĭ cînd întîlnesc interese reale, ale luĭ Hunyadi, și în afară de planurile de romantism politic ale unor suverani, în legătură cu „izgonirea Turcilor din Europa", — trece aproape un veac fără ca vre-un interes să se observe la popoarele apusene pentru Grecii, Slavii și Romînii de aicĭ. Cînd întîlnim acest interes din noŭ, este, cum am spus, tocmaĭ la sfîrșitul veaculuĭ al XVI-lea, și el este determinat de două motive. Unul, tot cel religios vechiŭ, căcĭ, în urma Reformeĭ, catolicismul pierzînd o parte din provinciile sale, el înțelege a-șĭ răstoarce asupra părților dominate de ortodoxie, care păreaŭ maĭ slab întemeiate în forma lor particulară de credință. De aceia, un mare număr de Iesuiți se așează în Polonia și în Ardeal, trec în Moscova și se măgulesc eĭ, și patroniĭ lor, cu ideia că întreg Răsăritul creștin va fi cucerit pentru autoritatea Sfîntuluĭ Părinte. În al doilea motiv, care făcea pe Apuseni să se intereseze de Răsărit, era iubirea deșteptată din noŭ, maĭ ales în Germania, bucuroasă de cunoștințe clasice, pentru operele în care se cuprindea cugetarea limpede și forma meșteșugită, artistică a antichității. Aŭ apărut prin urmare atunci o mulțime de învățați, clericĭ, laicĭ, ceĭ maĭ mulți în legătură cu ambasadoriĭ imperialĭ din Constantinopol, cu Internunciĭ, pentru a scotoci în toate părțile, cumpărînd cărți, manuscripte, lucruri de artă: cea maĭ mare parte din manuscriptele grecești aflătoare în bibliotecile apusene se datoresc, se știe,

acesteĭ opere răbdătoare a umaniștilor, cari căutaŭ în toate părțile, cu orĭce preț, să găsească rămășițe ale științeĭ și literaturiĭ antice.

Și în veacul al XVII-lea, opera aceasta a fost continuată un timp. Era o vreme chiar cînd calviniĭ credeaŭ că aŭ cîștigat Biserica grecească întreagă, vremea cînd Patriarhul Chiril Lukaris făcea o profesie de credință care corespundea cu a lor, a calvinilor. Înlăturat din Scaun, urmărit de oprobriul cleruluĭ grecesc pentru această bănuială de a fi trecut de la ortodoxismul tradițional la calvinismul adus de represintantul Statelor Generale ale Olandeĭ în Constantinopol, la urmă și omorît, înfrîngerea sa profită celeĭlalte influențe religioase, care se silia necontenit la Constantinopol să cîștige clerul ortodox și pe credincioșiĭ ortodoxismuluĭ la credința catolică.

E influența agenților francesĭ. Numărul de acte privitoare la această propagandă, în întâia jumătate a veaculuĭ al XVII-lea, este foarte mare. Se poate zice că aceasta este *întâia operă reală îndeplinită de Franța în Orient.* Până acum ea se folosise de Statul turcesc pentru nevoĭ trecătoare ale politiceĭ sale: astfel Francisc I-iŭ a întrebuințat puterea turcească a luĭ Khaireddin Barbarossa împotriva Împăratuluĭ, ca împotriva rivaluluĭ permanent al Francieĭ. Cînd se căpătaŭ pentru „Împăratul frances“ capitulațiile, cele d'întâiŭ largĭ garanțiĭ pentru comerțul creștinilor din Apus în Turcia, Franța n'avea înțelegere pentru populația creștină de supt dominația Sultanuluĭ: pe dînsa o interesa numaĭ *Statul* turcesc, și acesta numaĭ ca *dușman firesc, în Răsărit, al Caseĭ de Austria.*

Ba, în a doua jumătate a veaculuĭ al XVI-lea, rolul represintanților Francieĭ la Constantinopol este de multe orĭ ridicul, eĭ sprijinind, după ordin, dar și pentru banĭ, candidaturĭ la tronul țerilor noastre, ba căutînd chiar alianțe de familie cu fetele de Doamne bogate. De la Curtea luĭ Henric al III-lea și al IV-lea

se trimeteaŭ fel de fel de pretendenți tineri, cari trebuiaŭ să fie așezați, cu sprijinul puternicilor din Constantinopol, în Scaunul din Iași saŭ din Tîrgoviște. Astfel a căpătat Domnia Petru Cercel, fratele luĭ Mihaĭ Viteazul, al căruĭ cercel amintia moda de la Curtea de „mignons“ a luĭ Henric al III-lea.

Acum însă, în cursul străduințelor pentru confiscarea ortodoxieĭ grecești, ambasadoriĭ francesĭ, cari se certaseră cu tot felul de Turcĭ marĭ și micĭ pentru a căpăta un tron cutăruĭ pretendent trimes de la Paris, capătă o situație mult maĭ folositoare și maĭ mare, aceia de sprijinitoriĭ permanenți aĭ propagandeĭ catolice în Orient.

Se vede însă răpede, încă de pe la 1650, că încercările acestea de a catolicisa sînt zădarnice. Lukaris prin moartea sa chiar biruise, dînd Grecilor o conștiință națională care se confunda cu osebirea religioasă. De atunci începe o nouă fasă în ceia ce privește influența Apusenilor. Anume, comerțul Apusenilor cu Răsăritul, care fusese dus o bucată de vreme de Venețieni și Genovesĭ, și, într'o măsură maĭ mică, de negustoriĭ germanĭ din Polonia saŭ de Sașiĭ din Ardeal, ajunge, de pe la 1650 înnainte, în mînile națiunilor celor noĭ, acelor care se ridică acum prin cultură și bogăție la o însemnătate politică din ce în ce maĭ mare, care stăpînesc Europa întreagă prin cunoștințele și baniĭ agonisiți. Aceste popoare sînt Englesiĭ, Francesiĭ și Olandesiĭ. Între aniĭ 1650 și începutul veaculuĭ al XVIII-lea nu existaŭ în Constantinopol și în deosebitele provinciĭ ale Otomanilor influențe maĭ puternice decît cele exercitate de aceste treĭ națiuni. Olandesiĭ, cari aŭ avut rolul prim la început, l-aŭ cedat întru cîtva Francesilor, pentru ca pe urmă amîndouă aceste națiuni să-l piardă în folosul Englesilor, cari în tot veacul al XVIII-lea aŭ avut situația cea maĭ bună.

În legăturile acestea de comerț, care aŭ durat și

până în epoca luĭ Napoleon, Apusenii nu veniaŭ în atingere numaĭ cu poporul dominant, ci trebuiaŭ să vorbească și cu ceĭ ascunșĭ și fricoșĭ față de Turcĭ, cu negustoriĭ popoarelor creștine supuse. Cu rasa grecească întâiŭ *acasă*, căcĭ cu Greciĭ exilațĭ de bună voie, spre o maĭ mare cultură, aŭ venit doar maĭ târziŭ în atingere. Și rasa grecească s'a ridicat, material și moral, în mare parte prin coabitarea cu aceste elemente apusene așezate provisoriu saŭ statornic în diferite părțĭ ale Turcieĭ.

În această privință este de făcut o mare deosebire între vechiĭ catolicĭ așezațĭ în Turcia și catoliciĭ ceĭ noĭ. Catoliciĭ ceĭ vechĭ, întâiŭ Venețieniĭ, dar maĭ ales Genovesiĭ, s'aŭ desnaționalisat și aŭ alcătuit o rasă ciudată, o rasă care trăiește și până azĭ și e interesentă prin isteține, dar pare caricaturală în manifestarea eĭ exterioară ca și prin însușirile eĭ lăuntrice, rasa Levantinilor, care vorbește toate limbile și posedă adesea toate viciile Răsărituluĭ, elementul cel maĭ neastîmpărat din toată Împărăția otomană, amestecat în comerț, în finanțe, ca și, maĭ ales, în diplomație, dar incapabil de orĭce inițiativă și lipsit în cea maĭ mare parte de caracter.

Aceștialalțĭ nu joacă acelașĭ rol pe care l-aŭ jucat maĭ târziŭ negustoriĭ englesĭ, francesĭ și olandesĭ, așezațĭ în toate porturile de căpetenie ale Turcieĭ, ba chiar și în orașele interioare ale acestuĭ Imperiu, ca în Adrianopol, Filipopol, etc. Noiĭ venițĭ rămîn în legătură continuă cu națiunea lor și fac adese orĭ călătoria acasă, unde ar dori să-șĭ poată sfîrși zilele. Dacă se însoară vre unul din aceștia, el se îngrijește în todtdeauna să iea pe cineva din țară de la el, căcĭ încuscrirea cu Levantiniĭ și cu Greciĭ era răŭ văzută. În biserica lor, predicatorĭ din Apus, veniți de-a dreptul, țin predicĭ frumoase, în care se ating și sentimentele pentru patria și rasa lor. De aceia, în sînul chiar a catolicismuluĭ, Biserica francesă, a Iesui-

ţilor, rămîne deosebită de cea italiană, servită de Franciscanĭ. Eĭ sînt, nu numaĭ elemente active şi bogate, dar şi acelea care aŭ contribuit, fără îndoială, să înnobileze caracterul Grecilor, să li dea noţiunile de demnitate umană, de libertate şi de onoare, care slăbiseră întru cîtva supt apăsarea de veacurĭ, maĭ ales în oraşele stăpînite de Turcĭ, unde această stăpînire era maĭ demoralisantă decît la ţară.

Între aceştĭ străinĭ aşezaţĭ în Împărăţia turcească, Francesiĭ joacă un rol mare supt raportul social, chiar atuncĭ cînd eĭ aŭ încetat de a maĭ juca un rol de căpetenie supt raportul comercial. În Orient pănă azĭ Francesul este maĭ bine primit decît oricare altul, mulţămită calităţilor reale ale naţiunĭĭ: conversaţia interesantă, firea vioaie, comunicativitatea. Cu toate că limba francesă *nu* este o limbă uşoară, ea se vorbeşte maĭ mult decît oricare altă limbă în Răsărit, înlocuind italiana maĭ veche, chiar în Pera, colonia veneţiană, genovesă a epoceĭ cruciatelor. Şi Musulmaniĭ trebuie să se supuie acesteĭ influenţe. În a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea, călătoreşte, ca aventurier şi ca agent frances, la Curtea Hanuluĭ Crimeiĭ, a vestituluĭ Crîm-Ghiraĭ, baronul de Tott, de origine maghiară, dar fiul unuĭ tată francisat, lăsînd un studiu de însemnătate capitală asupra Turcilor şi Tatarilor, şi în curînd alt Frances, consulul Peysonnel, va da „Observaţiile asupra comerţuluĭ Măreĭ Negre“. El găseşte o influenţă francesă care va creşte pănă la cucerirea ţerĭĭ de Ruşĭ: cîte un Han, dacă nu vorbeşte franţuzeşte, se interesează cel puţin de lucrurile francese, de părerile cugetătorilor Francieĭ de atuncĭ, avînd — am zice chiar — cunoştinţe elementare de literatură francesă.

Pe atuncĭ în Constantinopol domnià Selim al III-lea, acel Sultan care a vrut cel d'intăiŭ să europeniseze Turcia, şi care şi-a găsit moartea în aceste încercărĭ premature de a face din Turcĭ un „popor modern“. Încunjurat de o mulţime de Francesĭ,—ingineri francesĭ

aŭ fost aceia cari aŭ reparat fortificațiile de la Hotin, de la Bender și Chilia, cînd Rusia Ecaterineĭ a II-a amenința Turcia cu distrugerea,—de instructorĭ francesĭ, el întemeiază cele d'intăiŭ școlĭ militare, în sens apusean, prin aceștĭ oaspețĭ; un Apusean ucenic al Francesilor, acel de Tott, este omul care a învățat pe Turcĭ, supt ochiĭ bucuroșĭ aĭ luĭ Selim, cum să toarne tunurile și cum să se servească de ele. Cele d'intăiŭ tratate militare întrebuințate de Turcĭ în studierea arteĭ războiuluĭ aŭ fost cărțile francese ale luĭ Vauban, pe care le traduceaŭ, din poruncă împărătească, Fanarioțiĭ.

Viața nouă a popoarelor creștine din Imperiu și a Turcilor cari credeaŭ că folosesc rupînd cu trecutul, pănă la cercurile oficiale și la Sultan chiar, — nu era decĭ nicĭ austriacă, nicĭ rusească — și ce piedecă mare a fost aceasta pentru cuceritorĭ! —, ci franceză, din ce în ce maĭ mult franceză.

Și atuncĭ, dacă lucrurile staŭ așa, se înțelege maĭ bine rostul acțiuniĭ luĭ Napoleon față de Împărăția turcească și felul cum această acțiune a fost primită de Turcĭ, chiar cînd eĭ eraŭ dușmaniĭ eĭ, și atît maĭ mult, cu o simpatie deosebită, de creștiniĭ din aceste părțĭ.

Trebuie să ni maĭ amintim acum că, în zilele chiar ale Revoluțieĭ și ale nouluĭ Imperiu apusean de națiе francesă, dintre Greciĭ de pe la sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea se ridică un număr de tinerĭ doritorĭ de a cunoaște lucrurile Apusuluĭ. Uniĭ din eĭ se duc pentru a învăța medicina în Germania. Un număr oarecare de Grecĭ pe la 1800 aveaŭ astfel diploma de doctor de la Halle saŭ de la alte Universități germane. Unul dintre aceștia, doctorul Karakassi, înaintașul după mamă al luĭ Alexandru Odobescu, a compus un număr de poeme voltairiane în grecește, care s'aŭ tipărit aicĭ, la Bucureștĭ. Alțiĭ, în

același timp, se răspîndesc prin diferite părți ale Europei ca negustori, căpătînd, pe lîngă aptitudinea de a face comerțul în sens apusean, și cunoștințe, relativ superioare, despre literatură, arte, etc. Inventariile averii lor arată un curios amestec de gusturi orientale și de mode apusene. În afară și de aceștia, în sfîrșit, s'au ridicat unii cari pot fi enumerați printre idealiștii cei mai vrednici de stimă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Adamantie Korai, venit din Smirna, aprins de dorința libertății și de ura împotriva Turcilor, ca apăsători, și a „tiranului" din Constantinopol, rătăcește mult timp prin Apus, petrecînd o parte din timp la Paris, unde a fost martorul Revoluției franceze pe care o descrie în scrisori foarte interesante către psaltul bisericii sale de acasă[1]. Korai este, cum se știe, și acel care a fixat normele limbii neo-grecești și, în legătură cu fruntașii eleniști ai Apusului, a dat ediții grele, care i-au creat răpede un mare loc în știința occidentală, de și a dus totdeauna dorul patriei sale depărtate. A refusat, ca „om liber", ofertele lui Napoleon însuși, și, cînd mișcarea grecească izbîndește, el rămîne de o parte, fără a căuta să tragă vre-un profit din rolul său de inițiator și trezitor de simpatii pentru ai săi. Logofăt la București, ucenic al învățăturii apusene la Viena, un altul, Rigas din Veleștin, autorul „Marsilieseï" elenice, piere pentru ideile sale apusene din ordinul Pașei Belgradului.

In astfel de împrejurări, cu astfel de legături între Franța și Orient, izbucnește Revoluția francesă. Emigrații polonî din Turcia, sprijiniți de represintantul Francieï, Descorches, pregătiau un războiu de eliberare al conaționalilor căzuți supt Rușî, prin Turci! Încercarea, foarte interesantă, nu izbutește, neapărat. Îndată însă Napoleon, ca generalul Bonaparte, începe acțiunea lui în Orient, prin expediția din Egipt, care nu e numai

[1] V. titlul cărții, mai departe.

o acțiune teatrală, menită să influențeze spiritele în folosul său, să le pregătească pentru vremea cînd va răsări iarăși ca un zeu al Mărilor răsăritene, purtînd cunună de mărgăritare pe frunte, saŭ ca descoperitorul taineĭ Piramidelor. El se ducea în Egipt mînat de o ideie foarte justă, de o concepție foarte *practică:* era sigur că basinul răsăritean al Mariĭ Mediterane își va schimba stăpînul. Englesiĭ eraŭ gata să intervie, și eĭ aŭ și intervenit a doua zi după năvălirea luĭ. Voià decĭ să li iea înnainte. Ceia ce a făcut el astfel nu era altceva decît *grăbirea unuĭ moment istoric care trebuia să vie. Să nu uităm că războiul purtat de dînsul în Italia făcuse din noua Franță stăpîna Veneției și moștenitoarea tradițiilor eĭ.* Și s'a văzut în Turcia, cu acest prilej, un spectacol curios : Turcii *nu* vroiaŭ să se bată cu Francesiĭ, cari-și debarcaseră soldații într'o provincie a lor ! Era ceva care-ĭ împiedeca de a porni împotriva acestor oamenĭ, de cari eraŭ legați prin tratate de secole, cu cari aveaŭ capitulațiile cele maĭ favorabile și pentru cari păstraŭ o iubire reală. A trebuit însă, la urma urmelor, și maĭ ales după cererea Rusieĭ, să iea pe ambasadorul frances și să-l ducă la închisoare, dar, cînd o femeie bătrînă a crezut că e datoare să-ĭ arunce oarecare imprecațiunĭ, ea a fost silită îndată să tacă și pedepsită pentru aceste insulte. Numaĭ cînd războiul creă resentimente firești, cînd anumite elemente miserabile fură puse a conduce convoiurile de prisonierĭ francesĭ în Moreia, numaĭ atuncĭ s'aŭ săvîrșit cruzimĭ [1]. Războiul însă a fost dus încet și cu dorința manifestă de a avea pace.

După ce s'a încheiat această pace, Turcii aŭ fost maĭ mult decît odată solicitați să servească interesele Statuluĭ frances. În Iulie 1806, în urma stăruințelor ambasaduluĭ frances Sébastiani, a căruĭ înrîurire era imensă, s'a produs schimbarea Domnilor din Mol-

[1] V. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* V, pp. 126-7, 137.

dova și Țara-Românească, Alexandru Moruzi și Constantin Ipsilanti, schimbare care însă n'a ținut multă vreme, căci Domnii cei vechi au trebuit să se întoarcă în locul celor noi, Scarlat Callimachi și Alexandru Suțu. Totuși Rușii ocupară, ca garanție — față de Napoleon, firește, — Principatele, fiindcă așa voia Țarul, care protestase imediat că se calcă tratatele și hatișeriful solemn din 1802, prin care se fixau condițiile în care „Hospodarii" pot fi înlocuiți.

Cîteva luni după aceasta, Englesii, dușmanii permanenți ai Imperiului frances, cereau izgonirea lui Sébastiani și, față de hotărîtul refus al Turcilor, corăbiile amiralului Duckworth se înfățișau înnaintea Constantinopolei, forțînd strîmtorile, la 19 Februar 1807 — singurul cas de acest fel —, și, cînd Sultanul uimit nu știa ce să facă, ambasadorul frances a fost acela care a luat asupra lui sarcina de a organisa apărarea: meseriașii din Stambul, în frunte cu ulemalele, cu softalele, cu clerul întreg, întăresc malul așa de bine, încît flota Angliei e silită a se retrage în foarte proastă stare din Marea de Marmară [1].

Relațiile ar fi fost și mai strînse după evacuarea Egiptului și pacea de la Amiens, dacă lui Napoleon i-ar fi fost cu putință să lase mai puțin a se vedea egoismul politicei lui. Căci Turcia lui Selim, bine informată de Fanarioți, între cari se găsia totuși și un puternic partid frances, nu era legată la ochi ca să nu vadă și să nu priceapă ceia ce se petrece în jurul ei. Și, fiindcă nu putea nici ea să meargă cu Franța printre toate schimbările unei politice în sine grele și une ori de-a dreptul desperate, Napoleon a luat a doua hotărîre: după, ce o răscoală pusese capăt stăpînirii lui Selim, el fixà articolele secrete de la Tilsit, din 8 Iulie 1807, pentru împărțirea, cu fratele Alexandru al Rusiei, a Imperiului Otoman, *căruia*

[1] *Ibid.*, p. 363 și urm.

eraŭ să-ĭ rămîie doar Constantinopolea şi Rumelia[1]. Căcĭ Constantinopolea şi acea „langue de chat", împreună cu strîmtorile, nu le dăruia Napoleon nouluĭ săŭ aliat!

Rusia ar fi păstrat Principatele, dar *numaĭ în casul cînd Turcia recalcitrantă ar fi îndreptăţit cele din urmă măsurĭ împotriva eĭ,* şi aceasta rămînea s'o judece Napoleon însuşĭ. Deocamdată, conform cu articolele patente ale tratatuluĭ şi cu armistiţiul din Slobozia, se cerea Ruşilor să evacueze linia Dunărĭĭ. Emisariĭ luĭ Napoleon, ca Guilleminot, Mériage, străbăteaŭ necontenit ţerile noastre şi provincia bulgaro-sîrbească autonomă a luĭ Pasvantoglu de la Vidin. In Moldova stătuse pănă la ocuparea ţerĭĭ de Ruşĭ un comisar special, Reinhard, a căruĭ soţie a lăsat scrisorĭ foarte interesante[2].

Numaĭ prin tratatul de la Erfurt, din 12 Octombre 1808, după noua răscoală din Constantinopol, după detronarea luĭ Mustafà, după uciderea luĭ Selim, după anarhia căzută asupra Împărăţieĭ, *drepturile Rusieĭ la Dunăre fură recunoscute de Napoleon.* Se vorbia despre Dacia Mareluĭ-Duce Constantin, cuprizînd şi Ardealul, şi, ceva maĭ tărziŭ, despre zestrea ce s'ar da la Dunăre Mariĭ-Ducese Ecaterina, cerută odinioară de Napoleon şi al cărĭĭ soţ ar fi arhiducele Ioan[3] saŭ arhiducele Ferdinand. Totuşĭ, în Maiŭ 1810 se declara formal Austrieĭ că Principatele fac parte din Imperiul rusesc: Marea-Ducesă Ecaterina luase pe principele de Oldenburg.

Cînd însă agenţiĭ luĭ Napoleon eraŭ încă pretutindenĭ, putem să ne întrebăm dacă aceştia nu aŭ încercat *să vorbească naţionalităţilor.* În părţile noastre, nu, ignorîndu-se oarecum naţionalitatea românească, pe

[1] *Ibid.*, p. 373 şi urm.
[2] *Lettres de Madame Reinhard,* Paris 1901.
[3] Iorga, *Acte şi fragmente,* II, pp. 432-3, 436-7. 440-1. Maĭ tărziŭ încă e vorba despre un frate al Împărăteseĭ Austrieĭ ca suveran al Principatelor *(ibid.,* p. 440).

seama căreia se putea face orice politică, fără s'o mai întrebe. De alminterea, lucrurile francese erau așa de bine cunoscute la București, încît în cronica lui Dionisie Eclesiarhul, „Bunăparte" e înfățișat ca un Grec, „Greco-Romeos" [1], care, ajungînd „oberșter" la Paris, a înlăturat pe cei doisprezece sfetnici „judecători divaniști" puși în locul Craiului tăiat, s'a bătut cu Rușii, cu Marele-Duce Constantin, care „răcnia",— și alte multele de felul acestora [2].

Fără a prejudeca asupra celor următoare, putem spune că, în ceia ce privește relațiile Sîrbilor răsculați împotriva Turcilor cu Napoleon, și ele au fost cu totul neînsemnate, de și existase proiectul regatului iliric al fratelui Lucian. Cele mai bine cultivate relații ale Împăratului au fost cu Grecii: s'a încercat chiar să se ridice Mainoții pentru a servi interesele Franciei. Intervenția lui Napoleon, care trimetea pe frații Stefanopoli, așezați în Corsica, să cerceteze Moreia, a fost aici însă indirectă, prin așezarea dominației franceze în Veneția și anexele ei, în Insulele Ionice, cu unele părți din Albania: Parga, Prevesa, Butrintò, Vonitza, Dragomestre și *Arta însăși,* după 1805, și în Dalmația, cedată de Austria care o ocupase întâiu. Insulele Ionice au fost, cu toată ura cleruluĭ ortodox împotriva Francesilor fără lege, așa de mult prelucrate de spiritul revoluționar, încît, atunci cînd ostașii generalului Chabot au trebuit să plece de acolo, izgoniți, pe vremea războiului pentru Egipt, de ciudata flotă unită, a Rușilor lui Ucĭacov și a Turcilor lui Cadir-beiu (1778) [3], fu o necesitate întemeiarea unei Republice a celor „Șepte Insule Unite" supt suveranitate ruso-turcă. Prin articolele secrete ale păcii de la Tilsit, ele fură date lui Napoleon, împreună cu Bocche-di-Cattaro, complectarea Dalmației sale, dar Englesii asediară Corfù și încercările Francesilor de a-i opri de la ocuparea insulelor

[1] Așa credeau și Grecii din popor: Miller, *The ottoman empire*, Cambridge 1913, pp. 4-5.
[2] Papiu, *Tesaur*, II, p. 211 și urm.
[3] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V.

nu izbuti, cu toată așezarea lor pe coasta Albanieĭ. Vechiul regim „liber“ rămase însă și fu recunoscut prin tratatele din Viena la 1815: ele creară „Statele Unite ale Insulelor Ionice“, care aŭ durat multă vreme și aŭ avut asupra Grecilor de pe Continent o influență incalculabilă. Să amintim că cel d'intăiŭ care descrie amănunțit pe Albanesĭ și pe Romînĭ din Macedonia, acelașĭ care a descris cariera măreață și sălbatecă a luĭ Alĭ-Pașa de Epir, este consulul frances Pouqueville, povestitorul de maĭ tărziŭ și al lupteĭ eline de eliberare, sprijinită încă de început și de filo-elenismul luĭ Fauriel, consulul frances la Atena.

Opera îndeplinită de Franța prin aceste părțĭ a fost în adevăr o operă fecundă, și niciodată influența eĭ nu a dispărut cu totul. Dalmația e plină și până azĭ de opere francese. Formate pe calea propagandeĭ religioase, școlile francese ale călugărilor trăiesc până în ceasul de față în Constantinopol, în Asia-Mică, în Siria (Colegiul de la Antura); până în fundul munților Libanuluĭ copiiĭ învață limba francesă ca pe vremea luĭ Ludovic al XIV-lea. Prin cultura cleruluĭ săŭ propagandist, prin aceia a filosofilor săĭ din veacul al XVIII-lea, prin splendoarea epopeiĭ napoleoniene și îndrăzneala isteață a consulilor și agenților diplomaticĭ din acest timp, ca și prin contactul direct, la Paris, cu un Korai, un Constantin Stamati, fruntașĭ aĭ inteligenței grecești, în sfîrșit prin înrîurirea exercitată de Ionieniĭ „revoluționațĭ [1]“, Franța a pregătit opera de liberare a creștinilor de supt stăpînirea Sultanuluĭ cel puțin în aceiașĭ măsură ca intențiile interesate ale Rusieĭ și Austrieĭ doritoare de a moșteni regimul turcesc în ruine.

---

[1] V. proclamațiile aprinse ale luĭ Roger, administratorul Leukadieĭ (Santa Maura), prin care, în „anul al șeselea al Democrațieĭ“, anunță pe locuitorĭ că nu vor fi domniĭ lor, ci „prietenĭ aĭ voștri, frațĭ aĭ voștri“, că-ĭ vor face foarte fericiți, „foarte mulțămiți“ (Sathas, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Atena 1869, p. 565, nota 1). Încolo, Lunzi, *Della repubblica settinsulare*, Bologna 1863; *Storia delle Isole Ionie*, Veneția 1860.

CAPITOLUL al VIII-lea.

Cea d'intăiŭ mișcare spontanee de eliberare: Caragheorghe și răscoala sîrbească.

Astfel întrăm în cercetarea faptelor care pregătesc istoria Statelor balcanice, saŭ care fac parte din această istorie. Cel d'intăiŭ popor balcanic care a încercat să-și dea o alcătuire politică, este poporul sîrbesc, de și, din partea Grecilor, se ivise încă de multă vreme idealul uneĭ vieți creștine libere în forma Imperiuluĭ bizantin restaurat [1].

Cuvîntul de revoluție trezește în minte revoluțiile Apusuluĭ Europeĭ, acele revoluțiĭ care pleacă totdeauna dintr'o stare de spirit în legătură cu o desvoltare culturală, maĭ mult saŭ maĭ puțin îndelungată. Am putea crede că și aicĭ e un popor supus uneĭ dominații străine, care, nu numaĭ că-ĭ jignește anume interese materiale, dar, în același timp, atinge și sufletul luĭ, producînd acea adîncă durere morală, supt influența căreia puterile sufletești ale popoarelor se strîng pentru ca să facă apoĭ silințĭ de neînvins, ce duc neapărat la liberarea lor.

Și ar fi fost decĭ și aice un sentiment de durere și de

[1] Rigas apela de o potrivă la Albanesĭ, Sîrbĭ și Romînĭ, în imnul săŭ către libertate, și monumentul luĭ se vede în Belgrad.

desonoare națională, un șir de silințe culturale, prin publicarea de cărți, broșuri, proclamații, prin cuvîntări, care toate să aibă drept scop a atîța energia națională, pentru ca din această energie națională potențată să resulte mișcarea de eliberare.

Dacă lucrurile acestea s'ar căuta în mișcarea de eliberare a Sîrbilor nu s'ar găsi aproape niciunul.

La începutul veaculuĭ al XIX-lea, în națiunea sîrbească deosebim treĭ grupe, dintre care unul se găsește supt stăpînirea Sultanuluĭ, un al doilea grup supt a Împăratuluĭ austriac, — și el se mărise prin Dalmatinĭ și republicaniĭ Raguseĭ, grație schimbărilor provocate de Napoleon—, iar al treilea grup, neînsemuat, în dispariție, e dincolo de Nistru, între Nistru și Nipru, unde, în a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea, Rusia fixase un mare număr de Sîrbĭ într'o colonie, a cărĭĭ formație era datorită unor tendințe politice și care purta numele de Noua Serbie.

Serbia austriacă fusese pe vremurĭ maĭ întinsă decît în timpul răscoaleĭ luĭ Caragheorghe: Ținuturile de Nord ale regatuluĭ de azĭ aparținuseră monarhieĭ, în vremea cînd ea avea și Oltenia noastră. Din această stăpînire rămăseseră amintirĭ și speranțe, dar și unele instituțiĭ, ca a *oborcnesilor*, „Oberknesen", „cnejĭ superiorĭ", cari aveaŭ pe bază vechiul cnezat de sate, asemenea cu ultima formă a acesteĭ instituțiĭ la noĭ, administrația peste un întreg grup rural [1].

Dacă Mitropolitul de Belgrad, un Sîrb, — singurul în ierarhia țerĭĭ —, îndemnase cîndva în scris pe porăniĭ săĭ să rămîie cu Turciĭ, în schimb, supt Mihalievicĭ, Cocea Anghelovicĭ, Branovacĭchi și alțiĭ, se formase o întreagă oaste de Sîrbĭ, un „corp liber", în sprijinul Austriecilor. Egumenul din Tronoșa, protopopul din Iagodina lucraseră pentru Impărat. La plecarea Imperialilor, în 1791, era vorba să se favorizeze o nouă

[1] V. Drag. M. Pavlovicĭ, *Serbia pe vremea războiuluĭ austro-turc* (sîrbește), Belgrad 1910.

și mai mare emigrație dincolo de Dunăre. Se socotiaŭ peste 15.000 de familiĭ gata de plecare, dar, cînd Turciĭ făgăduiră cruțare, o mai bună organisare a Pașalîculuĭ de Belgrad[1], iertarea de biruri pe treĭ anĭ, ceĭ mai mulțĭ rămaseră. Și egumenul de Tronoșa, în legătură cu neamul de begĭ Vidaicĭ de la Zvornic, desertâ din adăpostul său unguresc. Egumenul de la Studenița și cnejiĭ fugiți cu dînsul la Panciova cerură și eĭ îndată să se poată întoarce la mănăstirea lor, aducînd și rămășițele Sfîntuluĭ Ștefan, căci Turciĭ făgăduiseră s'o reînnoiască[2]. Așa va fi făcut și cel de Ravanița, fugar în Statele imperiale. Tot astfel rămaseră, cu toată frica lor, judele și negustoriĭ din Belgrad, cari ceruseră cu desperare o autonomie națională, — cu cnejĭ, — ca a Romînilor[3].

Orĭcum, data aceasta, Austria lucrase cu mai multe precauțiunĭ și, la pornirea Imperialilor, rămăseseră atîția oamenĭ de cari eĭ se serviseră și cari păstraŭ în fundul sufletuluĭ lor dorința de a se găsi iarășĭ supt stăpînirĭ cari li dăduseră ranguri, pensiĭ și un sentiment de libertate, de demnitate militară de care fuseseră lipsiți până atuncea. Și, în sfîrșit, nu trebuie să uităm deosebirea colosală care exista între sistemul administrativ vechiŭ austriac și regimul austriac de la sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea, cînd se încearcă punerea în aplicare a ideilor bune, nobile, binefăcătoare și filantropice ale Împăratuluĭ Iosif al II-lea.

După pacea de la Sistov, Austriacii păstrează numaĭ partea locuită de Sîrbĭ, de o imigrație mai veche saŭ mai nouă, dincolo de Dunăre. Această parte sîrbească de supt dominațiunea austriacă s'a bucurat de la început, din 1690,— cu Patriarhul, „arhiepiscop al Serbieĭ întregĭ și al Bulgarieĭ", în acelașĭ timp și

---

[1] Stojan Novaković, *Die Wiedergeburt des serbischen Staates (1804—1813)*, Sarajevo 1912, p. 3.
[2] Pavlovicĭ, *l. c.*, Apendicele I.
[3] V. și Novacovicĭ, *l. c.*, p. 8.

șef politic[1], cu ceĭ nouă episcopĭ (de Karlstadt, Zrinopolie, Sighet, Seghedin, Buda, Mohács, Peterwardein, Timișoara, Vîrșeț), cu vice-Voevodul și cu întreaga organisație militară, de grăniceri, cu Congresul eĭ național, cu cneziĭ satelor, — de privilegiĭ foarte întinse, — ca și Bulgariĭ din Banat, de la Vinga de altfel, — de o largă autonomie. Cînd se desființă sistemul de apărare a hotaruluĭ, se dădură celor de la Neoplanta și Vîrșeț, ca răsplată, rosturĭ cu totul neobișnuite. Niciodată Romînĭĭ de supt Coroana Habsburgilor n'aŭ avut o situație așa de bună ca Sîrbiĭ de toate categoriile, cum e și natural ca băștinașiĭ, aflați la cucerire, legați în chip firesc de pămînt, nedespărțiți de vechile lor așezărĭ, să n'aibă nevoie de cruțarea și binefacerile prin care singure se pot atrage coloniștiĭ.

În era iosefină, care suprimă vechile privilegiĭ militare ale Romînilor din districtele Lugojuluĭ și Caransebeșuluĭ, și școlile Romînilor aveaŭ inspectorĭ sîrbĭ, ca Grigore Obradovicĭ, și Biserica noastră bănățeană s'a desvoltat supt înrîurirea celeĭ sîrbești, a episcopieĭ din Timișoara și Vîrșeț. Literatura noastră a început cu traducerĭ din aceiași limbă (din Chenghelaț—istorie; din Obradovicĭ, din Mușcatirovicĭ—poesie, ș. a. m. d.). Țichindeal numește „milostivul săŭ arhiereŭ și patron" pe Ștefan Avacumovicĭ, una din căpeteniile Bisericiĭ sîrbești în aceste părți; ba moda sîrbească era așa de răspîndită în Banat, încît aĭ noștri cari trăiaŭ acolo, își luaŭ nume sîrbești, ca autorul de gramatică Iorgovicĭ, ca Naum Petrovicĭ, Diaconovicĭ Loga, ca frații Teodorovicĭ ș. a.[2].

Am pomenit pe Dosofteiŭ Obradovicĭ. Acest repre-

---

[1] „Toți să atîrne" — spune diploma din 11 Decembre 1690 — „de arhiepiscop, ca de capul lor bisericesc, și în cele duhovnicești și în cele 'umești"; după Vanicsek, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, în P. Drăgălina, *Din istoria Banatuluĭ Severin*, III, Caransebeș, pp 80-2; cf. și *ibid.*, p. 98 și urm.

[2] V numele pe care le daŭ în *Istoria literaturiĭ românești în veacul al XVIII-lea*, II, p. 422

sintant cultural de căpetenie al Sîrbimiĭ din acel timp are legăturĭ, nu numaĭ cu Unguriĭ luĭ Iosif al II-lea, ci și cu Romînii. Născut în Banat, trăit între Romînĭ, în stare a scrie în limba noastră—la 1793 voià să-și tipărească românește vestitele Fabule —, el veni la Focșanĭ și primi să crească pe nepoțiĭ Mitropolituluĭ Gavriil Callimachi și pe niște tinerĭ din familia Balș. Prieten al episcopuluĭ de Roman, apoĭ Mitropolit, Leon Gheuca, pentru care păstră o adîncă recunoștință, el trece apoĭ la Leipzig, unde face studiĭ frumoase. Amestecat în răscoala luĭ Caragheorghe, Obradovicĭ a cutreierat și maĭ tărziŭ Țara-Românească, păstrînd legăturĭ de simpatie cu noĭ.

Sîrbiĭ aceștia din partea stîngă a Dunăriĭ, liberĭ, privilegiațĭ, culțĭ, însuflețițĭ de spiritul militar, eraŭ un veșnic îndemn pentru conaționaliĭ lor din Turcia. Despre aceștia nu se poate zice că eraŭ neapărat *pentru* o răscoală. Cînd a izbucnit mișcarea, ea n'a avut, de sigur, caracterul uneĭ revoluțiĭ, menite să întemeieze un Stat național,—ceia ce nicĭ nu putea să li între în cap începătorilor eĭ. Dacă totuși Sîrbiĭ de dincolo de Dunăre s'aŭ revoltat, aceasta se datorește la o mulțime de motive.

Între eĭ existaŭ represintanțĭ aĭ Turcilor stabiliți de maĭ multă saŭ maĭ puțină vreme și cari eraŭ de deosebite categoriĭ. În orașe, o mulțime de negustorĭ, cu cari tovarășiĭ lor creștinĭ și poporația de la țară trăiaŭ foarte bine. Ca domnĭ de pămînt eraŭ apoĭ Spahiiĭ, — după o socoteală, vre-o 900 în toată țara. Acești Spahiĭ nu se bucuraŭ de nume.răŭ printre Sîrbĭ, căcĭ eraŭ de maĭ multe generațiĭ așezațĭ acolo, pe teritoriul sîrbesc, vorbiaŭ sîrbește și trăiaŭ cu țeraniĭ lor în legăturĭ destul de bune, maĭ bune decît ale multor boierĭ de la noĭ cu țeraniĭ romînĭ din epoca Fanarioților. Mulțĭ dintre eĭ eraŭ chiar de origină sîrbească saŭ bosniacă, ca vestitul Pașă Bechir, care

a intervenit mai întâiŭ împotriva Sîrbilor, avînd însă o atitudine foarte împăciuitoare. Ba chiar și comandantul oștirilor turcești pentru înnăbușirea răscoaleĭ, Hafiz, era Sîrb de naștere, vorbind încă sîrbește.

În Niș era un Pașă, în Belgrad un alt Pașă, și cadiiĭ se întîlniaŭ în deosebitele locurĭ, cadiiĭ cari aveaŭ misiunea să judece diferitele procese dintre Musulmanĭ, saŭ procese de caracter mixt, născute între Musulmanĭ și creștinĭ. Și alțĭ agenți de caracter inferior aĭ ocîrmuiriĭ turcești se maĭ întîlnesc în deosebitele părți ale Serbieĭ pe lîngă populația creștină, care-ĭ suferia. Cît privește Pașiĭ, Sîrbiĭ și-aŭ adus aminte cu cea maĭ mare recunoștință de Hagì-Mustafà (1794-801), și, în năcazurile lor de maĭ tărziŭ, eĭ doriaŭ să se întoarcă zilele acestuĭ Hagì-Mustafà, tot așa cum doriaŭ Englesiĭ apăsați datinele „bunuluĭ rege Eduard“ saŭ locuitoriĭ obijduiți din Ungaria „dreptatea regeluĭ Matiaș“.

Atuncĭ de unde venia nemulțămirea?

Este un element, care, la sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea, începe să joace un rol tot maĭ mare în Împărăția turcească și care ridică împotriva luĭ, nu numaĭ pe deosebițiĭ supușĭ aĭ Sultanuluĭ, dar și pe Turcĭ, și chiar pe Sultanul Selim, care a încercat să-l distrugă, dar n'a reușit, ci a fost distrus el pe urmă, până ce, la capăt, chiar cu primejdia de a se lăsa Împărăția turcească fără apărare în fața Rușilor, tulburătoriĭ veșnicĭ aŭ fost distruși de Sultanul Mahmud.

Acest element eraŭ Ienicerii, acum în totală decădere, și cari, cu cît eraŭ maĭ inutilĭ, cu atît eraŭ și maĭ pretențioși. Ienicerii aceștia nu maĭ stăteaŭ la îndemîna Sultanilor în Constantinopol, unde se găsia o parte numaĭ din eĭ, căcĭ cealaltă parte era risipită în tot Imperiul. Satele Rumelieĭ, Bulgarieĭ, Serbieĭ eraŭ stăpînite de dînșiĭ și de Agiĭ lor [1]. Ba chiar părțile

[1] În acest sens — potrivit cu care se daŭ lămuriri și în a mea *Geschichte des osmanischen Reiches*, — trebuie înțeles pasagiul pe care-l iscută Novaković, *l. c.*, p. 10, nota 2.

noastre eraŭ pe la 1730-50 pline de aceştĭ Ieniceri, cari ţineaŭ aşa-numitele „odăĭ de vite", în special de oĭ, pe care le trimeteaŭ la Constantinopol. Eĭ eraŭ fruntaşiĭ satelor, purtînd, orĭ de aveaŭ gradul corespunzător orĭ ba, numele de „ciorbagiĭ", vorbă care înseamnă, împărţitor de ciorbă pentru soldaţiĭ de rînd. Cămătarĭ aĭ Împărăţieĭ întregĭ încă de mult, eĭ formaŭ în genere o clasă răpitoare care a lăsat, prin sistemul de a impune prealabil vînzarea orĭ împrumutul, orĭ prin refusul lor de a plăti mierea ce luaŭ de la noĭ, locuţia „a da cuiva banĭ pe miere".

În Serbia însă, eĭ aŭ făcut după războiŭ, şi maĭ ales după întoarcerea lor, îngăduită de Sultan, pe la 1800, încercarea de a fi maĭ mult decît ceia ce fuseseră pănă atuncĭ, adecă de a lua, de fapt, ţara în stăpînire. Şefiĭ lor. numiţĭ Dahiĭ, cuvînt care corespunde celuĭ de „deĭ" din Tunis şi Alger, treĭ orĭ patru la număr, căutară—şi ca o răsbunare pentru pedeapsa îndurată de la Paşa Abu-Bechir (1792-3) şi pentru firmanul din 1793, care-ĭ izgonia în folosul stăpînirii creştine tributare prin cnezĭ, — să înlăture pe Paşă şi pe Spahiĭ, ca să ajungă eĭ a stăpîni Serbia întreagă. Hagi-Mustafà e de fapt ucis în Belgrad la 1801, în Decembre. Urmaşul luĭ, Hasan, atîrnă în toate de dahiĭ, şi opunerea Spahiilor fu zdrobită în 1802. Mulţĭ creştinĭ bănuiţĭ avură, în 1803-4, aceiaşĭ soartă.

Acest fapt de alminterĭ era în legătură cu ridicarea elementuluĭ ieniceresc din toate părţile, şi maĭ ales pe întreaga linie a Dunării, ajunsă pe mîna *aianilor* din Nicopol, Rusciuc (Tersenic-Oglu) Silistra şi chiar Brăila, de la 1794 înnainte. Pasvantoglu, care a stat la Vidin, în fruntea bandelor lăsate libere la pace, avînd corespondenţă şi cu Napoleon I-iŭ,—acest aventurier fericit de care se temeaŭ şi Ruşiĭ şi Turciĭ, care a prădat de atîtea orĭ Oltenia şi Craiova, care a trimes Pazvangiiĭ săĭ sălbatecĭ pănă în munţiĭ Gorjuluĭ, nu era decît un şef de Ieniceri răsculat împo-

triva Pașeĭ, un *aian* și el, care izbutise să înlăture cîrmuirea în numele Sultanuluĭ, pe care, din partea luĭ, îl recunoștea cînd și cît voià, după ce arătase, în 1798, că se poate împotrivi cu succes Capudanuluĭ, Chiuciuc-Husan, comandant al trupelor Albanieĭ, Serbieĭ și Bosnieĭ [1].

Nemulțămirea Sîrbilor era îndreptată împotriva acestor dahiĭ, cari încercaŭ a se substitui autorității otomane în părțile lor și a introduce regimul nord-african al deilor, care a fost, supt raportul cruzimilor, un regim înspăimîntător [2], supliciile omenești întîlnite supt acest regim neputîndu-se compara nicĭ cu supliciile diu timpurile cele maĭ odioase ale antichității asiriene. Un astfel de regim era vorba acum să se introducă și în Serbia, și atuncĭ populația, care abia ieșise de zece anĭ de supt regimul „civilisat“, „european“ al Austrieĭ luĭ Iosif al II-lea, s'a răsculat.

Care eraŭ elementele răsculate și acelea ce eraŭ în stare să susțină revolta? Întăiŭ, de sigur ceĭ cari făcuseră stagiul în armatele împărătești, cari însă nu trecuseră dincolo la retragerea Austriacilor, ci rămăseseră în țară, saŭ, chiar dacă trecuseră, se întorceaŭ din cînd în cînd în aceste părțĭ. Sensibile la apăsare, însuflețite de oarecare sentimente de onoare, ele eraŭ în acelașĭ timp și cele maĭ pregătite pentru a înteți, conduce și organisa o mișcare revoluționară. Din punctul de vedere al istorieĭ militare, luptele Sîrbilor de la 1804 la 1812 sînt extrem de interesante: s'aŭ cîștigat succese importante cu trupe micĭ, ceia ce arată că eĭ profitaseră de experiența seculară de supt Austriecĭ.

Pe lîngă aceasta, în Serbia, ca și în țerile noastre și în toate părțile de hotar europene ale Împărățieĭ turcești, existaŭ așa-numițiĭ *haiducĭ*, cari se întîlnesc întăiŭ în partea Ungarieĭ de către Turcia, pe urmă și în

[1] *Ibid.*, p. 119 și urm.
[2] V. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches* IV, p. 380 și urm.

deosebite alte provincii. La noĭ și în alte regiunĭ apărînd ca hoțĭ generoșĭ, cu un caracter chiar „democratic", hoțĭ cari prădaŭ numaĭ pe ceĭ bogațĭ, fie naționalĭ, fie străinĭ, pe Turcĭ, pe Grecĭ, și ajutaŭ în schimb elementele indigene sărace,—în Serbia eĭ aŭ un caracter superior, de luptătorĭ pentru neam, de și în originea și esența lor nu era nimic național. În fruntea lor stătea acel Haiduc-Velico din Ținutul, plin de Romînĭ—dușmanĭ răscoaleĭ —, al Crainei, unde și între aĭ noștri trăiește în cîntec amintirea luĭ [1]: soția strașniculuĭ tălhar s'a măritat apoĭ cu căpitanul de Arnăuțĭ Sava de la noĭ. El apără mult timp, cu izbîndă, granița de spre Vidin.

În sfîrșit, în nesiguranța războiuluĭ dintre Turcĭ, Ruși și Austriacĭ, de-a lungul linieĭ Dunărieĭ se alcătuiseră cete locale, cu un caracter de independență aproape absolut față de Imperiul turcesc. Aceștia eraŭ așa-numițiĭ Cîrjaliĭ, în mînile cărora eraŭ toate drumurile. Cîrjaliiĭ aceștia joacă un rol către sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea, cutreierînd toată Peninsula Balcanică, și, în anume momente, cutează chiar să înainteze pănă lîngă Constantinopol. A trebuit să i se dea destoiniculuĭ Alĭ-Pașa din Ianina rangul de beglerbeg, valiŭ al Rumelieĭ, sarcina de a distruge aceste cete de hoțĭ, care aŭ continuat și după aceasta, supt Molà-Aga, aianul de Filipopol, să fie groaza poporațieĭ creștine. Amintirile episcopuluĭ Sofronie de Vrața, de la începutul veaculuĭ al XIX-lea, arată, cu o duioșie simplă, ce puteaŭ să sufere satele creștine de pe urmele acestor banditĭ sălbatecĭ, cari nu ascultaŭ de nimenĭ: eĭ s'aŭ prăpădit numaĭ în timpul războiuluĭ dintre Ruși și Turcĭ (1806-12), apărînd cetățile de pe malul Dunăriĭ. Între Cîrjaliĭ, mulțĭ eraŭ însă creștinĭ și gata de a trece în serviciul creștinilor.

Clerul sîrbesc, din partea luĭ, era și el gata să ajute răs-

[1] V. culegerea, recentă, a d-lor Gh. Vîlsan și Giuglea.
[2] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 145-6.

coala. Bine înțeles nu partea luĭ superioară, fanariotă — un episcop Leontie de Belgrad —, care, chiar dacă s'a amestecat, n'a făcut-o ca să susție pe luptătorĭ, ci numaĭ ca să încurce une orĭ, și să trădeze altă dată. Chiar aceia dintre episcopĭ cari eraŭ Grecĭ, crescuseră însă împreună cu Fanarioțiĭ și se formaseră la școala lor, așa încît nu puteaŭ să sprijine sincer lupta de eliberare a Sîrbilor, cari căutaŭ să înlăture *toate* elementele străine din țara lor. Era însă clerul cellalt, eraŭ preoțiĭ de sate, cari aveaŭ ceva maĭ multă cultură decît credincioșiĭ lor, cari cetiseră poate anumite cărțĭ din Austria saŭ Veneția: ale luĭ Iovan Raicĭ („Istoria scurtă a Serbieĭ și a Bosnieĭ", Viena 1793; „Istoria maĭ multor popoare slave, maĭ ales Croațĭ, Bulgarĭ și Sîrbĭ", Viena 1792-5), ale luĭ Obradovicĭ, precum preoțiĭ de sat din Ardeal cetiaŭ tipăriturile luĭ Petru Maior. Eraŭ maĭ ales călugăriĭ și egumeniĭ sîrbĭ, cari în ultimul războiŭ făcuseră, din mănăstirile lor adevărate cetățĭ pe care le apăraseră cu brațul pe care se putea răzima și acum răscoala.

Dar, dacă ar fi luptat numaĭ aceste elemente, răscoala nu ar fi putut merge până la capăt și nu s'ar fi ajuns la situația din ajunul păciĭ de la Bucureștĭ.

Maĭ era un element de luptă și de conducere: instituția recunoscută și de Austria, a Voevozilor și cnejilor. O avusem și noĭ, dar aicĭ, dintre toțĭ Voevoziĭ, rămăsese numaĭ unul singur: Domnul, iar semnificarea cuvîntuluĭ de cneaz a scăzut până a însemnat numaĭ țeraniĭ liberĭ, cari nu eraŭ supușĭ judecățiĭ omuluĭ boieresc. Pe cînd în Bosnia, în Serbia și în Herțegovina Voevoziĭ și cnejiĭ aŭ rămas cu atribuțiĭ politice și războinice. Cînd Sîrbiĭ întrară supt stăpînirea Sultanilor, aceștia aŭ trebuit să încerce, pentru ușurința administrațieĭ, cu păstrarea unor drepturĭ pentru cnejĭ, cari aŭ fost astfel și maĭ departe șefiĭ creștinĭ aĭ poporațieĭ rurale.

Decĭ, cînd a pornit răscoale la 1804, pleacă satele libere, la Şubniţa şi aiurea, cu Voevoziĭ şi cnejiĭ lor în frunte, o—sumedenie de ţeranĭ bogaţĭ, călărĭ şi pedeştri. Şi în felul acesta s'a alcătuit o armată, de şi numaĭ cu exagerare numărul eĭ s'a putut evalua pănă la 60.000.

Căpeteniile eraŭ pănă atuncĭ niştе necunoscuţĭ: Vaso Ciarapicĭ, Iancu Caticĭ, Stanoie Glavaş, „harambaşă de haiducĭ“ [1], şi maĭ ales Caragheorghe Petrovicĭ. În ce priveşte personalitatea, hotărîtoare, a acestuia, pe care adunarea de la Oraşaţ îl făcu conducător, nu trebuie să ni facem o ideie exagerată. Străbunul dinastieĭ sîrbeştĭ de azĭ era un simplu negustor de porcĭ şi fost ostaş împărătesc, om cu totul aspru, fără niciun fel de pregătire politică saŭ culturală, înzestrat cu o mare vitejie militară, cu un mare avînt în lupte, cu un oarecare bun simţ şi cu o ambiţie care îl îndemna către organisărĭ politice superioare. El a încercat astfel, îndată după cele d'intăiŭ succese ale mişcăriĭ, să facă ceva din Sfatul acela primitiv, de care era încunjurată personalitatea Voevozilor: s'a străduit să organiseze o viaţă administrativă, un început de raporturĭ judecătoreştĭ, dar toate acestea potrivit cu cunoştinţele ce avea şi împrejurările modeste în care trăise. Către sfîrşitul războiuluĭ, cînd, în 1813, Turciĭ, după încheierea păceĭ de la Bucureştĭ, pătrund din noŭ în Serbia, omul era aşa de neconsecvent, încît s'a îmbolnăvit de emoţia primejdieĭ, iar, după cîteva săptămînĭ, a trecut în Austria, de unde nu era să se maĭ întoarcă îndărăt decît ca să fie omorît de rivalul săŭ Miloş. Astfel, pe lîngă diferiţĭ oamenĭ de oarecare valoare, o personalitate care să reunească împreună cu cultura şi simţul uneĭ politicĭ îndreptătoare, unică şi sigură, prin care numaĭ se poate asigura

[1] Novaković, *l. c.*, p. 16; Cunibert, *Essai historique sur la Serbie*, Leipzig 1855, pp. 27-8.

uneĭ națiunĭ un viitor, un astfel de om nu s'a găsit între dînșiĭ.

Așa judecaŭ, de alminterea, în cuvinte grele, și, contemporaniĭ.

Decĭ răscoala a plecat ca o acțiune de raiale credincioase, împotriva Ienicerilor, cari nu voiaŭ să primească noul regim, de bună cîrmuire europeană, de oștirĭ regulate, al Sultanuluĭ Selim[1]. Și, fiindcă în cetățĭ se țineaŭ dahiiĭ, agalele, se atacară cetățile, cucerindu-se îndată Rudnic, Șabaț, Iagodina, Pojarevacĭ și Semendria. Atît noul Pașă al Belgraduluĭ, asediat pănă atuncĭ, Soliman, cît și cel de Bosnia, Bechir, un conațional, venit să-l așeze și să dea caftane noilor cnejĭ, fură primiți cu supunere. Dahiiĭ fugarĭ fuseseră uciși la Orșova-Nouă (Adacalè). Dacă Mitropolitul de la Carlovăț, Ștefan Stratimirovicĭ, un prieten al Romînilor, se gîndia în petiția sa către Țarul Alexandru la crearea unuĭ Imperiu slav în Orient, ca al luĭ Dușan pe vremurĭ[2], Caragheorghe doria numaĭ un regim de „aianĭ creștinĭ", de cnejĭ asupra cărora să treacă atribuțiile de pănă atuncĭ ale organelor administrației imperiale. Deocamdată el căuta să scape și de Cîrjaliiĭ din Belgrad aĭ luĭ Coșanțali-Alì, ultimul apărător al vechiĭ anarhiĭ ienicerești.

Ceia ce a schimbat locurile și a creat îndată o situație iremediabilă n'aŭ fost numaĭ nehotărîrile Turcilor, cari refusaŭ în 1805 cererile modeste ale răsculaților, — acum cădea și Caranovaț, Ujițe —, sprijinite și de Patriarhie, unde eraŭ găzduiți soliĭ, dar și atitudinea de intrigă și provocare a Austriecilor, veșnic la pîndă, și a Rușilor, cari, la 1806, *pentru alte motive*, porniseră războiul împotriva Sultanuluĭ. De la început, protopopul Mateĭ Nenadovicĭ scrisese luĭ Stratimirovicĭ pentru a chema pe Imperialĭ, și generalul

[1] Hurmuzaki, XVI, p. 662
[2] Novaković, *l. c.*, p. 6, nota 1.

de la graniță încercă o împăcare în întrevederea de la Semlin (Maiŭ 1804). Și scriitorul Sava Techeliïa, din Ungaria, îndemna la o luptă din care aștepta un tron[2]. Ceĭ din Viena ar fi vrut să intervie și să ocupe Belgradul și Șabaţul, cu condiție să nu se supere Turciĭ, lucru care, firește, nu se putea. Kallay, în al doilea volum al „Istorieĭ Serbieĭ“[3], enumeră răbdător toate îndemnurile arhiduceluĭ Carol de a se interveni în Balcanĭ, pentru ca, după o serie întreagă de desbateriĭ, să se iea hotărîrea de a rămînea ca la început, fără a se face măcar o intervenție diplomatică energică la Constantinopol.

Cu Rușiĭ era cu totul altfel, și la Ruși s'aŭ adresat Sîrbiĭ de la început. Întăiŭ prin petiția din tabăra de la Topciderè, în vremea asediuluĭ Belgraduluĭ (Iulie 1804). Apoĭ o deputație solemnă, compusă din treĭ fruntașĭ, protopopul Nenadovicĭ, Ioan Proticĭ și Macedoneanul Petru Cĭardacliïa, care păstrase legăturĭ și cu Austrieciĭ și avea o Rusoaică de soție, se duce la Petersburg.

Eĭ stăteaŭ fără îndoială în relațiĭ cu ambițiosul tînăr Domn muntean Constantin Ipsilanti, care ar fi dorit să maĭ capete un principat și dincolo de Dunăre, în așteptarea zilelor de războiŭ în care urmări visul de rege al Dacieĭ[3]; boieriĭ săĭ aveaŭ aceleași gînduri[4]. Domnul Moldoveĭ trimesese din partea sa pe Marele săŭ Spătar Vasilachi[5].

Rusia nu doria războiul în această vreme, cînd cea maĭ mică schimbare de echilibru putea să provoace ambițiĭ nouă în Europa terorisată de Napoleon. De și

---

[1] Și Hasan-Paşa ar fi cerut ajutor imperial; Hurmuzaki, XVI, p. 661.
[2] Tradus ungurește de Thallóczy.
[3] Solia luĭ și a luĭ Moruzi eraŭ la Belgrad la sfîrșitul luĭ Aprilie 1805; Navaković, *l. c.*, p. 270, care citează și cartea luĭ Gavrilović, *Ispisi*, p. 17, raport al consululuĭ frances din Bucureștĭ. Cĭardacliïa se întoarse. maĭ tărziŭ, pe aicĭ; Novaković, *l. c.*, p. 30. Soliĭ de la ambiĭ Domnĭ în 1806, Hurmuzaki, XVI, p. 731.
[4] *Ibid.*, pp. 660-1.
[5] *Ibid.*, p. 686.

se încercă așezarea unuĭ consul la Vidin — refusat deocamdată de Pasvantoglu—și de și se dădu crucea Sf. Ane episcopuluĭ Leontie de Belgrad [1], nu s'a făcut altceva în Petersburg decît să se îndrepte delegațiĭ la Constantinopol, pentru a se înțelege de-a dreptul cu Sultanul.

Este adevărat că Sîrbiĭ nu cereaŭ prin acești solĭ, Cĭardacliĭa, protopopul Alexe Lazarevicĭ și Ștefan Jivcovicĭ, cari plecară în Iunie din București [2], să fie scoși de supt puterea Sultanuluĭ. Eĭ eraŭ numaĭ oamenĭĭ nedreptățițĭ aĭ „Împăratuluĭ" și se duceaŭ la Curtea luĭ ca să ceară dreptate. Este însă iarăși adevărat că aveaŭ între condițiile lor și aceia ca Turcĭĭ să iasă din toate fortărețele, să se fixeze un singur bir, fie și maĭ mare, pe care să-l iea Pașa de la Vidin, să li se îngăduie o administrație autonomă și în fruntea acesteĭ administrațiĭ autonome să se puie un Obor-Cneaz, cuvînt care arată tradiția austriacă. Împlinindu-se aceste cereri, provincia ar da un corp auxiliar de 5.000 de oamenĭ Turcilor [3].

Pe rînd veniseră toate aceste lucruri, dar, încă odată, la început nimenĭ nu se gîndise la ele. Cînd Sîrbiĭ înnaintară Turcilor asemenea cereri, cele d'intăiŭ condițiunĭ li-aŭ fost împlinite. Numaĭ pe urmă Divanul a găsit celelalte pretenții exagerate, și, temîndu-se de întemeierea uneĭ autonomiĭ sîrbești prea puternice, și-a retras concesiile. Trimeșiĭ trebuiră să fie îndreptațĭ, pentru siguranță, de ambasadorul Țaruluĭ spre Odesa.

Supt cuvînt că maĭ sînt cercurĭ — ca Ujițe—unde se păstrează Ieniceriĭ, lupta începe din noŭ în primăvara anuluĭ 1805, și anume în acele locurĭ de la Chiupriĭa (Cĭopriĭa), Iagodina și Paracin, unde la sfîr-

[1] *Ibid.*, p. 669.
[2] Novaković, *l. c.*, p. 32.
[3] *Ibid.*, p. 28 și urm., p. 35 (după știrĭ din Petersburg).

șitul veaculuĭ al XVII-lea fuseseră luptele cele marĭ ale luĭ Eugeniu de Savoia cu Turcii. Și acum trupele Sultanuluĭ veniaŭ de la Niș, cu Pașa Hafiz în frunte. Ele nu putură răsbate însă, insurgenții avînd meșteșugul, învățat de la Austriacĭ, de a se împotrivi din șanțurĭ. Căzuseră acum cetățile Semendria, din noŭ, și Crușevaț, pe cînd Ienicerii și cîrjaliĭ din Belgrad, Șabaț și Ujițe se dedaŭ la măcelăririĭ [1]. După luptele cu Hafiz, se dădu ordinul ca Pașiĭ de Bosnia, Bechir, și de Scutari, Ibrahim, să intervie.

Era momentul cînd Austria și Rusia eraŭ zdrobite de Napoleon la Austerlitz și pacea de la Presburg, aducînd pe Francesĭ în Dalmația, îĭ punea în legătură cu nația sîrbească, din care era să se facă noua Ilirie napoleoniană. În zădar se ceru decĭ de Sîrbĭ, prin Ipsilanti [2] și direct intervenția celor doĭ Împărațĭ, cari aveaŭ alte grijĭ. Misiunea luĭ Petru Icĭco, un Bulgar purtat prin lume, la Constantinopol — trece în vara anuluĭ 1806 prin Bucureștĭ — nu izbuti. În cursul ierniĭ încă insurgenții ieaŭ Crușevaț, atacă Novibazarul și Craina.

Arderea mănăstiriĭ Studenița arată în April începutul invasieĭ turcești. În maĭ multe întîlniriĭ, căpeteniile cetelor creștine putură răspinge pe begiĭ Bosnieĭ, pe cînd Petru Dobriniaț, care înnălțase cetățuia Deligrad, a *deliilor,* a vitejilor nebunĭ, opria în loc pe Arnăuțĭ. In sfîrșit, în lupta de lîngă Șabaț, la Mișar, în ziua de 13 August, Caragheorghe însuși birui oastea de căpetenie a Bosnieĭ, comandată de serascherul, cu vechiul nume sîrbesc, Căpitan-Culin. La începutul toamneĭ, „pedepsitoriĭ" părăsiseră țara. În același timp Icĭco căpăta la Constantinopol guvernul prin Obor-Cnez și birul unic de 1.800 de pungĭ, ba chiar totala retragere și a spahiilor; un muhasil cu 150 de oamenĭ era să represinte doar pe Sultan în Belgrad. Cu tolerarea Tur-

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 155 și urm.
[2] Novaković, *l. c.*, p. 37.

cilor în toate cetățile mai mari se cumpăraseră aceste întinse concesiuni[1].

În Octombre Divanul sfărîma însă înțelegerea, după dorința lui Napoleon, care punea în vedere o ridicare analogă a Moreii grecești, și peste cîteva săptămîni Rușii treceau Nistrul. A doua zi după sosirea lor în București, Cîardacliia, apoi Dosofteiu Obradovicî veniră la dînșii ca Trimeși ai Serbiei libere[2].

Cu totul altfel se petrec acum lucrurile cînd, din 1806, Rușii generaluluî Michelson menținîndu-se netulburați în Principate pănă la 1812, aŭ în acest chip putința de a interveni necontenit în afacerile Serbiei. Încă din Decembre căpitanul albanes de Haiducî Conda iea orașul Belgrad, și Coșanțali-Halil se retrage din cetate la Cladova, către Pasvantoglu. Șabațul cade îndată. În Mart 1807 e ucis, într'un mare măcel, și Pașa Soliman. Turcii se temeaŭ de o intervenție rusească, și de aceia uniseră cu cîrjaliii luî Coșanțali, luî Carafeis și Delicadrî trupele beguluî de Seres, Ismail.

Intervențiunea Rusiei în Serbia a fost însă de la început pănă la sfîrșit tărzie, leneșă și egoistă, nefiind făcută niciodată în folosul Sîrbilor, totdeauna însă în folosul Țaruluî. Pănă acolo aŭ mers Rușii în lipsa lor de scrupul, incît se gîndiaŭ să întrebuințeze pe acești țeranî nenorociți ca să atace pe Francesî în Dalmația, ca unii cari, în momentul acela, aveaŭ interes ca stăpînirea francesă în Dalmația să fie periclitată! Eî caută ca în părțile cucerite de Sîrbî să stabilească represintanți ai autorității împărătești, un fel de consulî ai răscoaleî, și sfătuiesc apoi pe Sîrbî ca pe niciun alt consul, afară de cel rusesc, să nu-l sufere. Pentru misiunea de spion și înteițitor al Țaruluî, cu o situație aproape consulară, a fost ales Constantin Constanti-

[1] V. mai ales Novaković, p. 43 și nota 1; Kallay, p. 497 și urm.
[2] Novaković, *l. c.*, pp. 47, 52. Icîco anunțase Turcilor că nicî Sîrbii nu se mai țin de tratat.

novicĭ Rodofinichin[1], care avu între răsculați o situație suspectă de la început până la sfîrșit, îndușmănindu-ĭ prin viclenele sale sfaturĭ, la care se adăugia une orĭ brutalitatea moscovită. În același timp episcopul Leontie lucra și maĭ departe cu Ipsilanti și pentru Ipsilanti[2], apoĭ pentru Alexandru Suțu, Domnul rămas fără Scaun după retragerea numirilor din vara anuluĭ 1806[3].

Amestecul militar rusesc s'a manifestat încă din primăvara anuluĭ, cînd Haiducul Velico ca și Voevodul Milenco Stoicovicĭ, și chiar Dobrinĭați, îșĭ daŭ toate silințile ca să răsbată, împotriva luĭ Pasvantoglu († 5 Februar 1807) și a urmașuluĭ săŭ, „scriitorul" Molà-Pașa[4], la Vidin, *făcînd astfel legătura cu trupele ruseștĭ din Oltenia.* Ea se căpătă însă numaĭ aiurea, la Ostrovul-Mare. Prin lupta comună de la Ștubic, în Iunie, această legătură necesară se păstrează[5], până la încheierea, apropiată, a armistițiuluĭ de la Slobozia. Și prin convenția de la Negotin, încheiată la 10 Iulie, cu Paulucci, se recunoștea *suzeranitatea Țaruluĭ*, care avea dreptul să puie trupe în cetățĭ și să numească un administrator al noiĭ provinciĭ creștine: Sîrbiĭ făgăduiaŭ să ajute și împotriva Francesilor din Dalmația[6].

Părăsiți de Rușĭ prin armistitițiu, care nicĭ măcar nu-ĭ pomenia, Sîrbiĭ, cari negociaŭ acum și cu Austria — întrevederea din April a luĭ Caragheorghe cu generalul Simbschen[7] —, primiră cu oarecare plăcere noile oferte ale Porțiĭ, făcute prin Patriarhul din Constantinopol[8]. Rodofinichin știu să zădărnicească însă îm-

---

[1] De loc din Chios, de unde fugise tatăl săŭ. Pentru sosirea luĭ în Iași, la 1806, v. Hurmuzaki, XVI, p. 734 și urm., n-l MDCXXII.
[2] V. Novaković, *l. c.*, p. 59.
[3] In 1807 primăvara i se dăduse iarăși Principatul muntean, dar fără a-l putea ocupa.
[4] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 144-5, 167.
[5] Novaković, *l. c.*, p. 57.
[6] *Ibid.*, pp. 60-1.
[7] *Ibid.*, p. 100-1.
[8] *Ibid.*, pp. 68-9.

păcarea. Totuși o învoială formală, din August 1808, făcu posibilă reluarea legăturilor de comerț, în folosul amînduror părților[1]. Cînd episcopul de Vidin puse la cale o întîlnire cu colegul său Leontie, speranțele sîrbești, de și fără credință în ajutorul efectiv al Rusiei, crescură așa de mult, încît ei îndrăzniau a cere *întregirea Serbiei, cu Socol și chiar cu Uschiubul lui Dușan*[2]. Ceva mai tărziu, Rodofinichin mai cerea pentru „supușii" săi — era și vorba de un protectorat rusesc — Nișul, Novibazarul și anume părți macedonene[3]. La 26 Decembre 1808 adunarea din Belgrad, biruind tendințele particulariste ale Voevozilor, decretase unitatea noului Stat supt conducerea, cu drept ereditar, a lui Caragheorghe[4].

La 1809 războiul începe din nou, prin atacul lui Cursid-Pașa în părțile Nișului, și el cîștigă biruința de la Camenița. Caragheorghe singur izbutește a lua, la Apus, Sienița și Novibazarul. Dar, în Iulie, intervenția lui nu putu scăpa Deligradul, și Coșanțalî însuși luă Pojarevacî. Liniile de la Iagodina erau acum pierdute. La Dunăre urmă colaborarea generalului din Oltenia, Isaiev, cu Milenco, însă cu totul fără succes. Și aicî ca și la Morava Turcii rămaseră stăpînî. Ca un fugar părăsia, încă în vară, Rodofinichin Belgradul. În Mart următor Sîrbii oferiau Franciei sau Austriei — *Napoleon făgăduia Serbia socrului său, Împăratul Francisc, în 1810* — cetățile[5].

Totuși în 1810 se reiea lupta ruso-sîrbească la Dunăre. Dobrinîaț apare la Cladova (luată în Septembre), pe cînd Milenco, unit cu generalul rus Zuccato, apoi și cu Ororc, luptă la Brza-Palanca, Soco-Banîa, Cniajevaț

---

[1] *Ibid.*, pp. 72-3.
[2] *Ibid.*, p. 74.
[3] *Ibid.*, p. 80.
[4] *Ibid.*, p. 85. La negocierile de pace din Iași el fu represintat prin trei delegați ; *ibid.*, p. 86.
[5] *Ibid.*, pp. 101-3.—Plîngeri la București pentru purtarea lui Rodofinichin, în August, *ibid.*, p. 102; Cunibert, *l. c.*, p. 42. Și Leontie fu înlocuit cu un Sîrb; Novaković, p. 105.

și Negotin, și Rușiĭ apar apoĭ, după luarea Craineĭ, și în regiunea Nișuluĭ, unde Caragheorghe oprise înnaintarea luĭ Cursid-Pașa (lupta de la Varvarin; 18 Septembre)[1]. În Februar 1811, eĭ eraŭ și la Belgrad[2].

Ca și azĭ, o întreagă regiune a Serbieĭ răsăritene, valea Timoculuĭ, părțile Negotinuluĭ și întreagă vecinătatea eraŭ locuite — cum o recunosc izvoarele contemporane — *numaĭ* de Romînĭ. Din firesc antagonism național, acești țeranĭ, în parte veniți de pe malul cellalt, se împotriviră răscoaleĭ pe care însă în persoana luĭ Velicu aŭ cîntat-o. Dar războiul se strămutase din părțile Nișuluĭ — unde e de înregistrat numaĭ căderea Ujițeĭ în Iulie — în aceste locurĭ. *Craina trebuia cîștigată neapărat pentru răscoală*[3]. Caragheorghe însușĭ vine, cu 3.000 de oamenĭ, împotriva acestor treĭsprezece sate care conduceaŭ împotrivirea și, ca pedeapsă pentru atitudinea lor dușmănoasă față de revoluția sîrbească, ele aŭ fost arse, desființate.

În cursul acestor lupte, noĭ, ceștĭ de aicĭ, cari n'aveam aceleașĭ motive de ură locală ca Romînіĭ din Serbia, ci, din potrivă, simțiam pornirĭ de eliberare, de luptă cu „Turcul păgîn", am ajutat pe Sîrbĭ ca să poarte lupta lor de eliberare. Și anume ajutorul acesta l-am dat noĭ prin detașamentul de Romînĭ, care, împreună cu oștile rusești, a pătruns în Serbia. Comandantul acesteĭ cete, Nichiticĭ, care făcuse parte din regimentul de ulanĭ al gardeĭ, își organisează la 1810 trupa luĭ, și, luînd din părțile muntene o cavalerie numeroasă, alcătuită numaĭ din Romînĭ, — două escadroane — trece în Serbia. Ce a făcut acolo, arată memoriile luĭ Langeron[4]. Căcĭ acești Romînĭ luară o parte hotărî-

[1] Nouă solie a luĭ Obradovicĭ la București, *ibid.*, p. 135.—Pentru încercarea de a se așeza un Paulić în calitate de consul austriac, *ibid.*, p. 128, nota.

[2] Solie sîrbească la București (cu episcopul de Belgrad), Hurmuzaki, XVI, p. 854. Milenco la București, *ibid.*, p. 896.

[3] Kállay, *l. c.*, p. 316.

[4] Hurmuzaki, *Supl.* I[3], p. 309.

toare la marea luptă din 1810 împotriva Bosniacilor.

Putem auzi pe un luptător de atunci, care a trăit până aproape în timpurile noastre, pe Solomon, care, împreună cu Odobescu, a jucat un rol în revoluția de la 1848. El se afla în Serbia cu Panduriĭ Craioveĭ, comandați de Drăguț Mehedințeanul, în August 1809, și se înfățișa alături de Ruși, de Haiduc-Velicu și de Caragheorghe însuși, la Bregova; în primăvara următoare luptă și el pentru a scoate pe Turcii luĭ Deli-Cadrì din „ostrovul Rahoveĭ", fiind și greŭ rănit la cap, iar în 1811 Tudor însuși, care avea 6.000 de oameni, îĭ va fi comandantul, la Calafat[1]. Maĭ mult încă: acest boierinaș oltean, născut din părinți țerani în Vlădimiriĭ Gorjuluĭ, Tudor, care-și oferise, ca mulți alțiĭ, sabia Rușilor și ajunsese supt steagul lor ofițer de panduri, n'a luat parte, e adevărat, la luptele de peste Dunăre, dar, cunoscînd mișcarea Sîrbilor, întrind în atingere cu eĭ — Milenco și Petru Dobrinĭaț aŭ petrecut un timp ca pribegi la Craiova[2], — aflînd necontenit, prin povestirile și cîntecele lor, isprăvile ce le săvîrșiseră, informat despre începuturile lor de organisație, de sigur că de aicĭ, din cele petrecute supt ochiĭ luĭ, la 1806-1812, și-a luat modelul pentru mișcarea luĭ de maĭ tărziŭ, în multe privinți, o adevărată reeditare pe pămînt românesc a mișcăriĭ sîrbești.

Boieriĭ îĭ vor fi dahiiĭ[3]. Și împotriva lor se va ridica aceiași adunare a poporuluĭ, avînd chiar și căpitani sîrbĭ de-aĭ luĭ Caragheorghe, pentru același scop neclar: un traiŭ ceva maĭ bun și puțină libertate.

---

[1] *Amințirile colonelului Ioan Solomon* (după ediția din 1862), Văleniĭ-de-Munte 1910, p. 1 și urm.

[2] Hurmuzaki, XVI, p. 911, no. MDCCCXIII.

[3] V. răspunsul dat în Iulie 1805 de Caragheorghe solilor de la Domniĭ noștri: „prinții grecĭ din Fanar, precum și aceĭ cari domnesc în Principatele Țeriĭ-Românești și Moldoveĭ, n'ar putea să facă niciodată causă comună cu niște oameni cari nu voiaŭ să fie tratați ca vitele" (Hurmuzaki, XVI, p. 686, no. MDLXXXII).

CAPITOLUL al IX-lea.

Părăsirea răsculaților de către Rușĭ prin pacea de la 1812.

Răscoala sîrbească nu fusese pornită, după cum s'a văzut, din vre-un îndemn rusesc. Totuși această mișcare se arăta că va fi încheiată la 28 Maiŭ st. n. 1812. Pacea de la București între Rușĭ și Turcĭ părea menită, în adevăr, să puie capăt uneĭ lupte, pe care Rusia nu avuse intenția de a provoca și pe care o ajutase numaĭ potrivit cu interesele eĭ speciale. Unele evenimente trebuie amintite pentru a se înțelege maĭ bine de ce s'a ajuns la această pace, care lăsa pe creștinĭ de la Dunăre în starea în care-ĭ apucase războiul. El pornise, în aparență, pentru înlocuirea luĭ Constantin Ipsilant, Domn muntean și Alexandru Moruzi, Domn al Moldoveĭ, prin candidațiĭ francesĭ, voițĭ de atotputernicul Sébastiani, Scarlat Callimachi și Alexandru Suțu. Poarta avea ea dreptul să-ĭ înlocuiască saŭ nu?

Din punctul de vedere al interesuluĭ de Stat, al dreptuluĭ pe care orĭce Stat îl are de a se apăra de o evidentă primejdie, provenind din necredința unora din organele pe care le întrebuințează, natural că Poarta putea să facă acest lucru. Niciun tratat nu

putea să impuie Turcilor a păstra în aceste două Capitale de la Nordul Împărăției lor, și în astfel de timpuri, cînd acolo trebuiau să fie ochi ageri, dar și inimi credincioase, oameni — ca Ipsilant mai ales — de credința cărora se îndoiau, ba chiar despre cari aveau siguranța că, în casul unui conflict cu Rușii, ar trece de partea acestora. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că, supt presiunea Rusiei și într'un timp de pace, la 1802, Poarta fusese silită,— în plină eră napoleoniană, — să acorde pentru țerile noastre un nou privilegiu, prin care se prevedea că Domnii Principatelor dunărene vor stăpîni șepte ani și nu vor fi scoși din stăpînire decît pentru cas de vină vădită și discutată, în același timp, și de organele administrative ale Împărăției turcești și de represintanții Rusiei la Constantinopol. Cu alte cuvinte, să se alcătuiască un fel de comisiune mixtă, în care ambasadorul Țarului la Constantinopol, impreună cu Vizirul saŭ alte personalități hotărîtoare otomane, să examineze dacă este cas de urmărire și de destituire împotriva cutăruĭ Domn, pentru cutare greșeală, față de anumite îndatoriri, precise saŭ naturale. Turciei nu i-a trecut, de fapt, nicĭodată prin gînd să înțeleagă așa ceva[1]!

Dar, dacă nu se oprește cineva la litera tratatului relativ la vinovăția Domnilor, ci consideră și sensul ce putea să aibă, iar mai ales drepturile elementare ale orĭcăruĭ Stat față de aceĭ pe cari-i întrebuințează, Sultanul avea tot dreptul ca, în ceas de crisă, să înlăture pe ceĭ doĭ Fanarioți, cari nu-i mai plăceau supt raportul esențial al credinței. Aicĭ nu mai era vorba dacă aŭ administrat prost, dacă aŭ făcut o furnitură rea, saŭ într'o cantitate prea mică, orĭ că aŭ pus contribuții prea mari, orĭ că aŭ luat anume măsuri nedrepte față de cutare boier ; aicĭ era vorba de altceva decît de un astfel de „delict vădit“ *(délit avéré)*: era vorba de interesele de viață ale Împărăției turcești.

[1] Articolele 1 și 2 în Colecția Sturdza, *Acte și documente*, I, p. 260.

Rusia obiecta însă că actul de privilegiĭ acordat Principatelor dunărene a fost călcat, și prin urmare ea, care, fără să fi fost recunoscută în mod normal ca ocrotitoare în special a țerilor noastre, — „miniștriĭ Curțiĭ împărătești a Rusieĭ residînd pe lîngă Poartă pot vorbi în favoarea Principatelor, și Poarta făgăduiește să-ĭ asculte cu condescendența *(égards)* ce se cuvine Puterilor prietene și respectate“ (art. XVI, 10 al tratatuluĭ din 1774) — are în genere dreptul de a interveni pentru Biserica răsăriteană, și, prin urmare, diplomația rusească deducea că poate să intervie, supt toate raporturile, și pentru persoanele care țin de legea creștină răsăriteană.

Așa stînd lucrurile, Rusia opuse un hotărît veto la această înlocuire a celor doĭ Domnĭ, și ceru să se recheme ceĭ destituiți, declarînd pe ceĭlalți mazilĭ chiar dacă n'ar fi văzut măcar țara încredințată cîrmuiriĭ lor!

Și Turciĭ, în împrejurările de atuncĭ, crezură că trebuie să-și impună și acest suprem sacrificiu, și se făcură ridiculĭ prin măsura de a mazili pe niște nevinovați, restabilind pe patenții vinovați de trădare.

Cu toate acestea, Rusieĭ nu i-a ajuns atîta umilire a Turcieĭ. De oare ce, într'un moment de rătăcire, Poarta îndrăznise a călca tratatele, ea nu maĭ presinta garanțiĭ, și atuncĭ, față de un Stat care, călcîndu-și cuvîntul, are nevoie de amenințărĭ pentru ca să revie la sentimente maĭ bune, trebuiesc luate măsurĭ speciale. Ele consistară în ocuparea provinciilor maĭ apropiate ale acestuĭ Stat, și, în interesul moraleĭ politice, ele eraŭ să se reție pănă cînd Turciĭ vor da dovadă de cuvenita înțelepciune.

În această calitate am întrat noĭ decĭ, pentru o-bucată de vreme, supt Rușĭ.

De fapt, anul 1806 e vestit în fastele napoleoniene: e acela în care Prusia cade înfrîntă la Iena, în care Statul prusian e sfărîmat și silit să se retragă la Königsberg, anul în care, în Iunie, se întemeiază Confe

derațiunea Rinului, care însemna reunirea celei mai mari părți din Germania — și a părții celei mai folositoare — supt o creatură a lui Napoleon și supt o formă care interzicea în mod absolut ridicarea unui factor determinant național în viața poporului german așa de risipit. În acest an toată fața Europei centrale se schimbă, neștiindu-se pe cîtă vreme — căci cine ar fi prevăzut căderea așa de răpede a Eosforului frances? —: Franța ieșia din toate margenile admisibile ale expansiunii sale, pentru a năvăli întreg centrul Europei și a încerca în curînd chiar, prin biruința asupra oștirilor rusești în Polonia, tutelarea Răsăritului european.

Evident deci că Rusia trebuia să-și iea măsurile. O altă judecată ar fi nedreaptă. Politica de forță era așa de puternic deslănțuită, fie și pe drumul unor tradiții vechi și necesare, încît loc pentru drept nu mai rămăsese în mintea nimănui. Prusia fiind distrusă, și prin acestă distrugere situația Imperiului frances întărindu-se peste măsură, socotelî de „echilibru european" făceaŭ ca și Rusia să ceară a fi întărită în aceiași măsură, să poată anexà imediat Finlanda și țerile noastre, dobîndind astfel puternice hotare naturale, făcîndu-se neatacabilă la Nord-Vest și la Sud-Vest, singurele puncte în adevăr vulnerabile — dacă se înlătură Polonia — din hotarele ei. Trebuia *compensație* și trebuia o *asigurare* de către Anglia, în sus,— să ni amintim zilele de la Bomarsund din 1854—și de către Austria, în jos.

Prin urmare, de cîte ori diplomația rusească vorbește, și azi, de drepturile la recunoștință pe care le-ar avea față de poporul sîrbesc, din causa *coincidenței* războiului dintre 1806 și 1812 cu răscoala sîrbească din această vreme, ea se înșeală, ori voiește să înșele, foarte mult. Nici gînd nu era, cum am văzut mai sus, în amănunte, de interesele Sîrbilor cînd ocu-

pația Principatelor provocă, la 27 Decembre 1806, declarația de războiŭ a Turcilor.

Nicĭ chiar sentimentul de panslavism, de la care pleacă publiciștiĭ ruși azĭ, spre a-l regăsi în aceste împrejurărĭ, acest sentiment nu exista, cum nu exista nicĭ o opinie publică rusească pe care s'o poată mișca. Nicĭodată Sîrbiĭ nu sînt priviți supt raportul comunității slave, uitată încă din zilele romantice ale Ecaterineĭ. Alexandru I-iŭ a declarat de maĭ multe orĭ că Sîrbiĭ, ca vasalĭ, ca ocrotiți, *nu-ĭ trebuie*, recomandînd a se stărui doar pentru autonomia lor. Iar, în același timp (1805), el își arăta părerea că toți ortodocșiĭ din Imperiu ar putea foarte bine să formeze o singură organisație autonomă, supt... Patriarhul din Constantinopol[1].

Lipsa de entusiasm, de credință, de *convingere* deosebește întreg acest războiŭ. E limpede că necontenit se așteaptă ceva, *altceva*. De aceia el este cel care, în maĭ multă vreme, oferă lupte maĭ puține și maĭ puțin legate, maĭ puțin interesante. După izgonirea luĭ Mustafà-Bairactar din Bucureștĭ, nimic nu se maĭ mișcă la Dunăre. Cetele turcești din cetățile dunărene — între care maĭ mulțĭ cîrjaliĭ supușĭ aianilor independenți — pot prăda până departe în șesul muntean, Marele-Vizir Mustafà-Celebì trece în 1807 la Călărași și Miloradovicĭ fuge din Bucureștĭ, unde se întoarce apoĭ uimit că a putut birui. Numaĭ tulburările care aduseră căderea luĭ Selim și, apoĭ, aducerea la Constantinopol, cu „Bairactarul", a trupelor aianilor, făcură ca situația Rușilor în Principate să fie maĭ bună.

Decĭ Rușiĭ se țin într'o stare de expectativă cuminte, iar Turciĭ, pe de altă parte, cari așteptaŭ și eĭ soluția problemeĭ din *altă* parte decît din locul unde se urmaŭ aceste ciocnirĭ, se mărgenesc să aștepte vremurĭ maĭ bune, maĭ favorabile pentru eĭ. Războiul

[1] Hurmuzaki, *Supl.* I², pp. 319-20.

dunărean n'a stat astfel, în tot cursul luĭ, pe planul întâiŭ. Sînt vremurĭ cînd războaiele care se întîmplă în acelaşĭ timp, sînt de maĭ multe grade, şi, atuncĭ, acesta dintre Ruşĭ şi Turcĭ este unul de gradul al doilea, căcĭ de gradul întâiŭ eraŭ ale luĭ Napoleon şi cele ce se purtaŭ împotriva luĭ. Era evident că în toată Europa se agita numaĭ o singură politică, o singură chestie, şi, în ce priveşte Dunărea, resolvirea chestiunĭĭ depindea de Francesĭ, de forma nouă pe care eraŭ s'o capete legăturile dintre Napoleon şi Ţar.

Am văzut că Ruşiĭ n'aŭ căutat măcar — până la armistiţiul din Slobozia — să aibă legăturĭ militare cu Sîrbiĭ. Dacă legăturile acestea aŭ existat pe urmă, ceĭ cari le-aŭ provocat, prin rugăciunĭ fierbinţĭ, prin imputărĭ amare, prin solĭĭ repetite, aŭ fost Sîrbiĭ, şi, de altă parte, omul care avea maĭ mult interes ca aceste legăturĭ să fie stabilite pentru a se întoarce apoĭ toată mişcarea în folosul său: Domnul muntean restabilit în Scaun prin stăruinţa Ruşilor şi pe care Ruşiĭ l-aŭ şi păstrat un timp ca şef de organisaţie civilă în aceste părţĭ, Constantin Ipsilanti.

Dar de ce Sîrbiĭ se îndreaptă către Ruşĭ? Exista oare la eĭ, în acele momente, un sentiment de frăţie slavă?

Anume publicişti ruşĭ ar vrea să ne facă să credem că *exista* acest sentiment. Dar de unde puteaŭ să-l aibă? Prin cine şi prin ce s'ar fi putut el formà, căcĭ orĭce sentiment, afară de cele elementare, trebuie să aibă o anumită origine. Sentimentele politice aŭ originea lor în legăturĭ directe îndelungate orĭ într'to propagandă, verbală saŭ scrisă. Dar pentru întâia oară la 1810 Sîrbiĭ aŭ văzut un soldat rus pe pământul lor. Iar, în materie de propagandă, Sîrbiĭ din Turcia *n'aveaŭ şcolĭ*. În veacul al XVIII-lea se rugaseră, printr'o solie anume, pe care aŭ trimes-o la Îm-

părăteasa Ana, ca să li se trimeată un dascăl, și el a și venit, dar numaĭ ca să-ĭ învețe buchile: e vorba de școala „slavonă-sîrbească“ a luĭ Maxim Suvorov și Lomonosov. La 1758 se susținea din Rusia tipografia întemeiată pentru sîrbĭ la Veneția [1]. Și atît. În bisericĭ și mănăstirĭ, călugăriĭ sîrbĭ eraŭ mult inferiorĭ călugărilor noștri din veacul al XVIII-lea, adesea oamenĭ învățațĭ, capabilĭ de a traduce din originalele grecești lucrărĭ de înnaltă filosofie religioasă: un Macarie de la Cernica, de pildă. Raicĭ, Obradovicĭ, cărturariĭ timpuluĭ, stăteaŭ în Austria; pe cel de-al doilea, în lipsă de alțĭ oamenĭ, Caragheorghe, care-l întrebuința și în misiunĭ la Rușĭ, l-a făcut preceptorul copiilor săĭ.

Sîrbĭ cari să fi mers prin Rusia, eraŭ foarte puținĭ. Afară de Cĭardacliĭa nu vedem altul în istoria răscoaleĭ, iar din Serbia Veche a Rușilor a venit *un singur* agent politic, și acela de nicĭo ispravă, — Rusia fiind silită a lucra cu Grecĭ ca Rodofinichin și Leontie și în ce privește pe acești „frați slavĭ“. Și, pentru minți așa de simple ca ale acestor „țeranĭ și bețivĭ“, ca ale acestor protopopĭ abia cărturarĭ ce putea folosi un drum în Rusia? Vedeți numaĭ ce a putut alege preotul romîn bănățean Mihail Popovicĭ, ale căruĭ amintirĭ, de la 1770, le tipăriam acum vre-o zece anĭ în „Tribuna“ din Arad [1]...

Dacă însă Sîrbiĭ mergeaŭ la Bucureștĭ, la Iașĭ saŭ chiar în Rusia — de și, de la o vreme, ca în 1809, pentru solĭ de la Iașĭ, visita lor acolo nu era privită cu prea multă plăcere, — și solicitaŭ ajutorul rusesc, aceasta se datorește altuĭ motiv: anume aceluĭ sentiment adînc înrădăcinat în toate sufletele creștine, dar rămas nelămurit, al *necesității unuĭ Împărat creștin*. Pe Sultan Sîrbiĭ nu-l consideraŭ, ce e dreptul,

[1] Übersberger, *l. c.*, I, pp. 248-9.

[1] Și broșură aparte: *Călătoriile în Rusia ale preotuluĭ bănățean Mihaĭ Popovicĭ* (1770), Arad 1901.

ca pe un usurpator, ci numaĭ eĭ cereaŭ ca „Ţarul“ din Ţarigrad să fie maĭ bun şi maĭ blînd,—în credinţa lor nebiruită, chiar după lupta cu Paşiĭ de Niş, de Bosnia, de Scutari, că acest „Împărat“ al părinţilor lor este destul de puternic, şi de bun, şi de drept, ca să ţină seama de legimitatea acestor cererĭ. Dar, pe lîngă Ţarul, din nenorocire păgîn, pentru greşelile lor, al Constantinopoleĭ, maĭ este şi un alt Ţar, creştin. Sîrbiĭ ştiaŭ chiar că sînt *maĭ mulţĭ* Ţarĭ creştinĭ, şi atuncĭ eĭ se adresaŭ fără deosebire şi la unul şi la altul şi la cel de-al treilea. Cine ştie care va fi *cel bun?* Ţarul de la Apus este maĭ puţin bun creştin, dar este maĭ aproape, pe cînd cel de la Răsărit, maĭ departe, e maĭ pravoslavnic.

Decĭ numaĭ din această dorinţă, de a avea o garanţie, dacă va da Dumnezeŭ, chiar maĭ mult: o stăpînire împărătească drept-credincioasă, un susţinător de bisericĭ şi un ridicător de şcolĭ, Sîrbiĭ s'aŭ adresat Ruşilor.

Am văzut că numaĭ cînd se sfarmă armistiţiul de la Slobozia, opera nesinceră a luĭ Napoleon după învoiala de la Tilsit, numaĭ atuncĭ începe participarea oştirilor ruseştĭ la războiul pentru eliberare al Sîrbilor. Revoluţiile urmaŭ la Constantinopol: aceia din Maiŭ 1807, care sfarmă, odată cu domnia luĭ Selim al III-lea, energia resistenţeĭ osmane şi speranţele unuĭ maĭ bun viitor pentru Imperiu, regenerat în sens european, aceia din Iulie 1808, care, făcută de atotputernicul Bairactar, în numele şi cu puterile oştirĭĭ de aianĭ a Dunărĭĭ, isprăveşte cu depunerea luĭ Mustafà al IV-lea, dar şi cu uciderea răsbunătoare a luĭ Selim; a treia revoluţie constantinopolitană, în Novembre, care, supt noul Sultan tînăr Mahmud, făcută în folosul luĭ Mustafà, se încheie cu moartea acestuia, dar şi cu a luĭ Bairactar însuşĭ. Acum Rusia începe să aibă alte gînduri, i se deschid noĭ perspective, pe care

de sigur că în 1806, Selim fiind Sultanul respectat și iubit, nu putea să le aibă.

Dacă Turcia s'ar sfărîma atunci...? Întrebarea s'a pus luĭ Napoleon, care a exploatat-o după interesele sale, dar s'a pus, cu gravitatea uneĭ datoriĭ moștenite, și luĭ Alexandru. Măcar Principatele trebuiaŭ smulse din mînile muribunduluĭ ce părea că se zvîrcolește în chinurile din urmă.

O serie de acțiunĭ răpezĭ aduce pe Rușĭ, în 1809-10, la Giurgiu, la Brăila, care cade, la Ismail, care împărtășește aceiașĭ soartă, la Silistra, care se împotrivește ceva maĭ mult timp, la Rusciuc și Vidin, la Șumla, unde resistența turcească e fericită, și la Varna. Ceĭ din urmă aianĭ, Ilic-Oglu, Pehlivan, Coșanțali-Halil, Bosniac-Aga, cad în mînă Rușilor. Dalchiligiĭ, Tatariĭ luĭ Behadir-Ghiraĭ și Arnăuțiĭ luĭ Velĭ și Muctar, fiiĭ luĭ Alĭ de Ianina, eraŭ zdrobițĭ. Măcar malul stîng al Dunăriĭ rămase tot al Rușilor.

Dacă Împărăția a fost salvată, scăpînd și de anexarea Principatelor și de o aventură riscată cu Napoleon—cele două alternative, opuse în aparență—, aceasta se datorește luĭ Mahmud, acel om aspru și crunt care n'a știut în viața luĭ ce e mulțămirea saŭ ce e zîmbetul, retras de oamenĭ, dușman al orĭcăriĭ pompe și orĭcăruĭ fast, mut pentru ceĭ cari-l încunjuraŭ, închinîndu-se în adîncul sufletuluĭ săŭ aceluiașĭ gînd de răsbunare și îndreptare cu care murise nobilul săŭ văr Selim.

Deocamdată, nu se știa ce o să vie cu Mahmud. Acestuĭ om noŭ, despre care Țarul era convins că va fi cel din urmă Sultan, i s'a cerut cu îndîrjire, de la 1808 înnainte, maĭ ales după întîlnirea de la Erfurt, de Rusia, stăpînirea Principatelor, linia Dunăriĭ. Pentru aceasta Sîrbiĭ ar fi fost jertfițĭ imediat și fără părere de răŭ. Iată însă că relațiile dintre Rusia și Franța devin rele încă din 1811, la sfîrșitul anuluĭ prevăzîn-

du-se războiul crunt care avea să izbucnească la începutul luĭ 1812.

Dorința de pace a Rușilor se face încă maĭ arzătoare, și concesiile încep să apară. Mahmud le refusase în negociațiile de la Iași (Mart-April 1809); el menținuse punctul sĕŭ de vedere chiar după ce, în Decembre, Napoleon declarase înnaintea Corpuluĭ Legislativ că recunoaște anexarea Principatelor,—pentru a le oferi, în adevĕr, cîteva lunĭ maĭ tărziŭ, Austrieĭ[1]. Marele-Vizir Ahmed întra acum, în vara anuluĭ 1811, cu o puternică armată, după gonirea Rușilor din Rusciuc, în insula Slobozia din fața Giurgiuluĭ, și de acolo era sigur că va putea lovi forțele ruseștĭ, care scădeaŭ necontenit prin îndreptarea de trupe spre granița Polonieĭ, orĭcînd va voi. Se întîmplă însă că, în Octombre, generalul rus Marcov, cu de la sine putere, trece Dunărea și încearcă o surprindere asupra tabereĭ turcești, surprindere care izbutește. Trupele turcești sînt bătute și, după cîteva săptămînĭ, la 8 Novembre, cele din însulă trebuie să se predea. Împărăția turcească nu maĭ avea altă armată pe care să o poată opune Rușilor.

Natural că negociațiile între aceștia și Turcĭ aŭ urmat după aceasta pe altă basă. Generalisimul Cutuzov cerea Dunărea. Apoĭ el arătă că s'ar mulțămi și numaĭ cu Siretiul. Cînd Napoleon se apropiè de granița posesiunilor sale germane — ultimatul Țaruluĭ către dînsul e numaĭ din 24 Mart 1812, — atunci se presintâ din partea Rușilor, în sfîrșit, cererea Prutuluĭ. Ea putea să pară destul de modestă din partea unor oamenĭ cari cu treĭ anĭ înnainte nădăjduiaŭ să ajungă la Constantinopol. De la Curtea luĭ Alexandru I-iŭ alergă, ca om de încredere special, amiralul Ciceagov, pentru a forța mîna diplomațieĭ ruseștĭ.

Sultanul Mahmud s'a împotrivit îndelung și acesteĭ

---

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 176-81, 200-1.

cereri, sperînd să salveze Ismailul, Chilia, gurile Dunării, și numaĭ atunci cînd representantul luĭ Napoleon, așteptat de maĭ multă vreme, generalul Andréossy, nu se arăta să vie nicĭ pănă la sfîrșitul luĭ April, numaĭ atunci a cedat Sultanul, dînd învoire pentru încheierea păcii de la București, prin care Împărăția Turcească pierdea Basarabia noastră.

Astfel trebuiesc [1] părăsite toate legendele relativ la trădarea Moruzeștilor, fiindcă eĭ nu aveaŭ interesul ca să slăbească, în schimbul unor neînsemnate daruri personale, provinciile asupra cărora familiile lor aveaŭ să domnească. *Ca și începutul războiuluĭ, sfîrșitul său oglindește condițiile de politică generală, față de care nu se putea păstra în acel timp nicĭo tradiție specială.*

Boierimea noastră era prea puțin pregătită pentru a simți durerea acesteĭ pierderi: ea a văzut numaĭ că țara e maĭ mică și decĭ birul prea mare, că gospodăria lor personală pierde, cele maĭ bune Ținuturi fiindacum în posesiunea Rușilor, că „se închide“ Prutul, și eĭ aveaŭ o ciudată soluție ca să împace lucrurile: anume ca, în schimbul teritoriilor acestora pierdute, să li se dea o parte din Țara-Românească, pănă la Ialomița.

Și, cînd acești boieri, cu o superioară creștere, grecească și „filosofică“ francesă, cu amintiri mari de familie, cu conștiința uneĭ lungĭ autonomiĭ naționale neîntrerupte, acești oameni bogați, cu practică politică și cu legături în Europa, judecaŭ așa, — se poate vorbi oare de *durerea națională* a Sîrbilor atunci cînd eĭ aflară că tratatul prevede în favoarea lor numaĭ „tratarea blîndă și mărinimoasă“ din partea Turcilor, „plina și întreaga amnistie“, „liniștea“ lor, pe basa cedăriĭ vechilor cetăți și dărîmăriĭ celor nouă,

[1] V. memoriul meŭ în „Analele Academieĭ Romîne“ pe 1910.

cu oarecare „avantagii“ ca ale Grecilor din insulele Arhipelaguluĭ, între altele „tributul moderat“ plătit direct și — ceia ce înseamnă maĭ mult — „administrația afacerilor interioare“? Totuși eĭ aŭ protestat la București, prin agentul rus Nedoba, prin Iacob Nenadovicĭ [1], s'aŭ împotrivit, *de frica represiunii și a încetării situațiilor cîștigate.* Dar, părăsiți de către Ruși la voia întîmplăriĭ, cu propriile lor mijloace, eĭ își pierdură răpede speranța cînd, la capătul lungilor negocierĭ cu bunul bătrîn Celebì-Mustafà, trupele Sultanuluĭ întrară, la 1813, în țară, conduse de Sîrbul Curșid-Pașa la Negotin — pe drumul Vidinuluĭ, liber acum după scoaterea luĭ Molà-Pașa —, la Semendria și Șabaț. Caragheorghe, — care se gîndise a trece în Rusia, se hotărî acum, după o împotrivire foarte slabă, așa de slabă, încît aceasta rămîne ca o pată pe memoria luĭ și a Voevozilor cari nu l-aŭ ajutat,— a se adăposti, bolnav și cu totul demoralisat, în Austria.

Și atuncĭ, venind cu o politică turcească cuminte în locul politicelĭ rusești nebune, a apărut omul care de fapt a dat ființă Serbieĭ de azĭ. Căcĭ ceia ce Serbia înseamnă azĭ se datorește luĭ Miloș Obrenovicĭ, minte cumpănită, voință stăruitoare și instinct politic admirabil.

---

[1] Novaković, *l. c.*, p. 159 și urm. Contele Ivelicĭ veni în schimb spre a cere neînlăturata supunere.

CAPITOLUL al X-lea.

Miloș Obrenovicĭ și ideia uneĭ desfaceri încete din Împărăția otomană.

Organisarea Statuluĭ sîrbesc în formele luĭ definitive nu se datorește, am zis, răscoaleĭ luĭ Caragheorghe, răscoală, care, dacă, în această privință, n'a avut un rol hotărîtor, are însă o altă importanță, destul de mare de altfel. Împrejurărĭ următoare numaĭ, trebuiaŭ să dea o alcătuire națională celuĭ d'întăiŭ Stat creștin care încearcă să se formeze, cu creștinĭ scăpațĭ de supt stăpînirea turcească dincolo de Dunăre, dar importanța stă în faptul că această mișcare de țeranĭ și haiducĭ a fost expresiunea cea d'întăiŭ a nemulțămiriĭ populațieĭ creștine cu vechiul regim otoman, dorind, ce e dreptul, să păstreze, maĭ la urmă, legăturile cu Împărăția Sultanilor, dar hotărîtă totuși să capete în cuprinsul eĭ o alcătuire interioară deosebită.

Pentru istoricul care nu se oprește cu cercetările sale asupra unuĭ singur popor, într'o țară anumită și într'un anumit timp, ci caută pretutindenĭ terminĭ de comparație și paralèle istorice, pentru cugetătorul care înțelege unele lucrurĭ prin altele și îșĭ dă seama că în faptele oamenilor sînt atîtea elemente comune, care, studiate într'un loc și timp, sînt folositoare pentru explicarea tuturor fenomenelor omenești asămănătoare,

răscoala luĭ Caragheorghe are o însemnătate și maĭ mare, pentru că ea înfățișează un fenomen cu totul original. Nu se poate spune — am arătat-o — că a fost o revoluție provocată și ajutată de către Rușĭ. Aceștia aŭ ajutat doar maĭ tărziŭ pe Sîrbĭ, dar la urmă tot i-aŭ părăsit, lăsîndu-ĭ să se descurce, cu foarte multă greutate, din mijlocul greutăților în care întraseră. Influența venită din țerile noastre, care în unele casurĭ a fost folositoare, nu putea fi niciodată hotărîtoare. Dacă Ipsilanti s'a visat rege al Dacieĭ stăpînind și asupra Sîrbilor, dacă Suțu și alțĭ Fanarioți îșĭ pregătiaŭ în aceste părțĭ un adăpost pentru vremurile maĭ grele ale viitoruluĭ, toate aŭ fost însă numaĭ lucrurĭ accidentale și colaterale. Cu toată presența unuĭ mare număr de Sîrbĭ, chiar culțĭ, în Ungaria, în posesiunile Împăratuluĭ și regeluĭ de dincolo de Dunăre și Sava și cu toate că mișcăriĭ sîrbeștĭ din Turcia ĭĭ corespunde acolo lupta pentru drepturĭ a elementuluĭ sîrbesc colonisat și încercarea de răscoală de la Crucĭca, în sate românești, la 1808[1], nu se poate spune că răscoala luĭ Caragheorghe ar fi urmat îndemnurĭ venite din aceste părțĭ austriace. Așa dar ea are acest caracter original, că este făcută de Sîrbĭ, pe teritoriu sîrbesc, potrivit cu nevoile și speranțele lor, cu vechile lor amintirĭ și prejudecățĭ, cu creștinismul lor patriarhal, cu datinile lor de credință față de Voevozĭ și cnejĭ, și că, în sfîrșit, această răscoală o face țeranul sîrb avînd modelele, nu în cărțĭ cetite, ci în învățăturile, care trec de pe buzele unuia pe ale altuia, ale cîntecelor populare naționale, a căror culegere o începu un Sîrb născut în Turcia, vestitul Vuc Caragicĭ, numaĭ în 1814 („Mică culegere de cîntece proaste ale poporuluĭ slavo-sîrbesc").

Aceste cîntece sînt, de altfel. mîndria Sîrbilor, și cîntăreții lor rătăcitorĭ, acești „trubadurĭ" balcanicĭ,

[1] V. Emile Picot, *Les Serbes de Hongrie*, pp. 185-7.

aŭ adus și la noĭ poveștile în versurĭ despre eroiĭ trecutuluĭ, de la care apoĭ s'aŭ inspirat și acelea, maĭ nouă, despre căpeteniile noastre domnești și războinice [1]. Fiecare din luptătoriĭ luĭ Caragheorghe, acesta însuși, Haiducul Velico, Milan Obrenovicĭ, Miloș Obrenovicĭ, nu avea o maĭ mare ambiție decît de a fi cît se poate maĭ asemenea cu un Marcu Crăișorul.

Dar, dacă ar fi fost numaĭ atîta, azĭ nu am avea un Stat sîrbesc, saŭ și dacă acest Stat sîrbesc ar exista, atuncĭ el nu ar fi fost decît o creațiune a diplomațieĭ europene saŭ a victoriilor rusești, precum s'a întîmplat acest lucru pentru alte State din Balcanĭ.

Dacă însă nu a fost nevoie de victoriĭ rusești și de intervenția diplomațieĭ europene, dacă Serbia a putut să se alcătuiască prin propriile eĭ puterĭ și a putut să trăiască prin ele în tot veacul trecut, aceasta se datorește în rîndul întăiŭ cumințenieĭ unuĭ om care nu a fost un mare viteaz însă,— fără să se sperie totuși de lupte, căcĭ nu se poate speria cineva de ele într'o societate unde viața n'are valoare și plăcerea cea maĭ mare a eĭ este încleștarea cu dușmanul —, dar a fost înzestrat cu un admirabil spirit real, cu o siguranță desăvîrșită în margenile posibilităților politice. Nimenĭ din ceĭ ce s'aŭ apropiat de dînsul nu i-aŭ putut tăgădui această însușire hotărîtoare [2]. Ba cîte cineva, ca scriitorul german Possart, în cartea sa „Das Fürstenthum Serbien", din 1837 [3], îl socoate ca pe unul din ceĭ maĭ marĭ monarhĭ aĭ timpuluĭ său. Ajunge însă o privire în biografia luĭ, datorită principaluluĭ represintant al literaturiĭ sîrbeștĭ din acest timp, luĭ Vuc Caragicĭ, pentru a-și da seamă oricine

[1] N. Iorga, *Balada populară românească, originea și ciclurile eĭ,* Vălenii-de-Munte 1910.

[2] V. și St. René Taillandier, *La Serbie au XIX-e siècle Kara-George et Milosch,* Paris 1875 (simplă compilație).

[3] De acelașĭ, *Das Leben des Fürsten Milosch und seine Kriege, nach serbischen Originalquellen bearbeitet,* Stuttgart 1838.

de drumul greŭ pe care acest om a avut să-l străbată și de meșteșugul cu care a știut să ajungă până la capăt, fără alte cunoștințĭ, fără altă știință de lume decît ale unuĭ simplu țeran.

Miloș Obrenovicĭ era la început o personalitate atît de obscură, încît nicĭ nu poartă un nume care să-ĭ aparțină. Mama luĭ se măritase întâiŭ cu un Obren; tatăl săŭ însă era Teșo, al doilea soț. Și, de oare ce acesta era un țeran de rînd, pe cîtă vreme cellalt fusese maĭ bogat și maĭ cunoscut, Miloș a luat numele luĭ Obren. Ca tînăr a păscut și dus prin Dalmația turmele de porcĭ ale fratelui Milan, care era în adevăr fiul bogatuluĭ. Cîtă vreme Caragheorghe a stăpînit în Serbia, Miloș nu avea niciun motiv ca să apară pe planul întâiŭ, cu atît maĭ mult, cu cît nu lucra decît ca represintant al aceluĭ frate, cneaz de Rudnic, Pošega și Ujițe [1]. După ce însă căpetenia recunoscută a nației a trecut ca fugar în Austria și nația cade iarăși supt dominația turcească, fără niciо asigurare în tratatul din București, fără niciun sprijin din partea ambasadoruluĭ rusesc la Constantinopol, conducerea luĭ, singurul șef cu vază, ajungea neapărată.

Dar, la început, neavînd trupe la îndemînă, — căcĭ, odată cu fuga luĭ Caragheorghe, tovarășiĭ luĭ se împrăștiaseră —, Miloș, numit de Turcĭ Obor-Cnez de Rudnic, de Craguievaț și Pošega, ba chiar fiŭ adoptiv al nouluĭ Pașă [2], a fost numaĭ un spectator îndurerat al căderiĭ poporuluĭ săŭ, ale căruĭ mișcărĭ de împotrivire le împiedecâ, silind la fugă pe Hagĭ-Prodan, viitorul tovarăș al luĭ Tudor [3]. Prin marĭ silințe, el ajunse apoĭ, în 1815, să poată proclama la Tacovo — numaĭ după trecere de cîteva lunĭ de zile — din noŭ răscoala. Ioan Dobracĭa îĭ aduse un mic sprijin de Muntenĭ împotriva chehaiĭ care în numele Pașeĭ de

[1] Ranke, *l. c.*, p. 265.
[2] Cunibert, *l. c.*, p. 71.
[3] *Ibid.*, p. 82. Stanoe Glavaș peri.

Belgrad, Soliman, stăpînià țara și o ocupa cu aĭ luĭ. Cu făgăduielĭ de pradă și voie de omor se maĭ strînseră și alțiĭ. Pribegiĭ alergară din Ungaria. Vechile șanțurĭ fură săpate din noŭ, pe Morava și aiurea. Turciĭ fugiră din Craguievaț, dar trebui o luptă formală pentru a-ĭ scoate și din Pojarevaț, unde se întăriseră.

Era un războiŭ, — și nu era unul. Și iată de ce anume.

Indată după răscoală, Miloș făcuse o declarație solemnă, care nu cuprindea în sine numaĭ decît desfacerea de Împărăția turcească, ci numaĭ dorința de a nu avea pe Turcĭ în alte cetățĭ decît în Belgrad, și aicĭ numaĭ pe Pașă cu opt tovarășĭ, de a plăti birurile laolaltă, de a le strînge și de a le da în mîna unuĭ trimes special al Sultanuluĭ saŭ al Pașeĭ[1], condițiĭ care, firește, fură răspinse la început, dar, pentru aceia, epopeia luĭ Caragheorghe n'a maĭ fost reluată. Causa este de căutat în personalitatea luĭ Miloș întăiŭ, dar, în acelașĭ timp, și în dispoziția de atuncĭ a Împărățieĭ turcești față de supușiĭ din aceste regiunĭ. Turciĭ nu voiaŭ să pedepsească pe Sîrbĭ, nu eraŭ însuflețițĭ de sentimente de răsbunare împotriva acestor oamenĭ, cari pănă atuncĭ se arătaseră foarte ascultătorĭ, gata de plată și de jertfă și cari, maĭ la urmă, nicĭ nu cereaŭ prea mult. Și, pe lîngă acestea, conducătoriĭ trimeșĭ împotriva Sîrbilor — afară de beglerbegul Rumeilieĭ, Maraș-Alĭ, din Mesopotamia —, eraŭ și eĭ fiĭ de creștinĭ, maĭ ales ceĭ în legătură cu Bosnia, cari, în ceia ce privește limba, nația, eraŭ și eĭ Sîrbĭ. Și, orĭcît s'ar admite că religia poate să schimbe pe oamenĭ și orĭcît ni-am aduce aminte de adagiul latin „honores mutant mores“, totuși acești fiĭ de țeranĭ simțiaŭ de sigur în sufletele lor ceva pentru întregimea națiuniĭ din care se desfăcuseră.

Ne maĭ fiind Rușiĭ în apropiere, cari să întețească

[1] V. *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 219-20.

pe Sîrbĭ, iar, pe altă parte, noul conducător al răscoaleĭ fiind o personalitate atît de înzestrată cu simț politic, se putea ajunge la o înțelegere. Ea s'a și făcut de Miloș prin înfățișarea personală înnaintea luĭ Curșid, apoĭ prin aceia — garantată de un cavaleresc delĭbașă — înnaintea Viziruluĭ Maraș1ĭ-Alĭ. Încă maĭ binevoitor se arătă acesta, care nu ceru măcar predarea armelor. Pe cînd, în toamnă, se negocia de solĭ sîrbeștĭ, vechilĭ supușĭ aĭ națieĭ apărate, la Constantinopol, trupe turcești regulate întrară acum, puține la număr, în provinciile sîrbeștĭ și ocupară Semendria și Belgradul, unde se așează ca Pașă însușĭ Maraș1ĭ, în rostul guvernatorilor de odinioară. Luĭ Miloș i se ceruse numaĭ să declare Pașeĭ că Sîrbiĭ sînt raialele Împăratuluĭ, care, din partea luĭ, îĭ recomandase Pașeĭ așa cum Dumnezeŭ îĭ recomandase luĭ Împărăția [1]. Dar birul se strîngea acum de Sîrbĭ și puterea proprie a muselimilor încetase în toate satele, cîrmuite exclusiv de cmeți. Și pe lîngă Pașa din Belgrad se așează și o „cancelarie creștină", care să joace rolul de represintantă permanentă a națiunĭ sîrbeștĭ.

Astfel se creiază o Serbie autonomă; de și în cetățuia Belgraduluĭ se găsesc și maĭ departe soldațĭ turcĭ, totușĭ Sîrbiĭ îĭ privesc tot maĭ mult ca pe agențiĭ înarmațĭ aĭ uneĭ puterĭ străine. Dar, în afară de aceasta, regimul de guvernare este dublu, cel creștin și cel turcesc păstrîndu-se în tot cuprinsul țerĭĭ, căcĭ în localitățile maĭ însemnate staŭ alăturĭ și judecă muselimiĭ, învoițĭ de Cneazul cel Mare, pe mohammedanĭ și cnejiĭ pe creștinĭ. Și, cu deosebire, maĭ presus de Pașă, dispunînd de o autoritate nelămurită, adese orĭ cu totul separată de amestecul celorlalțĭ cnejĭ în afacerile sale, — într'un timp cînd Voevoziĭ, promotoriĭ mișcărĭĭ, dispăruseră cu desăvîrșire, — avînd o tendință de stăpînire absolută, se ridica

[1] Ranke, *l. c.*, p. 282, și maĭ ales Cunibert.

autoritatea luĭ Miloș. În primăvară, aceste cuceriri le primise și Sultanul.

Miloș, noul Obor-Cnez, se împăca destul de bine cu acest regim. Prin el putu să scape în adevăr de rivalii săĭ, fără a lovi el însuși. Așa se întîmplâ pe rînd cu Petru Moler, „zugravul", președintele Cancelarieĭ, care voià în Serbia autonomă patru șefĭ neatîrnătorĭ unul de altul, și, după peirea misterioasă pe drum, de „hoțĭ", a episcopuluĭ Nicșicĭ (de Ujițe și Șabaț), și cu însuși Caragheorghe, venit din Basarabia pe la Mehadia[1]. La 6 Novembre 1817, după un an de zădarnice negocieri cu Turcii[2], se făcu astfel recunoașterea luĭ solemnă ca „principal Cneaz"[3], cu drept de moștenire.

Viața aceasta specială a Serbieĭ nouă trebuia să afle foarte răpede o lămurire, și iată de ce. Turcii nu puteaŭ stăpîni, și eĭ nu puteaŭ să rămîie în aceste locurĭ prea multă vreme, în astfel de condițiĭ. Lor li trebuie anumite împrejurărĭ de viață, ca să se poată menținea maĭ multă vreme pe același teritoriu. Maĭ ales elementul maĭ bogat, maĭ mîndru, cu maĭ multe tradițiĭ, — ca în Dobrogea, ca în Bulgaria —, face totdeauna așa. În schimbul acesteĭ poporații musulmane care pleca, veniră însă miĭ de oamenĭ din provinciile creștine, locuite de Slavĭ, bucuroși de strămutare, pentru că, în cea maĭ mare parte, această țară era liberă, pentru că slujba bisericească era în cinste, pentru că județul îl avea un creștin, pentru că o strajă creștină încunjura pe un stăpînitor, fie și de ultimul rang, tot creștin. Și din Bosnia, unde chestia agrară, a nenorociților cmeți, storși de begiĭ coborîți din ve-

[1] Cu el era un Leonardi, din familia greco-romînă cunoscută, care rămase după 1812 peste Prut. Capul săŭ fu expus la Constantinopol ca al unuĭ „vestit haiduc". Soția și fiul luĭ fură așezați de Miloș la moșia sa de lîngă Galați (Cunibert, II, *l. c.*, p. 31).

[2] Cunibert, *l. c.*, p. 152 și urm.

[3] Obor-Cnejĭ și cnejĭ supt el aveaŭ administrația.

chiĭ lor stăpînĭ politicĭ și teritorialĭ, îndemna spre părăsirea pămîntuluĭ, și din Bulgaria porni decĭ a puternică emigrație către Serbia, întărind-o. Se făcu astfel până târziŭ, prin 1860-70, o adevărată concentrare slavă în cuprinsul Serbieĭ. Și pretențiile iredentiștilor bulgarĭ de astăzĭ față de anumite Ținuturĭ din Serbia, locuite de o populație bulgărească, — la Pirot și Niș — nu sînt decĭ întemeiate, de oare ce locuitoriĭ din aceste părțĭ aŭ venit maĭ de curînd din Bulgaria, după stabilirea autonomieĭ sîrbești.

Și după 1817 conflictul de atribuțiĭ continuă între cele treĭ puterĭ: Pașa cu muselimiĭ luĭ, clasa conducătoare războinică și Miloș, acel Miloș care a știut a imobilisa pe Pașă, care înfrînează și pedepsește pe cnejĭ, făcîndu-ĭ „serdariĭ“ luĭ, arestîndu-ĭ, torturîndu-ĭ, osîndindu-ĭ la moarte, ca orĭce Pasvantoglu, precum, la 1825, el sfărîmă răscoala țerănească, de lîngă Craguievaț, provocată de greutatea birurilor și reaua administrație prin cnejĭ, a luĭ Miloie diacul [1] — ajuns, din diacon, negustor de porcĭ —, dă punctual Împăratuluĭ birul, haraciul, și darea specială, *poresa,* și acopere pe Pașă cu tot felul de daruri.

În 1820 era vorba de un firman de întărire pentru bunul, credinciosul, darnicul vechil creștin al Serbieĭ, și el merse la Topciderè, „Topciderul“ Serbieĭ, pentru a-ĭ asculta cetirea. Era vorba în acest noŭ act pentru privilegiĭ și de fixarea definitivă a tributuluĭ, de mărginirea la cetățĭ a jurisdicțieĭ musulmanilor. Sîrbiĭ cerură însă răscumpărarea pămîntuluĭ din mîna spahiilor, aducerea la îndeplinire a făgăduielilor cuprinse în pacea de la Bucureștĭ. Firmanul nu se maĭ ceti, și hogeachianul se întoarse prin Bucureștĭ [2]. Trimeșiĭ sîrbĭ cari merseră la Constantinopol ca să arăte asemenea dorințĭ pentru toată Serbia fură arestațĭ.

Dar, pe lîngă aceasta, Miloș va maĭ avea să

[1] Ranke, *l. c.*, p 306 și urm.; Cunibert, *l. c.*, p. 112 și urm.
[2] Cunibert, *l. c.*, p. 171.

lupte și cu clasa cultă, care se ridicase tot din mijlocul națiunii sîrbești, clasă care nu exista cu douăzecĭ de anĭ în urmă decît în Austria și în Ungaria, tipărindu-se cărțile în Viena și în Pesta, și care acum, după ce se întemeiase Serbia autonomă, găsia avantagios să se coboare pe teritoriul liber, ceia ce multora însă li părea și o sfîntă datorie națională. Același lucru ca și la noĭ în ceia ce privește coborîrea Ardelenilor, maĭ puțin a Bucovinenilor, între aniĭ 1816 și 1860, în epoca luĭ Gheorghe Lazăr întăiŭ, în a luĭ Ioan Maiorescu, Laurian și Papiu Ilarian, cînd tot învățămîntul nostru e stăpînit de dascălii de peste munțĭ, carĭ-ĭ daŭ un înnalt și mîndru ideal.

Sovietul, Sfatul îl propusese un doctor în drept din Harcov, Filipovicĭ. La 1771 cărțile sîrbeștĭ — și calendare — se tipăriaŭ la Iosif Kurzböck din Viena, editor și al cărților românești pentru monarhie, ceia ce se făcu pentru amîndouă limbile și după ce tipografia ajunse a Universității din Buda. Încă de la 1787 la Novi-Sad (Neusatz, Ujvidek) avea tipografie și librărie Emanuil Iancovicĭ. Cea d'întăiŭ foaie, a luĭ Ștefan Novacovicĭ, se publică la 1791 în Ungaria, și la Viena tipăriaŭ încă la 1813-22 Dimitrie Davidovicĭ, din Selim, și Dimitrie Frusicĭ *Srbschi Novine* („Noutățile sîrbești"), mutată apoĭ la Belgrad. Tot în Ungaria iese revistele luĭ Magareșevicĭ (de la 1825) și Teodor Pavlovicĭ (1831). Poveștile sale pentru popor le publică în Buda Milovan Vidacovicĭ, de și născut dincolo de Sava. După Dosofteiŭ Obradovicĭ, care — cum am spus — născut în Banat, ucenic la Timișoara, călugăr la Opovo, călătorește prin toată Europa pănă în Anglia, trăind maĭ mult peste hotare († 1811 în Belgrad), Vuc Caragicĭ, care învață și la Carlovăț, dă la Viena, în 1814, Gramatica pe graiul „prostuluĭ popor", Dicționarul serbo-germano-latin, Poveștile din 1821. *Danița*, almanahul săŭ (1829) și cîntecele poporuluĭ strînse de el apar la Leipzig

(1823, 1833), la Viena (1841-65), Proverbele tot la Viena (1849), ca și ultimele Povești. Acuma însă, pe urma lor, se ridică și în Serbia o nouă generație, căreia această aspră monarhie patriarhală nu putea să-i placă mai mult decît diaculuĭ Miloie.

Şi Miloș, din partea luĭ, de și a creat, în 1841, fondul de școlĭ, a făcut la 1832 gimnasiul din Craguievaț — pe vremea reformelor școlare ale luĭ Alexandru Ghica în Muntenia și luĭ Mihaĭ Sturza în Moldova, — liceul din Belgrad (1838), seminariul, tipografia princiară, condusă de Adolf Bermann, care trecu apoĭ la Iași, societatea pentru literatură (1841), de și supt domnia luĭ, a celuĭ simplu, dar înțelegător, s'a întemeiat, de Ioan Stericĭ Popovicĭ, din Vîrșeț, teatrul sîrbesc (1842) [1], rămase un necărturar, care nu știa măcar să facă o iscălitură. Și din ce în ce maĭ mult acesta trebuia să fie privit ca o scădere. Proiectele Apusenilor de felul luĭ Davidovicĭ, cari doriaŭ Constituția în sensul liberalilor europenĭ [2], îl lăsaŭ rece. Și tot așa laudele Guvernuluĭ „orînduit“ al Rusieĭ pe care le aduceaŭ Nenadovicĭ și emigranțiĭ întorși din Basarabia [3]. Nicĭ impresiile pe care le culese Stoian Simicĭ, fosta slugă a luĭ Mihaĭ Ghermani,—și acesta fost pandur rus și spion sîrb, — la Bucureștĭ [4], nu avură vre-o înrîurire asupra luĭ.

Totuși acest om era așa de necesar, așa de vădit *unic,* încît a învins. A doua zi după ce Convenția de la Acherman, în 1826, hotăra pentru Sîrbĭ cult liber, șefĭ colectivĭ, autonomie, întregire teritorială, imposit unic, răscumpărarea pămîntuluĭ spahiilor, drept de „spitale, școlĭ și tipografiĭ“, permisiune de a circula pentru negustoriĭ sîrbĭ și interzicerea șederiĭ Turcilor în țară, precum și, pentru toate, un fel de „Regula-

[1] Știrile după Picot, și după Kanitz, *Serbien,* Leipzig 1868.
[2] Cunibert, *l. c.,* I, p. 312 și urm.
[3] *Ibid.,* II, p. 31.
[4] *Ibid.,* pp. 77 și urm., 149.

ment Organic“ și după noua recunoaștere a luĭ Miloș de cnejĭ, în Ianuar 1827, se dă, în Novembre 1829 și apoĭ la 29 August și 30 Septembre 1830, un firman și hatișerif solemn, prin care se recunoaște tot ce cîștigase Serbia *de fapt* — adecă inteligența și energia luĭ Miloș — pănă atuncĭ. Muselimiĭ dispar cu totul, tributul unic e admis, ca și scoaterea de pe moșiĭ a spahiilor și, în genere, a Turcilor din țară; restul era conform cu prescripțiile Convenției. Biserica sîrbească se întemeiè cu episcopĭ sîrbĭ, cari nu eraŭ datorĭ să-și iea la Constantinopol hirotonisirea. Granițile recunoscute Serbieĭ în Maiŭ 1833, după ce fuseseră fixate de o comisiune turco-rusă, din care făcea parte și Kotzebue, care a fost și consul la noĭ[1], o măriaŭ cu o treime. Urmâ noua aclamare a luĭ Miloș, care se făcea că voiește să abdice, de și Sultanul îl recunoscuse cneaz ereditar. Ca răspuns el dădu — e drept după o răscoală — Constituția din 1835. Părăsind drepturile sale asupra oamenilor și averilor, recunoscu controlul unuĭ Senat și judecătorĭ liberĭ. Dar pănă la sfîrșit rămase acelașĭ: întreg în cele bune și în cele rele, tiran indispensabil pentru un popor copil.

Nu e încă locul să se arăte împrejurările în care s'a sfîrșit stăpînirea, — maĭ tărziŭ, după o revenire neașteptată, — și viața omuluĭ căruia Serbia, — exploatată prin monopoluri de import și export, jignită și sîngerată prin persecuțiĭ —, îĭ datorià însăși existența sa.

Judecîndu-ĭ însă opera, în care este multă parte abusivă și grosolană, un element covîrșitor de barbarie primitivă, nu se poate să nu rămîie cineva prins de un adînc sentiment de respect. Față de Turcĭ, el a știut să găsească nota justă. Nimenĭ altul nu ar fi putut să se mențină decît unul care găsise această notă. Europenilor li place să definească lucrurile în

[1] Cunibert, *l. c.*, I, p. 307 și urm.

ele însele, Orientalilor însă li convin mai mult fără definiție, căci ei se razimă pe oameni, și nu pe rânguri, titluri și situații, pe legi încă mai puțin. Un altul decît Miloș ar fi cerut de sigur Sultanului să-i dea o mulțime de asigurări, ar fi întrebuințat negocieri diplomatice și stăruințe de ambasadori. Miloș n'a făcut nimic din toate acestea. El s'a improvisat în Serbia ca om de încredere al Sultanului, ca un fel de Pașă creștin al Sîrbilor. Mahmud știa bine că, atîta vreme cît Miloș, vechilul lui, stăpînește, va fi liniște în Serbia, că tributul va sosi la Constantinopol în ziua hotărîtă. Cunoscîndu-l ca administrator cinstit în numele Sultanului, Turcii l-au ținut și au respectat într'însul pe cel d'intăiu stăpînitor creștin în cuprinsul popoarelor balcanice, ceia ce a fost un lucru mare și pentru alte popoare de acolo, căci situația lui Miloș a însemnat ceva în tendințele acelor popoare către libertate [1]. Astfel rolul său n'a fost numai pentru Sîrbi al unui precursor, ci și pentru acei alții, mai culți, mai bogați, sprijiniți mai mult, pentru ei înșiși și pentru strămoșii lor mai ales, de Europa.

La dînșii venim acuma.

---

[1] V. frumoasele descrieri din Otto von Pirch, *Reise in Serbien im Spätherbst 1829*, Berlin 1830.

CAPITOLUL al XI-lea.

Originile comploturilor grecești pentru eliberare. Ideia Împărăției bizantine.

Înnainte de a cerceta Eteria, societatea care a pregătit răscoala Grecilor, înnainte de a vorbi de cele două cîmpuri ale răsculaților, unul în Principate și cellalt în Moreia, înnainte de a se arăta în liniile generale înfrîngerile și biruințile, începuturile de organisare, tulburările produse de anarhie în mijlocul conducătorilor, este necesar a ne orienta în lumea ideilor care puteau să înrîurească pe Greci, în curînd ridicați împotriva dominației turcești.

Și aici se pune întrebarea — care la Sîrbi nu s'a pus: pentru ce la Greci astfel de idei de libertate nu puteau exista și *înnainte?*

În răscoala lui Caragheorghe este o izbucnire spontanee de nemulțămire a țerănimii din Ținuturile sîrbești împotriva apăsării turcești: pe alocurea împotriva capriciilor jignitoare și crude ale stăpînilor, în alte părți împotriva unei dominații, care, prefăcîndu-se, fatal, în timpurile din urmă, trebuia să provoace aceste nemulțămiri. Dar scriitori, cari să influențeze prin scrierile lor asupra izbucnirii răscoalei, cari să conducă această răscoală în cele d'intăiu manifestări ale ei, cari să-i dea un program și să-i pregătească o

clasă conducătoare, menită să stea în fruntea Statuluĭ celuĭ noŭ ce era să se organiseze, n'am întîlnit la Sîrbĭ. Alcătuitoriĭ de fabule, de bucăți rimate, de scurte povestirĭ în prosă, pentru „proștĭ" în limba lor „proastă", n'aŭ influențat nicĭ asupra luĭ Caragheorghe, nicĭ asupra luĭ Miloș Obrenovicĭ maĭ pe urmă.

Cu totul altfel însă trebuiaŭ să se petreacă lucrurile la Grecĭ, cari represintaŭ — și de aceasta nu se îndoia nimenĭ —partea cea maĭ luminată dintre creștiniĭ supușĭ Impărăției turcești. Locuitorĭ în orașe și în porturĭ, în insule saŭ în regiunile îndreptate către Apus, orĭ chiar în contact direct, puternic și continuŭ, cu Apusul, Greciĭ aveaŭ maĭ mult prilej, într'un anume sens chiar decît noĭ, de a se împărtăși de cultura europeană a veaculuĭ al XVII-lea și XVIII-lea. Căcĭ, cu toată clasa conducătoare, necontenit atinsă de cultură latină, francesă, chiar și germană, poporul nostru de țeranĭ, cu orașe puține și depărtate, care nu eraŭ din punct de vedere național ale noastre, era maĭ isolat, și, pe lîngă aceasta, Romînĭĭ aveaŭ grija administrațieĭ proprĭĭ, a apărărĭĭ naționale împotriva dușmanilor ce amenințaŭ, și, astfel, li lipsia răgazul ocupațiilor comerciale, care îmbogățiaŭ maĭ răpede și cereaŭ pentru această îmbogățire zilnice relațiunĭ cu lumea italiană și cu alte popoare maritime din Apusul Europeĭ.

Despre cultura grecească se poate zice că nu a încetat niciodată cu totul. Dar știe oricine că această cultură grecească în timpurĭ maĭ nouă nu se ridica decît pănă la o înnălțime modestă, că ea a decăzut foarte răpede în formalism, în exerciții de stil, care înlocuiaŭ cultura adevărată cu sforțările retorice, aritmetica, cu învățătura pe de rost a regulelor eĭ, morala și însăși filosofia cu nomenclaturĭ secĭ și zădarnice. Dacă este vorba de o cultură în *acest sens*, atuncĭ neapărat că Greciĭ aŭ avut totdeauna o cultură. Dar

această cultură nu era o cultură spontanee, capabilă de desvoltare, ci una care nu se putea adapta la nevoile noi de viață, transformîndu-se potrivit cu aceste nevoi de viață ale poporului grecesc. Acest lucru nu înseamnă însă că o asemenea cultură e și inutilă, căci orice cultură, în orice împrejurări ar fi primită și oricît de mult s'ar căuta să se înlăture viața dintr'însa, totuși cuprinde în sine germeni de viață, cari se vor desvolta mai tărziu, în alte împrejurări,—complect saŭ ba, dar se va desvolta. Nu există cultură, oricît de încremenită ar fi ea în formele ei, fie chiar cultura chinesă, care să nu aibă într'însa elemente menite să transforme în bine sufletul omenesc.

Grecii luminați se plîngeaŭ de alminteri necontenit împotriva învățămîntului sterp și căutaŭ să-l corecteze și să-l înnalțe pe cît cu putință. Scrisorile luĭ Corai în franțuzește, saŭ acele admirabile scrisori grecești, tipărite în Franța la 1838 [1], daŭ la fiecare pagină, alături de lămuriri foarte prețioase cu privire la societatea și Revoluția francesă, și aceste plîngeri mișcătoare cu privire la decăderea poporului grecesc. Astfel, căzîndu-i în mîni acestuĭ învățat Grec așezat la Paris, care a pregătit cea d'intăiŭ ediție critică a luĭ Hipocrat și avea cele mai onorabile legături cu fruntașii culturii franceze din aceste vremi, o carte francesă, a unuĭ scriitor de origine olandesă, De Pauw, în care se vorbia cu cea mai mare lipsă de considerație despre poporul grecesc, spunîndu-se că a pierdut toate virtuțile de odinioară, că e incapabil de a se ridica la oarecare înălțime de ideal, că, prin urmare, toate speranțele de renaștere sînt pierdute, el e prins de o adîncă îndurerare, de o nespusă părere de răŭ că aĭ luĭ se bucură de o astfel de reputație. Însă și el recunoștea că, în cea mai mare parte, aceste aprecieri sînt drepte, că urmașii vechilor Greci, cari, cu atîta vreme înna-

[1] Ἀδαμαντίου Κοραὴ Ἐπιστολαί, Paris 1838.

inte de Francesĭ și Englesĭ, dăduseră lumiĭ o civilisație, pe care uniĭ o cred, cu dreptate, în multe privințe superioară celeĭ moderne, că acești urmași aĭ Grecilor vechĭ abia știŭ să scrie corect gramatical limba lor, că dincolo de această limbă rudimentară, a nouluĭ graiŭ grecesc, eĭ nu se maĭ pricep la nimic.

Și chiar Corai, cînd spune cu durere acestea, nu se gîndește la înnoirea sufletuluĭ, ci numaĭ la regulele gramaticale călcate! În această privință el a dat chiar normele privitoare la „dialectul“ cel noŭ, al aceleĭ „aplà“, care, după socotința luĭ, nu poate fi lăsată în halul în care era vorbită de popor și în care o culegea Ionianul Salomo pentru a scrie în ea imnurile sale aprinse către luptă și libertate, cel maĭ frumos product al literaturiĭ grecești revoluționare. Ba se gîndia chiar să scrie o mică gramatică normativă, cum a fost a luĭ Caragicĭ la Sîrbĭ și, la Romînĭ, vestitul îndreptariŭ gramatical al luĭ Eliad. Și, totuși, oricît de mare ar fi fost puterea tradițieĭ oarbe, rămînea pentru Grecĭ și pentru ucenicĭi lor o poartă deschisă prin care aveaŭ atîtea de văzut, dacă ar fi avut curagiul să iasă în pragul eĭ și să se uite drept înnainte [1].

Ceia ce ne interesează maĭ mult însă decît această nepricepere de a scoate din cunoașterea limbiĭ imensele foloase pentru suflet pe care ea le făcea cu putință, este lipsa de legătură între cultura grecească a veaculuĭ al XVIII-lea și începutuluĭ veaculuĭ al XIX-lea — cu școlile eĭ din Cidonia, din Smirna, din Chalke, din Curù-Cesmè, a luĭ Alexandru-Vodă Moruzi, cu privilegiĭ de la Selim al III-lea, din Chios — o adevărată Universitate cu 14 profesorĭ, care a dat pe Vardalah —, din Principate, din Epir chiar, de

[1] De semnalat dicționarele ce apar în același timp cu ale noastre și ale Sîrbilor: al luĭ Vlastò și Scarlat Ghica, al luĭ Antim Gazì, apoĭ, „Chivotul“ (Κιβωτὸς), început la 1817 supt patronagiul luĭ Alexandru-Vodă Moruzi și din care apărură colĭ pănă la litera Δ (Rizo Nerulos, *Neugriechische Litteratur*, pp 157-9).

unde vin Lambros, Philippide, din Tesalia, patria luĭ Ștefan Duncas[1], și între tendințele veaculuĭ. Lucrul cel mare care trebuia făcut pentru Grecĭ era, în adevăr, să se găsească această legătură între categoriile luĭ Aristotele, între cuvintele grele ale luĭ Hesiod orĭ Pindar, și între împrejurările în care națiа trebuia să trăiască în timpurile moderne. Dacă s'ar fi găsit spiritul care să facă de la început această legătură, el ar fi însemnat maĭ mult pentru desvoltarea poporuluĭ grecesc decît adunarea tuturor „logiotaților" laolaltă și decît o întreagă oaste de clefțĭ și palicarĭ, de cari era plin Olimpul ca și văile Macedonieĭ și Epiruluĭ.

Dar, pentru ca omul acesta să existe, se cerea să se întrunească într'o singură persoană maĭ multe însușirĭ. Se cerea ca el să fie foarte învățat și, în acelașĭ timp, ca sufletul luĭ să nu fie strivit de această învățătură. Și maĭ trebuia să părăsească regiunile răsăritene, unde se pare că un blăstăm apasă asupra sufletelor, prin tiranie și robie, lingușire, obrăznicie, abus, exces și umilință, pentru a merge să se așeze, o bucată de vreme cel puțin, ca Dosofteiŭ Obradovicĭ, la Leipzig, la Paris, la Londra, în regiunile apusene, în care totul se razimă pe ordine, pe lege și datorie socială.

De multe orĭ ar fi putut să se creadă că omul acesta s'a și căpătat. Nu ne gîndim la Corai, rămas totdeauna, cu toate avînturile lirice ale sufletuluĭ săŭ, un filolog, — nicĭ măcar un profesor. Cel d'intăiŭ în care Greciĭ și-aŭ pus speranțe marĭ a fost Rigas din Veleștin, care era Aromîn, trăind pe vremea aceia cînd Aromîniĭ negustorĭ eraŭ răspîndițĭ prin toate părțile Europeĭ, în colonĭĭ foarte importante, ce se întîlnesc și pănă la Londra, cuprinzînd întreg continentul într'o rețea vastă de comunicațiĭ comerciale

[1] Un plan de Universitate la Ambelakia (*ibid.*, p. 70).

răpezĭ, în cel maĭ înnalt grad folositoare negoțuluĭ apusean. Rigas, care a stat cîtva timp ca secretar la Bucureștĭ și a pornit din centrul grecesc al Vieneĭ pentru a face acea încercare revoluționară, care, prin lașa trădare a Austriecilor, îl dădu pe mîna ucigașilor Pașeĭ din Belgrad, a fost înnainte de toate un poet de energie, deosebit în felul acesta de ceĭlalțĭ cîntăreți grecĭ, în număr destul de mare, pe cari-ĭ domină zîmbitoarea figură anacreontică a luĭ Atanase Christopulo, din Castoria Macedonieĭ, dar oaspete al Principatelor, înnoitorul poesieĭ lirice grecești, ale căruĭ bucățĭ erotice sînt imitate și de poețiĭ romînĭ de pe la jumătatea veaculuĭ al XIX-lea, de la Văcărești pănă la Eliad tînăr.

Rigas, ale căruĭ poesiĭ, între care vestita „Marsiliesă grecească", apărură, după moarte, la Iașĭ, în 1814 (volumul fu însă distrus)[1], este cel d'intăiŭ care a dat poesieĭ grecești un caracter luptător, în vremea cînd la Moscova cînta filosofia amabilă a scepticismuluĭ un Fanariot, care a domnit aicĭ o bucată de vreme, și, înnaintea războiuluĭ de la 1788, a fugit în Rusia, unde și-a publicat poesiile, Alexandru Mavrocordat, zis Firarîs (Fugarul).

Dar sfîrșitul luĭ Rigas, care căuta legătura cu Sîrbiĭ, pe cari ca și ceĭlalțĭ cugetătorĭ grecĭ îĭ privia, de altfel, ca parte integrantă a „națiuniĭ eline", meniți a face și eĭ parte din Imperiul de Orient înnoit pentru Grecĭ, nu înseamnă și sfîrșitul agitațiilor grecești în vederea unuĭ viitor maĭ bun. Era și imposibil să se isprăvească așa de răpede.

Doar nu e vorba, ca la Sîrbĭ, de țeranĭ închișĭ într'un teritoriu definit, în margenile înguste ale căruia, expuse răsvrătirilor dușmane, se poate înnăbuși o răscoală, ci de un element răspîndit pe toată suprafața Europeĭ și pe o mare parte din coastele Asieĭ

[1] Rizo, *l. c.*, p. 50.

apusene, în contact cu ideile revoluționare ale Apusului, sprijinit pe o organisație religioasă perfectă și pe autonomia politică a Principatelor, încredințate conducerii lor. Înnăbușită într'un loc, mișcarea putea deci oricînd să apară în altul, foarte depărtat.

În această răspîndire era însă și o primejdie: totala diversitate a idealului, a concepției mijloacelor prin care se poate atinge. Ceĭ din Apus erau prea mult dispuși să iea drept realități frasele, nepotrivite oriunde, dar în Orientul supus Turcilor și mai puțin, ale agitatorilor „filosofiei“ veacului al XVIII-lea. Corai e însuflețit de cel mai curat patriotism, dacă patriotismul trebuie să cuprindă înnainte de toate iubirea solului natal, simțul de continuitate cu generațiile precedente din același neam, de la Elinii ceĭ vechĭ și pănă la psaltul de la Smirna, căruia-ĭ scrie și pe care ar vrea să-l vadă ca pe un emul al luĭ Pindar și Omer, tendința de apărare a proprieĭ națiunĭ împotriva atacurilor drepte saŭ nedrepte ale străinilor; dar, dacă patriotism însemnează și o orientare și o acumulare de energie, în vederea realisăriĭ cît se poate mai apropiate a unuĭ scop bine definit, acest fel de patriotism îĭ lipsește. Și nu e numaĭ migăleala filologuluĭ, satisfăcut mai mult decît de orice că a îndreptat un pasagiu din autorul săŭ, ci încă ceva : respectul superstițios pentru Revoluție, admirația imobilisantă pentru isprăvile eĭ.

Dar, dacă se poate zice așa despre Corai, oare n'aŭ fost, printre Grecii din Apusul Europeĭ, și alții, mai puțin învățați și cu mai puțină reputație decît dînsul, dar cari, amestecați în vîltoarea revoluționară, vor fi cules îndreptări mai practice pentru națiunea lor ? Din nenorocire trebuie să spunem: nu. Avem scrisorĭ și de la eĭ, de la un Constantin Stamati, consul al Franciei la Altona, care căutase a fi mai înnainte consul la București, dar nu reușise, căcĭ Turcilor nu li plăcea să aibă ca represintanți aĭ Puterilor străine pe teri-

toriul lor raiale,—de la un Panaioti Kodrikas, corespondentul luĭ Stamati [1], cari ni-a lăsat și el o sumă de scrisorĭ destul de ordinare. Asămănarea de vederĭ la toțĭ acești „cetățenĭ“ de origine grecească e perfectă. Sînt numaĭ niște visionarĭ cari se bucură că oamenĭĭ aŭ devenit egalĭ, liberĭ și frațĭ în urma elocvenței luĭ Mirabeau și cuțituluĭ ghilotineĭ luĭ Robespierre. Eĭ nu vor fi folositorĭ — nicĭ Corai — cu nimic în ceasurile de crisă care cereaŭ imperios oamenĭ realĭ, de acțiune.

Și, dacă la oamenĭĭ învățațĭ aĭ Grecilor nu găsim îndemnul sigur la fapte folositoare, îl vom găsi poate, acest îndemn, la oamenĭĭ politicĭ? În lumea politică grecească nu se crease oare de la o bucată de vreme un ideal de libertate, care, stăpînind de la o vreme mintea oamenilor politicĭ aĭ elenismuluĭ, să fi influențat și asupra răscoaleĭ de la 1821? *Acest ideal exista*, și el influențează asupra răscoaleĭ Grecilor în așa mod, că fără dînsul răscoala s'ar fi pierdut, în Moreia, într'o agitație țerănească, o „jacquerie“ creștină, răpede pacificată în sînge, și, în Principate, într'o aventură personală, răpede căzută și ea prin indiferența noastră, care era o datorie națională.

Să urmărim originea și desvoltarea acestuĭ ideal, care, corespunzător saŭ ba cu condițiile reale, a dat poporuluĭ grecesc atîta avînt, o așa de oarbă încredere în puterile sale ca și în viitorul ce-l așteaptă.

Această ideie de recuperare, de înnoire, se ivește în mintea conducătorilor poporuluĭ grecesc începînd chiar cu veacul al XVII-lea.

La începutul acestuĭ veac, Bizanțul creștin, Constantinopolea grecească, a fost martora uneĭ lupte cu un

---

[1] *Lettres de Constantin Stamaty à Panagiotis Kodrikas sur la Révolution française (janvier 1793)*, publiées pour la première fois... par Émile Legrand, Paris —Kodrikas a prelucrat o Fisică (Rizo, *l. c*, p 152). In sfîrșit a scris o „Introducere la studiul limbiĭ grecești“ (Paris 1808).

caracter tragic, foarte impresionant. Patriarh ecumenic era un om cu totul neobișnuit, care a fost și pe la noi prin țară, unde a ținut predici la Tîrgoviște, înnaintea Domnului și Curții muntene, pe vremea lui Radu Mihnea, și care a stat un timp la Alexandria ca Patriarh, pănă ce i s'a dat, pe dreptate, cea mai înnaltă situație în Biserica Răsăritului.

Chiril Lukaris a fost în adevăr una din figurile mari ale istoriei universale. Înnainte de toate luptător împotriva Iesuiților francesi, pentru care el s'a răzimat pe protestanți, și mai ales pe calvinii din Țerile-de-Jos, pe ambasadorul Olandei, în stare a-l servi la Constantinopol, el e învins, destituit odată, de două ori și, la urma urmelor, omorît. Dar, de și învins, totuși el este învingătorul, fiindcă, dacă el a căzut de mîna calăilor (1637), propaganda catolică în centrul ortodoxismului murise înnainte de moartea lui. Și anume murise, nu prin revolta ortodoxismului, prea slab ca să-i poată sta împotrivă, ci prin *revolta sentimentului național grecesc*, pe care-l prevestiau puțin înnainte apelurile desperate ale unui Mateiu al Mirelor către desrobirea prin Ruși [1]. Cuvinte adînc înduioșătoare sînt acelea prin care Chiril se ridică împotriva Apusului, afirmînd punctul de vedere național elin, zicînd că această Biserică ortodoxă este moștenirea neamului, este sufletul său întreg [2]. De acum înnainte nimeni nu va mai putea să împiedece desvoltarea acestui spirit. În a doua jumătate a veaculuĭ al XVII-lea, cînd cultura grecească e închisă mai mult în Principate, unde, oricît ar fi și s'ar simți Cantacuzini principalii ei sprijinitori, substratul național lipsește, nu s'au găsit oameni vrednici de a-l represinta și de a-l înnălța, dar în veacul al XVIII-lea acest spirit nou, această conștiință proaspătă a națiunii grecești se întîlnește adese ori.

[1] V. mai sus, pp. 62-3
[2] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, pp. 23-4.

Ceva părea în stare s'o împiedece: anume prezența pe Scaunele domnești din București și Iași a Domnilor greci, ceia ce fără îndoială era și un ajutor, dar și o mare încurcătură pentru conștiința grecească, tot mai mult îndreptată către o luptă de eliberare. Odată ce la București și Iași, supt suzeranitatea, cu înțeles aproape de suveranitate, a Sultanului, își găsesc rostul dascălii greci, negustorii greci, boierii greci, și odată ce Domnii greci saŭ grecisați stăpînesc amîndouă Principatele, mai putea să se gîndească vre-un fruntaș al națiunii la o desfacere de Turci? Dacă stăpînirea turcească aducea celor mai învățați, celor mai nobili și mai ambițioși foloase așa de mari, de ce s'ar fi urmărit atunci, — din acest punct de vedere al egoismului fiecării familii și al întregii clase —, ieșirea de supt stăpînirea turcească? Oare această înlăturare a Domniei turcești ar fi oferit aceleași avantagii pe care le oferiaŭ condițiunile de desvoltare a ambiției grecești, a muncii productive grecești, a istețimii comerciale grecești supt ocrotirea Sultanului, pe care tot poporul de jos — aici, ca și la Sîrbi și la Slavii balcanici în genere — îl privia ca pe un Împărat legitim?

Aceasta era marea întrebare pe care și-o punea, neapărat, poporul grecesc, și mulți răspundeaŭ la dînsa că este mai bine să rămînă supt Turc, bun luptător, bun hamal și caicgiŭ, convenabil muncitor de pămînt în Tracia, dar lipsit de darurile superioare ale inteligenței, care, orîce s'ar face, tot ea domină la sfîrșit. Așa încît, Turcul nefiind chemat pentru negocieții diplomatice, pentru o înaltă operă de cultură și avînd, într'o slăbiciune crescîndă, tot mai multă nevoie de astfel de lucruri, el va trebui să recurgă la Grec, care, astfel, va rămînea totdeauna nedespărțit de un stăpîn supus, fără să vrea, fără să știe, puterilor acestuia. Acest mod de a vedea lucrurile nu a încetat, de fapt, nici pănă în ziua de astăzi, căci și

acuma sînt atîția Grecĭ, cari, în Constantinopol, plîng scăderea Impărățieĭ turcești, care va aduce luptă, nu cu obtusul, dar cinstitul creier al Turculuĭ, ci cu ascuțitul spirit al conaționalilor săĭ de la Atena. Cînd clerul în Bulgaria, Serbia și Albania era grecesc, fanariot, — la 1767, prin stăruințile Patriarhuluĭ ecumenic Samuil, ajutat de Iacovachi Rizu, socrul luĭ Grigore-Vodă Ghica [1], se desființează Patriarhiile slave cele din urmă, de la Ipec și Ohrida, și biruitoriĭ așează pe ruinele lor școala grecească, — cînd tot ce s'a ridicat maĭ sus, în cultură, bogăție și viață politică, la noĭ era grecesc, înțelegem bine că se putea impune unuĭ om ca Alexandru Ipsilanti, care a fost de atîtea orĭ Domn la Dunăre, ideia că ar fi bine ca legătura dintre Turcĭ și Grecĭ să se prefacă într'un pact etern.

Nimenĭ nu a fost maĭ doritor decît acest om cuminte, menit să piară de sabie turcească pentru păcatul de trădare al fiuluĭ săŭ Constantin, al acesteĭ uniunĭ fără termin între interesele Turcilor și ale Grecilor. Făcîndu-se această uniune, toțĭ ceĭlalțĭ, Albanesĭ, Bulgarĭ, Sîrbĭ, ar fi trebuit să stea plecațĭ la picioarele celor doĭ stăpînĭ. Iedera grecească trebuia să se înfășure tot maĭ mult șerpuitoare în jurul aspruluĭ, dar solidului trunchiŭ turcesc, înnăbușind orĭce germene de viață care s'ar încerca să se desvolte în umbra copaculuĭ uriaș.

Alexandru Ipsilanti a făcut asupra luĭ însușĭ experiența zădărnicieĭ acesteĭ ideĭ, pe care cu atîta încredere o apărase. Atuncĭ, între Greciĭ maĭ tinerĭ a răsărit o altă conștiință, conștiința nevoiĭ *uneĭ alianțe cu Rusia*. Să nu se creadă că Greciĭ din serviciul Țaruluĭ, de la 1770 înnainte, un Barozzi și Rodofinichin, un Chirico, un Pini, un Pisanis, un Catacați, un Capo-

[1] Rizo, *l. c.*, p. 40.

distria, un general Papadopulos, i-au fost așa de credincioși servitori. Acești Greci au profitat, de fapt, de tot ce li punea la dispoziție puterea moscovită pentru a-și urmări scopurile lor.

Dacă Rușii aveau nevoie de specialiști în lucrurile orientale, ca unii ce întrebuințau și Georgieni ca Lașcarev, prin 1780, — și să ni amintim cei doi generali armeni întrebuințați la 1877 în campania rusească din Asia, — dacă erau bucuroși de existența acestei concurențe dibace făcută Finlandesilor și Rușilor, cari li împănaseră diplomația, Greciī aveau, din partea lor, un punct de vedere tot așa de interesat. De alminteri, ei păreau că sînt pe cale a-și apropria tot comerțul acelei Rusii meridionale pe care Împărăteasa Ecaterina o împodobise cu nume eline. La Taganrog ei jucau un rol, Odesa, unde se represinta „Demostene" al lui Nicolae Piccolo, a putut fi numită „o colonie grecească" [1], și una din cele mai vioaie: dovadă partea ce a luat la pregătirea revoltei și grandioasele manifestații de la înmormîntarea Patriarhului constantinopolitan Grigorie, omorît de Turci și dus de valuri acolo.

Pe încetul se formase în Rusia idealul restabilirii Imperiului bizantin, și de aceia nepotul Ecaterinei fusese botezat cu numele Marelui Constantin; se știe — s'a spus de atîtea ori! — că, în cursul călătoriei triumfale la Cherson, arcurile de triumf ridicate din ordinul lui Potemchin purtau: „acesta este drumul care duce la Bizanț!". După moartea ei, moștenitorul tronului, Pavel, a părăsit cu totul aceste planuri, care sînt analisate în paginile, atît de frumoase și pline de viață, ale lui Ségur [2].

Iar, dacă Alexandru le-a reluat, el a făcut-o aceasta, nu din amintiri arhaice, din tendințe romantice, ci *din noile nevoi ale echilibrului european,* așa de genial bruscat de Napoleon I-iu.

[1] *Ibid.*, pp. 98-9, 139.
[2] *Mémoires*, III.

Decĭ Rusia maĭ nouă nu a îndeplinit planurile Ecaterineĭ a II-a. Dar un plan politic chiar neîndeplinit rămîne în suflete. Altul îl culege la spatele celuĭ care l-a părăsit. Și atuncĭ Grecii, cari speraseră, ca Daniil Philippide, a face din Potemchin regele lor[1], *aŭ adoptat planul Ecaterineĭ în răscoala lor din 1821.* Astfel în această răscoală Grecii nu aveaŭ scopul de a pregăti crearea uneĭ *micĭ patriĭ elenice*, strînsă în margenile teritoriuluĭ locuit de Grecĭ, ci Eteria și mișcarea de la 1821, produsă de dînsa, aŭ avut un alt scop: acela de *a întemeia din noŭ, cu Capitala în Constantinopol, Imperiul Bizantin.* De aicĭ și vulturul bizantin în pecetea conducătorilor Eterieĭ, de aicĭ frasele largĭ, cu înțelesul nelămurit și mare.

De la Capul Matapan pănă la Carpațĭ era să se întindă, peste toate celelalte națiĭ creștine, Βασιλεία cea nouă. Și, dacă Alexandru Ipsilanti a început răscoala în părțile noastre, el avea motivul său: după dînsul Moldova și Țara-Românească eraŭ, nu numaĭ moștenirea sa de Fanariot, nu numaĭ focare de cultură elenică, nu numaĭ sălașul rudelor sale și centrul agitațiilor consulare ruseștĭ în Orient, ci maĭ ales eraŭ de drept provinciĭ ale Imperiuluĭ bizantin înviat pentru el. Asigurările pe care le dădea el, la 23 Februar, „norodului țăriĭ Moldavieĭ", arătînd că „Grechia aŭ înnălțat de astăzĭ flamburile scăpăriĭ de supt jugul tiranieĭ, avînd slobozeniia sa" și că el se duce „acolò unde mă chiamă trîmbițile norodului Patrieĭ mele", lăsînd Moldova cu „oblăduirea și ocîrmuirea tot aceasta carea să află", nu trebuie să ne înșele[2]: era un act de oportunitate și de cruțare către Mihaĭ-Vodă Suțu, pomenit în proclamație, care se credea să rămîie în Scaunul țeriĭ.

Numaĭ cît — așa cum se întîmplă cu toate cons-

[1] Rizo, *l c*, p. 61. I se dedică, de el și de Grigore Costandà, o Geografie a Greciei. Rizo Nerulos, care o spune, i-a fost elev (*ibid.*, p. 62).

[2] Facsimile în Iorga, *Studiĭ și documente*, VII, la pp. 85-6.

trucțiile care nu se razimă pe realități naționale —, acest vis mare a căzut și el, după cele d'intăiŭ încercărĭ chiar, și a căzut cu desăvîrșire, pentru totdeauna, silindu-se, pe încetul, ceĭ maĭ devotațĭ apărătorĭ aĭ luĭ să consimtă la restrîngerea patrieĭ elenice în margenile teritoruluĭ locuit de Grecĭ.

CAPITOLUL al XII-lea.

Eteria, legăturile cu Guvernul rusesc; personalitatea și acțiunea luĭ Alexandru Ipsilanti.

Venim astfel la alcătuirea celeĭ d'intăiŭ organisațiĭ grecești în vederea uneĭ revolte pentru eliberarea Grecilor de supt jugul turcesc și întemeierea uneĭ Elade libere, la vestita *Eterie.*

Această societate nu s'a întemeiat în Grecia propriu zisă, în teritoriul de atuncĭ al „Greciеĭ", care nu corespunde cu teritoriul de dăunăzĭ, cu mult maĭ mic, așa cum l-a croit, cu scumpătate, diplomația europeană de la 1830. Provinciile locuite de Grecĭ nu uneltiaŭ astfel de planurĭ, marĭ, frumoase și grele. Și nu din causa cine știe cărĭĭ supravegherĭ de aproape din partea Turcilor, a unor temerĭ grozave de pedeapsă saŭ de răsbunare împotriva poporațieĭ. În această privință încă de la început cuceritoriĭ aŭ fost cu desăvîrșire largĭ; chiar atuncĭ cînd eraŭ motive de bănuială împotriva supușilor, eĭ tot n'aŭ bănuit. Moreia, cu tot numele eĭ slav, — căcĭ el vine neapărat de la Primorie, „țerm de Mare" —, cuprindea aproape numaĭ Grecĭ: 400.000, față de 15.000 de Turcĭ și 4.000 de Evreĭ[1]; puteaŭ fi supraveghiațĭ ceĭ d'intăiŭ de ceĭ din urmă?

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* V, p. 249.

În Fanar, dacă loviturile cădeaŭ din cînd în cînd, ele nu urmăriaŭ decît ambiții și trădări individuale. Insulele Arhipelaguluĭ se bucuraŭ de o autonomie aproape deplină, și, de la războiul din 1740, de la căderea Veneției, de la necesitățile de aprovisionare pe furiș a războaielor napoleoniene, corăbiile „nesioților“ ajungeaŭ pănă la coastele Franciei și Spaniei. Hydra albanesă, așezată pe stînca goală, Spetza, Psara întrecură astfel în bogăție, cultură și conștiință regiunile cele mai bogate ale continentuluĭ. Și, de altfel, Turciĭ eraŭ atît de siguri că nicĭo mișcare din partea raialeĭ n'ar fi în stare a periclita viitorul Împărăției lor, încît nu vom găsi la dînșiĭ ceva asămănător cu politica acelor State din Europa care se tem de „naționalități“ și le prigonesc de aceia. În margenile vechilor lor privilegiĭ, ale organisăriĭ lor primordiale, Greciĭ puteaŭ face orĭce. Am văzut ce largă desvoltare luaseră școlile, și intemeietoriĭ lor fură în cea mai mare parte Fanarioți, din nemijlocita apropiere a Porții: Dimitrie Moruzi era inspector general al celeĭ de la Curù-Cesmè [1]. Tipografiĭ nu aveaŭ în Împărăția turcească, dar nimenĭ nu i-ar fi oprit să le întemeieze: stăpînii eraŭ în contra tipografiilor numaĭ în ceia ce privește răspîndirea Coranuluĭ, care nu trebuia să iasă decît de supt condeiul pios al unuĭ caligraf, și în nicĭun chip de supt presa profană și trivială a uneĭ mașinĭ de tipar [2].

Dar cea mai mare parte din Greciĭ cari locuiaŭ în Împărăția turcească saŭ se folosiaŭ de pe urma acesteĭ Împărății, ca Domnĭ, ca ierarhĭ, ca boieriĭ, ca negustoriĭ și răspînditoriĭ de cultură grecească, n'aveaŭ ideie măcar că o altă viață ar putea să înceapă pentru națiunea lor, decît doar una de dreptate, de cruțare și de milă supt ocrotirea mai binevoitoare a Sultanuluĭ.

---

[1] Rizo, *l. c.*, pp. 53-4. Legăturile luĭ cu profesorul Veniamin, p 65.
[2] S'a întemeiat însă și o tipografie turcească. În a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea, aventurieriĭ din Apus i-aŭ dat ființă.

Nicĭ în ţerile noastre nu întîlnim, la început, societăţĭ de acestea pentru eliberarea Grecilor de supt jugul turcesc, de şi numărul lor la Dunăre era aşa de mare. Domniĭ noştri se uitaŭ de aproape, avînd un teritoriu maĭ restrîns la îndemînă şi fiind lipsiţĭ de indiferenţa, une orĭ stupidă, alte orĭ măreaţă, a Turculuĭ faţă de uneltirile care se ţese în jurul luĭ. Ca politicianĭ orientalĭ de vocaţie şi meserie, miniştriĭ lor nu îngăduiaŭ asociaţiĭ de felul acesta, închizînd, pe vremea Revoluţieĭ francese, molipsitoare, şi cafenelele, unde se poate vorbi prea mult.

Dacă totuşĭ pătrundeaŭ foile apusene, francese, germane, chiar cele greceştĭ din Viena, ca *Telegraful* şi Λόγιος Ἑρμῆς — după „le Mercure Savant“ [1] —, aceasta se datoreşte numaĭ folosuluĭ material ce trăgeaŭ consulatele austriace, *Agenţiile,* de la poştă şi abonamente.

Pe astfel de căĭ, influenţele apusene veniaŭ şi pe la noĭ, unde din cînd în cînd se cîntaŭ, maĭ pe ascuns, cîntece revoluţionare — din *Vive le son du canon* al „Carmagnoleĭ“ s'a făcut „filfison“, secătură — şi se şoptiaŭ informaţiĭ cu privire la anumite lucrurĭ din Franţa saŭ din provinciile năvălite de Francesĭ, pe care pe urmă cîte un Dionisie Eclesiarhul le potrivia cum am văzut [2].

Dar, dacă prin aceste părţĭ nu puteaŭ să se înjghebe noile societăţĭ de eliberare, ele puteaŭ şi trebuiaŭ să se înjghebe 'n Apus, unde, de la căderea regimuluĭ napoleonian, prin „carbonarĭ“ şi „ventele“ lor, se pregătia, în Franţa şi Italia, o nouă revoluţie împotriva dinastiilor vechiuluĭ regim, restaurate. Pe de altă parte, existaŭ acolo grupe de iubitorĭ aĭ poporuluĭ elenic,

[1] În general Greciĭ eraŭ ocrotiţĭ în monarhia vecină. La Viena Zambelios publică traducerea luĭ *Timoleon* al luĭ Alfieri (Rizo, *l. c.,* p. 139); la Braşov Comita şi Neofit Duca începeaŭ redactarea Enciclopedieĭ greceştĭ în 12 volume *(ibid.,* p. 153). V. şi *ibid.,* pp. 93, 155.

[2] Maĭ sus.

care nu vedeaŭ în Grecii de azĭ decît coborîtorii exclusivĭ și autenticĭ aĭ Elinilor de odinioară și-ĭ încunjuraŭ de iubirea lor pentru antichitate, resultat al educației iesuitice, avînd ca basă cultura clasică. Toate acestea contribuiaŭ ca să creeze o atmosferă foarte favorabilă Grecilor celor noĭ. Și faptul că acești Grecĭ eraŭ represintați în Apus prin personalități eminente, Corai, Constantin Stamati, cari aveaŭ cunoștința limbiĭ grecești clasice și eraŭ foarte versați în filologia clasică, în literatura și filosofia elină, adăugia mult la popularitatea națiuniĭ. Astfel în Apus, adecă în Franța, unde răsunaŭ încă versurile luĭ André Chénier, născut la Constantinopol, dintr'o mamă Levantină, aparținînd familieĭ Lomaca [1], în Elveția, care dădu pe mareie sprijinitor cu banĭ al mișcăriĭ, bancherul Eyraud, și în Germania, unde Winckelmann întemeiase religiunea artistică a anticității, apoĭ în Anglia luĭ lord Byron, luĭ Church, luĭ Trelawnay, iubirea pentru Elinĭ era foarte puternică. Chiar Guvernele europene, din ce în ce maĭ mult supt influența uneĭ tumultuoase opiniĭ pubiice, eraŭ dispuse să susțină pe urmașiĭ luĭ Miltiade și Temistocle, luĭ Sofocle și Platon. In Franța, care dădu pe consulul din Atena Fauriel, autorul celeĭ d'intăiŭ culegere de cîntece populare ale cleftilor — despreţuite așa de mult de cărturariĭ elinĭ —, poate maĭ mult decît aiurea se întîlnește o astfel de atmosferă prielnică Grecilor și uneĭ eventuale mișcăriĭ grecești.

Astfel, în străinătate, oamenĭ cari trăiaŭ în atmosfera de simpatie a Apusuluĭ, cunoscătorĭ aĭ unor anumite personalităţĭ însemnate, aĭ luĭ Napoleon chiar, uniţĭ cu „filelenĭ“ ca Choiseul-Gouffier, fost ambasador la Constantinopol și autor al uneĭ vestite călătoriĭ în Orient, în care, fără multă diplomație, se profetisa apropiata cădere a Turcilor, alcătuiesc, la

[1] V. ultimele paginĭ din Gaston Deschamps, *Constantinople*, Paris 1913.

Paris, o societate de prietenĭ aĭ națiunii. Aceasta Eterie nu trebuia să cuprindă numaĭ pe Grecĭ, ci căuta înnainte de toate să atragă pe Occidentalĭ în folosul Grecilor, caracterul rămîind nelămurit.

Era decĭ un punct cîștigat biruirea, prin astfel de asociațiĭ mixte, a vechiĭ repugnanțe grecești față de Apusenĭ, eretică, iar, de la un timp, și „ateĭ", partisanĭ aĭ filosofieĭ secoluluĭ al XVIII-lea, care reducea pe Dumnezeŭ la cea maĭ simplă formulă matematică, ceia ce li se părea Grecilor o mare impietate: ceĭ doĭ Stefanopoli, Mainoțĭ din Corsica, trimeșĭ în 1797-8 de Napoleon la aĭ lor de acasă, speriară pe oameniĭ ce ieșiaŭ din biserica de sat cu doctrina lor despre divinitate [1].

O astfel de societate mixtă încercaseră, de alminterea, a întemeia și anumiți consulĭ apusenĭ, așezați în orașele grecești, cu amintirĭ clasice eline. Astfel a fost pomenitul consul frances din Atena, Fauriel, căruia i se datorește și o societate cu caracter archeologic și literar, în care era totuși și tendința politică, de unde, în orice cas, n'ar fi putut ieși însă și o revoluție.

Astfel se pregătia renașterea politică a Greciei, cu concursul tuturora, și, cînd se gîndește cineva în ce împrejurărĭ de sărăcie, de întunerec și nepopularitate, de isolare absolută se luptaŭ țeraniĭ sîrbĭ ca să-și capete drepturile lor, e și maĭ aplecat a privi cu simpatie sforțările acestora.

Conducătoriĭ societățiĭ din Paris păreaŭ nerăbdătorĭ, și era natural să fie într'o vreme cînd Apusul însuși era străbătut de fiorii uneĭ vremĭ cu totul neobișnuite. Se dusese a doua oară, pentru totdeauna, Napoleon, și „restaurațiile" apăsaŭ greŭ asupra uneĭ lumĭ deprinse atîta timp cu libertate și glorie. Din societatea culturală filo-elină se desfăcură decĭ iute elementele

[1] *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce*, I, II, Paris, an. VIII.

îndrăznețe. Ele căutaŭ un focar de agitație, care, supt regimul Sfinteĭ Alianțe, nu se putea găsi în Vest.

Se alese Rusia, al cării Țar era sprijinul de căpetenie al acesteĭ Alianțe, dar în care sentimentul public era cu totul de partea Grecilor, în care, maĭ ales, însemnate centre, ca Odesa și orașele basarabene, li aparțineaŭ în largă măsură, și în care, în sfîrșit, și o parte din oficialitate era pentru eĭ saŭ din sînul lor. Fără a ne maĭ opri asupra amintirilor ultimuluĭ războiŭ, în care maiorul Pangal organisase la Bucureștĭ — cum am văzut — „legiunea elino-macedonică", și corăbiĭ ruseștĭ apăruseră înnaintea celor treĭ insule bogate ale Arhipelaguluĭ[1].

Din Paris, unde societățile de carbonarĭ, în obscurele adunărĭ din pivnițile și odăile lor răzlețe, pregătiaŭ lupta pentru libertate, porniră decĭ emisarĭ grecĭ, cari, ca negustorul Atanase Țacalov, se opriră la Odesa, și începură propaganda în mijlocul conaționalilor bogați și întreprinzătorĭ. Eĭ se alcătuiră în societatea, misterioasă, a *prietenilor* (Ἑταιρία τῶν φιλικῶν), cu grade de inițiare francmasonice, cu consulĭ, eforĭ și o Ἀρχή, un șef necunoscut. De la Odesa apoĭ alțĭ emisarĭ s'aŭ strecurat în țerile noastre și la Constantinopol, creînd astfel două marĭ focare de agitație. Și la Constantinopol găsiră o imensă mulțime de Grecĭ, cari trecuseră, cea maĭ mare parte dintr'înșiĭ, prin școlile înnalte de la Smirna, Chios. etc.; Fanarul însuși avea, de un veac și jumătate, instituțiĭ superioare, și în apropiata insulă Chalke înfloria un gimnasiu reputat pretutindenĭ. Ceĭ cari trecuseră prin aceste școlĭ nu aveaŭ nimic maĭ presus în gîndul lor decît să elibereze, după dorința chiar a luĭ Dumitrachi Moruzi, marele patron al școlilor, cît maĭ răpede de supt Turcĭ întreaga națiune, întemeind o Eladă tot așa de mîndră ca și Elada veche, tot așa de strălucită în ceia ce privește cultura, și tot așa de

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V pp 240-2. Păcat că n'avem corespondențe grecești din Rusia!

largă în ceia ce privește hotarele ca și Imperiul bizantin.

Împotriva revoluției erau însă aceĭ cari trăiaŭ imediat și permanent din favoarea și situația pe care li-o dădea Împărăția turcească, ca și plebea, incapabilă de orĭce ideal, după lunga demoralisare a dominației străine. Dar și aceste elemente puteaŭ fi molipsite într'o anumită atmosferă, și Fanarioții, aceia cari trăiseră numaĭ pentru intrigă și căpătuială, ceĭ maĭ destrăbălați și maĭ ticăloșĭ dintre oamenĭ supt raportul ambiției, părăsiră totul pentru a servi causa națională: doar între eĭ eraŭ oamenĭ cari traduseseră *Phedra* luĭ Racine (Dumitrachi Moruzi), *Esprit des Lois* al luĭ Montesquieu (Iacovachi Arghiropol)... În tineretul fanariot, maĭ ales, se găsiră o mulțime cari eraŭ gata să înceapă o mișcare, chiar supt cuțitul Turculuĭ. Consiliul ținut în Mart 1821 de Patriarh cu colegul săŭ din Ierusalim și paĭsprezece arhiepiscopĭ cuprindea pe Constantin Moruzi, pe Ștefanachi Mavrogheni și pe Scarlat Callimachi, — Fanarioțĭ autenticĭ [1]. Cele d'intăiŭ jertfe aŭ fost Scanavì, Mihail Manu, Logoteti, Rizu, Fotinò, Mihail Hangerlì [2]. Lista fugarilor plecați, din Constantinopol către Odesa, după izbucnirea revoluției și primele măsurĭ de represiune, conține pe represintanții celor maĭ bune familiĭ fanariote, din neamurĭ care dăduseră Domnĭ țerilor noastre (Nicolae Suțu, Hangerlì, Carageà). Pe lîngă aceasta, Constantinopolea era marele centru comercial, și se adunaŭ în cuprinsul eĭ represintanțiĭ grecismuluĭ din întreaga Peninsulă Balcanică.

De acolo porniaŭ decĭ oamenĭ cari știaŭ „taina cea mare". Eĭ maĭ eraŭ în stare a vorbi asupra lucrurilor care se pregătiaŭ în Rusia, împotriva Turcilor, pentru liberarea poporuluĭ grecesc. Așa fiind lucrurile, Ἀρχή putea fi, pentru acești înșelați și bucuroșĭ de înșelare,

[1] Rizo, *l. c.*, pp. 84-5.
[2] *Acte și fragmente*, II, p. 573, n-l 1; p. 574.

Țarul Alexandru I-iŭ, saŭ cel puțin ministrul săŭ grec, cancelariul săŭ atotputernic: contele Ioan Capodistria, născut la Corfù, dintr'un tată grec, șef al partiduluĭ aristocratic din insulă, și dintr'o mamă de origine albanesă, Diamantina Gonemi, crescut la Padova, mutat în Rusia la 1807 și ajuns acolo „consilier privat și secretar de Stat", acoperit în sfîrșit de decorațiile tuturor Statelor Europeĭ[1]: către el se ridicaŭ speranțele întregului neam grecesc.

Prin acești agenți de propagandă toate porturile grecești aŭ fost prinse, pe încetul, de afiliațiile Eterieĭ. Dar maĭ folositoare pentru această mișcare era pătrunderea eĭ în treĭ alte regiunĭ.

Întăiŭ în Moreia, care avea o autonomie locală, în frunte cu *hogeabașĭ* indigenĭ, creștinĭ, grecĭ de nație, cari se purtaŭ destul de bine cu birniciĭ, mijlocind între Turcĭ și Grecĭ, interpunîndu-se între stăpînĭ și supușĭ, culegînd impositele de la ceĭ din urmă pentru a le da celor d'intăiŭ, îmbogățindu-se astfel, alcătuind decĭ o aristocrație rurală și orășenească foarte importantă și foarte influentă, care avea tot interesul ca regimul turcesc să rămînă neschimbat. Dar aŭ fost cîștigațĭ și eĭ pentru mișcare, pe lîngă alte elemente, maĭ puțin interesate, din orașe, unde locuitoriĭ, micĭ negustorĭ, modeștĭ meseriașĭ, eraŭ accesibilĭ, printr'un început de viață politică locală, la această încercare de momire.

Dar ceia ce a contribuit să dea aicĭ un contingent și maĭ însemnat revoluțieĭ a fost faptul, analisat și maĭ sus, al stăpîniriĭ celor Șepte Insule Ionice, *Heptanesos,* eptarchia resultată din războaiele Revoluțieĭ francese. După regimul maĭ liber al luĭ James Campbell, noul guvernator, Thomas Maitland (de la 1816), stabilește

[1] *Mémoires biographiques-historiques sur Capodistrias* par André Papadopoulo-Vrétos, Paris 1837, p. 1 și urm. — După el era vorba și de Vodă-Carageà, fugar în Italia de Constantin Moruzi, de Alexandru Mavrocordat (pp. 58-9).

un „Sfat primar", presidat de baronul Emanuil Theotokis, și o Constituantă de 40 de membri, din cari 29 aleși; o Constituție fu decretată încă din 1817, și adunările adause guvernatoruluĭ se prefăcură acum într'o Legislativă cu 29 de membri aleși și 11 numiți și un Senat de 6, luat din Legislativă; se adăugia un Tribunal Suprem [1]. Regimul întemeiat aicĭ, care nu fu lipsit de principiĭ liberale și de umanitate, ba chiar de un oarecare respect pentru elenism, era foarte molipsicios pentru Greciĭ din alte părți. Italienismul, cu toată redactarea în limba italiană a foiĭ oficiale, se afla în răpede decădere.

Și, dacă luptele dintre aristocrație și democrația „Carmaniolilor", care se luptaŭ și acum între dînsele, ca pe vremea Francesilor și Rușilor, produceaŭ continue desbinărĭ, totuși înnaintea lor sta un ideal comun, care-ĭ lega pe toți împreună: forma vieții elenice de odinioară. Să amintim numaĭ, pentru a se vedea că aceste insule joacă față de Moreia rolul cultural pe care l-a jucat Ardealul față pe Principatele românești, marele număr de fruntași pe cari-ĭ dăduse această regiune influențată continuŭ, prin Italia, de spiritul occidental, civilisațieĭ grecești: Spiridon Papadopulo, istoricul războiuluĭ ruso-turc din 1768 (Veneția 1770), Zambelios, din Santa-Maura, care traduce din Alfieri; mariĭ predicatorĭ, ca Eugeniu Bulgaris, din Corfŭ, Theotokis, tot de acolo. Universitatea din Corfŭ pregătia conducătoriĭ Grecieĭ viitoare și Academia Ionică, întemeiată la 1807, era menită să accelereze și ea opera de cultură în peninsula din față.

Schimbul de negustorĭ între cele Șepte Insule și peninsula Moreiĭ era așa de des, încît se explică ușor cum aspirațiile republicane revoluționare ale celor ce dataŭ odată, elenic și iacobin, după Olimpiade, aŭ putut să se strecoare aicĭ. Cuvintele agenți-

[1] William Miller, *The ottoman empire*, p. 58 și urm.

lor Eterieĭ găsiaŭ adesea mințile pregătite și inimile aprinse.

Propaganda aceasta se întinde apoĭ, pe deosebite căĭ, în mijlocul acelor elemente grecești care trăiseră totdeauna libere și totdeauna revoltate împotriva autorității turcești.

Căcĭ nu trebuie să se creadă cumva, atuncĭ cînd se vorbește de Împărăția turcească din veacul al XVIII-lea, că această Împărăție sămăna cu Statul care se sfarîmă astăzĭ, Statul cu conducere unitară, cu același regim aplicat pretutindenĭ, cu tendințe centraliste, pe care, spre nenorocirea țerĭĭ lor și a neamuluĭ lor, l-aŭ creat spontaneŭ Junii Turcĭ. Turcia din veacul al XVIII-lea se alcătuia dintr'o sumedenie de provinciĭ cu regimurĭ speciale, fiecare avîndu-și situația eĭ deosebită, care deriva dintr'o tradiție seculară. Datinile aflate de Turcĭ la sosirea lor eraŭ iubite de supușĭ și comode pentru cuceritorĭ; astfel ele fură păstrate. Adesea o vale avea un regim, altă vale altul, un oraș trăia în unele împrejurărĭ și orașul vecin în altele, fără să se mire cineva orĭ să vadă în aceasta o primejdie.

Fără a maĭ cita comunele, strîns unite, din Suli, a cărĭĭ istorie a fost scrisă de Perevos și care acum se luptaŭ de moarte cu Alĭ-Pașa, întregĭ regiunĭ din Albania și din Macedonia rămăseseră cu autonomia lor din veac în veac, și în toțĭ munțiĭ aceștia, de la coasta Mărĭĭ Adriatice pănă la Olimp, voiniciĭ locuitorĭ îșĭ păstraseră în permanență libertatea, exercitînd, ca Albanesiĭ pănă maĭ dăunăzĭ, meseria lor de jaf la drumul mare. Eraŭ aicĭ cetele de armatolĭ și clefțĭ, uniĭ Grecĭ, ceĭlalțĭ Arnăuțĭ și destul de mulțĭ Aromînĭ. Aveaŭ certele lor, care-ĭ divisaŭ între dînșiĭ, unițĭ cînd cu un Pașă, cînd cu altul, sprijinind cînd o acțiune politică și cînd alta. Îndată însă ce îndemnul pre-

gătitorilor revoluției grecești pătrunse până în preajma lor, ei se împăcară instinctiv.

În sfîrșit, fapt de foarte mare importanță, în insulele Arhipelagului curentul către revoluție era general. Insulele acestea avuseră totdeauna o viață specială și care totdeauna li fusese extraordinar de favorabilă. Locuitorii trăiau patriarhal și fericit, bucuroși de danțuri, de împodobirea cu flori, de purtarea sumeață a hainelor scumpe, de ceremoniile bisericești strălucitoare. Din războiul de la 1768 ei păstrau amintirea scurtei libertăți date de Ruși. De pe urma întinderii afacerilor comerciale în Răsărit și Apus, insularii joacă, precum s'a spus, un rol foarte mare și ajung cu timpul a-și crea o adevărată marină comercială grecească, gata oricînd să se transforme într'o marină militară, într'o întinsă flotă de apărare și de atac. Hydra avea un oraș de „o eleganță europeană, cel mai frumos atunci din tot Orientul", și insula a putut fi numită „mica Anglie" [1]. Chios, plină de așezăminte bisericești și culturale, era „clădită ca o grădină [2]".

Am spus mai sus că agenții propagandei elenice pătrund și în țerile noastre. Aici însă nu află un teren așa de favorabil ca în alte părți, cu toate că de atîta vreme lucrau în acest sens școlile superioare grecești, pentru știința pură, ca și, fără voie, pentru nație. Influența „panepistimiilor" din Iași și București asupra boierilor noștri rămase foarte slabă, și dintre școlarii romîni elenisați ai marilor dascăli Spiridon Lambros, Neofit Ducas, se pomenesc doară un Zamfir sau Zenobiu Pop din Sibiiu, care a scris despre „măsura de vers a celor vechi" (Viena 1808), un Gri-

[1] Thiersch, *Griechenlands Schicksale vom Anfang des Befreiungskrieges bis auf die gegenwärtige Krise*, Frankfurt-a.-Main 1863, p. 18.
[2] *Ibid.*, p. 22.

gore Brîncoveanu, traducător în grecește al filosofului german Heineccius, — frumoasa lui bibliotecă, exclusiv greacă, se află acum la Brașov [1], — și juristul Nestor. Nu a fost nicĭunul din marii boieri romîni, care să se fi declarat sincer pentru această mișcare; nicĭ chiar atuncĭ cînd Alexandru Ipsilanti va veni la Iași și trupele lui se vor revărsa către București, cînd aicĭ un profesor grec, cu școlarii după dînsul, primbla steagul libertății elenice, nicĭ atuncĭ boierii nu s'aŭ mișcat, afară numaĭ de cîțiva tineri seduși de amintiri clasice. Încolo, ca și marea masă a poporului românesc, clasa superioară a rămas indiferentă propagandeĭ grecești. O lovitură teribilă, care însemna sfărîmarea de la început a aspirațiilor celor marĭ.

Singurii sprijinitorĭ aĭ mișcăriĭ grecești rămîneaŭ decĭ Domniĭ, Grecĭ, trăiți totdeauna în mediu grecesc, siguri că se vor întoarce cîndva iarăși între Grecii Constantinopoleĭ și, pe lîngă aceasta, înrîuriți de membrii maĭ tineri aĭ familieĭ lor, cari puteaŭ fi maĭ ușor impresionați de visul strălucitor ce se vrăjia înnaintea ochilor tuturor. Aŭ primit a face parte din Eterie și Mihaĭ Suțu din Moldova și Alexandru Suțu din Țara-Românească: cel d'întăiŭ era un stricat din întimitatea favoritului Halet-Efendi, parvenit la Domnie prin mijloacele cele maĭ reprobabile, cellalt Domn, din Țara-Românească, un bătrîn fricos, lacom de banĭ, chinuit de boală, simțind că i se apropie sfîrșitul, care fu grăbit, se pare, de unele persoane din vecinătatea Curții sale. În Moldova locul de încredere lîngă Vodă îl avea un călduros afiliat al Eterieĭ, Iacovachi Rizo Nerulos, om vioiŭ și spiritual, autor de versurĭ, de comediĭ-satire, de tragediĭ, apoĭ și de lucrărĭ istorice și istorico-literare, care-și făcea o mîndrie din a arăta că Fanarioții așa de calomniați sînt în stare a se jertfi pentru Elada viitoare.

[1] V. „Analele Academieĭ Române", XXVIII, p. 521 și urm.
[2] Rizo, *l. c.*, p. 60.

Al doilea element favorabil mișcăriĭ, și care a fost cîștigat de la început, era o parte din clericĭ, cu egumenul de la biserica Treĭ Ierarhĭ din Iași, iar, în Muntenia, Ilarion, episcopul de Argeș, un „bon vivant", foarte plăcut în societate, spiritual, puțin cam conrupt, plin de inteligență și expert în intrigă, cetind poesiĭ grecești ușoare și literatură filosofică.

Și, lăsînd la o parte elementul, flotant, al negustorilor, al calfelor de prăvălиĭ, al aventurierilor grecĭ pripășițĭ pe la noĭ, al dascălilor și dăscălecilor de la școlile din amîndouă Principatele, maĭ era un al treilea element, maĭ consistent, acela alcătuit din garda albanesă din jurul Domnilor, unde propaganda grecească a fost îndată primită de fruntașiĭ Arnăuților, de căpitanul Iordachi din Olimp, Farmachi, Ghenciu, Delibașa Mihali, și acel colonel, „bimbașă", Sava, care ținea de nevastă pe văduva Haiduculuĭ Velico,—legătură semnificativă. De alminterea supt steagul, protivnic luĭ Ipsilant, al Romînuluĭ Tudor Vladimirescu merg Macedonschi și Prodan, Sîrbĭ, gata să lupte și aicĭ pentru libertatea creștină. Și luĭ Ipsilanti însuși i se făcură propunerĭ de colaborare: din partea Sîrbuluĭ Mladen și a Bulgaruluĭ Panu Hagi Cristea, care-ĭ vorbia de pregătirile Bulgarieĭ întregĭ, de ceĭ 300 de Bulgarĭ înarmațĭ, cu 75 de luntri, cari-l așteaptă la Zimnicea[1]. Miloș însuși refusase hotărît orice sprijin.

Consuliĭ ruși, din partea lor, aŭ ajutat să ridice curagiul maĭ multora din ceĭ ce stăteaŭ la îndoială și n'ar fi dat adesiunea lor, fără acest caracter de oficialitate pe care-l împrumuta conspirațieĭ amestecul cancelariilor rusești. Numaĭ acesteĭ intervențiĭ a consulilor i se datorește și faptul că Tudor din Vlădimirĭ, saŭ Tudor Vlădimirescul, represintantul aspirațiilor sociale și naționale ale poporuluĭ nostru în 1821, a început a se învoi cu organisatoriĭ răscoaleĭ grecești din

[1] Aricescu, *Istoria revoluțieĭ romîne de la 1821*, I, pp. 155-6, 158.

Țara-Românească, luînd un angajament formal cu căpitanul Iordachi și cu Pini. Și numaĭ într'un tîrziŭ, dîndu-șĭ seama de ce înseamnă acest lucru, de țintele pe care le urmăresc Grecii și de pagubele ce pot aduce țerii, numaĭ atuncĭ înțelese el că drumul luĭ trebuia să fie deosebit de al străinilor[1].

Astfel o vastă organisație se întinsese de la Paris la Taganrog, de la Odesa și Chișinăŭ la capul Matapan, asupra maĭ tuturor provinciilor din Imperiul Otoman.

Atuncĭ, pentru a da lovitura, pentru a se pune în capul mișcăriĭ și a ridica steagul revolteĭ, se înfățișează fiul luĭ Constantin-Vodă Ipsilanti, mort în Chiev, și al Safteĭ Văcărescu[2], rudă de aproape a poetuluĭ: Alexandru, general rus, care-șĭ pierduse o mînă în lupta de la Kulm. Nu era de loc un om superior și nicĭ măcar un om de ispravă, de și ar fi nedrept să-ĭ aruncăm epitetul de mișel, pentru faptul că după înfrîngerea de la Drăgășanĭ trecu în Austria. Nu era o beizadeà degenerată a cine știe căruĭ Fanariot stricat din Constantinopol. Tatăl luĭ fusese omul pe care-l cunoaștem, acel care se visa Craiŭ al Dacieĭ și Serbieĭ, *prin* Rușĭ, dar nu și *cu* dînșiĭ, și acesta moștenise de la tatăl săŭ, Alexandru-Vodă, însușirĭ marĭ de Guvern.

Pănă în momentul cînd a trecut în Moldova, împotriva intențiilor Țaruluĭ, care nu voià atuncĭ un războiŭ cu Turcii, Alexandru Ipsilanti a fost în rîndul întâiŭ al oamenilor cari se bucuraŭ de o largă favoare la Curte și de o mare popularitate în cercurile militare. La această plecare a sa, Împărăteasa Elisaveta, soția luĭ Alexandru I-iŭ, se despărția de dînsul în perfecta cunoștință a „expediției sale amînate din zi în zi", dînd și înștiințările de trebuință conteluĭ Wittgenstein, comandant al trupelor din Basarabia[3]. Să nu se uite

[1] V. broșura mea „Domnul Tudor din Vlădimirĭ", în biblioteca „Steaua".
[2] Chipul eĭ în C. G. Manu, *Familia Mano*, Bucureștĭ 1907, p. 406.
[3] *Acte și fragmente*, II, p. 562, nl. 1.

că de aicĭ plecase cu cîțĭva anĭ înnainte, spre o moarte pe care n'o bănuia, Caragheorghe[1].

Era vorba de o năvălire dincoace de Prut la 24 Novembre 1820 — Ipsilanti fusese ales în Iunie ca șef al mișcărĭĭ. Ea fu zăbovită, din motive pe care nu le putem cunoaște bine. La 22 Februar (6 Mart) 1821, orĭce amînare fiind cu neputință față de starea spiritelor, el trecu Prutul, cu frații Nicolae și Gheorghe, cu colonelul Gheorghe Cantacuzino, din ramura moldovenească, și cu alțĭ conspiratorĭ. Eĭ anunțaŭ sosirea a două divisiĭ rusești care nu eraŭ să vie nicĭodată[2].

Ceia ce a stricat acum totul și a adus neizbînda încercărĭĭ lor revoluționare,—în afară de faptul că basa de acțiune la Dunăre se dovedi în curînd a fi imposibilă, din causa mișcărĭĭ românești separate,— a maĭ fost faptul că Alexandru Ipsilanti nu era *un om real.* Nu știa în acest moment, hotărîtor pentru soarta sa — căcĭ se înnecă în înfrîngerea luĭ —, nicĭ de ce puterĭ poate să dispuie, nicĭ care este situația din țerile în care năvălia, nicĭ pregătirea efectivă din Constantinopol și din Moreia, nicĭ oamenĭĭ sigurĭ cu cari putea corespunde acolo. Era în starea de spirit, fericită, dar periculoasă, a revoluționarilor noștri din Bucureștiĭ anuluĭ 1848. Părea a crede că e de ajuns să zboare pe steagul luĭ Phenixul învierĭĭ elenice pentru ca toțĭ creștinĭĭ din Împărăția turcească să se ridice și să-l sprijine. Se vedea Împărat bizantin, făcînd să cadă Constantinopolea înnaintea luĭ, a celuĭ care nu avea nicĭ banĭ, nicĭ oaste. Realitatea i-a apărut de-odată, și l-a zdrobit.

În Iașĭ omorîse cîțĭva Turcĭ nevinovați și despoiase bancherĭ, ca Andreĭ Pavlu, cari eraŭ de nația sa. În

---

[1] Cf. Philemon, Δοκίμιον ἱστορικὸν, I, Atena 1859, p. 349 și urm. (scrisorĭ către Miloș). Eraŭ și legăturĭ cu episcopul din Filiopopol (Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 244).

[2] Hurmuzaki, X, pp. 111-2, n-l CXLVIII.

cîteva zile, toată lumea fu împotriva luĭ, și binecuvîntarea săbieĭ revoluționare, la Treĭ Ierarhĭ, de însușĭ Mitropolitul Veniamin Costachi, care credea că și vede pe Rușĭ înnaintînd după avangarda acestor cutezătorĭ, nu se putea prinde. Sfinții Împărați de pe steag, Constantin și Elena, nu eraŭ grăbiți a-și lua în stăpînire vechea Capitală bizantină. În cîteva zile, se creă contra eteriștilor starea de spirit dușmănoasă care se vede în imprecațiunile versificate ale luĭ Alecu Beldiman. Trimețînd, de la Tîrgu-Frumos, pe fratele săŭ Dimitrie în Moreia, generalisimul revoluțieĭ se îndreptă spre Focșanĭ, unde, după omorurile de Turcĭ din Galați, se formă „batalionul sacru“ al „mavroforilor“, hotărîți să piară în lupta pentru libertate. Locuitoriĭ din Ploieștĭ se opuseră cu forța la întrarea întregiĭ „oștiriĭ elenice“, primind numaĭ, supt arme, pe aĭ luĭ Ghenciu și Mihali. În loc să-și facă întrarea la Bucureștĭ, în mijlocul aclamațiilor,—populația, îngrozită, se risipise în fugă—, Ipsilanti se opri, la 27 Mart, în castelul Ghiculeștilor de la Colintina, lăsînd orașul ocupat numaĭ cu Arnăuții cari-ĭ păstraseră credința.

El știa acum că, de la Laybach, de la congresul suveranilor Sfinteĭ Alianțe pentru menținerea păciĭ, pentru combaterea duhuluĭ răŭ al revoluțiilor, Alexandru I-iŭ îl desaprobase cu asprime, prin condeiul luĭ Capodistria. Maĭ știa că Tudor ridicase, încă din Ianuar,—bătrînul Domn fiind în viață,—pe Oltenĭ, pe vechiĭ panduri, pe tovarășiĭ săĭ de lupte împotriva Turcilor din vremea cînd era ofițer rusesc, precum și bandele sîrbeștĭ, care, dornice de pradă, i se alipiseră, că el zdrobise orĭce împotrivire a Căimăcămieĭ numite de Scarlat Callimachi, urmașul luĭ Alexandru-Vodă Suțu, că, ocupînd mănăstirile din munte, el înnaintase pănă în margenea Capitaleĭ muntene, cu tabăra lîngă mănăstirea Cotrocenilor, încă de la $^{16}/_{28}$ ale luniĭ, ba chiar că-și făcuse pe străzile Bucureștilor alaiŭ de Domn supt steagul albastru cu vulturul, pe care și-l

gătise de mult și care se păstrează și astăzĭ, și că-și luase locuința la Zoița Brîncoveanu, mama elenistuluĭ menționat maĭ sus, păstrînd în proclamațiile sale o atitudine a cărĭĭ enigmă era tot maĭ amenințătoare, cu atît maĭ mult cu cît boierĭĭ bătrînĭ, prietenĭĭ luĭ Pini, iscăliseră cu el arzul pentru drepturĭ către Poartă, cu cît Miloș se arăta gata a sprijini din partea Romînilor cererĭ ca acelea care biruiseră pentru aĭ săĭ [1].

Tudor îĭ cerea „beizadeleĭ", în care respecta pe prinț, să-ĭ dovedească aprobarea de Rusia a mișcărĭĭ sale: altfel nu-l „sfătuiește" să între în oraș, „căcĭ", zicea el în intimitate, „nu sînt de loc gata a vărsa pentru Grecia sîngele Romînilor" [2]. Totuși Mihali și Ghenciu pătrunseră și eĭ, cu trupele din Ploiești, în cetatea de Scaun munteană, trăgînd la Mitropolie, conacul cel maĭ de cinste, în seara de 22. La 23 boierĭĭ încuviințaŭ însă „pornirea" luĭ Tudor ca „folositoare și izbăvitoare", și el căpăta încredințarea că Ipsilanti e desaprobat de Țar, ceia ce-l făcu să întărească încă maĭ mult nota de supunere față de Poartă, *prin care credea să poată căpăta în Țara-Românească situația de încredere pe care astfel, cu declarație de supunere și cereri de drepturĭ pentru națiunea sa, o căpătase în Serbia Miloș, exemplul săŭ viŭ* [3].

La 29, tocmaĭ pentru a evita o întîlnire cu Ipsilanti, Tudor se retrăgea iarăși la Cotrocenĭ. După ce apucă un împrumut silit de la Bucureștenĭ, Ipsilanti el însuși părăsia Colentina pentru a lua drumul spre Tîrgoviște, de frica Turcilor cari cu siguranță se apropiaŭ. Măsurĭ formale se luaŭ însă de Tudor pentru apărarea Bucureștilor: el îndrăznia să ceară ca Domnĭĭ grecĭ, cari eraŭ aicĭ ca Turcĭĭ în Serbia, să nu maĭ

[1] După rapoartele inedite ale cancelariuluĭ Agenției din București. Udritzki, în *„Domnul Tudor"*, p. 75.
[2] *Ibid.*, p. 76.
[3] *Ibid.*, pp. 85-7.

fie. În același timp, se scria beizadelei, la 10 April, în terminî necruțătorî, pe cari-î dictaseră luî Tudor cărturarî din jurul său, din școala luî Naum Rîmniceanu, autorul teoriei „dacice“: „Ce pot avea laolaltă, în adevăr, Dacii și Elinii? Ce parte aŭ să aștepte Dacii din buna stare viitoare a Elinilor? Țara noastră era slobodă și liniștită supt ocrotirea unuî Împărat bun și se bucura din bielșug de privilegiile sale“. Poporul sărac nu maî poate ținea această oaste care-și tot zăbovește plecarea. Posițiile strategice din București fură ocupate cu trupe de încredere.

Turcii nu-l recunoscură însă, și, la apropierea lor, în ziua de 15 Maiŭ, el plecă din oraș, care rămase în puterea luî Sava, maî personal decît orîcînd în acțiunea luî. Îndată o ceată de ostași împărățeștî îșî făcea întrarea. Țeraniî se retrăgeaŭ pe calea Piteștilor, spre Olt, cînd Sîrbiî trădară pe Tudor în mînile luî Iordachi, adecă în ale luî Ipsilanti, care, fără vreun scrupul, porunci să-l ucidă (27 Maiŭ st. v.). La 7/19 Iunie oastea grecească întreagă era strivită la Drăgășanî, și acel care cu treî lunî în urmă credea să poată fi Împărat în Bizanț se strecura desperat pe la carantina austriacă pentru a fi prins și închis, anî de zile, în temnița Muncaciuluî. Nu se pierduseră nicî o mie de oamenî în această mică luptă care fu, cu tot eroismul unora, o mare rușine.

Maî bine se luptară la Sculenî, pe margenea Prutuluî, împotriva Turcilor Brăileî, eteriștiî rămași în Moldova, pe cari-î părăsise, pentru a trece în Rusia, șeful lor, Gheorghe Cantacuzino. Eî periră în mare parte supt ochiî Rușilor înșiruițî de cealaltă parte a Prutuluî, la 17/29 Iunie. În mănăstirea Secu, din munțiî Neamțuluî, Iordachi și Farmachi se împotriviră cîteva zile uneî cete de urmăritorî și, după predarea celuî de-al doilea, care peri în Constantinopol, Iordachi însuși se aruncâ în aier, la 23 Septembre st. v. Încă din Au-

gust, Sava cu toți ai lui fuseseră nimiciți prin trădare, după porunca guvernatorului turc al Bucureștilor, Chehaia-beiŭ, „locțiitorul“ Pașei din Silistra.

Principatele românești erau astfel „pacificate“.

CAPITOLUL al XIII-lea.

Albania luĭ Alĭ-Pașa și mișcarea Grecilor, Pornirea mișcăriĭ revoluționare în Moreia.

Afară de Principate, unde-ĭ așteptase o așa de grea decepție, revoluționariĭ se gîndiseră însă — măcar alțiĭ, dacă nu, în mîndria luĭ, Alexandru Ipsilanti însușĭ — la încă un sprijin. Era sprijinul Albanesilor, cari de altfel aŭ fost sortiți a fi totdeauna sprijinitorĭ aĭ causelor străine. Încă de la apariția lor în istorie, forțele lor servesc pentru a stabili alte organisațiĭ de Stat și pentru a grăbi alte desvoltărĭ naționale. Ajutătorĭ aĭ Bulgarilor ca să întemeieze al doilea Imperiu al lor, cel de la Ohrida, eĭ aŭ fost de cel maĭ mare folos Normanzilor în toate încercările lor de a stăpîni Peninsula Balcanică, primind de la eĭ episcopĭ și imprumutînd chiar de la acești stăpînĭ și numele lor: astfel, după al luĭ Carol de Anjou, se chiamă unul din conducătoriĭ Albanesilor, domnul din Durazzo, în veacul al XIV-lea, *Carlo* Topia. Atîția stătură supt conducerea exploatatoare a Veneției. La sfărîmarea tuturor vechilor organisațiĭ politice în ajunul năvăliriĭ turcești cuceritoare eĭ întemeiază principate prin colțurĭ de munte, ca al Balșizilor, Romînĭ de origine și Slavĭ ca limbă, al luĭ Coia Zaccaria, al luĭ Ghin Zenebissi, al

vestituluĭ Scanderbeg, fără a maĭ pomeni din noŭ [1] triburile ce nu se numesc după șeful lor (Iurașevicĭ, Pastrovicĭ, etc.) Maĭ tărziŭ am văzut că în Despotatul de Arta, de origine greacă, de dominație maĭ recentă napoletană, s'aŭ stabilit stăpînitorĭ albanesĭ din familia Spatas. Maĭ pretutindenĭ limba întrebuințată în Biserică și în redactarea actelor publice e străină: une orĭ slavă, iar, în Despotat, greacă. Nicĭ cînd, în cel maĭ mare avînt al lor, eĭ se revărsară asupra Eladeĭ, resultatul n'a fost altul decît că aŭ crescut numărul Grecilor de azĭ: Albanesiĭ din Hydra trebuiaŭ să contribuie prin eroismul lor cutezător la fastele de glorie ale învierĭĭ elenice. Din Albanesiĭ cari până maĭ dăunăzĭ se recunoșteaŭ în insula Egina, în Atena însăși, păstrîndu-și limba — istoricul Finlay i-a găsit pe treptele Parthenonuluĭ — școala primară grecească a Statuluĭ noŭ a făcut Grecĭ curațĭ.

De la venirea Turcilor, ceĭ maĭ energicĭ oamenĭ de Stat aĭ Imperiuluĭ otoman aŭ fost de sigur Albanesiĭ. Este de ajuns să se citeze numele a doĭ dintre dînșiĭ, a căror activitate e legată cu viața noastră națională, pe care eraŭ aproape s'o suprime în pornirea lor de cotropire, de luare în stăpînire a provinciilor libere, de transformare a Moldoveĭ și Țerĭĭ-Românești în bogate provinciĭ conduse de Musulmanĭ. Sînt Viziriĭ ceĭ marĭ aĭ Sultanilor Murad al III-lea și Mohammed al III-lea de la sfîrșitul veaculuĭ al XVI-lea, Sinan și Ferhad, două personalități cu totul deosebite, înzestrate cu însușirĭ de marĭ oamenĭ de Stat, puind în serviciul unor concepțiĭ maĭ vaste o putere trupească și sufletească potrivită pentru executarea lor. Eĭ lucraŭ adese orĭ independent de Sultan, care trăia în Constantinopolea sa, închis în mijlocul plăcerilor, supt umbra puterĭĭ acestor doĭ marĭ sfetnicĭ.

Sinan-Pașa e o figură populară la noĭ, prin lupta

[1] V. pp. 24-5.

de la Călugăreni, în 1595, în care, căzînd de pe pod, a fost în primejdie de moarte. Dacă n'a izbutit la Dunăre, în lupta cu Mihaĭ Viteazul, aceasta nu-l scade de loc, căcĭ, orĭcine ar fi fost în locul luĭ, în împrejurările în care s'a dat această luptă, nu putea face altfel. Și, iarăși, nu el e vinovat că în războiul cel mare dintre Austriacĭ și Turcĭ pe care l-a deschis în 1593, războiŭ pe fondul căruia se desemnează luptele cu Mihaĭ, Imperiul nu s'a dovedit în stare a-ĭ susținea curagioasa agresiune. Maĭ tărziŭ decît Sinan și Ferhad, contemporanĭ și rivalĭ, avem pe ceĭ doĭ Viziriĭ Chiuprulĭĭ, cari, din părinți albanesĭ așezați în Asia Mică, aŭ înnoit Împărăția atuncĭ cînd, la jumătatea veaculuĭ al XVII-lea, Casa luĭ Osman nu maĭ putea să deie Sultanĭ capabilĭ de a conduce oștirile și de a urmări o acțiune politică.

In al XVIII-lea veac familia albanesă Bușatlia a dat pe Mustafà-Pașa de Scutari, al cărui rol în luptele dintre Ruși și Turcĭ nu e fără însemnătate. Cel din urmă care represintă cu strălucire talentele militare și politice ale Albanesilor a fost Alĭ-Pașa din Tebelen saŭ Teleben, care în concepția Grecilor de la 1821 trebuia să fie unul din sprijinitoriĭ de căpetenie aĭ răscoaleĭ lor. Cîte unul dintre fruntașiĭ lor cărturarĭ vedea chiar în el pe „regele“ noiĭ Elade. Un om extraordinar de sigur, în felul în care astfel de oamenĭ se înfățișează în Orient. Aspru și blînd, violent și viclean, sălbatec și prieten al culturiĭ, dînd prinșiĭ de mîncare fiarelor și convorbind cu dascăliĭ grecĭ despre viitorul Greciеĭ, îndărătnic Musulman, sunit fanatic, derviș pios și prieten al dervișilor, de o parte, iar, de alta, intim al consulilor Europeĭ, prieten al tuturor renegaților utilĭ, introducător al normelor militare și sistemelor politice ale Occidentuluĭ, el pare curios, indescifrabil numaĭ pentru cine nu cunoaște Orientul, care e tot așa de plin de contraste ca și realitatea, natura însăși.

Viața luĭ reproduce, cu neapăratele variațiĭ personale, aceia a orĭcăruĭ *signorotto* albanes din veacurile al XIV-lea și al XV-lea; e pusă în serviciul uneĭ instinctive concentrărĭ naționale, servită prin marĭ sforțărĭ de inteligență, printr'o necontenită încordare a voințeĭ și prin odioase crime, a căror grozăvie nu putea s'o simtă însă într'o țară unde viața omenească e aproape fără valoare. Cu ajutorul Albanesilor săĭ și al cleftilor din apropiere el iea Gardichi, unde satisface o veche răzbunare, Delvino, pe care-l stăpînise socrul său — dar înrudirea nu însemna pentru el nimic alta decît doar pretextul pentru vre-o groaznică vendetta. Succesul îl împăcă, de alminterea, cu oficialitatea turcească, în momentul cînd aceasta luptă prin concesiunĭ cu tendințele de neatîrnare ale celuĭ de-al doilea Bușatlia din Scutari. Ajunse Pașă de Tricala și în curînd avu și voia de a încerca să înlocuiască pe acel de Ianina, păstrînd și maĭ departe legăturile cu stăpînul Albanieĭ de Nord, pe care-l încunjuraŭ de curteniri și oferte Austriecii ca și Venețieniĭ [1]. Și, după dispariția acestuia, el luptă pe seama luĭ, cu noua artilerie pregătită de Ibrahim Manzur, renegat frances, pentru Delvino și pentru Suli, care-ĭ resistâ eroic pănă în 1803. Poarta, recunoscînd totul, ĭĭ dădu grija curățirii de Cîrjaliĭ a Rumelieĭ; Pașa de Salonic ĭĭ stătea la ordine [2]. Fiiĭ săĭ conduseră la Dunăre, în războiul din 1806-12 cu Rușiĭ, contingente ca ale unor principĭ tributarĭ, precum o făcea de altfel și begul de Seres, adevărat stăpîn al Macedonieĭ independente. Unul din aceștĭ fiĭ, Velì, era să capete prin căsătorie moștenirea Bușatliilor în Scutari. Muctar [3], cellalt fiŭ, lua Berat și ajungea prin Avlona domn la Mare. Lepanto, Volo, Negroponte, Moreia fură încredințate familieĭ; pasurile munteluĭ li aparțineaŭ. Parga-ĭ

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 64-6.
[2] *Ibid.*, pp. 145-6 (cu bibliografia).
[3] V. și p. 129.

fu cedată la 1819, „conform tratatului", de Englesĭ [1]. Pe începutul teritoriile grecești se uniaŭ în mînile luĭ Alì și ale fiilor săĭ, în cari agenți străinĭ hrăniaŭ ambițiĭ regale [2]. Acel care puse la cale peirea sa fu Sultanul însuși, Mahmud, doritor de a sfărîma odată aceste stăpînirĭ locale, primejdioase pentru unitatea Imperiuluĭ. Favoritul Halet-Efendi, neglijat de Alì, înteți focul mînieĭ împărătești. Dar puternicul Pașă de Ianina refusâ hotărît, în Maiŭ 1820, supunerea. *Acuma* începură a fi și maĭ dulcĭ făgăduielile luĭ față de Grecĭ, și eĭ îl încunjurară pentru a-l apăra, în Octombre, împotriva dușmanuluĭ personal ce fusese trimes să-l răpuie, Ismail Paho-beĭ. La $^{6}/_{18}$ Decembre Sulioțiĭ și Marco Boțaris, Bocĭari, un Aromîn, căpitan de clefți, încheiară un tratat formal cu dînsul [3].

Dar, în aceste împrejurărĭ, Alì, închis foarte de aproape în Capitala sa (mort la 5 Februar 1822, cînd căzu prin trădare), nu maĭ putea aduce decît un singur folos: să imobiliseze cea maĭ mare parte din trupele luĭ Curșid, ajuns acum Pașă al Moreiĭ, care rămînea decĭ fără apărătorĭ.

Ar fi ajutat Alì, fără această bruscă întoarcere a soarteĭ sale, causa elină? Era cel puțin naiv să-șĭ poată cineva închipui că un asemenea om ar putea fi întrebuințat pentru o causă străină, pe cînd viața luĭ întreagă dovedise că *el* știe să întrebuințeze pentru causa *sa* puterile străine ce-ĭ eraŭ la îndemînă.

Cînd însă Grecĭĭ credeaŭ așa, aveaŭ și eĭ un motiv, și motivul acesta era situația lor foarte grea. Cu Epirul, Insulele Ionice, rîvnite de el, cu Tesalia și supravegherea asupra Tracieĭ, cine ar maĭ fi fost maĭ stăpîn în Peninsula Balcanică decît dînsul?

Dar, într'un fel, Alì a colaborat la opera de înviere grecească. Supt el elementele luptătoare creștine că-

[1] Miller, *l. c.*, pp. 62-4.
[2] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 224-6.
[3] *Ibid*, pp. 268-9.

pătaseră o întrebuințare care le înnălța și le organisa, exercitîndu-le necontenit la luptă. Domnia luĭ epirotă înseamnă, ca să zicem așa, scormonirea tuturor elementelor revoluționare din partea vestică a Peninsuleĭ, care n'aŭ maĭ părăsit nicĭodată ilusiile de libertate ce pătrunseseră într'înșiĭ prin participarea la acest continuŭ războiŭ de treĭzecĭ de anĭ.

In Moreia, așa de exclusiv grecească, afară de cîțĭva begĭ și spahiĭ, de puținĭ negustorĭ, creștiniĭ aveaŭ și o solidă organisare religioasă. Eraŭ în acest timp cincĭ Mitropoliți, cincĭ arhiepiscopĭ, opt episcopĭ, dispuind de un mare număr de preoți, maĭ toți din speța luĭ Eftimie Vlachavas, pe care-l cîntă balada cleftilor. Ca și la noĭ, se făcea cineva preot numaĭ pentru ca să nu plătească birul obișnuit, dar încolo ducea viața de muncă și de luptă a celorlalți sătenĭ.

Partea din Sudul Moreiĭ avea, pe lîngă aceasta, cu ceĭ 45.000 de locuitorĭ aĭ săĭ [1], în 360 de sate, o situație cu totul specială, și din punctul de vedere politic și din acel geografic. Un colț ocolit de lume, trăind după datinele străvechĭ. Acești sătenĭ războinicĭ și ciobanĭ, supuși „bătrînilor“, cari-ĭ judecaŭ ca juziĭ noștri [2] și avînd familiĭ „voevodale“, Vitulo, Stefanopoli, Cosmà, Medicis, cu cinsprezece căpitanĭ [3], sînt rămășițele Slavilor, cari aŭ pătruns în Peninsula Balcanică pănă la Capul Matapan. Vorbiaŭ un dialect deosebit, purtaŭ un costum special, pe care-l descrie, la 1715, autorul croniceĭ expediției turcești în Moreia [4] și păstraŭ în temperament anumite însușirĭ care nu sînt ale raseĭ grecești. Aceștia sînt Mainoții, locuitoriĭ din Maina, „Le Magne“ al cruciaților francesĭ. Oamenĭ foarte sălbatecĭ și nesupuși, în veșnică

[1] Stephanopoli, *l. c.*, II, p. 34.
[2] *Ibid.*, I, p. 201.
[3] *Ibid.*, pp. 199, 264 și nota 1; II, p. 172.
[4] Ed. Iorga, București 1913. V. tabla.

luptă cu Turcii debarcați pe coastele lor, ei siliseră apoi Poarta să li dea, încă din veacul al XVII-lea, cînd beiul Limberachi iea pe Anastasia văduva lui Duca-Vodă, pentru averea ei, o organisație cu totul particulară.

După pacea din 1774, în urma luptelor întețite de Orlov, în Moreia, între Grecî, pe cari-i părăsi apoi, și Turcî, cari se întoarseră setoși de răzbunare, regimul begilor autonomî, de și dese orî jertfiți, se păstră și mai deplin. Capudan-Pașa avea numai dreptul de a încasa tributul. Acuma, în 1821, begul era Petru Mavromihali, al căruĭ suflet înfățișează un amestec de tartarinadă nedesciplinată, de sete pentru pradă și de vitejie adevărată, reală.

Ca și Arnăuții Domnilor în Principate, ca și clefții albanesî și aromînî ai luĭ Alî-Pașa, ca și insularii, în mare parte tot de rasă albanesă, din Hydra, Psara și Spetza, acești Elinî de un caracter special puteaŭ fi priviți ca un razim gata de multă vreme al răscoaleĭ.

În Moreia Alexandru Ipsilanti orînduise o întreagă administrație, cu epitropî și chiliarchî; agenții luĭ, între cari arhimandritul Grigore Dikaios, alcătuiseră și un comitet de direcție, în fruntea căruia stăteaŭ episcopiĭ de Patras, Monembasia și Christianupolis. Dar la o răscoală nu se putea ajunge tocmaĭ pentru că se făgăduise războiul ruso-turc și ridicarea tuturor provinciilor locuite de Grecî. Moreoții hotărîseră în consfătuirea de la Vostitza să aștepte. Cît privește Maina, beiul cerea banî, și el avea ambiția de a presida Senatul revoluționar, ceia ce nu putea conveni multora cari știaŭ ce înseamnă coborîrea din munte a acestor necruțătorî războinicî de meserie. De cealaltă coborîre, a Rumelioților, din Olimp și Albania, oamenî temuți, nu era bucuros nimenî în această mică lume închisă, de țeranî cu ogoarele lor, de meșterî și de negustorî săracî.

Prinderea unor conspiratorĭ veniţĭ de la Constantinopol contribui totuşĭ la neîncrederea care se întăria tot maĭ mult între stăpînitoriĭ şi supuşiĭ de până atuncĭ. Fruntaşiĭ chemaţi la Tripolitza, Capitala Paşalîculuĭ, de către Caimacam se închiseră într'o mănăstire. În jurul oraşuluĭ începeaŭ a roi clefţiĭ. Din cele maĭ multe centre, Turciĭ se retrăgeaŭ, urmăriţĭ de strigătele populaţieĭ, care declara că viaţa împreună a încetat. Grecĭ cari serviseră supt Napoleon, în Egipt şi aiurea, ofiţerĭ cari se întorceaŭ din Apus, ca Teodor Kolokotronis, înteţiaŭ spiritele. Cetatea de la Kalavryta fu atacată, la 2 Aprilie, de una din bandele, cu caracter şi scop nelămurit, care se formaseră. Incă de la sfîrşitul luĭ Mart, decĭ după ce sosise vestea trecerĭĭ peste Prut a luĭ Ipsilanti, Senatul luĭ Mavromichalis se aşeză, ca organ diriguitor al mişcărĭĭ, la Kalamata. In aşteptarea sosirĭĭ luĭ Ipsilanti, cele treĭ insule se declarară independente supt un căpitan cu 12 sfetnicĭ şi începură a urmări luntrile Turcilor. Samos se prefăcu într'un cuib de piraţi fără astîmpăr.

La 25 Mart (6 April) saŭ cu două zile înnainte, răscoala, adecă noua viaţă a Eladeĭ libere, fusese proclamată solemn la Patras, de episcopul Gheorghe, care găsi corăbiĭ ioniene pentru atacul cetăţiĭ şi ceru de la început sprijinul Europeĭ. Atena, proprietatea Sultaneĭ, căzu uşor în mînile creştinilor, ţeraniĭ din împrejurimĭ, de şi cetatea — cu vechiul Partenon —, care era foarte puternică, se păstră încă mult timp ; vor fi ajutat şi consuliĭ, un Fauriel, întemeietorul, la 1813, al societăţiĭ „Filomusilor“ — cu inel de aur şi numele Ateneĭ [1] —, un Gilford, un Gropius, cum de sigur că la Patras consuliĭ, cu al Rusieĭ în frunte, fuseseră îndemnătorĭ. La pasurile de către Rumelia clefţiĭ se făcură stăpînĭ, în frunte cu Odysseus, care se arătă apoĭ tot aşa de versatil ca şi omonimul săŭ cîntat

[1] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, I, p. 136.

de Homer. Salona ajunse în mîna lor, ca și cele treĭ peninsule ale Chalcidiceĭ. În Tesalia, revoluționarul fu însuși lexicograful Antim Gazì, care organisă o adunare națională deosebită. Călugării din Athos, între cari atuncĭ Slavii eraŭ foarte puțini, își amintiră de învățăturile naționale din școala, de mult părăsită si ruinată, a luĭ Eugeniu Bulgaris [1]. Insulele catolice rămaseră însă credincioase Sultanuluĭ, și Creta nu luă parte la luptă decît în Iunie, în același timp cînd asprul regim local opria în loc și el pe Chioțĭ, cu vechĭ tradițiĭ de autonomie și cu o atît de însemnată desvoltare pe toate terenurile.

Așa stăteaŭ lucrurile în provinciile grecești în clipa cînd îndoita înfrîngere din Principate punea capăt nebuneĭ întreprinderĭ a luĭ Ipsilanti.

---

[1] Cf. cu *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 251 și urm, Miller, *l. c.*, p. 71 și urm. Pentru Bulgaris, Gelzer, *Berg Athos*.

CAPITOLUL al XIV-lea.

Fanarioții și silințile de eliberare.

Intervenția Fanaruluĭ se putea aștepta acum, acel Fanar care jertfise atîta pentru școlĭ și biserică, pentru desvoltarea culturală a poporuluĭ grec, dîndu-ĭ, prin rolul său politic în Principate și prin cel boieresc în toate provinciile Imperiuluĭ Otoman, o strălucire deosebită.

Puteaŭ Fanarioții să joace acest rol? Aŭ încercat a o face? Acțiunea lor a fost ea binefăcătoare pentru desvoltarea poporuluĭ din care făceaŭ parte saŭ maĭ bine către care se întorceaŭ acum și sufletește?

Cîteva lămuriri asupra formăriĭ și înnaintăriĭ Fanaruluĭ sînt necesare.

Noĭ nu iubim pe Fanarioțĭ, și nu sîntem singurĭ în această răspingere față de dînșiĭ. Un Zallony, medic al Domnilor noștri, a scris împotriva lor o întreagă carte, elocventă și amară, pe care și noĭ am întrebuințat-o adesea cu saŭ fără scopurĭ polemice. Li s'a aruncat în față că eĭ, această clasă alcătuită pentru cariere eclesiastice, boierești, princiare, și numaĭ pentru aceasta, ar fi adus în mijlocul cleftților vitejĭ, a piosilor episcopĭ, a țeranilor simpli, cari la început serviaŭ mișcarea, un noŭ spirit, nenorocit, de ambiție,

de rivalitate, de grandomanie, și mai ales o nestinsă sete de intrigă, care avu cele mai rele urmări pentru Elada renăscută.

De fapt, Fanarioții, cari pornesc de la Alexandru Mavrocordat Exaporitul, ajuns un model pentru fiii, rudele lui și pentru ceilalți locuitori ai cartierului grecesc privilegiat, aveau, pe lîngă defecte, și marile lor însușiri.

„Exaporitul" nu era un Constantinopolitan, ci un „nesiot", al cărui tată trăise în Chios, una din acele insule în care se răsfăța mai liberă, în forme creștine aproape republicane, viața poporului grecesc. Nicolae Maurokordatos se încetățenise în Constantinopol numai printr'o căsătorie fericită, cu acea Ruxandă, fată a lui Skarlatos beglicgiul sau gelep-basa — cu mîndrie-și ziceau urmașii: Maurocordato de Scarlatti sau numai: de Scarlatti—, care aducea, nu numai o avere, ci și legături întinse și prețioase, între altele și cu țerile noastre. În adevăr, soția lui Nicolae era văduva lui Alexandru Coconul, fiul, mort tînăr, în mazilie la Constantinopol, al mareluĭ Radu Mihnea[1]; una din surorile ei ținea pe un Rosetti, din neamul care dădu Moldovei pe Antonie-Vodă și pe vestitul Iordachi Ruset. Încă din 1630 bogatul socru murise[2], așa încît Mavrocordat cu cei trei cumnați își împărțiră averea, foarte însemnată, a celui mai bogat Grec de pe vremuri.

Învățătura soției sale e adeverită de contemporani: nici nu putea fi altfel nora învățatului Radu Mihnea, care învățase la Athos și în Veneția. Ruxanda cetia pe Xenofont, Tucidide și retorii vechi[3]. Astfel de la începutul „fanariotismului" se întîlnesc cele trei caractere ale lui: legăturile economice și politice cu

---

[1] V. Alexandru G. Mavrocordato, în „Arhiva" din Iași, V, p. 170 și urm.
[2] *Ibid.*, p. 183.
[3] *Ibid.*, p. 186.

Constantinopolea Turcilor, cu toate cîștigurile ce putea să procure și toate perspectivele ce putea să deschidă relațiile de familie și de situații cu Principatele românești, și o deosebită grijă pentru cultură, pentru acea cultură elenică la care a colaborat așa de mult[1].

Nu e de mirare că Alexandru Mavrocordat, numit așa poate întru amintirea întâiului soț, domnesc, al Ruxandei, a primit o creștere neobișnuită. Învățînd în Constantinopol, la Ioan Cariofil, Marele-Logofăt al Bisericii, autorul unor prețioase notițe asupra timpului său, el merse la Padova și a fost poate cel d'întâiu Grec care a urmat până la capăt, luînd și diploma, cursurile de medicină ale acelei Universități care era să numere apoi printre școlarii ei pe cei mai luminați oameni ai Răsăritului ortodox, de la Constantin Stolnicul Cantacuzino până la Capodistria el însuși, dîndu-li o cultură latină, occidentală, care întregia personalitatea lor sufletească în chipul cel mai fericit. În legături strînse cu Patriarhia la întoarcere — și așa au fost apoi toți Fanarioții —, el a ocupat cîtva timp demnitățile de Mare-Retor și, după Cariofil, de Mare-Logofăt al „Bisericii-celei-Mari". În sfîrșit urmă ca Mare-Dragoman celui d'întâiu Grec introdus în intimitățile diplomatice ale Porții, lui Panaioti Nikusios, om foarte reputat în genere și în deosebi iubit de Chiuprulii, — era Cipriot și avea și el de acasă cunoștința limbilor curente în Apus, pe lîngă aceia că învățase carte răsăriteană la marele erudit teologic din epoca lui Vasile Lupu, Meletie Sirigul, favorit al acestui Domn. Până la sfîrșitul vieții, cu întreruperi de mazilie și prigoniri, Alexandru ținu acest loc de taină de unde-i vine și porecla de „Exaporitul" (ἐξ ἀπορρήτων=*a secretis*), găsind între multele sale ocupații și răgazul de a scrie

[1] V. calda pledoarie a lui Rizo Nerulos, *l. c.*

cărți de școală, socotite ca model, și o Istorie a Evreilor, foarte mult admirată [1].

Soția lui, Sultana Chrysoskoleos (Hrisoscoleŭ [2]), era nepoata, prin fiica lui, Casandra, a lui Alexandru Iliaș, și astfel avea sîngele Rareșizilor și al lui Alexandru-cel-Bun. De la început, fiii lor aŭ fost crescuți pentru Domnie și, la cel d'întăiŭ prilej, i se căpătă lui Nicolae Scaunul Moldoveĭ, pe cînd căsătoria fratelui săŭ, Scarlat, mort tînăr la noĭ, cu una din fiicele Brîncoveanului avea în vedere de sigur și scopurĭ dinastice în acest de-al doilea Principat.

Cine se înrudia cu neamul Exaporitului, căpătă de acum înnainte Domnia, cu puține excepții, ca a lui Mihaĭ Racoviță și fiilor săĭ și a lui Ioan Callimachi-Calmășul, al căruĭ fiŭ Grigoraș cu luă totuși pe o Domniță Mavrocordat pentru a se stabili legătura, așa cum făcură și alte neamurĭ nouă, Ipsilanti, Moruzi [3], Suțu, Hangerlî, Carageà și cum, de la început, făcuseră Ghiculeștiĭ, prin căsătoria lui Mateĭ, fiul celuĭ d'întăiŭ Grigore Ghica-Vodă, cu a doua Ruxandă, fata lui Alexandru Mavrocordat, care-ĭ transmisese și solide cunoștințe de medicină. Această lume fanariotă se îmbogățiа de alminterea necontenit prin afluxurĭ din provinciĭ destul de îndepărtate, în care nu se poate zice că fierbea de veacurĭ intriga. Astfel Iacovachi Rizu, socrul lui Grigore Alexandru-Vodă Ghica, e Chiot, și din aceiași insulă vine și familia Scanavì, care se ridica în ultimele timpurĭ ale Domniilor fanariote. Moruziĭ și Ipsilanțiĭ vin din munțiĭ Trapezuntului, avînd, după mărturia contemporanilor, și sînge laz.

[1] V. și notele lui Atanasie Comnen Ipsilant, publicate de Papadopulos-Kerameus, în Hurmuzaki, XV, pp. 165-6.

[2] *Ibid.*, p. 255.

[3] Sultana, fata lui Nicolae-Vodă, cu Dimitrie Adamachi Moruzi (*ibid.*, p. 172). Căsătoria Eleneĭ Ipsilanti cu Zanetto Moruzi, din Trapezunt (*ibid.*, p. 170). Alexandru-Vodă Ipsilanti iea pe Ecaterina fiica lui Dimitrie și sora lui Constantin-Vodă Moruzi; ea era fiica Domniței lui Nicolae Mavrocordat (*ibid.*, p. 172). Pentru celelalte familiĭ se pot fixà legăturĭ de înrudire asămănătoare.

Callimachii se coboară dintr'un Orheian și o Cîmpulungeancă, drepți Romîni amîndoi.

Nicolae Mavrogheni e originar din insula Mykone, și are tot temperamentul „nesioților" războinici. Neamul Suțu venia de la un lăptar din satul Litrais lîngă Constantinopol. Numele turcești ale lui Carageà și Hangerlì, — fabricant de pumnale —, arată lămurit o origine asiatică.

Grecì nu eraŭ decì prin sînge, cu atît maĭ mult, cu cît se căutaŭ căsătoriile cu moștenitoare romînce din amîndouă Principatele, care aduceaŭ moșiĭ, legăturĭ și popularitate. Dacă vorbiaŭ grecește, știaŭ tot așa de bine italienește și destul de bine franțuzește (Alexandru Ioan-Vodă Mavrocordat, poetul, a ținut în întăia căsătorie o Francesă, fiica profesoruluĭ săŭ, luată la Petersburg [1]). Sentimente naționale grecești nu li se pot presupune: Nicolae-Vodă cetia cu plăcere cronicile noastre și, simțindu-se de vechiŭ sînge domnesc, el orîndui punerea lor laolaltă, în „corpurĭ" de povestire neîntreruptă; Constantin, fiul săŭ, introduse de fapt limba românească în biserică, și am văzut ce ideĭ avea asupra viitoruluĭ lumiĭ orientale un Alexandru Ipsilanti. Legăturile cu Rușiĭ n'aveaŭ la început alt scop decît să li asigure, prin ajutorul ambasadorilor și al consulilor, situația. Doar în versurile la moartea luĭ Theotokis dacă Alexandru Ioan Mavrocordat, crescut în Rusia, unde se și retrage pentru a-și mîntui viața, pomenește și de Elada, căreia nu-ĭ dă un sens „patriotic"; încolo lirica luĭ, pastoralele, enigmele s'ar fi putut scrie de orĭcine, orĭunde, în orĭce limbă.

Credința față de Turcì era nu numaĭ o îndoită chestie de interes, dar și o neschimbată tradiție. Mavrocordații pănă la Firarìs, influențat de educația sa rusească, aŭ fost un model în această privință. Nu

[1] *Ibid.*, p. 166.

e de loc dovedit că Alexandru Ghica, tăiat după pacea din Belgrad, și Grigore, fiul său, jertfit la 1777, erau în adevăr vinovați de legături nepermise cu dușmanii Împărăției. Uciderea lui Grigore Callimachi a fost o groaznică samavolnicie, a lui Hangerlî urmarea plîngerilor unei țeri prea de aproape tunse. Frații Callimachi periră nevinovați în cursul revoluției, fără să fi putut ieși la iveală vre-o dovadă împotriva lor. Carageà, trecînd în Italia, și-a apărat numai viața amenințată. Dacă Alexandru Suțu ar fi fost cu totul sigur pentru Eterie, nu s'ar fi vorbit de otrăvirea lui în folosul causei, dacă Mihail Suțu ar fi văzut cu plăcere sosirea lui Ipsilanti, n'ar fi trecut îndată peste Prut, unde rămase mult timp înnainte de a juca în Paris rolul unui bogătaș[1] și în Atena liberă aceia a unui dătător de baluri[2]. Iar ultimul Callimachi n'ar fi primit la 1821 o Domnie care vădit trebuia să încurce revoluția națională.

Patriarhia însăși rămase loială. Nu s'a găsit nimic clar împotriva Patriarhului Grigore ori a Mitropoliților lui, cari căzură jertfă a răsbunării turcești. El se supusese poruncii împărătești de a excomunica pe rebeli. În genere, clerul s'a ținut la o parte de mișcare, și nu numai cel superior.

Numai în ultimele timpuri, spiritul Revoluției francese dă viață școlii grecești, și atunci avem, pe lîngă profesioniști ai tronurilor moldo-valahe, ca Suțeștii, — Mihai Suțu a făcut Sultanului un raport despre viciile Împărăției[3], — ca Scarlat Callimachi, tipuri nouă, ca al lui Nerulos, care, apărînd cu toată puterea talentului său și bogăția cunoștințelor sale, pe Fanarioții calomniați, declară cu mîndrie că el nu s'a simțit niciodată Fanariot, ci *Elin*. Tinerii Alexandru și Panaiotachi Suțu, poeții, în ritmul obositor al unei au-

[1] *Mémoires du comte Rodolphe Apponyi*, I.
[2] Thouvenel, *La Grèce du roi Othon*, tabla.
[3] Rizo, *l. c.*

torități pe care n'o puteaŭ înțelege, al noiĭ Elade, aparțin aceleiași categoriĭ, și poate că această tendință li venia maĭ malt din lecturile francese și din legăturile personale cu Apuseniĭ decît din învățătura primită în școlile naționale. Ca și Alexandru Ipsilanti, locotenent la 16 anĭ fără a fi văzut Grecia, Gheorghe Cantacuzino, care pecetluia ordinele sale din Iași cu vulturul bizantin, avea maĭ mult felul de a fi al ofițeruluĭ rus din acel timp. Nicolae, fratele săŭ, era un om șters, și amestecul luĭ Dimitrie, îndelungat, a fost lipsit de personalitate [1]. Numaĭ în Alexandru Mavrocordat, fostul ministru al luĭ Carageà, mic de talie, puțin arătos în redingota-ĭ francesă, mișcarea căpătă din această parte a Fanarioților un sprijin puternic: crescut în ideile englese, plin de admirație pentru libertățile Angliei, el ar fi vrut să smulgă Grecia de supt tirania cleftților îmbătați de isprăvile lor ca și de supt a uneĭ birocrații de modă rusească, lipsită de încredere în valoarea poporuluĭ grecesc, pe care nu îndrăznia să-l lase a se mișca după impulsurile sale.

Cea maĭ mare parte însă dintre Fanarioțiĭ de Stat și de Biserică periră cînd, în sfîrșit, la vestea tulburărilor din Moreia, mînia turcească izbucni, în cercurile Porțiĭ ca și în mulțimea plebeĭ constantinopolitane, setoasă de răsbunare împotriva unuĭ adversar desprețuit. Ambasadorul rus Stroganov, care, de la început și în repețite rînduri, desaprobase actul cutezător al luĭ Ipsilanti, cerînd chiar, fără reserve, ocuparea Principatelor [2], n'avea autoritatea trebuitoare — maĭ ales după ce corespondența secretă a luĭ Pini din București era cunoscută — ca să intervie pentru scăparea coreligionarilor săĭ, în folosul cărora, din Ta-

[1] Thiersch, *l. c.*, p. 19, îl descrie „klein, schüchtern". Sora lor, Maria, își dădu zestrea de 300.000 de leĭ causeĭ naționale *(ibid.)*.

[2] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 253 și urm.; cf. Hurmuzaki, XVIII, rapoartele luĭ Stroganov.

ganrog, din Nijna veniaŭ necontenit ajutoare băneștĭ [1]. Încă de la sosirea celor d'intăiŭ veștĭ de la Dunăre, la jumătatea luĭ Mart, Iancu, fratele luĭ Scarlat Callimachi, cere a fi scutit de sarcina Mareluĭ-Dragomanat; fratele luĭ Mihaĭ Suțu, fiul luĭ Vodă-Carageà, un Hangerlì fug în Rusia [2]. Episcopul de Efes, fratele rebeluluĭ Kalliarchi, Mihail Manu, dragoman al Marineĭ, doĭ Moruzi, Nicolae și Gheorghe, cu alțĭ tinerĭ sînt întemnițațĭ. Timp de cîteva săptămînĭ sabia călăuluĭ căzu peste gîturile acestor vlăstare fanariotice, care n'aveaŭ altă vină decît poate cuvinte saŭ rînduri imprudente. Supt poarta de întrare a Patriarhieĭ, de atuncĭ închisă, atîrnâ trupul Patriarhuluĭ, depus prealabil pentru a scădea impresia fărădelegiĭ; doĭsprezece episcopĭ din jurul săŭ periră; Costachi Moruzi și Gheorghe Mavrocordat avură aceiașĭ soartă. La Adrianopol și Salonic episcopĭ grecĭ fură omorîțĭ din porunca guvernatoruluĭ [3]. Maĭ tărziŭ urmâ uciderea în taină, undeva în Asia, a luĭ Iancu Callimachi, decapitat, și a luĭ Scarlat-Vodă, „mort de năcaz", apoĭ și a Caimacamuluĭ din Bucureștĭ al acestuĭ din urmă, Costachi Negri [4].

Cu aceasta — orĭcare ar fi fost intențiile celor maĭ îndrăzneți — putința uneĭ mișcărĭ în Constantinopol chiar, centrul robieĭ naționale, era crud și definitiv tăiată.

Intervenția Fanarioților în mișcarea Moreiĭ trebuie urmărită acum, în acea fasă, în care e evident că ideile lor, ale luĭ Dimitrie Ipsilanti, luĭ Alexandru Mavrocordat, luĭ Teodor, fratele luĭ Constantin Negri, venit ca fugar, din Constantinopol prin Hydra, *se impun şi domină.*

---

[1] *Acte şi fragmente,* II, p. 574; Papadopulos Vretos, *l. c.*
[2] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* V, p. 255.
[3] *Ibid.,* pp. 256-7.
[4] *Ibid.,* p. 259.

Încă din Mart și April, trupele turcești disponibile: din Seres, ale luĭ Iusuf-Pașa, și din Drama, din aceiași Macedonie răsăriteană,— acum însfîrșit greacă— ale luĭ Mustafa-beiŭ, Chehaie al Moreiĭ, porniră, după ordinele luĭ Curșid, și maĭ departe imobilisat la Ianina, asupra Moreiĭ. Se păstră Negroponte, se luă Patras, care fu în deosebĭ de aspru pedepsită, se goniră clefțiĭ de la Volo și Corint, se arse Vostitsa și se făcu întrarea luĭ Mustafà în Tripolitsa, pe care Mainoțiĭ o țineaŭ asediată. Răscoala părea isprăvită și se împărțiaŭ acum scrisorĭ de iertare, așteptîndu-se acea amnistie generală pe care Sultanul o acordâ, prin intervenția diplomației europene, în August [1].

Dar Turciĭ fuseseră răspinșĭ de la Termopile încă de la început, și acum Chehaia însuși suferi o înfrîngere, *cea d'intăiŭ în cîmp deschis*, la Valtetsi. În fostul despotat de Arta, cădea căpitala Vrachori, în chiar luna înfrîngerilor de la Drăgășanĭ și Sculenĭ.

Se cerea intervenția trupelor luĭ Curșid însuși. Un corp de Ieniceri veni decĭ de la Ianina, cu Ismail-Pașa, zis Pliasa, și cu Ahmed Bryones. Eĭ nu-și putură deschide însă drumul (sfîrșitul luĭ Iunie). Numaĭ Bairam-Pașa pătrunse maĭ tărziŭ pănă în centrul Moreiĭ, dar fu învins de răsculați la începutul luĭ Septembre [2]. Totuși cetățile de căpetenie se păstraŭ încă de Turcĭ.

Pentru a conduce *unitar* această luptă care se dusese pănă acum după hasardul localităților, ocasiilor și al personalităților întreprinzătoare, se crease, la 7 Iunie, în mănăstirea de la Kalteziai un organ comun, „Senatul peloponesian“, de 6-8 membri, a căruĭ inițiativă nu știŭ cuĭ anume am putea-o atribui; comanda o păstra personalitatea cea maĭ importantă din cele amestecate pănă atuncĭ în mișcare. Peste

[1] *Ibid.*, p. 265 și urm.
[2] *Ibid.*

cîteva zile însă, la 19 ale lunii, sosia, prin Triest, la Hydra Dimitrie Ipsilanti. El apărea în calitate de locțiitor al fratelui său, despre soarta căruia, ca și despre ultimul resultat al campaniei sale, nu știa încă nimeni nimic. Conducerea supremă îi fu deci atribuită fără discuție.

Astfel el stătu în fruntea trupelor care strîngeau Tripolitsa, după niște norme de războiu pe care Thiersch le compara, potrivit, cu ale războiului troian[1]. Cetatea căzu la 5 Octombre st. n., și locuitorii — afară de Albanesi, cari scăpaseră, — fură măcelăriți nemilostiv, ca o pedeapsă pentru omorurile de Greci la Cidonia, Smirna, în Cipru și aiurea, neiertîndu-se nici femeile și copiii. Petro-beiu duse catîrî plini de pradă în munții săi, fără ca suprema autoritate fanariotă să-l fi putut împiedeca de la această exploatare a biruinței sale.

Trupele se împrăștiară acum pentru iarnă, fiecare ducînd cu sine ce puteau căpăta. Un corp slab asedia fără succes Nauplia, altul ardea Arta, un al treilea reduse prin foame Corintul, la 22 Ianuar 1822. Cu cel d'intăiu se afla Ipsilanti, dar știrea sigură despre înfrîngerea și fuga rușinoasă a fratelui său îi luaseră acuma orice autoritate. Afară de Negri, care, părăsindu-și locul de secretar al ambasadei turcești din Paris, alergase, cu tînărul Constantin fiul lui Vodă-Carageà, pe teatrul luptei și acum lucra cu „areopagul" său în părțile „rumeliote" din Nord-Ost, la Salona, dincolo de Istm, îi răsărise un rival de temut în persoana lui Alexandru Mavrocordat, care, trimes de grupul de emigrați din Italia, Mitropolitul Ignatie de Arta, bătrînul Carageà și alții, debarcase pe coasta vestică a peninsulei, la Misolonghi, pe continent, unul din cele d'intăiu locuri ocupate de insurgenți, unde

[1] *L. c.*, pp. 119-20.

alcătui pentru Acarnania și Etolia o „Adunare a Vestuluĭ". Treĭ Fanarioți, din treĭ marĭ familiĭ, cu treĭ „adunărĭ" supuse lor și treĭ armate care-ĭ ascultaŭ maĭ mult orĭ maĭ puțin, urmăriaŭ în treĭ locurĭ deosebite ale Greciеĭ acțiunĭ militare ce n'aveaŭ nicĭo legătură între ele, ba chiar se împiedecaŭ adesea, spre bucuria șefilor respectivĭ.

Acesteĭ situațiĭ trebuia să i se puie un capăt. Elementele disparate care, fără a se cunoaște bine, purtaŭ lupte, simțiră instinctiv aceasta. Nu era măcar o Capitală provisorie la care să se poată chema „represintanțiĭ legalĭ aĭ poporuluĭ elin", aĭ întreguluĭ popor, care se simția de fapt pentru întâiașĭ dată unul singur. Se lăsă la o parte Tripolitsa, o grămadă de ruine și un cimitir, se părăsi Argos, pe care o amenințaŭ Turcіĭ din Nauplia, și se începură ședințele, odată cu Anul Noŭ, la Epidaurul de odinioară, acuma bietul sat Piada. Convocările le făcuseră în numele Guvernuluĭ format până la căderea Tripolitseĭ, Ipsilanti, *arhistrategul,* dar la președinție el trebui să facă loc luĭ Mavrocordat, superior prin numele, prin vrîsta, prin experiența și talentele sale și, pe lîngă acestea, liber de umbra care acopere pe învinșĭ. El plecă furios, urmat de Kolokotronis[1].

Potrivit cu personalitatea nouluĭ conducător, se decretă supt vechĭ nume elenice un regim modern engles. Adunarea Poporuluĭ, de 70 de membri aleșĭ, hotărește tot, ca în teoriile luĭ Rousseau, dar o putere executivă, de și supusă controluluĭ și judecățiĭ aceleia, e necesară; n'o numește nimenĭ, ci se aleg anual ceĭ cincĭ membri aĭ eĭ, cari aŭ opt miniștri, al căror șef se va chema arhicancelariŭ. Înnaintea acesteĭ organisărĭ constituționale, Ipsilanti, taxat de odios tiran, se retrase, Senatul moreot de 20 de membri nu-șĭ putu păstra drepturile, Negri însușĭ îșĭ părăsi „areopagul"

[1] Mendelssohn-Bartholdy, *Geschichte Griechenlands,* I, p. 245.

și luă Ministeriul Afacerilor Străine, Carageà dispăru. În sfîrsit un om noŭ, Kolettis, Aromîn, născut în Epir la 1784, se însărcină cu conducerea războiuluĭ. Corintul, cucerit atuncĭ, fu proclamat Capitală, și, pentru a se arăta maĭ bine că spiritul rusesc, anarhic și denegator de libertate in acelașĭ timp, fusese biruit, că idealul absurd al Constantinopoleĭ creștine de limbă greacă fusese părăsit, steagul vechiŭ al Fenixuluĭ fu înlocuit cu acela, albastru și alb, al zeițeĭ Minerva, un fel de „déesse Raison“ pentru noul Stat al Eladeĭ.

Monembasia și Navarinul căzuseră acum și ele. „Fileleni“, alergați din Apus, țineaŭ garnisonă în cea din urmă. Încercarea luĭ Capudan-beiŭ, în iarnă, contra coastelor nu izbuti; corăbiĭ englese — cu toată neutralitatea celor Șepte Insule — și austriace se înfățișară pentru a împiedeca măceluri. Dar nicĭ o parte, nicĭ alta nu cutezaŭ să iea ofensiva în primăvară luĭ 1822. Lupte în văile Olimpuluĭ, la Veria Macedonieĭ, pe insula Negroponte, unde se afla, alături de Odysseus, și Ipsilanti, la Patragìc, pe care o luară Turciĭ înnapoĭ; Acropolea Ateneĭ se predă rebelilor, uniți cu fileleni în număr maĭ mare, la 21 Iunie [1]. Pe cînd Suli se menținea împotriva șefilor turcĭ cari puseseră capăt puteriĭ și vieții luĭ Alì-Pașa, Nauplia resistâ Grecilor până la sfîrșitul luĭ Iunie, și până atuncĭ nu li se predă nicĭ Patras, nicĭ Arta. Pe cînd Ipsilanti, după înfrîngerea de la Peta, se închidea în Atena, Mavrocordat relua inspecția operațiilor militare din acea regiune nord-vestică de unde-ĭ începuse acțiunea.

Aicĭ îl prinse vestea grozavă că însuși Capudanul se îndreptase spre Chios, „revoluționată“, de doĭ aventurieri, dintre cari unul fost ofițer al „vînătorilor de Orient“ la Napoleon [3], și începuse, în ziua sosiriĭ chiar, 11 April, un masacru îngrozitor, în care-și pierdură

[1] Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, I, p. 258. Greșit 22 Maiŭ, în *Geschichte des osmanischen Reiches*, V.
[2] Thiersch, *l. c.*, p. 22.

viața, după o socoteală cumpănită, 25.000 de oameni, iar 45.000 libertatea [1]. Arhiepiscopul peri, cu fruntașii orașului. Că Andreï Miaulis și Constantin Kanaris din Psara avură curajul să atace această mare flotă și că, la 18 ale lunii, o distruseră în parte cu luntrile lor arzătoare, — Capudanul Carà-Alì însuși se stînse miserabil pe coastele insuleï pe care o pustiise —, era numaï o slabă mîngîiere pentru marea nenorocire [2]. Baia de sînge de la Tripolitsa trecuse neobservată; cea din Chios cîștigâ Grecilor compătimirea întregii Europe, cu poeții și artiștii în frunte. De fapt însă, de o parte, și de alta, era o înnoire a cruciatelor, cu caii biruitorilor întrînd pănă în genunchi în sîngele de care eraŭ inundate lăcașurile de închinare ale învinșilor [3], și cine zicea că poporul grec avea, măcar pănă la 1831, cultura veaculuï al XII-lea [4], nu se înșela.

Și acum venia, în Iunie încă, atacul pe uscat, marele atac pe uscat al luï Curșid însuși, cu 25.000 de oameni. Albanesii luï fanatici întrară ușor în Corint și în Nauplia și în Argos, gonind înnaintea lor și pe Mainoți și Guvernul central. Ajutat de Ipsilanti, care spera să-și refacă prestigiul, și de Gheorghe Cantacuzino, vărul din Rusia, sosit de curînd, Kolokotronis încercă aceia ce nu putuseră face Odysseus și Petrobeiŭ, reîntrînd viteaz în cetățuia Larsa de lîngă Argos, apoï în Burgì, cetățuia Nauplieï. La urmă, avangarda luï Mehmed de Drama se retrase, și, la Istm, călărimea Tesalieï fu foarte răŭ maltratată de bandele care o urmăriseră, supt conducerea luï Nichita, nepotul luï Kolokotronis; tunurile trebuiseră să fie părăsite. În urma fugarilor, în Ianuar 1823, cădea Nauplia, pe care noul Capudan o aprovisionase neîndes-

[1] *Ibid.* 23.000 și 47.000 la Miller, *l. c.*, p. 80.
[2] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp 276-9.
[3] Thiersch, *l. c.*, pp, 27, 30-1.
[4] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, pp. XXVIII, XXX.

tulător. Dar în Nord, cu toată prezența lui Ipsilanti în Atena și puterile militare date lui Odysseus, se reluă de Turci Salona, și încă din August 1822 Suli se supusese lui Omer-Bryones, lăsîndu-se numai în Misolonghi, care resistase cu înviersunare, steagul libertății elenice. În Creta, „Rusul" Mihail Afenduli, care-și zicea Comnen și Afenduliev, cu titlul de „generalisim și administrator al Cretei", se susținea numai cu greu; în curînd bizarul șef fugi la Malta[1].

O intervenție zădarnică în Eubeia, pierderea Corintului în mînile lui Kolokotronis, moartea lui Botzaris în lupta de la Karpenesi înseamnă acțiunea militară turcească în 1823. Silințile făcute în trei ani de zile se dovediseră zădarnice. O Grecie *exista*, și Puterile începuseră a o recunoaște, puțin cîte puțin, fiecare după interesele și deprinderile sale diplomatice, după personalitatea celor cari o conduceau.

---

[1] Miller, *l. c.*, p. 83.

CAPITOLUL al XV-lea.

Atitudinea Puterilor. Silințe diplomatice pentru pace. Discordiĭ grecești în Moreia. Intervenția egipteană.

La început, Rusia avuse gîndul îndoit de a se feri de orĭce bănuială că ar sprijini, împotriva principiilor Sfinteĭ Alianțe, causa unor rebelĭ, și, în acelașĭ timp, de a nu-șĭ primejdui autoritatea, cîștigată în cursul unor lungĭ și grele lupte, de ocrotitoare firească a creștinilor prigonițĭ. Dar însușĭ Patriarhul îșĭ pierduse viața, supt pretextul unul amestec, foaarte dubios, în tulburările din Moreia, patria sa. Se făcuse rămășitelor sale[1] o îngropare foarte pompoasă la Odesa, și Guvernul imperial luase parte oficial la dînsa. Nu se poruncise nimic pentru a se opri darurile ce mergeaŭ din centrele grecești ale Suduluĭ Rusieĭ către răsculațĭ, și arme fuseseră trimese insulelor ce sprijiniaŭ mișcarea. În sfîrșit, dacă pe atuncĭ nu eraŭ încă la Moscova panslaviștĭ, în schimb nu trebuie să uităm acțiunea tăcută, dar stăruitoare, a acelor Grecĭ cari încunjuraŭ pe Țar și nu puteaŭ privi indiferent la ruina conaționalilor lor. Astfel și Alexandru Sturza, fiul generaluluĭ Scarlat, pribeag moldovean, — mama acestuia era Domnița Ruxanda Ghica — și sora

[1] V. p. 194.

luĭ, contesa Ebling, apărătoare călduroasă a causeĭ elenice și, în același timp, prietena intimă a Împărăteseĭ Elisaveta [1]. Până la sfîrșitul anuluĭ 1822, Capodistria, numaĭ atuncĭ biruit de Nesselrode, era cel maĭ ascultat sfetnic al Țaruluĭ în ce privește politica exterioară. Și, în sfîrșit, nu trebuie să uităm nicĭ pe aceĭ pribegĭ, necontenit reclamațĭ de Poartă, cari, trăind în Statele rusești, trebuiaŭ să-și întrebuințeze toate legăturile, toată trecerea în folosul țerĭĭ lor, nicĭ pe aceĭ negustorĭ grecĭ din Mariupol, Taganrog, Nijna, Cherson, Phanagoria, cari lucraŭ în același sens, nicĭ acel influent cler superior rusesc care nu putea să vadă fără indignare martiriul coreligionarilor din Împărăția otomană.

Deocamdată, diplomația rusească văzu în cele întîmplate prilejul binevenit de a relua, în privința Principatelor, tendințele de înlăturare a dominațieĭ turcești, care, de nevoie, fuseseră întrerupte prin pacea de la 1812. După ce se chemase intervenția militară a Pașilor de Vidin, Silistra și Brăila, se întrebuințară silințile cele maĭ stăruitoare pentru zădărnicirea acțiuniĭ lor. Cînd, pentru a nu maĭ rămînea într'o situație foarte nelămurită și foarte jenantă, Stroganov părăsi în sfîrșit, după o jumătate de an de zbucium și contraziceri, Constantinopolea, în August, aceste sforțărĭ se făcură și maĭ departe, prin ambasadoriĭ rămașĭ, aĭ Puterilor prietene, Strangford, al Angliеĭ, și, întru cîtva, Internunțiul Lützow. Se căpătă pe rînd cercetarea purtăriĭ abusive a trupelor trimese dincolo de Dunăre, și din Asia, apoĭ retragerea lor treptată, până la încetarea complectă a uneĭ ocupațiĭ pe care Rusia arăta că n'o poată suferi cu niciun preț. Ea cerea restabilirea condițiilor normale a stăriĭ de lucruri anterioare răscoaleĭ, și o și capătă, de și nu în sensul pe care-l dorise: locțiitoriĭ Pașilor, Caimacamiĭ plecară,

[1] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, pp 14, 129.

dar Poarta refusâ hotărît să puie în locul Grecilor de odinioară alți Grecĭ ca Domnĭ aĭ Principatelor, și astfel, în Iunie 1822, Ioan Sandu Sturza și Grigore Ghica, nepotul de frate al decapitatuluĭ, aleșĭ din mijlocul unor deputațiĭ de fruntașĭ, căpătaŭ firmanul de numire pentru Moldova și Țara-Românească Dar Rusia găsi pretexte pentru a evita legăturile cu dînșiĭ, pentru a zăbovi ridicarea steaguluĭ imperial de-asupra celor două consulate, și, în acelașĭ timp, ea dădea emigraților din Bucovina și din Ardeal tot sprijinul ce era de nevoie pentru a-ĭ face să se îndărătnicească într'o opoziție, pe atît de ireconciliabilă, pe cît de lipsită de sens și de dăunătoare țerilor lor.

Apoĭ, după chestia exceselor turcești, a evacuării Principatelor, a numirii Domnilor și *totaleĭ* restabiliri a trecutuluĭ, veni aceia a pagubelor suferite de comerțul rusesc, a piedecilor ce i se pun la trecerea prin strîmtorĭ, a majorării de taxe, chestia, foarte delicată, a corăbiilor grecești pe care Cabinetul din Petersburg voià să aibă după tratat dreptul de a le trece din Marea Neagră în Mediterana supt steagul rusesc.

Și, cînd, printr'o ultimă cesiune a Sultanuluĭ, în Septembre 1822, se înlăturâ și această pretenție, răsări alta. Rusia pretindea, pentru reluarea legăturilor diplomatice, ca Poarta, fiind vinovată pentru întreruperea lor, să facă pașii ceĭ d'intăiŭ, ba, maĭ mult, ca trimeșiĭ eĭ la Petersburg să discute într'o conferință noile dorințĭ ale Țaruluĭ, privitoare în rîndul întăiŭ la Principate, dar poate și la alte chestiunĭ, de atingerea cărora diplomația turcească se temea maĭ mult decît de orĭce. Astfel, cînd, după întrevederea luĭ Alexandru I-iŭ cu Împăratul Francisc al Austrieĭ la Cernăuțĭ, Minciaky, Grec de origine, fu expediat prin București la Constantinopol ca negociator al chestiilor comerciale, se întîmplâ peste cîteva lunĭ, ceia ce toată

lumea aşteptase, că i se dădură şi puteri pentru a negocia în această „altă chestiune", care era a Greciei.

Încă din 1822 din partea rusească se furişaseră către Metternich, neclintitul păzitor al ordinii interioare şi exterioare a vechiului regim, anume indicaţii care fură răspinse: Poarta ar putea fi silită a ceda faţă de Greci, aşa revoltaţi cum eraŭ, printr'o ocupaţie de teritorii; ea ar putea face unele concesii, i s'ar putea defini „suzeranitatea". Deci ideia unei *vasalităţi autonome* intervenise încă de atunci. Dacă ea nu se desvoltâ mai răpede, aceasta se datoreşte atitudinii hotărîte a Sultanului, care declara prin miniştrii săi, în vară, că „mai curînd Turcia va peri" decît să se plece la asemenea acte de abdicare. Cel mult ar acorda o amnistie deplină, cu unele concesii pe care, de alminterea, răsculaţii nu le merită[1].

In congresul de suverani de la Verona, care urmâ celui din Laybach, purtarea diplomaţiei ruseşti fu judecată dreaptă şi cuminte, dar de o soluţie în chestia grecească nu vorbia, nu cuteza să vorbească încă nime. Purtătorii petiţiei greceşti nu fură primiţi măcar. Era un triumf însă pentru causa libertăţii elenice că Metternich însuşi recunoştea, în cursul anului următor, supt formidabila presiune a opiniei publice, în Anglia, în Franţa, în Bavaria, că această chestiune a ieşit din domeniul diplomaţiei şi e astfel „un fapt". Noul Ministeriŭ engles al luĭ George Canning recunoscu Grecilor calitatea de beligeranţi. În toamna aceluiaşi an, la data întrevederii din Cernăuţi, Rusia mersese acum aşa de departe, încît vedea putinţa creării a trei principate, după modelul celor de la Dunăre: de o parte Tesalia, Beoţia şi Atica, de alta Epirul cu Acarnania şi în sfîrşit Moreia cu Creta, insulele fiind supuse unui regim special de confederaţie. Ca în casul Serbiei, se reservà Sultanului tributul fix şi dreptul de a garni-

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, 285 p.

sonà cetățile. O garanție europeană, cum n'o căpătase Serbia, și represintarea la Poartă prin Patriarh ar fi încununat această operă, de pe urma căreia Rusia ar fi avut treĭ noĭ protejați din Fanar pe Scaunele princiare din Elada liberă[1]. Data aceasta, Austria nu maĭ arăta aceiașĭ hotărîre implacabilă de a păstra Sultanuluĭ totalitatea drepturilor sale.

În acest timp (Mart 1823), a doua Adunare grecească se ocupa la Astros de revisuirea uneĭ Constituțiĭ care abia împlinise anul și, maĭ ales, cu prefacerea Guvernuluĭ. Eraŭ de treĭ orĭ maĭ mulțĭ deputațĭ decît la Piada[2]. Partidul militar al luĭ Kolokotronis înțelegea să domine; pentru a arăta și exterior că nu vrea să facă nicĭo transacție cu arhonțiĭ, partidul civil, cu diplomațiĭ Fanaruluĭ, el îșĭ ridicase corturile la o parte. Totușĭ evidenta incapacitate politică a cleftilor, pe cari nu-ĭ susținea nicĭ Petro-beiŭ, ajuns acum șef al „civililor", îĭ făcu să asiste fără împotrivire la desființarea celor treĭ „senate" pe provinciĭ, la înlăturarea situațieĭ de generalisim, la crearea unuĭ triumvirat, care se prefăcu apoĭ în Sfat de cinci: se aleseră Petro-beiŭ că president, apoĭ Haralambis, Zaimis și Metaxas, din Cefalonia; numaĭ cu amenințărĭ putu să capete Kolokotronis un loc lîngă eĭ. Presidentul Corpuluĭ Legislativ era să fie Mavrocordat: amenințînd să-ĭ „zvîrle cojĭ de lămîĭe pe frac", fruntașul cleftilor îl putu izgoni la Hydra, fără a fi totușĭ în stare să-l și înlocuiască la conducere. Adunarea se feri de dînsul, țindu-șĭ ședințele, nu la Nauplia, cum voià el, ci la Argos, unde se simția maĭ liberă[3]. Fiul luĭ Teodor, Pano Kolokotronis, atacă atuncĭ adunarea din Argos la 10 Decembre[4] și stabili un noŭ

[1] *Ibid.*, pp. 295-6.
[2] Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, I, p 310 și urm.
[3] *Ibid.*
[4] Thiersch, *l. c.*, p. 33.

Guvern la Tripolitsa, pe cînd rămășițele partideĭ învinse se puneaŭ la Kranidhi, lîngă Hydra, supt scutul floteĭ insulare și al ostașilor luĭ Kolettis[1].

Era anarhie, în forma cea maĭ rușinoasă și maĭ primejdioasă a eĭ. Pentru a o suprima, în momentul chiar cînd împrejurările externe cereaŭ în Grecia maĭ multă unire, maĭ mult simț de solidaritate, maĭ mult prestigiu moral, trebuia un străin: un prinț, un om mare, cu vază, aducînd aceĭ banĭ pe cari adunarea din Astros doria să-ĭ capete printr'un împrumut și fără cari nu se putea face nimic. Lord Byron, în setea luĭ romantică de a face ceva strălucit în acel Orient pe care-l încunjurase cu toate farmecele poesieĭ, consimți să încerce, chemat de toți, dar pentru fiecare în parte, pentru ambiția și interesele luĭ, și nu pentru causa periclitată a Grecieĭ. Dorind a lucra împreună cu Mavrocordat, om de cultura și de puterile luĭ și cu filelenul engles Stanhope, el trecu din Insulele Ionice în ultimele zile ale anuluĭ 1823 la Misolonghi. Aducea banĭ și voià să fie arhistrategul Sulioților nesupuși și pretențioși aĭ luĭ Botzaris, rămași fără căpitan, pentru a lua Lepanto. Nicăirĭ nu găsi însă oameniĭ de cari s'ar fi putut servi. O imprudență-ĭ aduse frigurile de care muri, la 37 de anĭ, în ziua de 19 April 1827.

În acest timp partidul luĭ Kolokotronis pierdea Corintul, era răspins lîngă Tripolitsa de arhonți și era să fie scos și din Nauplia asediată. Neizbutind a căpăta pentru dînsul împrumutul, el fu bucuros să dobîndească, în Iunie, amnistia, cu prețul predăriĭ Nauplieĭ; Hydriotul Konduriotis, un bogat negustor, sfătuit de Kolettis, ĭĭ luă locul în fruntea Guvernuluĭ. Baniĭ sosiți, scăpați din mînile agenților, fură cheltuiți pentru corăbiile scumpe ale incapabiluluĭ „ami-

[1] Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, I, p. 325.

ral“ engles Cochrane, cuprins și el în condițiile afacerii.

În curînd nemulțămirea arhonților din Peloponnes cu hegemonia insularilor și Rumelioților dădu prilej celor doĭ Kolokotronis să intervie din noŭ cu armele. Dar trupele luĭ Guras și Karaiskakis aduseră moartea fiuluĭ și închiderea tatăluĭ într'o mănăstire din Hydra[1]. Și, de oare ce Odysseus, în dorința de a căpăta principatul Eubeiĭ, încheiase o înțelegere secretă cu Tucii, Guras îl atacă și pe dînsul, în April 1825, îl duse prins la Atena, îl supuse chinurilor și-l înfățișâ mort mulțimiĭ care-l acoperia de blăstăme[2]. În acest timp Psara fu „pedepsită“ de Capudan în Iulie și Samos era să aibă aceiașĭ soartă. Turciĭ rătăciaŭ în jurul Ateneĭ, și Misolonghi nu primia niciun ajutor[3].

În această stare aștepta Grecia marea lovitură a Egiptenilor luĭ Mehemed-Alî chemați în ajutor de Sultanul Mahmud.

Ibrahim-Pașa, fiul adoptiv al vice-regeluĭ din Cairo, visitâ Creta, supusă acum cu totul, apoĭ, în Februar 1825, corăbiile sale, care duceaŭ 5.000 de oameni, apărură înnaintea coastelor Mării. Debarcarea se făcu fără greutate ; cum se putea împotrivi o mînă de clefți, împărțiți de certele personale, uneĭ oștiri formate de ofițeri francesĭ după tradițiile școliĭ napoleoniene? Se luă insula Sphakteria, apoĭ Navarinul-Vechiŭ și cel Noŭ, căruia nu-ĭ folosi nimic presența luĭ Mavrocordat însuși. În Kalamata, în Argos, în Tripolitsa, supt ochiĭ Guvernuluĭ elenic, care-și aștepta, îngrozit, soarta, în Nauplia, întrară Egiptenii, restabilind autoritatea Sultanuluĭ. În acelașĭ timp trupele turcești de pe Continent ocupaŭ Salona, amenințînd chiar Atena.

[1] *Ibid.*, I, pp. 329-30.
[2] Iorga, *Ibid.* pp. 331-2.
[3] *Ibid.*, pp. 299-300.

Un nou și mare transport de trupe îngădui lui Ibrahim, care fusese numit acum de Sultan Pașă al Moreii, să strîngă foarte de aproape Misolonghi. După o eroică resistență, la care luară parte ceĭ maĭ statornicĭ din filelenĭ, și după un ultim asalt pentru spargerea liniilor musulmane, cetatea era în sfîrșit cucerită la 23 April [1]. Se tăiară 3.000 de capete, 3.000 de robĭ, între cari femeĭ și copiĭ, căzuseră în mîna cuceritorilor; numaĭ 1.800 dintre apărătorĭ, între cari 200 de femeĭ, scăpară [2]. În aniĭ următorĭ, se complectâ acest resultat prin expediția în Maina și prin luarea, după lungĭ lupte, a Acropoleĭ, la 28 Maiŭ 1827. Numaĭ pe Mare maĭ luptaŭ acum insulariĭ încă nebiruițĭ, dar Hydrioțiĭ eraŭ gata să plece în America [3].

Opera de represiune, de pacificație sîngeroasă era îndeplinită. A doua zi după catastrofa de la Misolonghi, o nouă comisiune de Guvern, „Direcția afacerilor militare și politice a Eladeĭ", fusese aleasă la Epidaur: ceĭ unsprezece membri represintaŭ toate regiunile liberate; dintre personalitățile cunoscute întîlnim numaĭ pe bătrînul beiŭ de Maina, pe Alexandru Zaimis, Moreot, care avea conducerea, și pe istoricul Spiridon Trikupis, din Misolonghi. Supt amenințarea mercenarilor din Suli și a „Rumelioților", Guvernul, incapabil de a guverna, o ducea foarte greŭ în refugiul săŭ din Nauplia. Era vorba de supunerea către Anglia, de chemarea unuĭ prinț din Apus [4]. Peste un an, adunarea din Trezena dădea, în Maiŭ 1827, o Constituție de 150 de articole, care, pe lîngă garantarea tuturor libertăților posibile, orînduia un Senat ales pe treĭ aniĭ, un president al Republiceĭ, cu secretarĭ de Stat răspunzătorĭ, și o Curte de Casație.

---

[1] *Ibid.*, p. 303 și urm.
[2] Thiersch, *l. c.*, p. 43.
[3] *Ibid.*
[4] Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, I, p. 423.

Până la sosirea presidentului, o regență de trei, absolut fără nicio autoritate, privia cu nesimțire la anarhia perpetuă a luptelor dintre căpitani, Ioan Kolokotronis, Photomaras, Grivas, cari oferiau a face pentru bani orice [1].

Dar soarta mișcării, hrănită numai cu „pomana filelenilor", nu mai era în mîna acestor oameni corupți și nedisciplinați. Dacă revolta Greciei era un fapt pentru Metternich chiar, o nouă acțiune diplomatică europeană, pornită de la acest „fapt", strîngea tot mai aproape problema, de la resolvirea căreia atîrna pacea Europei.

După răspingerea propunerii extreme a Austriei de a se da Moreii și insulelor neatîrnarea pentru a sili Poarta la o nouă hotărîre [2], noul Țar, Nicolae,—care, îndată după suirea sa pe tron, trimesese Porții ultimatul din 17 Mart—se ocupase în tot cursul anului 1826 de conferințele privitoare la Principate și la Serbia, care-și dădură resultatul în toamnă prin Convenția de la Acherman. La 4 April din acest an, Rusia și Anglia ajunseră la o înțelegere în vederea intervenției necesare la Constantinopol: acum era vorba de un singur Stat vasal și tributar al Sultanului, cu dreptul de răscumpărare a pămînturilor turcești, ca în Serbia [3]; Austria se tîria după acestelalte Puteri, în credința mîngîietoare că ei îi aparține totuși conducerea. În curînd se ajunse la ideia unei intervenții a flotelor reunite pentru a împiedeca noi debarcări turco-egiptene [4]. Poarta refusînd hotărît a recunoaște actul din 4 April și de a sta de vorbă cu o „mînă de hoți", se încheie la Londra (6 Iulie 1827) un tratat formal între

[1] *Ibid.*, p. 457 și urm.
[2] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 304.
[3] *Ibid.*, pp. 308-9, 322.
[4] *Ibid.*, p. 323 și urm.

Anglia, Rusia, Franța și Prusia: el avea de scop oprirea beligeranților de a continuà ostilitățile. Şi data aceasta Poarta refusâ, declarîndu-se „gata la orĭce“ [2].

Ceasul hotărîrii se apropia.

---

[1] *Ibid.*, pp. 326-7.

CAPITOLUL al XVI-lea.

Lupta de la Navarin. Războiul ruso-turc. Pacea de la Adrianopol. Presidenția și asasinatul luĭ Capodistria.

Încă de la 11/23 April presidenția, Guvernul — căcĭ acesta era titlul demnitaruluĭ suprem: ὁ κυβερνήτης — se oferise luĭ Capodistria. Iĭ sosi vestea în calea de la Geneva la Petersburg. Primi îndată, zdrobind cariera sa strălucită în serviciul Rusieĭ. Trebui însă, înnainte de a se îndrepta spre țara care-ĭ încredința luĭ soarta eĭ viitoare, să visiteze Curțile Apusuluĭ, și maĭ ales cea din Londra, de la care atîrna așa de mult situația sa. Primit foarte răŭ de rege, care vedea în el un agent rusesc, o piedecă pentru influența Angliei, el se îmbarca pe o corabie englesă, întovărășită de una rusească și una francesă, numaĭ după ce prin sfărîmarea floteĭ turco-egiptene, pe care o declara un „événement majeur“, Moreia ajunsese liberă pentru dînsul [1].

Corăbiile care trebuiaŭ să împiedece continuarea lupteĭ se strînseseră în toamnă pe coasta apuseană a Moreiĭ. Codrington comandà contingentul engles, de Rigny pe acel frances; Heyden venise cu corăbiile

[1] Thiersch, *l. c.*, p. 46 și urm.; Mendelssohn-Bartholdy, II, p. 11, îĭ reproșează că a pierdut timp în Geneva și Italia negociind și asupra Uniriĭ Bisericilor (*ibid.*, p. 13).

ruseștĭ. Ibrahim fu somat să nu facă nicĭo mișcare la 22 Septembre: „o singură descărcare de tun va fi fatală“ flotelor osmane. Protestînd, Pașa egiptean se supuse totuși. O mișcare bănuită a floteĭ sale, de la Navarin spre Patras, ocupat încă de Turcĭ, făcu pe aliați să între în cuprinsul chiar al Golfuluĭ, unde, în dispoziția de spirit a acestora, o ciocnire era inevitabilă. Ea se și întîmplâ la 20, fără a se fi putut precisà vre-odată vinovățiile. Puterea navală a Sultanuluĭ nu maĭ exista după cîteva ceasurĭ: 6.000 de oamenĭ zăceaŭ în fundul Mării [1].

Urmâ indignarea legitimă a Porții, silinți diplomatice de a o potoli, un șir de energice declarații ale Țaruluĭ și, in sfîrșit, declarația de războiŭ din 14 April 1828.

Încă de la 2 Februar, Capodistria era în Moreia, pe care o găsi în cea maĭ tristă stare. Statul elin se mărgenia de fapt la „Egina, Poros, Salamina, Eleusis și Megara [2]“, — atît. Șefiĭ săĭ eraŭ de fapt Rumelioțiĭ, cari ocupaŭ, luptîndu-se între eĭ, Icĭcalè și Palamidi și dominaŭ Nauplia; dacă Guras murise în Acropole și Karaiskakis îșĭ isprăvise și el zilele, alțiĭ eraŭ încă în viață, și bătrînul Kolokotronis, acum ministru de Războiŭ, absolut și iresponsabil, fusese liberat pentru ca să ajute împotriva luĭ Ibrahim. Trebuiaŭ îmblînziți teribiliĭ clefți, cărora, cu francheță napoleoniană, li-ar fi spus la sosire presidentul: „vă știŭ; sînteți hoți și mincinoși“ și apoĭ, în 1828: „v'ați bătut nouă anĭ cu Turciĭ și ați furat capre și oĭ“. Și, de fapt, liberînd Nauplia de dînșiĭ, el știu să și-ĭ cîștige în așa grad, încît eĭ, Kolokotronis, Kanaris, Nichita, Guras, îl întovărășiră respectuoși în călătoriile luĭ prin țară [3]. Miaulis curăți Marea de pirați. Cu multă greutate, după ce-și cheltui baniĭ meniți pentru răscumpărarea robilor, Eynard, bancherul

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 237 și urm.
[2] Papadopulos-Vretos *l. c.*, I, p. 109.
[3] Mărturia luĭ Quinet, în Călătoria sa, cuprinsă în „Oeuvres“.

„filelen“ din Geneva, îĭ găsi pe ceĭ absolut necesarĭ pentru a-și începe administrația. Spuind tare că Greciĭ din zilele sale trăiesc și cugetă ca în evul mediu, că nu așteaptă ceva decît de la o nouă generație[1], răspingînd pe presintatoriĭ de falșe titlurĭ la recunoștința națieĭ, el încercă să înlocuiască regimul arhonților, al căpitanilor, al negustorilor din insule și al Fanarioților — Mavrocordat se retrase, adînc jignit, la Hydra, ajungînd începătorul opoziției contra nouluĭ regim, și Mauromihaliĭ, Petru și fiiĭ luĭ, îĭ declarară războiŭ de la început, dar Dimitrie Ipsilanti îĭ servi cîtva timp ca general în Grecia orientală —, printr'o cîrmuire în sens european, cu ajutorul Ionienilor săĭ, „das korfiotiske Pack“, fraților: Viaro, om incapabil și abusiv, și Augustin, juristul Gennatas, la cari se adăugiră Kolettis, Klonaris, format în Franța, și puținiĭ alțiĭ, între cari secretarul geneves și cel italian. Desprețuia formele libere și, amînînd Adunarea națională, pe care se arătase gata a o convoca îndată, restrîngînd atribuțiile Senatuluĭ, pe care-l îndemnă ușor să se disolve, el începu acel regim de organisare strînsă pentru stabilirea păciĭ și folosul celor micĭ pe care-l visase și Byron, fără a putea începe măcar această operă așa de grea. Lucra, de la 1829 înnainte, cînd ținu la Argos singura sa Adunare a poporuluĭ, cu membriĭ Senatuluĭ (Panhellenion) de 27 de membri — 21 aleși de el pe lista Adunăriĭ, ceĭlalțĭ numițĭ direct de dînsul—, cu un consiliu ministerial, luat dintre aceia, și cu secretariul de Stat Spiridon Trikupis, care și el servise în Insulele Ionice, supt Guilford[2]. Peste autonomia comunală a demogerontților, „bătrînilor“, redusă prin asemenea măsurĭ, se așternu absolutismul prefectorial[3], și Capodistria încercă a *numi* chiar pe magis-

[1] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, I.

[2] *Ibid.*, pp. 9-10. Critica sistemuluĭ în Mendelssohn-Bartholdy, II, p 18 și urm. Pentru felul cum încunjură jurămîntul constituțional, *ibid.*, p. 23 și urm.

[3] *Ibid.*, p. 74 și urm.

trații municipalî[1]. Congresul din Argos (Iulie-August 1829) cu membri aleși mai mult după plac și păziți de Kolokotronis și Nichita, consacrâ prin aclamații puterea singuruluî om care putea conduce, Grec fiind și el, Grecia[2].

Pentru aceasta asigurâ averea săraculuî, pămînt și vite, de lăcomia Rumelioților: pentru săteanul plugar „vremea luî tata Iani", ὁ καιρὸς τοῦ Μπαρμπαϊάννι, rămase neuitată. Aduse castanî din Creta și cartofî. Se administrară bine domeniile naționale și se făcu o fermă-model. Urmînd recomandațiilor luî A. de Sturdza, el făcu școală de agricultură la Tirint, întemeiè școlî „mutuale", lancasteriene, după tabelele luî Cleobul, tipărite la Paris cu cheltuiala Roznovanuluî[3], și o școală superioară în Egina, care numără în curînd 1.500 de elevî[4]. Un stabiliment pentru orfanî primi 2.000 de copiî. La Poros funcționa un seminariŭ. Președintele voià să facă o școală de drept la Atena, una navală la Hydra. Încă din Ianuar 1829, o școală militară, a *evelpizilor*, începu să pregătească ofițerî pentru altfel de trupe decît cele de pănă atuncî, cu un căpitan frances ca director. Se numiră judecătorî pe viață, dijma fu scăzută, și totuși finanțele se îndreptară. Se creă, de și fără succes[5], la Egina, o Bancă Națională cu privilegiî pe cincî anî, o Cameră de asigurărî maritime, și se avu în vedere și baterea celor d'intăiŭ banî aî Grecieî libere (phoenix și leptà). Se făcură treî tipografiî „pentru Guvern" și o foaie oficială (Γενικὴ ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος), „Courrier de la Grèce", începu să apară. Nu lipsiră măsurile pentru bibliotecă și pentru Museul național.

Era contrar orîcăriî romantism și orîcăriî exagerărî:

Ibid., pp. 77-8
[2] *Ibid.*, p. 135 și urm.
[3] Papadopulos-Vretos, I, *l. c.*, p. 136-7.
[4] Thiersch, *l. c.*, pp. 54, 56-7.
[5] Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, p. 61 și urm.

ruinele antice le declara „grămezĭ de pietre ca orĭcare“, nu din lipsă de cultură, ci din năcaz împotriva „falseĭ direcțiĭ a spiritelor“, care se hrănia din aceste marĭ amintirĭ“ [1]. Real, sigur de sine, practic în alegerea mijloacelor, cumpătat și simplu în toate privințile ca un eroŭ al luĭ Plutarc, acest om putea face — și a făcut — maĭ mult pentru rectificarea mentalității naționale prin exemplul său decît pentru organisarea societății și Statuluĭ prin admirabila sa muncă.

Spera el să rămîie prinț, „Hospodar“, cum i s'a spus în viață și i s'a strigat și pe urmă? De atîtea orĭ a declarat că „pe suveranul cel noŭ îl chiamă de mult din toată inima“ [2], și, dacă i-a arătat greutățile situațieĭ, de sigur n'a făcut-o ca să-l desguste. Orĭcum, pe cînd el muncia pentru înlăturarea anarhieĭ și ignoranțeĭ, cercînd să suprime independența locală și nesupunerea individuală, Europa urmâ, în cursul războiuluĭ ruso-turc terminat prin pacea de la Adrianopol, mijlocită de Prusia, și după aceasta, lucrarea eĭ diplomatică, din care era să resulte o Grecie neîntreagă, periclitată și tulburată necontenit prin contrastul între o basă meschină și un ideal de sigur exagerat, dar îndreptățit din atîtea puncte de vedere și fără îndoială cu neputință de înlăturat.

Venind în Grecia, Capodistria găsise o puternică influență englesă, represintată prin Cochrane, prin generalul Church, prin Hastings, prin Gordon. Spre marea supărare a cercurilor conducătoare din Anglia el căută să mîntuie cu dînșiĭ. Dar, încă din August, 1828, ocupația Moreiĭ de generalul Maison, însărcinat cu evacuarea Egiptenilor, îĭ dădu un noŭ stăpîn. Os-

[1] Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*, Leipzig 1833, p. 22.

[2] „Le nouveau souverain que j'appelle de tous mes voeux depuis longtemps“ (Papadopulos-Vretos, *l. c.*, I, p. XXXI)

taşiĭ luĭ Ibrahim plecară până la 4 Octombre, dar şi maĭ departe o garnisoană francesă de 3.000 de oameni rămase în ţară. Capodistria găsi în această armată străină un avantagiu mare: acela că în cele maĭ multe locurĭ, prin hotărîta eĭ intervenţie, cu ameninţarea de a trage saŭ de a înnainta cu baioneta, anarhia cleftilor încetă. Dintre Francesĭ îşĭ luă presidentul, aşa cum înnainte de dînsul făcuse în Egipt Mohammed-Alĭ, dar cu hotărîrea de a nu cădea în „galisare", o seamă din ceĭ maĭ utilĭ colaboratorĭ aĭ săĭ: am văzut că şcoala militară a fost organisată de căpitanul Pauzié, Trézel căpătă titlul de director general al trupelor regulate, şi-ĭ urmâ generalul Gérard, Dutrône luă conducerea învăţămîntuluĭ ostăşesc[1]; Gérard fusese numit întâiŭ adiutant-general, locotenentul-colonel Pellion—înnaintările eraŭ răpezĭ,—fu comandant superior al cavalerieĭ regulate[2], St.-Martin avea intendenţa[3]. De alminterea, Carol al X-lea trimese de repetite orĭ, odată prin diplomatul şi istoricul Juchereau de St. Denys, ajutoare băneştĭ Guvernuluĭ „Vendeiĭ creştinismuluĭ"[4]. Pe cînd Rusia, represintată în noul Stat prin Marcu Bulgaris, un filantrop, mare iubitor al Grecilor, dăruia, pe lîngă cele două milioane ale Ţaruluĭ, 6.000 de puştĭ şi douăsprezece tunurĭ, Francesiĭ lăsaŭ la plecarea lor o mare parte din arme şi echipament[5]. În şcoala din Egina limba europeană care se învăţa era cea franceză[6].

Cine avea motiv să fie nemulţămită era Anglia, căreia i se propusese odată, şi în chip stăruitor, anexarea, cu un regim oarecare, la Insulele Ionice a în-

---

[1] *Ibid.*, pp. 71, 78, 112-3.
[2] *Ibid.*, p. 166.
[3] Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, p. 38 şi urm.
[4] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, I, pp. 28, 79; Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, p. 80.
[5] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, I, p. 109.
[6] *Ibid.*, pp. 117-8.

treguluĭ teritoriu liberat de Turcĭ. Rapoartele residentuluĭ Eduard Dawkins n'aŭ fost publicate, dar ele trebuie să fie pline de acusaţiĭ de rusofilie la adresa preşedinteluĭ. De aceia, cînd fu vorba de a se fixà hotarele — Ipsilanti reanexase, în timpul războiuluĭ ruso-turc, Atica şi Beoţia, şi biruise, silindu-l la o capitulaţie pe Aslan-beg; de putinţa uneĭ participărĭ la războiul ruso-turc vorbesc numaĭ duşmaniĭ neîmpăcaţĭ [1] —, Anglia, guvernată acum de conservatorĭ, refusâ o maĭ mare întindere a lor : de alminterea, Capodistria voià Creta, tot Arhipelagul, Chios şi Samos, unde guvernà liber aventurierul Licurg Logothetis, Creta, acum total supusă de Egiptenĭ, şi chiar coasta Asieĭ-Micĭ. Din partea eĭ, Poarta rămînea în vechea eĭ politică de neînduplecat refus la orĭce concesie care ar putea să însemne măcar autonomia teritoriilor pe care armata francesă singură o silise a le evacua. I se părea că ar putea folosi din rivalităţile de influenţă izbucnite între Anglia şi Rusia, ba chiar între Anglia şi Franţa, căreia nu i se permise a-şĭ întinde operaţiile dincolo de Istm [1]. Ea propunea, după noile înfrîngerĭ din partea Ruşilor, un regim care era copiat după al Sîrbilor, ce se dovedise aşa de conciliabil cu interesele Impărăţieĭ : hogeabaşiĭ, asimilaţĭ cu cnejiĭ de la Dunăre, ar fi ales un şef creştin, naţional, care ar fi stat alăturĭ de Paşa din Tripolitsa, cum Miloş stătea alăturĭ de Paşa din Belgrad şi, bine înţeles, ar fi jucat rolul pe care i l-ar fi permis însuşirile luĭ personale, păstrîndu-se cu totul ilusia că provincia, dăruită cu întinse privilegiĭ şi „amnistiată", face parte, întocmaĭ ca şi celelalte, din Împărăţia unitară. Se admitea şi pentru această căpetenie a Moreiĭ dreptul de a-şĭ avea agenţĭ la Constantinopol, cum îĭ aveaŭ Principatele, a căror situaţie rămînea, firesţe, nesfîrşit superioară, de şi ocupaţia prin Domnĭ consideraţĭ ca ofiţerĭ turcĭ superiorĭ

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 341 şi urm.

părea că li pregătește o decădere politică până la același nivel ca al Serbiei. Haraciul colectiv ca singur impozit era acela pe care-l plătiau și Sîrbii.

Dacă Sultanul se grăbi a cere Rușilor cari se apropiau, în vara anului 1829, de Ceatalgeà și de împrejurimea imediată a Constantinopolei o pace ale cării condiții erau să atîrne de mărinimia Țarului învingător, el o făcea pentru a-și salvà drepturile asupra Greciei, pe care consimția acum s'o primească în situația Principatelor, dar cu hotarele reduse la Moreia și la Ciclade, de și încă de la 22 Mart Puterile-i dăduseră Eubeia. La 14 Septembre se încheiè pacea de la Adrianopol, îndată ratificată. Opoziția Angliei contra unei Grecii mai mari, în care vedea un sprijin periculos al înnaintării rusești în Orient, urmâ, și Austria, invocînd principiul necesității existenței Imperiului otoman, se opunea și ea din răsputeri. La 3 Februar 1830 în sfîrșit, „principatul" Greciei era format ca Stat independent, — fără condiția, anterioară, a tributului de 1.500.000 de piaștri —, adăugindu-i-se insula Skyros și fixîndu-se la Nord o graniță de la Aspropotamos la Sperchios, la care apoi se adause și restul Acarnaniei până la Mare. Capodistria se grăbi a rupe și legăturile cu Patriarhia supusă Sultanului, creînd „Comisiunea bisericească" de trei episcopi pentru a conduce clerul Eladei[1].

Poarta se supunea aspreî necesități printr'o declarație din April. Era bucuroasă că nu pierdea și mai mult și se mulțămia cu scăderea din partea Rusiei a despăgubirilor. Ea consimți apoi, prin protocolul din Calender-Chioșc, și la înlăturarea musulmanilor și a moscheilor din posesiunile de pe pămîntul Greciei, care avea să plătească 30-40 de milioane de piaștri, scoase, de

[1] Pentru misiunea Mitropoliților de Niceia, Chalkedon, Larisa și Ianina spre a aduce, la 1828, amnistia în numele Patriarhului, v. Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, p. 68. Și în 1829 oferte patriarhale de păstrarea uniunii ierarhice fură refusate; *ibid.*, p. 69.—Insulele Ionice încheiaseră la 1824 un concordat cu Patriarhul (Miller, *l. c.*, p. 123.)

fapt, în parte, din aceleași despăgubiri către Rusia (21 Iulie 1832). La Orientali cedările acestea se fac subit, cu acea liniște pe care li-o dă credința că ele vin mai de sus decît voința oamenilor.

Acum Anglia voià o Grecie liberă, relativ tare în hotarele ei înguste, opusă întîmplător Rusiei din rivalitate pentru stăpînirea elementului grecesc și ortodox, în genere, din Orient. Pentru ca ea să poată îndeplini, într'un viitor mai îndepărtat, acest rol, un lucru trebuia neapărat, și cît se poate de răpede, înlăturarea lui Capodistria, care părea că voiește să rămîie[1].

El trebuia să facă loc prințului desemnat de cele trei Puteri luptătoare la Navarin, și acum garantele, protectoarele Greciei, care renunțaseră la alegerea unui membru al dinastiilor respective, lui Leopold de Saxa-Coburg, viitorul rege al Belgiei, care se interesa de mult de causa Greciei. Dar hotarele restrînse ale Statului, lipsa de bani în țară, neîncrederea într'o situație zugrăvită real de președinte, neputința de a duce viața de privațiuni și pericole care i se recomandase[2], îndoiala în privința posibilității de a rămînea eterodox, îl făcură pe dînsul, „marchisul Peu à Peu" al lui Gheorghe al IV-lea, ca, încă din Maiu, să renunțe. Neputînd înlătura astfel pe „agentul rus", Anglia se sforță de acum înnainte a-l face să cadă printr'o mișcare națională, printr'o revoluție internă.

Elementele pentru a o pregăti și conduce nu lipsiau. Capodistria avuse de lucru cu o răscoală a chiliarhilor, șefii noii armate de τακτικοί, ostași permanenți cari nu erau mai buni decît hoții cei vechi, nici șefii lor decît căpitanii de clefți[3]. Maina îi dădea grijî și,

[1] Probe că nu voià și în *Correspondance du comte Capodistria* și în pasagiile din Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, pp. 177, 290.
[2] *Ibid.*, pp. 195-6.
[3] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, I, pp. 114-6.

atribuind neastîmpărul ei ambiției jignite a „veșniculuĭ cerșitor de banĭ“ Petro-beiŭ, al căruĭ fiŭ, Gheorghe Mauromihali, făcuse parte din Guvernul provisoriu ce precedase presidența luĭ, el ordonă măsurĭ prin care familia întreagă își luă partea din prigonirĭ, care eraŭ îndărătnice, stăruitoare: Ioan, fratele beiuluĭ, bănuit de conspirație, fugi, Constantin, alt frate al bătrînuluĭ [1], organisă un Guvern „spartan“ pe care trebui apoĭ să-l părăsească și fu iertat pentru greșală. Bătrînul beiŭ însuși izbuti să fugă pe o corabie a luĭ Gordon la Zante; de aicĭ voià să debarce în Moreia pentru a pregăti o revoltă, dar Kanaris îĭ ieși înnainte pentru a-l duce în temnița de la Nauplia [2]. Se creă o ură nestînsă, care de acum înnainte trebuia să rămîie. Pe de altă parte, Acropolea era încă ținută de Turcĭ, pe cari nu puteaŭ să-ĭ despăgubească [3]; Lepanto se revoltase cu Hagi-Petru [4]. Pentru neplata unor despăgubirĭ, exagerate pănă la suma de 18 milioane de piaștri, 45 de arhonțĭ aĭ Moreiĭ se răsculaseră, Misolonghi și în general Grecia continentală abia ascultaŭ de președinte. Cete de banditĭ apăreaŭ pretutindenĭ: călătoria în Peloponeș a luĭ Capodistria nu-ĭ făcu să dispară. Nesiguranța era totală: „În Mesenia și într'o parte din Arcadia“, scrie Edgar Quinet, „nu se trage o brazdă, nu se îndreaptă hamul unuĭ catîr fără a se fi pregătit d'innainte la luptă [5]“. Căpitaniĭ siliți a lucra la cîmp, în sărăcia țerĭĭ fără vite, nu se puteaŭ împăca totdeauna cu această soartă; orașele se ridicaŭ cu greŭ din ruină: la Tripolitsa se refăcuseră 500 de case din 3.000 [6], la Psara, din 30.000 de locuitorĭ,

[1] Cf. Papadopulos-Vretos, II, pp. 180, 197.
[2] Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, p. 280 și urm.
[3] Miller, *l. c.*, p. 109.
[4] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, I, p. 75.
[5] „Dans la Messénie et une partie de l'Arcadie on ne trace pas un sillon, ni on ne dresse le bât d'un mulet sans s'être à l'avance préparé comme au combat“; *l. c.*, p. 221. Pe continent în doĭ anĭ fuseseră numaĭ două omoruri, în armată; eraŭ 30 de întemnițați și 140 de liberați pe cauție *(ibid.)*
[6] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, II, p. 278.

mai erau 5.000, — alții contribuind la prosperitatea nouluĭ oraș Hermupolis (Syra) saŭ emigrînd pănă la Marsilia și în Anglia [1]. „Pămînturile naționale“ de pe care plecaseră Turcii, măcar o jumătate din tot teritoriul [2], nu produceaŭ decît, cu tot crudul sistem de percepere, prea puțin venit, din taxa de 30% — celelalte pămînturĭ răspundeaŭ 10% —, Statul ținîndu-se cu greŭ din singurul venit maĭ mare, al vămilor (6%, apoĭ 8% export, 10%, apoĭ 12% import), care dădu 9 milioane de piaștri anual [3].

Populația era, de altfel, foarte redusă: abia 300.000 în Moreia, 200.000 în insule, în „Rumelia“ de dincolo de Istm alți 100.000 [4]. Rar se maĭ vedeaŭ fetele de primați mergînd călare, după moda cadînelor, pe caĭ cu covoare aurite [5]. Hîrtia-monedă, privită ca un împrumut forțat, făcea pe președinte, căruia totuși poporul de jos îĭ săruta picioarele, impopular. De mult se striga și împotriva sistematiceĭ falșificărĭ a alegerilor, împotriva candidaturiĭ multiple a capuluĭ Statuluĭ [6]. În sfîrșit revolta militară a luĭ Karatassos (Maiŭ 1831), cu greŭ potolită, arăta de ce forțe poate dispune Guvernul [7].

Să se adauge continua nemulțămire a insularilor împotriva celuĭ care înlocuise pe coprovincialul lor, pe binefăcătorul gata să li sacrifice interesele ca și onoarea Statuluĭ și care zăbovia acum cu plata despăgubirilor votate la Argos. Eĭ de la sine n'ar fi mers însă împotriva bătrînuluĭ venerat, la spatele căruia, pe lîngă aceasta, se simția atotputernicia luĭ Ruckmann, acel consul al Rusieĭ, care, mutat la Bucureștĭ,

---

[1] *Ibid.*, p. 295.
[2] Eraŭ după alte socotelĭ, pănă la nouă zecimĭ din solul grec ; *ibid.*, p. 292. Prefacerea dijmeĭ în banĭ (1830), Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, p. 31.
[3] Quinet, *l. c.*, p. 294.
[4] *Ibid.*, p. 291.
[5] *Ibid.* p. 301.
[6] Thiersch, *État actuel*, p 17.
[7] Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, pp. 222-3.

umili așa de mult Guvernul luĭ Alexandru Ghica. Dar eraŭ Fanarioțiĭ, acea „aristocrație, plină de dorința privilegiilor bizantine, a tradițiilor epoceĭ luĭ Andronic, aristocrație fără patronĭ și fără clienți, fără putere și fără moșiĭ, care vede la fiecare pas disparîndu-ĭ de supt picioare pămîntul, vioaie, nerăbdătoare, dibace, dar, de alminterea, incapabilă de a da Statuluĭ o putere reală[1]“. Pe începutul ceĭ din funcțiĭ se depărtaseră de president: Dimitrie Ipsilanti, care-și făcea o glorie din a fi terminat el războiul pentru izgonirea Turcilor, pe cînd fratele său Nicolae întemeia la Paris, în 1828, o societate de opoziție, care provocă broșura luĭ Corai, alt nemulțămit, „Dialogurile luĭ Pantazì“, de unde se scoaseră pasagiile contra Fanarioților; Panaioti Suțu, silit să plece, Rizu, care-și părăsi funcțiile în ajunul crizeĭ decisive, și maĭ ales Mavrocordat, retras la Hydra, unde apare—încă din timpul congresuluĭ din Argos (vara anuluĭ 1829) —după „Aurora“—, furioasa foaie de opoziție *Apollon*, de unde se inspiraŭ apoĭ veninoasele articole din „Courrier de Smyrne“, ale unuĭ ziarist frances a căruĭ achisiție fusese neglijată, și mînios pentru exilul mameĭ sale[3]. Prințul Cantacuzino, un Moruzi trebuiră să fie exilați la Egina[2]. Arhiepiscopul de Nauplia avu aceiași soartă[3].

Cele treĭ colorĭ revoluționare ale Domnieĭ luĭ Ludovic-Filip, începută la 1830 pe ruinele tronuluĭ legimității, încurajaŭ pe aceĭ ce plănuiaŭ o mare lovitură: doar căpitanul Apostoli, continuator al tradițiilor de piraterie, va da jos în curînd steagul albastru și alb, al „tiranuluĭ“, pentru a arbora pe acela al

---

[1] „On ne sait quelle aristocratie éprise des privilèges de Byzance.. Les traditions des Andronic, sur lesquelles s'est enté l'esprit ottoman.. Sans patrons et sans clients, sans puissance et sans terre, qui voit à chaque pas le sol lui manquer, vive, impatiente, habile, d'ailleurs incapable de prêter à l'État une force réelle“ *(ibid.)*.

[2] *Ibid.*, p. 311.

[3] Thiersch, *État actuel*, p. 32.

constituționalismului frances [1]. Syra, noul oraș prosper, locuit de Chioți și Psarioți fugari, se revoltă întâiu [2]. Apoi o deputație a Hydrioților, cari, supt o „Comisiune constituțională" de 70, goniseră pe comisarul Guvernului, comisiune condusă de Mavrocordat, veni la Nauplia, Capitala Greciei unite, pentru a cere neapărat convocarea Adunării naționale. Refusul său până la sosirea principelui saŭ măcar amînarea până la Octombre crescură hotărîrea de împotrivire a insulei.

Ceia ce lovi însă mai greŭ în situația președintelui fu fapta lui Miaulis, care, cu 200 de marinari din Hydra, puse mîna, întovărășit de Mavrocordat, pe principala corabie a floteĭ naționale, *Hellas,* și pe celelalte vase, în portul insuleĭ Poros, pe care o ocupă. Dintre consulĭ, al Franciei desaprobă public această „culpabilă întreprindere", dar până la o intervenție armată nu voi, nicĭ data aceasta, să meargă nimenĭ. Aceasta crescu așa de mult încrederea revoltaților, încît eĭ atacară corabia rusească sosită cu amiralul Ricord, pentru a li „închide portul"; ea bombardă (10 August) portul lor ca să răsbune „această crimă în stare a mînji numele grecesc" [3]. De și se acordase o amnistie, Miaulis, furios de cele întîmplate și temîndu-se de un noŭ atac, arse frumoasa corabie și *Hydra*, alt vas mai important căzut în mînile luĭ (13 August). Și mai departe Rușiĭ urmăriră corăbiile Hydrioților. Dar represintanții Franciei și Angliei se declarară fățiș împotriva politicei președintelui. Îndată se amîna iarăși adunarea Congresului, hotărîndu-se alegerĭ noŭă [4].

În același timp se făceaŭ tentative la Salamina, la Andros. Kalamata era prădată de Mainoți, al căror șef, tot închis, măcar că se făcuse cele mai marĭ

[1] Papadopulos Vretos, *l. c.*, I, p. 186 și urm.; Thiersch, *État actuel*, p. 32.
[2] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, p. 206.
[3] „Méfait propre à flétrir le nom grec"; *ibid.*, p. 248.
[4] Mendelssohn-Bartholdy, II, *l. c.*, p. 254 și urm.

stăruinți din partea consulului rus pentru liberarea lui, își înteția pe ai lui, puși supt supraveghere polițienească, la opera de răsbunare personală ce era în datinele țerii. Kolokotronis rămăsese singur, încredințat și el, ca atîția alții, că tot „președintele știe mai bine", dar atitudinea Francesilor, cari, puși de o bucată de vreme la o parte din bănuială politică, luară fățiș atitudine contra lui la Nisi, era de natură să neliniștească.

La 27 Septembre (9 Octombre), mergînd la biserica Sf. Spiridon, președintele văzu pe cei doi Mavromihali, Constantin și Gheorghe, lîngă ușa de întrare. Bănui că paznicii aŭ fost cîștigați de dînșii și avu, o clipă, gîndul de a se refugia într'o casă vecină. Dar simțul lui de demnitate îl opri de la aceasta: făcu cîțiva pași înnainte, pentru cădea îndată de glontele unuia din dușmani; cellalt asasin își cufundâ cuțitul într'însul. În Egina și Misolonghi se făcură demonstrații de bucurie [1], și poetul Alexandru Suțu, autorul satirelor din „Panorama Greciei", crezu că aŭ înviat Harmodiu și Aristogeiton. Și Dimitrie Ipsilanti a fost învinuit că, de la Argos, ar fi aprobat fapta [2].

Cu dispariția omului de bine și de datorie, care adusese în această țară de apeturi și ambiții exagerate simțul superior al datoriei morale neînduplecate începea războiul civil. Aceĭ cari plîngeaŭ, cu demonstrații mari de doliu, pe șeful Statului sacrificat interesului suprem al ordinii, plîngeaŭ și liniștea, siguranța țerii lor [3].

---

[1] Thiersch, *Griechenlands Schicksale*, p. 67.

[2] Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, p. 263.

[3] Gheorghe Mavromihali căzu cerînd: ὁμόνοια, ἀγάπη, unire și iubire... Capodistria-și prevăzuse sfîrșitul: „nu e altă ieșire pentru mine decît un glonte", scrie el în 1828; Prokesch Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Documente, II, p. 299.

CAPITOLUL al XVII-lea.

Domnia regeluĭ Othon până la proclamarea Constituțieĭ (1833-43). Evenimente balcanice contemporane. Schimbărĭ dinastice în Serbia.

Ca un semn de omagiu față de marele mort și, cel puțin tot atîta, ca un mijloc de asigurare a situațieĭ lor dominante, partisaniĭ luĭ Capodistria, care în ultimul timp trimesese acasă în Insulele Ionice pe Viaro și Gennatas, încredințară Guvernul luĭ Augustin, cellalt frate al acestuia, om slab, crescut pentru viațadecleric, maĭ străin încă decît răposatul președinte de viața reală a Greciеĭ. Îndeplinise, din voința, mult criticată, a acestuia, funcțiunĭ militare fără vre-o strălucire [1]. Eraŭ de sigur oamenĭ cari pentru Grecia însemnaŭ mult maĭ mult. I se dădură, de Senat, ca ajutătorĭ Kolettis, cel maĭ capabil din toțĭ, și bătrînul Kolokotronis, ca represintant al elementuluĭ militar.

Dar nu i se dăduseră tot odată și mijloacele trebuitoare pentru a se menținea împotriva tuturor nemulțămiților, ambițioșilor și aventurierilor, cari trebuiaŭ să răsară acum din toate părțile, cînd singura autoritate dispăruse și pasiunile, interesele slobode rămăseseră, fără alt frîŭ decît al represintanților străi-

[1] V. Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, pp. 85-7.

nătăţii, a căror neînţelegere o crescu trecerea prin Moreia a luĭ Stratford Canning, ambasadorul engles pe lîngă Poartă. Îndată ce vestea omoruluĭ ajunse în Hydra, Miaulis avu curagiul să se presinte, cu doĭ tovarăşĭ, pentru a cere convocarea Congresuluĭ. Refusînd această cerere ca şi aceia a întregiriĭ Guvernuluĭ cu doĭ constituţionalĭ, Augustin rupse legăturile cu militariĭ francesĭ, cărora li atribuia o parte de răspundere pentru ceia ce se întîmplase. O comisiune de cercetare înlăturâ de la viitorul congres opoziţia întreagă: cu orĭce preţ Hydra şi Maina nu trebuiaŭ să fie represintate, şi sosirea deputaţilor lor fu împiedecată cu forţa.

Congresul îşĭ începu activitatea la 17 Decembre, în Argos. Se credea că poate îndeplini lucruri marĭ, că alegerea suveranuluĭ chiar poate pleca de la dînsul. Dar din capul loculuĭ el se desfăcuse în cele două partide, constituţionaliĭ, „syntagmaticiĭ“, fiind sprijiniţĭ de bandele armate ale Rumelioţilor luĭ Grivas. Măsurĭ militare neobişnuite din partea luĭ Kolokotronis îĭ intimidară la deschidere; totuşĭ oposanţiĭ îndrăzniră să-şĭ facă şi eĭ un congres aparte. Alegerea luĭ Augustin ca singur guvernator, ca „proestos“, nu se putu impune adversarilor.

Atuncĭ patroniĭ săĭ ruşĭ, dintre cari amiralul lua parte la consiliile de Guvern, iar locotenentul Roncov, cu marinarĭ de-aĭ săĭ, căpătase comanda trupelor, se hotărîră a izgoni pe Rumelioţĭ. De fapt, aceştia trebuiră să părăsească oraşul, dar Kolettis îĭ întovărăşia, şi, în retragere, el formâ, la Megara, cu doĭ Hydrioţĭ, Zaimis şi Konduriotis, *cellalt* Guvern, al iubitorilor de libertate, care se prefăcu în curînd. Augustin răspunse la aceasta printr'o listă de proscripţie formală. Kolokotronis ameninţa cu omoruri în masă. Era ca pe vremea vechilor lupte de partide din cetăţile Eladeĭ. Şi, în acest timp, Ricord credea să poată ţinea Marea

pentru president. Conferința de la Londra recunoscuse existența Guvernuluĭ din Nauplia.

Se pregătia în acest timp alegerea prințuluĭ bavares Otto, care trebuia să fie cu atît maĭ simpatic, cu cît regele Ludovic jertfise sume însemnate pentru causa grecească. Profesorul Thiersch, adînc cunoscător al lucrurilor din Elada, unde era cunoscut ca filelenul Thyrsios, făcuse de mult o asemenea propunere la Curtea din München, și el se afla acum la fața loculuĭ, urmărind de aproape evenimentele și gata să ajute, tot maĭ mult contra partiduluĭ capodistrian, la liniștirea țerĭĭ printr'o împăcare a tuturor tendințelor[1]. După protocolul din Maĭŭ 1832, Othon I-iŭ era să fie un rege, nu un prinț, și ca dar de stăpînire nouă se acorda Grecieĭ bucata de pănă la Volo și Arta, dar fără Prevesa și Punta[2].

Dar pentru ca Domnia luĭ să înceapă, pentru ca regența pe care o impunea vrîsta-ĭ încă fragedă, ca unul ce împlinia 20 de anĭ numaĭ la 1-iŭ Iunie 1835, să se poată instala, trebuia un lucru, pe care toțĭ îl cereaŭ, pănă la condamnațiĭ la moarte pentru crime politice în clipa cînd mergeaŭ spre locul de execuție, dar pe care pentru moment nimenĭ nu putea să-l impuie: pacea, ordinea în Grecia.

Un atac al Rumelioților era de așteptat, cu atît maĭ mult, cu cît și Kolokotronis, la rîndul luĭ, se despărțise de președinte. Pe cînd Maina era gata de luptă, trupele continentale luaŭ Salona, Lepantul, asediaŭ Misolonghi și se gătiaŭ a trece Istmul. Thiersch interveni, după rugămintea residenților, pentru a opri o vărsare de sînge, și el împiedecă și ofensiva Mai-

[1] Pentru ceĭlalțĭ candidați: Emil de Hesa-Darmstadt, Paul de Württemberg, Frederic de Olanda, Carol de Bavaria, ducele de Reichstadt (Napoleon al II-lea). v. Mendelssohn-Bartholdy, *l. c.*, II, pp. 342-3.
[2] Cf. Miller, *l. c.*, p. 116.

noților, aducînd liberarea luĭ Petro-beiŭ, care văzuse cu ochiĭ luĭ moartea fiuluĭ. Francesiĭ nu putură ocupa la timp, cum li se ceruse, strîmtoarea. Purtînd în pușt ramurĭ de maslin, înnaintară pe la Corint sprijinitoriĭ Constituțieĭ, și la Argos fură primiți de cler și de fruntașĭ tot cu ramurĭ de maslin. În ziua de 8 April, oastea Nordului era la Nauplia, unde mulți trecură la dînșiĭ. Președintele, ales de curînd regent al țerii, demisionă, la 9, și, luînd rămășițele fratelui său, se retrase, pe o corabie rusească, în insula Corfù. Residenții îl sprijiniseră foarte slab și sfîrșiseră cerîndu-ĭ retragerea imediată. Cu aceasta se încheia, de și Ricord stăruise pănă la sfîrșit pentru o împotrivire, cu protectoratul rusesc exclusiv asupra Grecieĭ.

Residenții Angliei și Franciei, Dawkins și Rouen, credeaŭ că eĭ sînt acuma stăpînii și se sprijiniaŭ pentru aceasta pe noile instrucții privitoare la alcătuirea, prin mijlocul lor, a unuĭ „Guvern provisoriu“. Pe cînd fortăreața Nauplieĭ, Palamidi, primia o garnisonă de matrosĭ din toate treĭ flotele, dar maĭ ales Rușĭ, supt ordinele unuĭ Engles, ca maĭ în vrîstă, și orașul organisa o miliție pentru apărarea sa, o comisiune de cincĭ, „Epitropia administrativă a Eladeĭ“, era aleasă de Senat: Kolettis, învingătorul, ar fi stat lîngă aliatul săŭ Zaimis, dar și lîngă Kolokotronis și alți doĭ, cu cari nu era legat prin nimic. Aceasta n'o voià însă cu niciun preț nicĭ el, nicĭ auxiliariĭ săĭ, dar Kolettis fu oprit de Thiersch de a întra ca dușman în Nauplia, unde orășeniĭ îl primiră ca pe un mîntuitor, în clipa cînd Augustin părăsia pămîntul Grecieĭ. Se făcu un Guvern de 7, fără Kolokotronis, care demisionase, și cu Ipsilanti. Cearta pentru persoane urmâ însă, pe cînd Rușiĭ pîndiaŭ ceasul lor. Trebui ca populația Capitaleĭ să intervie pentru a se ajunge la o înțelegere, care dădu și luĭ Konduriotis o parte în puterea executivă; Mavrocordat luă secretariatul Finanțelor, Rizo Nerulos pe acela al Cultelor. Fana-

rioții se întorceaŭ astfel la putere, de și contra lor capodistrianiĭ, cari aveaŭ încă Senatul, ridicaŭ vechiul steag al Fenixuluĭ.

Din nenorocire, eĭ puteaŭ lucra tot așa de puțin ca orĭcare altul. Anarhia militară se deslănțuise. Cînd Moreia fu prădată, Kolokotronis fu rugat să ajute împotriva luĭ Grivas, a Rumelioților, Albanesilor și Turcilor luĭ: el o făcu în numele și pe seama luĭ. Trebui, la urmă, ca Francesiĭ să ocupe Nauplia. În Patras se așezase un ofițer, Tsavellas, care nu voià să știe decît de regele ce va veni. În Iunie-Iulie Kolokotronis și Nichita se frămîntaŭ prin Mesenia și cu bandele de Mainoțĭ prădalnicĭ. De la jumătatea luĭ Iunie consulul rus, Ruckmann, căpăta ordinul de a rupe orĭce legăturĭ cu Guvernul.

Se putea crede că măcar deschiderea Congresuluĭ de mult dorit de toțĭ, dar disuadat acum de residenții, în Pronia, o suburbie a Nauplieĭ, unde i se gătise o șură proastă, va aduce pacea între partide. Se începu prin amnistia de la 1-iŭ August, și peste o săptămînă se aclama numele regeluĭ celuĭ noŭ, alcătuindu-se o adresă pe care Thiersch plecă s'o înfățișeze în copie luĭ Othon I-iŭ, care primi maĭ tărziŭ și originalul din mînile luĭ Miaulis, luĭ Costa Botzaris și luĭ Plaputas. Îndată o hotărîre desființa Senatul. Apoĭ se începură zădarnice discuțiĭ de Constituantă.

Dar, în momentul morțiĭ luĭ Ipsilanti, Mavrocordat, vice-președinte al Adunăriĭ, îĭ desaproba acțiunea, precum o desaprobaseră de repetite orĭ și residențiĭ; tot așa făcea și Trikupis. Maĭ periculoșĭ decît acești criticĭ, eraŭ bandele care încunjuraseră orașul, cerînd banĭ de la un Guvern și de la o Adunare cărora li lipsiaŭ mijloacele cu totul. Întețiți de capodistrienĭ, un număr de banditĭ pătrunseră în Congres la 26 August, dădură jos pe președintele Notaras și luară șepte deputați ca zălog. Peste cîteva zile ceĭ rămașĭ se prorogaŭ, lăsînd țara pe mîna hoților.

Senatul, susținut de Kolokotronis și de Rușĭ, ridică acum din noŭ capul. Dintre ceĭ patru membri ce maĭ avea Guvernul, Konduriotis se retrase la Hydra, și puterea se concentră astfel în mînile luĭ Kolettis, Zaimis, îndușmăniți între eĭ, și Metaxas, cari lucraŭ în bună înțelegere cu Senatul restabilit. Cu toată prezența trupelor francese în Nauplia, un partid cerea alegerea luĭ Ricord, care era cetățean elin, ca „guvernator al Greciei", pănă la venirea regeluĭ. Haosul nu putea merge maĭ departe decît această confiscare a Eladeĭ de un amiral rus! Dar, de oare ce viitorul guvernator nu voi să dea ceĭ 200.000 de francĭ ceruți de senatorĭ, pe cari, cu președinte cu tot, îĭ dusese, anume pentru această lovitură, la Astros, alegerea nu avu loc. Cu toată violenta desaprobare a luĭ Ruckmann, forma se făcu totuși, de și ea nu ieși în public și nu avu urmărĭ. În același timp, palicariĭ, întețiți pentru aceasta, atacaŭ pe Francesiĭ cari ocupaseră Argos după cererea Guvernuluĭ, dar fură aspru pedepsiți pentru aceasta.

La 6 Februar 1833 Othon I-iŭ, pe care-l adusese o escadră de opt corăbiĭ, debarca la Navarin de pe fregata englesă „Madagascar".

Un Guvern de șepte, cuprinzînd numaĭ șefiĭ militarĭ, trebuia să primească pe tînărul suveran, pe care-l întovărășia o armată de 3.500 de Bavaresĭ și pe care o regență de străinĭ, Armansperg, fost agent în Grecia, Heideck și legistul Maurer, cu consilieriĭ von Abel și Greiner, acesta pentru finanțe — fără Thiersch, compromis cu constituționaliĭ — îl va represinta în cîrmuirea țerĭi. Europa garantase împrumutul necesar pentru începerea nouluĭ regim, 60 de milioane, și fixase condițiile în care trebuia să fie trimes. „Căpitaniĭ" fuseseră ceĭ d'intăiŭ cari se închinară adînc tînăruluĭ prinț care venia supt așa de frumoase auspiciĭ. O eră nouă părea că se deschide pentru această țară pe care n'o

cruțase nicĭo nenorocire, și toate inimile, și cele maĭ împietrite de spiritul de partid și de ambițiĭ personale, simțiaŭ aceasta. Pănă și nerăbdătoarea sete de Constituție se potoli față de conștiința greutăților pe care la ceĭ d'intăiŭ pașĭ trebuia să le întîmpine simpaticul rege tînăr. Luptătoriĭ politicĭ se mulțămiră cu apărarea ideilor lor în foĭ care răsăriră cu grămada în Nauplia: „Atena“, „Triptolem“, „Helios“, a poeților Suțu, „Chronos“, a rusofililor, „Satirul“ și „Gazeta Națională“ fiind ale Guvernuluĭ.

Deocamdată, un lucru era sigur: că regele, care nu putea încă vorbi grecește, cu tot lungul termin de pregătire ce avuse, nu era în stare a guverna singur și că regența, fără nicĭun contact cu țara, nu era, în mîndria acelor cari o compuneaŭ, cîtușĭ de puțin dispusă a se coborî la dînsa și a o înțelege. Dacă sistemul luĭ Capodistria, aspru criticat tocmaĭ de Germanĭ, păcătuia prin acele marĭ viciĭ care sînt centralismul, formalismul, exagerarea autorității în teorie și neputința de a o păstra în practică, nepotrivirea uneĭ experiențe străine cu împrejurările deosebite ale uneĭ lumĭ de aspre și tragice contraste, cu atît maĭ mult se putea spune aceasta de triumviratul bavares. Caracterul birocratuluĭ german, civil și militar, al erudituluĭ german, al Curteanuluĭ stăpînit de eticheta spaniolă, era de sigur și maĭ puțin potrivit decît al nobiluluĭ corfiot, al diplomatuluĭ rus în stil napoleonian pentru a resolvi greaua problemă de a întrebuința pentru o conlucrare armonică saŭ măcar pentru o vioaie rivalitate legală forțele reale, de vitejie și inteligență, care zăceaŭ neutilisate saŭ se pervertiaŭ răŭ întrebuințate în poporul a căruĭ introducere în civilisația timpuluĭ trebuia făcută cu demnitate și prudență.

Cel d'intăiŭ Ministeriŭ cuprindea pe Mavrocordat, la Finanțe, pe Kolettis, la Marină, pe Trikupis, ajuns indispensabil prin cunoștințele și puterea luĭ de muncă,

și doĭ necunoscuți, dintre constituționaliĭ moderați: niciun Căpitan[1] nu stătea lîngă dînșiĭ,—și cu aceștia Bavaresiĭ, cari disolvaŭ pe „tacticĭ“ și oferiaŭ trupelor neregulate să se supuie disciplineĭ europene a „vînătorilor“, „cynegilor“ noŭ creațĭ, saŭ să se împrăștie, eraŭ decișĭ să mîntuie cît maĭ curînd—și niciun rusofil saŭ, cum se zicea, după o poreclă personală, niciun „napist“, niciun capodistrian; Miaulis își isprăvise rostul odată cu misiunea sa la München. Ricord, care pleca fără să fi fost primit în audiența la care se înfățișase în haina de călător, caracterisa acest Ministeriŭ de: fanariotic, de „ciumă fanariotică“, pentru a vorbi cu înseși cuvintele sale.

Acțiunea Fanarioților nu se simția însă. În schimb cine, în Germania, voià să facă răpede carieră, alerga, cu saŭ fără știința limbiĭ grecești de gimnasiu, în Elada condusă de conaționaliĭ săĭ. Unuĭ Breman, Kork, i se dădu sarcina de a întemeia un Seminariu pedagogic; un rafinor de uleiŭ și grădinar ajunse inspector de arhitectură și Mare-Maiestru al Curții, cu titlul de consilier ministerial. Limba germană fu introdusă în școliĭ, maĭ puține și maĭ slabe decît ale luĭ Capodistria. Împărțirile administrative germane fură strămutate supt nume elenice, nomarhiĭ, eparhiĭ, deme, în acest colț de Orient, unde viața municipală era aproape distrusă prin numirea primarilor și a Consiliilor comunale. Ghilotina europeană funcționă fără cruțare. Savanta operă de legislație a luĭ Maurer, publicată în 1834, se dovedi nepractică și pătată de părtenirea de clasă[2]. Pănă și stabilirea situațieĭ bisericești se

---

1 „Aveți mulțĭ dușmanĭ“, spunea Armansperg luĭ Kolokotronis.—„Da, însă doĭ sînt ceĭ maĭ învierșunațĭ și maĭ periculoșĭ: numele mieŭ și serviciile mele.“

2 Pentru traducerea, de cel d'intăiŭ rector al Universității othoniene, G. A. Ralĭ (Rhallys), a Dreptuluĭ Roman de Mackeldey (1838), Hurmuzaki, I^5, pp. 651-2, n-l CCCXIV; pp. 658-9, n-l CCCXXI. Mihaĭ Sturza afirmă că „les Grecs ainsi que les Moldaves tirent en grande partie leur origine et leurs coutumes du peuple célèbre dont ils ont continué de porter le nom (Romeĭ, Romînĭ)“; *ibid.* El relevă că și Moldova își are de curînd Universitatea *(ibid.)*.

făcu, printr'o adunare de episcopĭ, dominat de fugariĭ din Turcia, la 4 August 1833, după princìpiĭ rusogermane, recunoscîndu-se Bisericiĭ Eladeĭ, administrată printr'un sinod și „Adunare generală", saŭ consistoriu preoțesc, ca șefĭ: Hristos și regele, represintat prin procuratorul împrumutat și el din Rusia; îndată numărul și margenile dieceselor se fixară după al nomarhiilor, lăsîndu-se ceĭlalțĭ 28 de episcopĭ ca „provisorĭ"; mănăstirile „superflue" (412!) se desființară prin decret, și celorlalte (85) li se impuseră taxe și regulamente.

Extraordinar era însă faptul că între regenții se ducea pe ascuns cea maĭ înviersunată luptă, că Armansperg, doritor de a lucra singur, legă relațiĭ de o intimitate nepermisă cu nemulțămitul general Church, cu Dawkins, că el putea fi înfățișat ca aliatul nouluĭ ministru rus, Katakatzi, un Mainot focos, gata de războiŭ totdeauna, că i s'a atribuit o parte în mișcările de conspirator ale luĭ Kolokotronis, încurajat de scrisorĭ particulare ale Țaruluĭ, care era, firește, îngrijat de soarta ortodoxieĭ în țara pentru care Rusia lucrase atîta. În luna luĭ Septembre, majoritatea regenței ordonă arestarea Căpitanilor, Kolokotronis însușĭ, Plaputas, Grivas, Karatassos, Grisiotis, Tsavellas și alțiĭ; măsurĭ contra preseĭ fură luate în acelașĭ timp; dintre miniștri, Trikupis trebui să se retragă, fiind trimes ca ambasador la Londra, pe cînd Church mergea la Petersburg. Prin toate mijloacele se stoarse o condamnare la moarte împotriva celor doĭ d'întăiŭ acusațĭ, condamnare pe care Othón o comută în închisoare pe viață, apoĭ pe douăzecĭ de anĭ,—„atîta nu trăiesc eŭ", strigă Kolokotronis.

Măsurĭ luate pentru a sfărma turnurile Maineĭ, cele 800 de cule, și a-ĭ răpi regimul special cu care trăise timp de maĭ multe secole, aduseră cea d'întăiŭ răscoală împotriva regenței, așa de neinteligent radicală în opera eĭ de nivelare conform teorieĭ. Împotri-

virea luă formele celeĭ maĭ sălbatece cruzimĭ: Bavaresiĭ prinșĭ în văile Taygetuluĭ eraŭ mutilați și chinuiți cu toate rafinările Orientuluĭ, în cel maĭ bun cas desbrăcați până la piele și vînduți ca robĭ. Arestații din ajun fură decĭ rugați să intervie: Grivas, Tsavellas, Karatassos; Kolettis căpătă, ca ministru de Interne, puterĭ neobișnuite. Banii folosiră maĭ mult decît orĭce; Mainoții consimțiră să formeze chiar companiĭ de soldați „europenĭ", dar privilegiile lor fură garantate. Maĭ tărziŭ, ridicarea celuĭ de al doilea Plaputas, care, luînd titlul de „director al regatuluĭ", cerea liberarea Căpitanilor și Constituția, fu zdrobită de Rumelioți conduși de un general bavares.

Hotărîrea regeluĭ Ludovic, care trimese în locul luĭ Abel și Maurer doĭ bătrînĭ funcționarĭ inofensivĭ (Iulie 1834), păru că dă regenței oarecare unitate, dar în curînd Armansperg începu războiul de intrigĭ cu Heideck. Mutarea Capitaleĭ la Atena, în iarnă, produse, în Apus măcar, o bună impresie, de și satul unde se așeza acum un Guvern și o Curte era din cele maĭ miserabile între cuiburile părăsite, după o îndelungată luptă, de Turcĭ: se număraŭ, de toate, 162 de case! De fapt, situația reală o avea în ajunul majorității regeluĭ Kolettis, în care Rușiĭ vedeaŭ un „trădător".

Supt aceste auspiciĭ, cu o mare sumă din împrumut cheltuită, cu o armată în parte licențiată din lipsă de banĭ, cu discordia între consilieriĭ săĭ, străinĭ și cu lipsă de legăturĭ nepărtenitoare între Grecĭ, și, în sfîrșit, în ce privește relațiile exterioare, supt despretul Turcieĭ, care nu voià să recunoască decît o „cancelarie de comerț" a Grecieĭ în Constantinopol și continuà cearta pentru răscoala Samosuluĭ autonom supt Ștefan Vogoridi, fostul Caimacam al Moldoveĭ, și pentru fixarea hotarelor, supt amenințarea Rusieĭ și supt controlul exclusiv și umilitor al Angliei — căcĭ Franța nu maĭ juca niciun rol —, începea la 1-iŭ

Iunie 1835 cîrmuirea directă a unuĭ principe de douăzecĭ de anĭ, sfios și stîngaciŭ, cu cunoștințe superficiale, fără hărnicie și de o inteligență mediocră.

Dar sănătatea morală a luĭ Othon I-iŭ, reserva luĭ grea de gînduri și gata de observație eraŭ elemente positive de care trebuia să se ție seamă. N'avea un singur dușman, ci spre el mergeaŭ toate speranțele. Căsătoria încheiată, în Februar 1837, cu principesa Amalia de Oldenburg, femeie foarte frumoasă, deșteaptă, vioaie, aplecată spre viața politică, îĭ dădu un sfătuitor ambițios, care, dacă nu-ĭ arătă totdeauna drumul cel bun, îl sprijini la fiecare pas din greaua sa carieră. Să se adauge visita pe care o făcu la Atena regele Ludovic el însușĭ pentru a întări astfel autoritatea fiuluĭ săŭ.

Guvernul direct al regeluĭ se răzima însă pe acțiunea luĭ Armansperg, cheltuitor și leneș, preocupat maĭ mult de plăcerile viețiĭ largĭ pe care o ducea, asemenea cu a unuĭ „grand seigneur“ din secolul al XVIII-lea. Cînd, în 1836, un fost aghiotant al luĭ Augustin Capodistria se răsculă, cu doĭ tovarășĭ, pe continent, prin obișnuitul strigăt de „Constituție“, la care se adăugia cererea retragerĭĭ străinilor, se recurse la serviciile luĭ Tsavellas și Grivas. Sistemul comod, dar imoral și pernicios în ultimele luĭ resultate, de a întrebuința pe Grecĭ unĭĭ împotriva altora, înlăturînd pe ceĭ prea puternicĭ, cum era Kolettis, care trebui să meargă ca ambasador la Paris, formă tot maĭ mult basa politiceĭ interne, pe cînd cea externă nu însemna altceva decît tutela Angliеĭ singure, a luĭ Dawkins, a luĭ Lyons, comandantul floteĭ britanice. Maĭ șters, dar maĭ onest și maĭ credincios decît Armansperg, maĭ „liberal“ poate decît dînsul, von Rudhart, al doilea sfătuitor bavares, nu era de sigur omul care să poată inaugura o altă politică; răŭ văzut de Anglia, care nu-ĭ cruță nicĭo umilință, bietul om nu se putu susținea ca president al unuĭ Consiliu

de miniștri alcătuit din Grecĭ nicĭun an de zile. În locul luĭ, rămase prim-ministru—regele însușĭ, adecă regina. Zographos, Mavrocordat se plîngeaŭ că situația lor de șefĭ aĭ Guvernuluĭ nu li dă dreptul la nicĭo inițiativă reală, la nicĭo independență deplină.

Acuma suveranul era răspunzător — pentru toate: pentru sărăcia Hydreĭ, care se răsculă în 1838, pentru măsurile luate de Turcĭ după visita regală la Smirna, pentru neputința în care se găsia de a da ajutor Creteĭ, care, trecută de supt regimul egiptean, maĭ inteligent și chiar cruțător, înnapoĭ la cel otoman, se revoltase la 1841, pentru nesuccesul bandelor societățiĭ tesalo-epirote întrate în Tesalia. Se ajunse astfel la o revoluție formală și la acceptarea aceleĭ Constituțiĭ, împotriva căreia fuseseră de o potrivă, cu cele maĭ marĭ stăruințĭ, Rusia protectoare și regalul părinte din München.

Kolokotronis murise în Februar 1843, după ce, de mult, grația luĭ Othon îl scosese din temniță; Metaxà, întors de la depărtatul săŭ post diplomatic, îĭ luase locul în fruntea „napiștilor“ rusofilĭ; Mavrocordat, bătrîn, desgustat, aproape orb, cedase conducerea anglofililor luĭ Andreĭ Londos, unul din ceĭ „doĭ Andreĭ“ populară vremea luĭ Ioan Capodistria. Amîndoĭ se înțeleseră pentru a smulge regeluĭ acel regim constituțional pe care necontenit îl recomanda Anglia. Sprijinul militar îl dădu acel Dimitrie Calerghi (Kallergis) care luptase odinioară fără succes împotriva luĭ Kolettis la Istm. Era vorba poate de înlăturarea unuĭ regim odată cu persoana chiar care-l represinta și ajunsese la identificarea cu dînsul.

În seara de $^{2}/_{14}$ Septembre 1843 Calerghi smomi pe cîțiva infanteriștĭ grecĭ și, deschizînd închisorile, străbătu străzile Ateneĭ cu musica în frunte, strigînd, în urechile regeluĭ care era încă la masa de lucru, „Trăiască Constituția“. Ordinul, dat de Othon la fereastă,

de a se împrăștia ceata înnainte de a putea răspunde cu demnitatea cuvenită la această cerere populară, fu nesocotit. O deputație a Consiliuluĭ de Stat repetă cererea într'o formă maĭ respectoasă. Residenții fură opriți de a întra la rîndul lor pentru a nu susținea resistența regeluĭ; al Angliei, de altminterea, trăgea sforile. A doua zi, se aclama regele constituțional, care, prin noul său președinte de Consiliu, Metaxà însușĭ, convocase peste o lună Adunarea Constituțională, dînd, deocamdată, drumul străinilor din serviciul său. Grecia căpătă prin Constituția din Novembre o Cameră de cel puțin 80 de membri, aleșĭ pe treĭ anĭ și un Senat de cel puțin 27, numiți de rege pe viață. Era măcar o supapă față de primejdia unor revoluțiĭ viitoare.

E extrem de interesantă o paralelă între acest noŭ Stat grecesc, liber față de Turcĭ, robit supt toate raporturile — cel financiar și cel politic — față de Puterile protectoare,—care duceaŭ o continuă luptă de influență, prin care se creștea nesiguranța și demoralisarea —, și între „provincia privilegiată“ a Serbieĭ, care păstra cu scrupulositate, cu o deosebită îngrijire legăturile eĭ asigurătoare cu Poarta, găsind astfel timpul, care lipsia dincolo, pentru o gospodărie de Stat fără care orice cucerire politică rămîne fără valoare.

Totuși nicĭ Miloș nu scăpă de sfaturile și de piedecile străinătățiĭ. Aicĭ Rusia, cu toată trădarea din 1812, cu tot sprijinul maĭ potolit din 1826, credea că are singură toate drepturile. Cînd Cneazul dădu Constituția de la Craguievaț din 1835, cu Senatul legislativ, avînd dreptul de a da el singur pe ceĭ șese miniștri, și cu Scupștina de o sută, care corespundea, prin caracterul extraordinar al convocăriĭ sale, Congresuluĭ elenic, Guvernul rus avu, cu toate că Miloș își îmbrăca soldațiĭ rusește și punea pe ofițeriĭ armateĭ

sale celeĭ nouă să-şĭ înveţe meşteşugul în Caucas [1], aceiaşĭ atitudine ca faţă de proiectul de Constituţie înfăţişat, cu vre-o zece anĭ înnainte, de partidul progresist al „carvunarilor“ luĭ Ioan Sandu Sturza, Domnul Moldoveĭ. Cînd Ghermani, ministru al luĭ Miloş, veni la Constantinopol pentru a cere învoirea Porţiĭ cu noua stare de lucrurĭ şi a condiţiona de aceasta venirea Cneazuluĭ, însuşĭ Reis-Efendi îşĭ arătă mirarea: el găsi propunerea curioasă şi arătă că *asemenea schimbări nu e chemată a le face Serbia însăşi,* ci ele se pot face numaĭ prin înţelegerea Turcieĭ cu Rusia, iar ambasadorul rus, Buteniev, fu şi maĭ drastic : „trebuie neapărat să vie Miloş la Constantinopol, şi, dacă această orînduire e de nevoie, trebuie să se lucreze între Înnalta Poartă şi Curtea Rusieĭ“ [2]. Buteniev îndemnă apoĭ,—trimeţînd, în lipsă de consul permanent, la Belgrad pe Ruckmann, care fusese strămutat din Nauplia la Bucureştĭ, pentru a face aceiaşĭ politică, — pe acest despot patriarhal să nu ţie seamă de făgăduinţa sa, şi nu e nevoie să se spuie că un asemenea sfat, de şi dat în formele cele maĭ jignitoare, tăgăduindu-i-se Cneazuluĭ dreptul de a se privi ca prinţ al uneĭ ţerĭ libere, a fost primit cu grăbire. Participarea la viaţa politică din *Cnezie* a Sîrbilor de peste hotare, a unor Bulgarĭ, înfăţişarea luĭ Miloş ca şef al tuturor Sîrbilor făcură ca Poarta, şi în urma visiteĭ acolo, să anuleze actul de concesiune. Şi Austria însăşĭ împărtăşia, din motive de interes, faţă de Sîrbiĭ de supt sceptrul eĭ, aceiaşĭ părere [3]. Sfătuirea luĭ Miloş cu Alexandru Ghica, la întoarcerea sa din Constantinopol [4],—unde fusese primit ca un domnitor vasal [5] (Miloş sărută genunchiĭ luĭ Mahmud), fiind dus

[1] Cunibert, *l. c.*, II, pp. 204-6.
[2] Raportul luĭ Aristarchi, capuchehaiaua munteană, în *Studiĭ şi documente,* XI, pp. 33-5
[3] Ranke, *l. c.*, p. 351 şi urm.; Kállay, *l. c*, II.
[4] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* V, pp. 380-1; Cunibert, *l. c.*, II, p. 217-8.
[5] Hurmuzaki, *l. c.*, p. 472 şi urm.— Pentru călătorie Cunibert, *l. c*, p. 218 şi urm., 332 şi urm.

de Sultan la fabricile militare[1],—pe moșia Poiana, aparținînd prințuluĭ sîrbesc, pare a-ĭ fi dat, pe lîngă asigurarea că legăturile de bună vecinătate n'aŭ fost tulburate prin „barbaria și asprimea“ (βαρβαρότητα καὶ τραχύτητα) de pănă acum a șefuluĭ Sîrbilor[2], nicĭ prin focurile trase din corabia luĭ asupra grănicerilor romînĭ ce ar fi trecut granița, prețioase indicațiĭ de politică generală. De alminterea, Miloș felicitase și dăruise pe Ghica și pe vecinul acestuia din Moldova, Mihaĭ Sturza, în 1834, cu argintăriĭ de Viena, cînd amîndoĭ Domniĭ îșĭ începură stăpînirea[3]. Pașa de Vidin îl întovărășĭ în călătoria luĭ dincoace de Dunăre. În această situație tare, el putu să-șĭ îngăduie a declara în toamnă, prin foaia oficială, că se consideră acelașĭ Cneaz cu puterĭ nelimitate ca și pănă atuncĭ[4]. De altminterea ucazurile luĭ hotăriaŭ și cum să se pieptene femeile și cînd să se mănînce pește[5].

Totușĭ nicĭ în Serbia nu se opri cu atîta opoziția, mînată și aicĭ de motive personale. Ea cuprindea pe Simicĭ, doritor și el de tron[6], mijlocitor față de comitetul secret din Bucureștĭ[7], pe Gheorghe Proticĭ, care fusese răŭ tratat de prinț, pe Ifrim, fratele prințuluĭ, care voià un rol maĭ însemnat, pe Avram Petronievicĭ, negustor, de loc din Austria, fost secretariŭ al luĭ Miloș. Toma Pericicĭ, cunoscut maĭ ales supt numele de Vucicĭ, cea maĭ însemnată personalitate din principat, fost ajutător al luĭ Hagi-Prodan —, tovarășul trădător al luĭ Tudor Vladimirescu — și adă-

---

[1] Se făcu un dar și soțieĭ luĭ, o stea de diamante; Cunibert, *l. c.*, p. 249.

[2] Rapoartele citate. Ghica arătase față de Miloș „εὐγένειαν καὶ δελικατέτζαν“ (*l. c.*, p. 35), dar se plînsese de emigrațiĭ țerănești în țara vecină (Cunibert, *l. c.*, II, p. 281, nota 1).

[3] Hurmuzaki, *l. c.*, p. 467.

[4] Ranke, *l. c.*, p. 352.

[5] Cunibert, *l. c.*, II, pp. 261-2.

[6] *Ibid.*, p. 86, nota 1.

[7] *Ibid.*, pp. 264-5, 299.

postit și după aceasta în Țara-Românească, știa multe taine și multe slăbiciuni ale stăpînuluĭ ce-și dăduse; împăcat cu Miloș de maĭ multe orĭ, sprijinit de soția acestuia, femeie amestecată în toate rosturile politice, Liubița, el nu-l apărase după așteptărĭ în 1835 și acuma trăgea consecințele uneĭ nehotărîrĭ bănuite. Nu cunoaștem legăturile acestor oameni, dintre cari însă doĭ fugiră atuncĭ în Austria, cu Împărățiile vecine, dar putem fi siguri că ele n'aŭ lipsit niciodată. Miloș ajunsese prea tare, și Sultanul Mahmud primia necontenite plîngerĭ împotriva luĭ[1]. În 1837 atenția Cneazuluĭ fu atrasă, din Constantinopol, asupra plîngerilor și i se ceru definirea condițiilor constituționale, încă haotice, ale țerĭi[2]. Aceiași oameni cari, în 1835, îl acoperiseră de onoruri, îĭ dăruiseră patru tunuri, îĭ permiseseră a înnălța steagul săŭ, îl scutiseră de vama sării muntene[3], căutaŭ acum să favorizeze pe nemulțămiții.

De două orĭ aceștia se adresară și la Petersburg[4]. Aicĭ Miloș nu maĭ plăcea de cînd stabilise legăturĭ de comerț, care puteaŭ să aibă încă și alte scopurĭ, cu Puterile „liberale“ din Apus, primind în 1837 și pe cel d'intăiŭ consul britanic în țara sa, maiorul Hodges[5], împotriva căruia Poarta nu îndrăzni să protesteze. În Octombre din acest an, veni decĭ la Belgrad, pentru mustrărĭ aspre, însuși prințul Dolgoruchi, aghiotant al Țaruluĭ, care vorbia de „îndărătnicia obraznică a șefuluĭ sîrbesc“[6].

---

[1] Ranke, *l. c*, cap. XXII.
[2] *Ibid.*, p. 358.
[3] Rosen, *Geschichte der Türkei*, I, p. 278.
[4] Cunibert, *l. c.*, p. 298 și urm.
[5] *Ibid.*, p. 323 și urm., 339 și 360 și urm. Pentru consulul austriac, Mihanovicĭ, un dușman, *ibid.*, p. 293 și urm.
[6] *Ibid.*, p. 302.—Nevroind să trimeată consul la Belgrad, ea așează unul la Orșova, pe Vașcenco, pentru a spiona la Sîrbĭ (*ibid.*, pp. 302-3). Fugarĭ atribuiaŭ luĭ Miloș gîndul de „a se face Împărat de Răsărit“ (*ibid.*, p. 308)!

Dar Miloș nu ascultâ nicĭ de o asemenea somație. Aceasta însemna că Regulamentul Organic ce se alcătuia la Constantinopol pentru principatul luĭ ĭĭ va fi defavorabil. Ceia ce s'a și întîmplat. Lucrat de Petronievicĭ, membru al delegației sîrbești, acest act, care capătă forma de hatișerif la 22-24 Decembre 1838[1], dădea Senatuluĭ de 17, numit de prinț și alcătuit din ceĭ maĭ în vază dintre Sîrbĭ, cari nu puteaŭ fi destituiți decît după cercetare la Poartă, pentru a se îngriji de interesele publice ale poporuluĭ și a fi prințuluĭ spre slujbă și ajutor, dreptul de a aproba hotărîrile acestuia în orĭce privință, de a încuviința dările, de a supune șefuluĭ Puterii executive și celor patru miniștri aĭ luĭ „proiecte motivate de legĭ ce ar putea să pară folositoare", de a revedea rapoartele și socotelile miniștrilor. În acelașĭ timp se opria orĭce pedeapsă fără judecata instanțelor competente — neinfluențate — cu membri aleșĭ: judecătoriĭ de pace, tribunale, Curțĭ de apel; se interzicea supunerea funcționarilor, militarilor și clericilor la loviturĭ. Monopolurile luĭ Miloș, al cumpărăriĭ de sare, al vînzăriĭ de porcĭ, sînt casate: numaĭ cu voia Senatuluĭ se poate împiedeca temporar libertatea complectă a comerțuluĭ. Se taie putința vînzărilor silite, de care Cneazul abusase. Clăcile pentru lucrărĭ publice sînt cu totul prohibite. În funcțiĭ se va observa gradarea înnaintărilor; funcționariĭ nu vor fi scutiți de dărĭ, ceĭ din administrație nu vor face călcărĭ de competență.

În executarea firmanuluĭ se lucrâ cu o vădită dușmănie față de întemeietorul Principatuluĭ; Tribunalul național numi el pe senatorĭ, cu Ifrim și Vucicĭ în frunte: „nicĭunul din ceĭ numiți nu era prieten al prințuluĭ"[2]. Ca miniștri el trebui să primească pe

[1] Cetit la Belgrad în ziua de 18 Februar st. v.; Cunibert, *l. c.*, II, p. 526 și urm.
[2] Ranke, *l. c.*, p. 363.

Protici și pe Petronievici chiar. Resultatul acesteĭ politice fu retragerea temporară a luĭ Miloș la Semlin [1] și, aproape în acelașĭ timp, îndată după întoarcerea luĭ, — în urma rugăminților — „mișcarea țerănească", ale cărĭĭ tunurĭ se știa bine de unde vin. Pe cînd Cneazul stătea aproape închis și bine păzit, Vucicĭ ataca pe sprijinitorĭĭ acestuia, îĭ încunjura și aresta pe fratele luĭ, Ioan. El veni însușĭ pentru a soma pe rivalul său învins, și compromis printr'un „exces" [2], să părăsească țara, ceia ce și făcu, după abdicarea în folosul bolnavuluĭ fiŭ Milan, la 13 Iunie 1839. Cînd acest biet tînăr muri, la 7 Iulie, fără să fi știut de înnălțarea luĭ, ceĭ treĭ regenți, Vucicĭ, Petronievicĭ și Ifrim, fură siliți a primi pe al doilea fiŭ al principeluĭ izgonit, Mihail, în vrîstă de abia 17 anĭ, care trebui cerut de la tatăl pribeag, adăpostit pe moșiile luĭ din Țara-Românească. Poarta se folosi de acest prilej pentru a șterge din firmanul de numire a „basbeguluĭ" orĭce condiționare, viageră saŭ ereditară, a puterĭĭ nouluĭ eĭ vasal, care trebui să-șĭ facă imediat, în vara anuluĭ 1840, înfățișarea înnaintea Sultanuluĭ Abdul-Megìd.

Întors în țară, Mihail găsi, cu voia suzeranuluĭ, doĭ controlorĭ aĭ acțiunilor sale în dușmanĭĭ jurați aĭ familieĭ, interesați a o izgoni: Vucicĭ și Petronievicĭ. Dar ceĭ de jos, din cari se ridicase și cu cari sămăna asprul Miloș, plecat fără să se verse pentru causa luĭ o picătură de sînge, se ridicară pentru a împiedeca usurparea îndrăzneață a uneĭ oligarhiĭ fără merite, fără rădăcinĭ, fără avere, sprijinită pe voința străinuluĭ, a dușmanuluĭ din ajun, căruia-ĭ sacrificaseră fără sfială interese esențiale ale națiunĭĭ, marĭ drepturĭ abia cîștigate, — căcĭ de la caracterul legal al Cneazuluĭ atîrna însășĭ situația politică a țerĭĭ. Se

[1] Cunibert, *l. c.*, p. 546 și urm.
[2] *Ibid.*, p. 553.

cerea, pe lîngă readucerea luĭ Miloș și restituirea Capitaleĭ de la Belgrad la Craguievaț, pedeapsa celor doĭ usurpatorĭ, cari fugiră fără resistență la Pașă, unde-ĭ urmă tot partidul învingătorilor din ajun: Gheorghe Proticĭ, Ifrim, Prota Nenadovicĭ, Stoian Simicĭ, Garașanin și alțiĭ. În zădar apăru un comisar al Porțiĭ, Musa-Efendi, pentru a-ĭ face să fie așezațĭ iarășĭ în funcțiile lor. El se mulțămi a lua cu dînsul pe învinșĭ, pe cînd Mihail, din parte-ĭ, arăta simț de ordine risipind mulțimea care-ĭ dăduse independența și autoritatea.

Astfel rămase Mihail în deplina putere a situațieĭ sale. Sfătuit și ajutat de Radașevicĭ și de alțĭ Sîrbĭ din Ungaria, pe cari ceĭ din Principat îĭ vedeaŭ însă cu aceiașĭ invidie cu care Corfioțiĭ eraŭ priviți în Grecia și „Ungureniĭ“ în Principate, el urmă în toate domeniile opera tatăluĭ săŭ, făcînd școlĭ, instituțiĭ culturale, drumurĭ.

Aceste măsurĭ de îndreptare și progres cereaŭ însă banĭ, și creșterea, oricît de neînsemnată, a birurilor supăra pe țeranĭ, cari găsiaŭ că sînt prea mulțĭ funcționarĭ, aduși în mare parte de peste hotar. Liubița, fratele eĭ Gaia Vucomanovicĭ doriaŭ și eĭ întoarcerea luĭ Miloș. Se adăugi marea greșeală de a rechema pe pribegĭ și de a mută iarășĭ Capitala la Belgrad. Sprijinirea Bulgarilor răsculațĭ, cu preoțiĭ în frunte — Liubița maĭ ales nu se îndura să-ĭ lase în mîna Turcilor —, atîtâ și maĭ mult Poarta. Iarășĭ un comisar otoman veni în Serbia, pentru a cere, data aceasta, izgonirea ministrilor.

Dar nu venia numaĭ din această parte primejdia. După cum lucrase în Moreia, sămănînd pretutindenĭ ura între partide și oamenĭ, tot astfel făcu și în Țara-Românească brutalul proconsul Ruckmann. Se luptâ prin toate mijloacele pentru a introduce în Regula-

lamentul Organic acel „articol adițional“, care cobori a situația țerii la aceia a uneĭ provinciĭ privilegiate ca Serbia, interzicîndu-ĭ orĭce schimbare în legĭ fără aprobarea Puterii suzerane și Puterii protectoare. Îndată după aceasta, el căută să organiseze în jurul său pe boierii bătrînĭ, pe rămășițele Fanarioților și pe aspiranții la tron, din cari toți ar fi făcut și la București un partid rusofil, asemenea cu al „napiștilor“ din Grecia[1], în acelaș timp cînd, împotriva aceluiaș Domn, Alexandru Ghica-Vodă, căruia-ĭ pregătia soarta ce se pregătia în Grecia luĭ Othon I-iŭ, luptaŭ naționaliștiĭ tinerĭ, sprijiniți de consulatele Franciei și Angliei, care aicĭ lucraŭ de acord; șeful partiduluĭ, Cîmpineanu, călătorise, pentru înțelegerĭ politice, în Franța și Anglia (1840). Cînd Ruckmann fu strămutat ca însărcinat de afacerĭ la Constantinopol, urmașul săŭ, Titov, cumnatul luĭ Buteniev, rudă cu Nesselrode însușĭ, nu pierdu din vedere scopurile diplomațieĭ ruseștĭ în Balcanĭ, de a submina Statele naționale existente și de a pregăti, în unire cu Turcii miopĭ și neînțelegătorĭ, cine știe ce viitoare anexare a lor. La 1841, Titov trecu la Constantinopol, și Dașcov, viitor ministru la Stockholm, îĭ luă locul. În anul numiriĭ sale chiar, el pregăti o răscoală în Oltenia, pentru care se făcuseră arestărĭ în 1840 (Bălcescu, Macedonschi, între alțiĭ; Vaillant, profesorul bănățean Eftimie Murgul, Cesar Boliac eraŭ bănuiți), — contra Domnuluĭ însușĭ, pe de o parte [2], iar, pe de alta, o năvălire de Bulgarĭ, Arnăuți și Grecĭ, prin Brăila, în Dobrogea, supt scutul consululuĭ imperial din Galați[3]. Era vorba de libertatea Bulgarieĭ

[1] Élias Régnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes* (și trad. românească de Ioan Fătu, Iași 1856), cap. IX.

[2] *Ibid.*

[3] Cf. *Studiĭ și documente,* XI, p. 247 și urm. și I. C. Filitti, în *Analele Academieĭ Romîne,* XXXIV, p. 201 și urm. Totuși Kotzebue, consulul din Iași, poruncise subalternuluĭ săŭ să *nu se amestece* (Hurmuzaki, 1[6], pp. 343-4, no. CLXXXIV). La 6 Februar 1842 același consul anunță luĭ Sturza pregătirile Bulgarilor din Galați, în legătură cu aceĭ din Renĭ și Bolgrad *(ibid.,* p. 368, no. CCII). Dar Rusia n'are o *singură* diplomație.

și, înnainte de a se preface într'o intrigă rusească, „Societatea de mîntuire a popoarelor slave la dreapta și la stînga Dunării“ lucrase în legătură cu agitatorĭ francesĭ[1]. Șefiĭ mișcăriĭ, cari răspîndiaŭ „un potret al Împăratuluĭ sîrbesc“, adecă al luĭ „Ioan, Țarul bulgăresc“ (Ioniță), *tipărit în Odesa*[2], cereaŭ public de la Ghica voia de a trece, adăugind amenințărĭ ca acestea: „Apoĭ să știțĭ că vețĭ fi toțĭ supt mare osîrdie, că nouă tot una ni face că vom peri saŭ vom trăi“[3]. La 14 (26) Iulie, Domnul, pe care acest ton nu-l impresionase de loc, dădea colonelului Odobescu ordinul de a face somațiile și de a trage[4]. Se procedă astfel, și demonstranțiĭ, cari purtaŭ crucea albă pe fond roșu, fură împiedecațĭ de a trece: eĭ se predară, și Vodă nu uită a scrie că: „vețĭ binevoi a îngriji cu toată doctoricească căutare și pe Bulgariĭ rănițĭ“, cari trăseseră și eĭ în soldațiĭ romînĭ[5], și că, în cas de mărturisire a „taineĭ“, ea nu va fi comunicată Turcilor, „nepriimit fiindu-ni să dăm săbieĭ și robieĭ pe ceĭ de cindea creștinĭ“; alta ar fi și datoria lor față de „acest pașnic pămînt, unde fiind fost umbriții și miluițĭ, se fac maĭ nevrednicĭ de milostivirea omenească pentru nemulțumirea lor“[6].

Dacă ne gîndim la agitația de pe atuncĭ a luĭ Miloș, la destăinuirile, transmise în cartea luĭ Régnault, cu privire la planul, comunicat de el consululuĭ frances Billecocq, de a răscula pe Slaviĭ de Sud împotriva Turcieĭ, dar și a politiceĭ rusești dăunătoare lor, dacă ținem în seamă asigurarea acestuĭ scriitor, în strînse legăturĭ cu diplomația orientală a Francieĭ, că, răspins, fostul Cneaz se făcu agentul ambițiilor ru-

[1] Filitti, *l. c.*, p. 207.
[2] *Analele Academieĭ Romîne*, XXIX, pp. 256-7.
[3] Filitti, *l. c.*, p. 227.
[4] *Studiĭ și documente*, *l. c.*, pp. 248-9.
[5] *Ibid.*, p. 249.
[6] *Ibid.*, p. 250. Vice-consulul austriac din Galați protestă vehement contra procedurii.

seștĭ în Balcanĭ, dacă, în sfîrșit, recunoaștem între revoltații casnicĭ de aĭ luĭ [1], nu ne putem apăra de a scoate încheierea că era vorba de *acea mișcare generală slavă peste Dunăre care ar fi făcut din Miloș restabilit șeful unuĭ puternic Stat iugoslav*. Să adăugim că toată linia Dunăriĭ era păzită de Ghica [2], la Izvoare fiind colonelul Horbațchi, „în fața Serbieĭ, din care era temută o tentativă asupra Țeriĭ-Românești", la Zimnicea alte trupe, „în fața Sistovuluĭ, punct important, apropiat de centrul insurecției bulgare [3]", dar că Mihaĭ Sturza, care avea strînse legăturĭ cu Miloș, în timpul cînd visa Unirea principatelor supt dînsul, nu făcuse nimic pentru a împiedeca aventura.

Hotărîții „a-și liberà patria", Bulgariĭ, cari lucraŭ și la București, încercară însă o trecere peste Dunăre și în 1842, cu același secret ajutor al consulilor Rusieĭ și al ofițerilor basarabenĭ [4]: se proiectă omorîrea colonelului Engel în casa luĭ. Șeful conspirației, fost student al gimnasiuluĭ și noiĭ Universități din Atena, membru al „societățiĭ macedonene", care corespundea celeĭ cretane și celeĭ tesaliene, era un Macedonean, botezat de însuși Ștefan Vogoridi, care nu pare să fi fost între promotorĭ [5]. Se vorbi chiar de compromiterea mariĭ personalități culturale care era Eliad, și se făcu și o cercetare în această privință.

Încercarea de a tulbura Turcia de la un capăt la altul și, în același timp, de a sfărîma în toate țerile creștine bucurîndu-se de independență, de autonomie saŭ de privilegiĭ pe principiĭ domnitorĭ cari nu eraŭ în sensul Rusieĭ — despre Mihail Obrenovicĭ, așezat

[1] Filitti, *l. c.*, p. 229.
[2] *Ibid.*, p. 231.
[3] „En face de la Servie, dont on redoutait une tentative sur la Valachie... Zimnitza en face de Sistov, point important, rapproché du centre de l'insurrection bulgare"; *ibid.*, p. 287. Era și teama de Bulgariĭ din Alexandria.
[4] *Ibid.*, p. 237.
[5] *Ibid.*, pp. 238-9.

la Belgrad, se credea că l-aŭ cîștigat Austriecii —, pentru a întinde apoĭ, supt oamenĭ anume aleșĭ pentru aceasta, mreaja protectoratuluĭ asupra tuturor acestor provinciĭ „desrobite“ de armele Țaruluĭ și decĭ datoare cu „recunoștință“ pentru aceasta, era vădită. Pe rînd trebuiaŭ să cadă, dacă nu Mihaĭ Sturza, ale căruĭ legăturĭ cu A. de Stourdza îl puneaŭ la adăpost, dar Alexandru Ghica, Obrenoviciul din Belgrad și Bavaresul din Atena. Să cadă saŭ să fie omorîțĭ,—orĭcum să dispară din calea politiceĭ ruseștĭ gata de o nouă înnaintare.

Ghica fusese lovit cel d'intăiŭ. Apoĭ, în Octombre 1842 el era scos din Domnie, după o anchetă făcută de fapt de comisarul rus Duhame și de formă numaĭ de cel turcesc Șechib. Apoĭ veni rîndul luĭ Mihail. Un partid de „apărătorĭ aĭ Constituțieĭ“ („ustavo-branitelii“) se alcătui și aicĭ ca și în Grecia. Districtele în care aveaŭ influență adversariĭ familieĭ domnitoare se puseră în mișcare: Vucicĭ, fuga la Semendria, — scoteaŭ o foaie de agitație la Pesta și aveaŭ legăturĭ cu Austria [1] — se întoarse pentru a începe lupta, susținut și de Pașa din Belgrad și de comisarul otoman, cari cereaŭ scoaterea ministrilor [2].

Prințul se hotărî la o luptă; mica trupă cu care plecase în aceiași lună a luĭ August 1842 spre Craguievaț, centrul răscoaleĭ, crescu răpede prin miile de țeranĭ ce alergaŭ la dînsul. Pe cînd Garașanin peria și tovarășiĭ săĭ fugiaŭ în Austria, principalul dușman rămase acolo, în Craguievaț; el știu să cîștige pe ostașiĭ luĭ Mihail, maĭ ales prin cererea de scădere a „poreseĭ“. Se începură negocierĭ fatale pentru prinț. De două orĭ tunurile răsculaților îĭ risipiră trupele. Avea cu dînsul numaĭ garda sa. Consulul rusesc îl sfătui să caute un adăpost la Pașa din Belgrad, dar, decît să facă acest pas, foarte riscat, el urmâ exemplul tatăluĭ săŭ și trecu,

[1] Cunibert, *l. c.*, pp. 565-6.
[2] *Ibid.*

urmat de Liubița și de puțini credincioși (8 Septembre), la Semlin granița austriacă. El declară solemn și în scrisoarea către Mihaĭ-Vodă Sturza că n'a abdicat și că deci toate actele făcute de rebelĭ n'aŭ nicĭo valoare legală[1].

Vucicĭ, „șeful militar al națieĭ", Simicĭ și Petronievicĭ luară, cu voia representantuluĭ Porțiĭ, regența. Se chemă, la 14 Septembre, Scupștina, la care luă parte și Pașa și comisarul otoman Șechib-Efendi, venit din Bucureștĭ. Vucicĭ se temu să iea puterea și el propuse decĭ pe fiul, născut în 1806, al luĭ Caragheorghe, Alexandru, care crescuse în Basarabia și Muntenia, apoĭ trăise, ca adiutant, străin de afacerile publice, în umbra luĭ Miloș și Mihail, — un om blînd și slab, întru toate deosebit de strașnicul săŭ părinte. Poarta se grăbi a pronunța căderea fugaruluĭ Mihail și a recunoaște, prin firmanul din 14 Novembre, pe noul ales.

Era însă acum rîndul Rusieĭ. În ultimele zile ale anuluĭ, în Țara-Românească, ea făcuse ca ocrotitul Țaruluĭ, Gheorghe Bibescu, să fie ales. În Serbia un astfel de ocrotit nu exista, căcĭ prin hotărîrea Sultanuluĭ bătrînul Miloș fusese înlăturat. O satisfacție se cerea însă pentru Țar. Prințul Lieven merse la Constantinopol anume pentru a cere această satisfacție; scrisoarea Sultanuluĭ către Nicolae I-iŭ nicĭ nu fu expediată de Buteniev. La urmă, în înțelegere cu Austria, se fixâ soluția „amicală" a *uneĭ noŭă alegerĭ,* Alexandru Caragheorghevicĭ rămînînd pănă atuncĭ un simplu particular. Pașa Chiamil de Belgrad trebuia să fie pedepsit prin mazilie, iar ceĭ doĭ foștĭ regenți prin exil, la SișTov.

La 15 Iunie 1843 se și făcea noua alegere, Lieven însuși fiind de față, împreună cu consulul rusesc, pentru a se vedea maĭ bine a cuĭ voință se îndeplinește. Dar Alexandru nu putu să fie întărit—și încă *numaĭ personal*—

[1] Hurmuzaki, *Supl.* I[4], pp. 243-4. Se cerea intervenția pe lîngă puternicul socru al luĭ Mihaĭ Sturza, Ștefan Vogoridi.

pănă ce Vucicĭ și Petronievicĭ nu părăsiră țara [1]. Noul principe, om corect și patriot, dar fără calități deosebite, rămînea acum să se descurce cum putea, căcĭ rude n'avea, iar prietenii ĭi fuseseră izgoniți tocmaĭ pentru că-l făcuseră Cneaz, peste toate așteptările sale.

El avea împotriva luĭ, pîndind la hotar, doĭ dușmanĭ neîmpăcațĭ: pe Miloș, plecat din Țara-Românească, și pe Mihail, care se afla și el în Austria. Cel d'intăiŭ lucra cu stăruință la atingerea scopurilor sale. Și în 1843 era vorba de o mișcare a Bulgarilor din Bucureștĭ, Brăila, Alexandria și Craiova. Se plănuia uciderea Domnuluĭ, ridicarea țeranilor nemulțămiți de birurĭ; Costachi Suțu, denunțat ca inspirator, vorbise conjuraților de „păsirea Rosieĭ în Prințipaturĭ", pentru ca atuncĭ să-și poată și eĭ cere, fiecare neam, — Sîrbĭ, Bulgarĭ și Romînĭ —, „desrobirea țerii sale prin ajutorul Rosieĭ". Se explica mișcarea, „dîspota", din Grecia pentru Constituție prin tendința de a „se deschide războiŭ cu Turcia, cînd are a se scula și toată Sîrbimea" [2]. Noul Guvern muntean opri și pe Miloș de a veni din Austria și pe Vucicĭ și Petronievicĭ, aflătorĭ tot la Sistov, de a trece Dunărea [3]. Că Miloș era șeful, că 12.000 de Bulgarĭ îl așteptaŭ, aceasta o spun oamenĭ inițiațĭ [4].

Să adăugim că, în acești anĭ de schimbărĭ constituționale, de răsturnărĭ de tronurĭ, și mica cetate de munte a Muntenegruluĭ își avu prefacerile eĭ, în persoana stăpînitoruluĭ și în așezăminte. Aproape jumătate de veac martur al unor lupte la care nu gă-

---

[1] Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, V. pp. 406-7.
[2] Filitti, *l. c.*, pp. 44-5.
[3] *Ibid.*, p 247.
[4] Vaillant, *La Romanie*, II, Paris 1844, p. 405. Acusații luară 15 anĭ de muncă silnică (*ibid.*, p. 437).

sesc că e prudent să iea parte, stăpînise în Cernagora Vlădica Petru I-iŭ, care adause la țara sa districte albanese și o întărise supt toate raporturile. Urmașul săŭ, Petru al II-lea, înlăturâ pe guvernatorul civil, Vuc Radonicĭ, la 1832 și creă un Sfat de 12 membri; țara fu împărțită în *nahiè*, corespunzînd noilor divisiunĭ administrative ale Greciеĭ și Serbieĭ; o tipografie își începu activitatea.

CAPITOLUL al XVIII-lea.

Influența francesă în luptă cu tendințele de protectorat rusesc în Balcanĭ, înnainte și după războiul Crimeiĭ (—1860).

În timpul cînd Rusia credea că poate urmări maĭ lesne intențiile sale asupra Balcanilor, cugetătorĭ francesĭ începuseră a vorbi națiunilor rătăcite, sfășiate de factĭunĭ, împiedecate de a găsi basa solidă a desvoltăriĭ lor, de a stărui pe calea reformelor temeinice și a educațieĭ morale —, a căriĭ lipsă o constată Ranke și în Serbia[1], —despre putința cîștigăriĭ independențeĭ lor și împotriva Țaruluĭ, despre datoria lor de a lucra împreună, Romînĭ, Grecĭ și Sîrbĭ laolaltă[2].

De alminterea, și noul prinț al Serbieĭ scria, după întărirea sa, luĭ Mihaĭ Sturza în Moldova că speră „o prietenie francă și durabilă, care de sigur va însufleți toate relațiile ce trebuie să existe între aceste Principate, ale căror interese sînt comune prin identitatea situațieĭ lor geografice și politice“ [3], și el vorbia peste un an de „buna armonie“ necesară între

---

[1] *L. c.*, la urmă.

[2] Vaillant, *l. c.*, II, la urmă.

[3] „Une amitié franche et durable, qui ne manquera pas, j'espère, d'animer toutes les relations qui doivent exister entre des Principautés dont les intérêts sont communs par l'identité de leur situation géographique et politique“; Hurmuzaki, I[1], p. 262, no. CLXXXIX. Scrisoarea luĭ Mihail la suirea pe tron e maĭ scurtă și fără înțeles politic (*ibid.*, pp. 226-7, no. CVI), ca și ale luĭ Miloș (*ibid.*, p. 219, no. C).

două țerĭ cu același regim de suzeranitate și de „puternică protecțiune“ și „avînd aproape aceiași menire“ *(presque la même destinée*[1]*)*. Această unire în forme liberale pentru progres cultural era tot mai mult și politica oficială a monarhiei liberale stabilite la Paris în 1830 și care-și păstra neștirbită influența în Orientul creștin, format în cea mai mare parte la școala ei, până la căderea regimului lui Ludovic-Filip în 1848. Și, dacă pe alocurea Anglia se arătă geloasă până la provocarea de incidente desonorante pentru politica ei — astfel s'a întîmplat, cum vom vedea, în Grecia —, în multe locuri, ca în Principate, unde un Billecocq putea lucra alături cu un Urquhart, cele două influențe de constituționalism, de legalitate, de romantism liberal și național se sprijiniau și se complectau. Moralmente, Rusia fu biruită răpede și ușor în această luptă, resortul sufletesc al popoarelor fiind întărit prin cugetarea liberă a Apusului.

În Grecia, încă de la începutul ereĭ constituționale, napiștiĭ, represintați prin burghesia rurală și prin partidul, în dispariție, al Căpitanilor, pe cînd anglofilĭ erau negustorii de frunte și francofilĭ intelectualiĭ, al căror număr creștea necontenit prin înrîurirea Universității ateniene și mai ales a studiilor în străinătate[2], pierd terenul cu totul. Mavrocordat, a căruĭ redingotă nu devenia populară prin politica financiară greșită ce dusese supt regență inspirîndu-se din tradițiile Principatelor, părăsi iute puterea, cu toate alegerile forțate din 1844; șeful Guvernului însuși căzu la Misolonghi pentru apărarea căreia făcuse așa de mult, pe cînd Calerghi, eroul din anul trecut, cădea la Atena. Partidul anglofil trebui deci să se retragă, avînd în Cameră abia 12 membri[3]. Rolul jucat de

[1] *Ibid.*, p. 277.
[2] Thouvenel, *La Grèce du roi Othon*, Paris 1890, pp. 2, 135.
[3] Miller, *l. c.*, pp. 176-7.

Piscatory, residentul Franciei, Levantin de origine, în revoluția din 1843, îi asigurase nemărginita încredere a regelui, rămas același German cu frasa grea și cugetarea înceată, bucuros că scapă el însuși de grija unei societăți în care nu mai credea [1]. Înzestrat cu dibăcie, cu simț al împrejurărilor, cu o nesfîrșită răbdare în urmărirea scopurilor sale și, pe lîngă aceasta, cu o frumoasă prestanță în costumul național pe care nu-l părăsise, „Țiganul" Kolettis ajunse de la început indispensabil. De și nu apărea decît rare ori în Camera pe care el contribuise a o crea, conducea și pănă la cinci Ministerii [2]; cînd nu-i convenia acest Parlament, în care se amestecau toate clasele, pănă la servitorii cari făceau politică [3], regele-i acorda bucuros disolvarea, știind că în alegeri va fi sprijinit de toți aceia cari „văd în presența lui la putere chezășia unui cîștig pe care pretind să nu-l împartă cu nimeni" [4]. Programul său era întrebuințarea resurselor Statului în profitul prietenilor săi [5], aceasta o spune un diplomat străin așa de amestecat în afacerile Greciei încît făcea discursurile solemne ale șefilor ei și articolele „mari" din *Monitoriu*. „Nu se face pîne albă din făină neagră" [6], zicea el ca scusă, și-i dăm dreptate cînd ne gîndim la elementele ce avea la îndemînă: șefii de bande, glorioși și nesățioși [7], cari, pentru a fi cumpărați, făcură mișcări ca a lui Grivas în Vonitsa și a lui Kriezotis, fost cioban, în Eubeia (1847), burghesia, așa de săracă, încît pe la 1850 nu erau în Atena „trei fete cu 30.000 de lei zestre [8]"; tineretul, speranța cea

[1] *Ibid.*, p. 5; Thiersch, *Griechenlands Schicksale,* p 83.
[2] *Ibid*
[3] Thouvenel, *l. c.*, p. 13. Fost servitor era generalul Mamuris; *ibid*, p. 429.
[4] „Certains chefs, dont la présence au pouvoir est devenue pour leurs clients comme le gage d'un gain qu'ils prétendent ne partager avec personne" (*ibid.*, p. 19).
[5] „L'application des ressources de l'État au profit de ses amis, voilà en deux mots le système intronisé par Colettis"; *ibid*, p. 273.
[6] *Ibid.*, pp. 8-9.
[7] *Ibid.*, p. 31.

mare a luĭ Ioan Capodistria — „noua generație va fi în stare să facă tot", zicea el[1],—se desvoltase în sensul uneĭ grandomaniĭ ridicule, și se auzia cîte unul spunînd cu inconștiență: „Nu samăn cu Aristide, dar am ceva din Pericle[2]". Și ceĭ buni — inteligenții eraŭ maĭ toți — nu folosiaŭ decît prea puțin din causa uneĭ educațiĭ care, cu toată recomandația luĭ Rizo Nerulos de a se crește copiiĭ pentru Grecia, nu pentru Apus, pentru iubirea și ajutorul, nu pentru disprețuirea și exploatarea patrieĭ[3], îĭ stricase.

Cînd, la 1847, Kolettis muri pe neașteptate, urmașiĭ săĭ, Riga Palamidi și Dimitrie Cristide, crescut la capuchehaielîcul muntean, nu eraŭ în stare să iea moștenirea. Un Ministeriŭ Tsavellas-Konduriotis avu să împace oriĭ să zdrobească alte mișcăriĭ de Căpitaniĭ din Grecia însăși (Farmachi, Peroti, Merenditi, la Patras), oriĭ și din Turcia[4]. Apoĭ Mareșalul Palatuluĭ Kriesis înlocui, la sfîrșitul luĭ 1849, pe francofiliĭ, cu voia residentuluĭ frances — indispensabilă — și în ciuda celuĭ rus, Catargiĭ, Romîn din Basarabia, ca și a celuĭ engles, Wyse, furios de neatenția — și în plata datoriilor și în satisfacția plăcerilor supușilor englesĭ — cu care era tratată națiunea sa. Ce urmăriĭ era să aibă acest exclusivism al aderenteĭ la Franța, era să se vadă îndată.

În acest timp Alexandru Caragheorghevicĭ domnià la Belgrad ca un ocrotit al Austrieĭ, care părăsise cu totul causa luĭ Mihail, ceia ce făcu ca mișcarea pentru

[1] Papadopulos-Vretos, *l. c.*, I, p. XXX: „La nouvelle génération sera capable de tout".

[2] Thouvenel, *l. c.*, p. 24.

[3] *Griechische Litteratur*, Prefața: „Aber, wenn nach Jahren der Augenblick kömmt, wo sie in ihr Land zurückkehren wollen, werden nicht junge Griechen fortreisen, sondern Deutsche, Engländer und Franzosen, die als Fremde zu einem ihnen fremden Volke kommen. In ihrem Vaterland wird man sie nicht verstehen und sie selbst werden das Vaterland und sein Volk nicht mehr fassen. Machen wir es den jungen Griechen möglich, mitten uns Griechen zu bleiben".

[4] Miller, *l. c.*, p. 178.

restabilirea acestuia, pornită în 1845, să nu izbutească. Iar Gheorghe Bibescu, în sufletul cavaleresc al căruia afla răsunet tot ceia ce făcuse mărirea Romînilor în trecut, nu era, de sigur, prin inteligența, cultura și idealul său, în stare să joace rolul unuĭ Mihaĭ Sturza, servind, cu grijă de interesele sale personale și ocupat cu acele reforme de ordine pur materială pe care le poate face și un guvernator de provincie, scopurile Puteriĭ protectoare. Dacă Alexandru Caragheorghevicĭ fusese înștiințat prin încercarea în favoarea Obrenovicilor în 1845, luĭ Bibescu i se pregătia soarta luĭ Alexandru Ghica: discreditarea prin opoziția îndoită, a bătrînilor, a partiduluĭ „fanariot“, și a tineretuluĭ naționalist și, la urmă, ancheta comisarilor celor două Puterĭ și măsura ultimă a destituțieĭ.

Înacest chip diplomația rusească își urmăria zilnic intențiile. Ea fu bucuroasă, — precum intervenise în folosul Albanesilor creștinĭ (1843) și precum atîțase pe Greciĭ din Constantinopol prin trimeterea acolo a Mareluĭ-Duce Constantin ca să arăte că *acesta*, și nu bietul rege grecesc, Βασιλεὺς fără banĭ și, ca oaste, cu cîteva bande și cincĭ tunurĭ, va fi Împăratul Bizanțuluĭ înviat, — că i se dădu, prin conflictul greco-turc din 1847, prilejul de a interveni. Kolettis, care punea în rîndul întâiŭ „chestia națională“ și primia fără scrupul — cum se făcuse, de alminterea, continuŭ, și înnainte, la Adunărĭ,—*represintanțiĭ aĭ Grecilor neliberĭ în Camera din Atena,* nu se sfii a trimete pe generalisimul Karatassos, aghiotant regal, acelașĭ care condusese de curînd bandele grecești în Epir și Tesalia, la Constantinopol. Cretanul Musurùs, care represinta pe Sultan la Atena, îĭ refusâ pașaportul. La aceasta regele Othon răspunse printr'o observație personală făcută ministruluĭ otoman. Se ceru satisfacție pentru aceste cuvinte, și Musurùs părăsi până atuncĭ Atena, pe cînd se luaŭ măsurĭ de represaliĭ împotriva

comerțuluĭ grec în Imperiu. În zădar vorbi Franța pentru a-șĭ păstra situația dominantă la Atena, în zădar stărui Metternich însușĭ. Numaĭ cînd Rusia interveni în 1847, numaĭ atuncĭ bunele relațiĭ fură restabilite[1]. Anglia, care ridicase această chestie, prin legăturile dintre Musurùs — care fu apoĭ ministru grecesc în Londra — și Lyons, residentul eĭ, trebui să se recunoască învinsă.

Totușĭ, ceva se desfăcea maĭ presus de intrigile interne și externe — cele din urmă înteținд și hrănind pe cele d'întăiŭ —, maĭ presus de răul guvern, de călcările de lege și de drept, de abusurĭ și prevaricațiĭ: desvoltarea materială și morală a țerilor dunărene și balcanice ele însele.

Cele d'întăiŭ singure, Moldova și Țara-Românească, dădură splendida înflorire, purificătoare și înnălțătoare, a uneĭ noŭă literaturĭ, în care trăiaŭ viĭ idealele Apusuluĭ și se înfrățiaŭ cu conștiința puternică a amintirilor trecutuluĭ și a puterilor presentuluĭ. De primejdia absorbirĭĭ în Imperiul Țarilor fură mîntuite Principatele, nu prin intervenția diplomatică a Apusuluĭ, și nicĭ prin simțul pe care l-ar fi avut Turcia luĭ Abdul-Megìd de interesele sale, ci prin acea viață a sufletuluĭ care se cuprinde în scrierile unuĭ Grigore Alexandrescu, unuĭ Kogălniceanu, unuĭ Alecsandri și ale întregiĭ legiunĭ de tinerĭ care-ĭ încunjura.

Serbia nu avu acelașĭ noroc. Eraŭ prea slabe încă legăturile cu provinciile din Austria locuite de Sîrbĭ și în care se elabora idealul general iliric, și pentru Croațĭ, al luĭ Gaj, — la 1843 Guvernul austriac opri și cuvîntul: „ilir“ —, acela al reciprocității culturale slave, înfățișată de poetul slovac Kollár, idealul pur sîrbesc al luĭ Teodor Pavlovicĭ, care publică la Pesta foaia „Srbschiĭ narodniĭ list“, iar în principatul autonom oamenĭĭ de carte lipsiaŭ prea mult. Țintele

[1] Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, V, pp. 407-9.

superioare ale rasei ajungea să le represinte, în aierul liber al Muntenegrului, Vlădica-prinț Petru, care cînta „Cununa Munteluĭ“ și compunea tragedia luĭ „Ștefan-cel-Mic“, rebelul din veacul al XVIII-lea care se dăduse drept „Țarul Petru“.

Maĭ mult decît în Serbia, se desemna însă, și cu răpeziciune mare, datorită situațieĭ potrivite și răspîndiriĭ elementuluĭ elenic, în Grecia un puternic *avînt economic al națiuniĭ*. Thouvenel, tutorul frances din Atena, semnalează „adevărata revoluție materială“ ce se săvîrși între 1838 și 1847, înmulțind numărul corăbiilor de negoț până la 4.000 și făcînd din Pireŭ, unde Othon găsise două bojdeuce, din Patras, care suferise așa de mult prin lupta Grecilor pentru a-l cuceri, din Kalamata, Vostitsa, Galaxidi, din Syra-Hermupolis centre însemnate, cuprinzînd o burghesie care se îmbogăția cu toată nesiguranța relațiunilor politice [1], „Țara“, spune el altă dată, „face înnainte toți pașiĭ pe cari Guvernul eĭ îĭ face în urmă“ [2]. Agricultura lua în Morea o neașteptată desvoltare. Și diplomatul frances vedea bine cînd adăugia că din progresul acestor interese materiale se vor desface cerințĭ care vor impune oricăruĭ Guvern să-șĭ schimbe obiceiurile de rea administrare și depredație.

Revoluția din 1848, pornind din Franța, unde zdrobi regimul luĭ Ludovic-Filip, pentru a străbate Europa, trezi în Grecia numaĭ un ecoŭ foarte slab. Insurecția, din Maiŭ [3], a colonelului Papacosta n'avu nicĭ însemnătate, nicĭ urmărĭ. În schimb, în Insulele Ionice, unde, după întoarcerea celor doĭ frațĭ Capodistria și a istoriculuĭ Mustoxidi, viața politică

[1] *L. c.*, pp. 129-30.
[2] „Fait en avant tous les pas que son Gouvernement fait en arrière“, *ibid.*, p. 270.
[3] *Ibid.*, p. 185.

se făcuse mai vioaie,—împotriva „subteranilor“, supuși Guvernului comisarilor englesi, ridicîndu-se acum două partide, Reformiștii și Radicalii, cari, cu modalități deosebite, voiaŭ Unirea cu Grecia,—frigurile revoluționare prinseră. Cefalonia avu tulburări orășenești și mișcări ale țeranilor; trebuiră proscripții, ca a lui Zerbos, pentru a se menținea ordinea. Nici noua Constituție din 26 April 1849, care întrei numărul alegătorilor, toți direcți, întărind în același timp caracterul conservativ al Senatului, nu aduse liniștea în spirite. Comisarul Henry Ward nu opri cu măsura lui de amnistie alte neorînduieli în sate; execuții ca a lui Vlachos și a „popei hoț“ intimidară numai pe ceĭ de jos. În adunarea de ia 1850, care nu voi să jure pe „indisolubilitatea legăturii cu Anglia“, se vorbi de Unirea cu Grecia (moțiunea Typaldos). Trebui o disolvare a Adunării ionice pentru a se pune capăt acestor manifestații.

Ele eraŭ îndreptățite și prin atitudinea nedemnă pe care, în acest an, o avu Anglia lui Palmerston, care-și vărsa astfel tot năcazul, grămădit de multă vreme, față de Grecia fără apărare. În ziua de Paști a anului 1847 oprindu-se, din causa presenței la Atena a unor persoane de distincție, datina populară de a se arde un Iuda de paie, o ceată de derbedeĭ devastaseră casa Evreului don Pacifico, supus engles, după ce fusese consul al Portugaliei. El ceru o despăgubire disproporționată, socotind 150 de livre sterlinge „patul său nupțial“, 120 de drahme un „bassinoire“, cerînd plata creanțelor portughese ce i s'ar fi pierdut — de și ele eraŭ la Lisabona — și adăugind contul suferințelor sale morale. Afacerea se tîrî treĭ anĭ, cum se tîraŭ alte reclamații de abusurĭ, între altele a istoriculuĭ Finlay, pentru locul său cuprins în acea grădină regală de care era așa de mîndră regina Amalia. La 17 Ianuar 1850 se presintâ un ultimatum și amiralul Parker venise să-ĭ dea putere. Cu toată in-

tervenția Rusiei și Franciei, represintanții mîndriei englese rămaseră neclintiți: „nu e vorba acum de dreptate și de nedreptate“ [1], se răspunse ministrului grec Londos, ci de prestigiul, angajat prin cererea ei, al Angliei. Residentul Wyse trecu pe una din corăbiile floteĭ de execuție, gata de „măsurĭ maĭ energice“. Nicĭ intervenția colectivă a corpuluĭ diplomatic nu folosi. Porturile fură blocate, comerțul oprit.

Se credea că astfel regele Othon va fi izgonit de nemulțămirea poporației. Dar socoteala se dovedi greșită. Suveranul resistînd, liniștit, dar demn, sigur de sprijinul frances, care nu-ĭ lipsi, pentru întăia oară o adevărată și caldă popularitate merse spre dînsul. E adevărat că nicĭ intervenția unuĭ trimes special frances, baronul Gros — Thouvenel, residentul, fiind prea îndușmănit cu Wyse — nu izbuti, Anglia păstrîndu-și cu îndărătnicie punctul de vedere; e adevărat că Grecia trebui să primească, prin convențiile din April și 18 Iulie, suma fixată de Parker, dar între națiune și rege, prin această primejdie și luptă comună, prin această nedreptate și jignire făcută amîndurora, se stabiliseră legăturĭ care păreaŭ să fie indisolubile.

În acest timp, mișcarea din 1848 cuprinsese și pe Sîrbiĭ din Ungaria. Menținîndu-se, de și cîntaŭ balada luĭ Marco Cralievicĭ, în margenile situațieĭ lor austriace, eĭ cereaŭ în adunarea lor de la Carlovăț, din Maiŭ, care coincide cu a noastră de la Blaj — și Sîrbiĭ își arătară dorința de a merge împreună pe aceleași drumurĭ ale progresuluĭ și dreptuluĭ —, respectarea privilegiilor de colonisare din 1690 și 1691, pretinzînd alcătuirea uneĭ Voivodine și recunoașterea Voevoduluĭ, care fu Șuplicaț, colonel imperial. Se știe că și eĭ ca și Croațiĭ Banuluĭ Iellacich, alergațĭ în ajutorul Împăratuluĭ împotriva revoluțieĭ maghiare, se

[1] „Non si tratta adesso por il giusto o l'ingiusto“; *ibid.*, p. 281.

oferiră a servi causa legitimității monarhice și că fură părăsiți și jigniți întocmaĭ ca și aceștia.

În Serbia aceste agitații sîrbești de la hotare nu rămaseră fără o puternică înrîurire. 300 de Sîrbĭ din principat alergară să sprijine pe frații lor. Cneazul Alexandru apăru în Bacĭca, lîngă graniță, și trebuiră silințile consululuĭ austriac, ajutat de cel frances, pentru a-l opri de la o intervenție. Orĭcum, el crezu că trebuie să consulte Scupștina, și aceasta, supusă acelorașĭ presiunĭ, se hotărî pentru neutralitate. Dar un agent princiar fu alipit răsculaților[1].

Însă, în timpul cînd Duhamel și Cabul-Efendi, apoĭ Talaat îșĭ făceaŭ în Principate, după izgonirea și închiderea tinerilor boierĭ reformiștĭ din Iașĭ, ancheta în privința luĭ Mihaĭ Sturza și a luĭ Bibescu, revoluția munteană izbucni la Islaz. Ea primia întâiŭ pe Domn, chiar ca șef al eĭ, apoĭ se îndreptă contra luĭ, care primi gloanțe în epolet în timpul plimblării sale și, în sfîrșit, trecînd în mîna radicalilor din tineret, abia întorșĭ de la Paris, ea dădu o Republică, ale cării tendințĭ cuprindeaŭ pe toțĭ Romînii.

Cu toate declarațiile de supunere față de Puterea suzerană, intervenția unitară a Rușilor și Turcilor nu zăbovi. În cursul toamneĭ Principatele aveaŭ două armate de ocupație, din care cea turcească trebuise să înfrîngă, în dealul Spireĭ, resistența pompierilor veniți pentru a o întîmpina. De aicĭ apoĭ trupele luĭ Lüders trecură în Ardeal pentru a restitui Ungaria tînăruluĭ Împărat Francisc-Iosif. Prin convenția de la Balta-Liman soldații celor două Puterĭ puteaŭ să rămîie până la restabilirea ordiniĭ. Noiĭ Domnĭ, Barbu Știrbeĭ pentru Țara-Românească, Grigore Ghica pentru Moldova, nu maĭ eraŭ, ca înnaintașiĭ lor, *aleși pe viață, ci numiți pe șepte anĭ*. Noul regim turcesc al Tanzimatuluĭ, represintat de un Reșid, un Alĭ, un Fuad, crescuți în Apus și rătăciți de formele de viață poli-

[1] Picot, *Les Serbes de Hongrie*, pp. 225, 233, 236, 239.

tică ale Apusului, se bucura de aceasta, cum se bucuraseră alții la Constantinopol de scăderea situației șefului Sîrbilor în 1840 și 1842: ei credeau că *astfel se pregătește refacerea Imperiului centralisat, cum el ar fi fost altă dată și cum, de fapt, nici nu fusese și nici nu putea să fie.*

Odată așezați la Dunăre, Rușii trebuiau să între în legături cu acei Balcanici în mijlocul cărora intrigaseră necontenit de la pacea din 1829 încoace. Serbia lui Alexandru Caragheorghevici era atunci în deplină pace harnică; cu prilejul numirii lui Știrbei, principele vecin reînnoise dorința de „a se întreține o prietenie statornică și de a cultiva totdeauna relații de bunăvoință cu Guvernul muntean [1]". Peste cîteva luni, în Ianuar 1850, o scrisoare a lui Simici vorbește de zvonurile privitoare la răscoale sîrbești și asigură că „poporul sîrbesc e cu totul mulțămit de administrația sa și foarte devotat prințului său [2]"; el se arăta îngrijat numai de zăbava „organisației definitive a Croației, Voivodinei și Banatului", mărturisind că s'a dat insurgenților sîrbi pentru Împărat bani și muniții care se restituie acuma. Și Alexandru voià să-și ieie moșii în Țara-Românească, de preferință în Oltenia [3]. Totuși detronatul Mihail apăru, după stăruința Rușilor de a fi primit, la București — se vorbia chiar de căsătoria lui cu o fiică a lui "Vodă —, și Miloș, „Obrenovici cel bătrîn", al căruĭ spirit neliniștit și tulburător" („inquiet et remuant") e amintit de Domn [4],

„D'entretenir une amitié constante et de cultiver toujours des relations de bienveillance avec le gouvernement de Votre pays"; *Corespondența lui Știrbei-Vodă*, I, *Corespondența politică*, București 1904, p. 3 (5 Septembre 1849).

[2] „Le peuple serbe est complètement satisfait de son administration et très dévoué à son prince"; *ibid.*, p. 5.—Se stabilia și legătura postală cu Serbia prin Severin *(ibid.*, p. 7). Furnitura de sare din Austria, primită de Senat, fu răspinsă de prinț *(ibid.*, p. 8.)

[3] *Ibid.*, pp. 10-11, n-l VIII.—Corespondență pentru tratarea catolicilor în Serbia, *ibid.*, pp. 11-2 și urm.

[4] *Ibid.*, pp. 125-6, n-l XIV. Cf. *ibid.*, p. 129, n-l XIX; p. 154; II, pp. 140-1.

care se gîndia să-l și înlăture, se opri cîtva timp la moșia luĭ din Hereștĭ, în Ilfov, unde adusese Bulgarĭ ce se păstrează încă (cumpărase de la fostul Domn Alexandru Ghica și Berca și Negoiul [1]). Pentru a cîștiga pe Sîrbĭ, Poarta renunțase a maĭ numi la Belgrad un Pașă, fără însă a ridica garnisoana turcească de acolo. Bulgariĭ din părțile Vidinuluĭ se răsculară la Rahovița și atacară Belogragicul; bătuțĭ, eĭ caută un adăpost pe malul stîng al Dunărieĭ [2]: consulul frances era sigur că ofițerĭ rușĭ i-aŭ ațîțat. Alțiĭ se ațineaŭ la Tulcea [3].

În acelașĭ timp, o răscoală izbucnia între Mohammedaniĭ și apoĭ și între creștiniĭ din Bosnia, supt Alĭ-Pașa Rizvanbegovicĭ, cari luaŭ Bihac și goniaŭ pe Pașa Tahir, și Omer-Pașa însușĭ, comandantul trupelor de ocupație la noĭ, trebui să se ducă acolo pentru a restabili ordinea prin luptele de la Iezero și Krupa și pedepse exemplare [4]. Acum și Muntenegreniĭ începură, după moartea luĭ Petru al II-lea (31 Octombre 1851), supt nepotul săŭ Danilo, care *înlătură în curînd caracterul bisericesc* al capuluĭ Statuluĭ, să se miște. Încă odată cetele muntenilor puseră mîna pe Zablĭac, vechea fortăreață venețiană Zabiacco, pierdută în veacul al XV-lea. Răspunsul fu un atac al luĭ Omer-Pașa (Decembre 1852): cucerirea fu părăsită fără a se putea opri însă înnaintarea nizamilor în număr covîrșitor. Părea că e vorba de apropiata dispariție a acestuĭ Stat subvenționat, ajutat în tot felul și tutelat de Rusia, pe care Danilo o visitase de curînd, la începerea Domnieĭ sale. Încă din April-Maiŭ 1851 trupele rusești trebuiseră să părăsească total malul stîng al Dunărieĭ [5].

---

[1] *Ibid.*, II, p. 242, n-l III.
[2] *Ibid.*, p. 166 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 323 și urm.
[4] V. Rosen, II, p. 161; *Corespondența luĭ Știrbeĭ*, II, p. 113.
[5] Iorga, *Viața și Domnia luĭ Barbu Dimitrie Știrbeĭ*, Văleniĭ-de-Munte, 1910, p. 149 și urm.

Fără să știe că Țarul Nicolae propune, în cursul negocierilor pentru Sf. Locuri, ambasadorului englez la Petersburg, sir Hamilton Seymour, o împărțire a Imperiului otoman în care se cuprindeau și „provinciile privilegiate", Austria, măgulită de simpatiile pe care i le arătaseră la 1848, în așa de largă măsură, Slavii și Romînii, și doritoare de a relua în Orient rolul său din vremea lui Eugeniu de Savoia, cu atît mai mult, cu cît împrejurările o făcuseră acum reprezentanta poporului german în plină expansiune și conducătoarea comerțului său spre Dunăre și Marea Neagră, *se hotărî a lua asupră-și rolul de protectoare a Creștinătății răsăritene*[1]. „Cele patru mici State atîrnătoare de Rusia" — cu Muntenegrul cinci — pe care Internunțiul le semnala, în 1829, ca menite a fi „basa unei confederații *(Staatenbundes)* atîrnătoare de aceiași Rusie[2]", trebuiau să fie atrase prin orice mijloace, într'o formă ori în alta, în orbita Austriei. Relațiile puțin prietenoase care se creaseră în 1849 pin găzduirea și păstarea mai departe a fugarilor unguri și poloni ai Revoluției învinse de către Poartă, dădeau în orice moment pretextul unei intervenții.

Forțe mari austriece se adunară lîngă rîul Unna, la începutul anului 1853, supt cuvînt că mișcările lui Omer-Pașa pot amenința teritoriul imperial din Dalmația. Franciscanii agitau în Bosnia și cereau imediata intervenție militară, pe care întreaga poporație ar aștepta-o cu nerăbdare[3]. Explorațiile „științifice"

---

[1] V. Iorga, în „Analele Academiei Romîne", XXXIV: „Politica Austriei față de Unire". În 1840 încă Sîrbii se oferiseră a schimba atîrnarea de Rusia cu aceia de Austria, dar fuseseră refusați (v. Beer, *Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, Prag-Leipzig 1883, pp. 412-3). Asupra atitudinii Austriei față de Mihail fugar, care nu trebuia lăsat să se întoarcă în Serbia, dar întrebuințîndu-se numai mijloace amicale, și care fu apoi, după cererea Porții, înlăturat de la Semlin, *ibid.*, pp. 413-4

[2] Beer, *l. c.*, p. 385. Astfel se călca învoiala de acțiune comună încheiată în Septembre 1833 la Münchengrätz *(ibid.*, pp. 400-1).

[3] *Ibid.*, pp. 435-7.

în această țară începuseră încă mai de mult. Prokesch-Osten, fostul Internunțiu, propusese chiar cîndva să se lase Principatele Rusiei, despăgubindu-se în țerile locuite de Sîrbi și în Macedonia [1]. Lui Omer-Pașa i se intimă somația de a nu atinge Klek și Suttorina, asupra cărora Austria are drepturi vechi, ca unele ce leagă posesiunile ei dalmatine. Se dădură asigurări satisfăcătoare [2]. Și, peste cîteva zile, contele de Leiningen, trimes la Constantinopol după moda aghiotanților ruseștĭ cu ordine pentru Sultanul, căpătă, nu numai acea bucată de pămînt la Marea Adriatică, dar și încetarea ostilităților cu Muntenegrenii — Iellacich stătea gata să ocupe ca garanție, tot după sistemul rusesc, Bosnia și Herțegovina —, încheiarea imediată a păcii cu dînșii și asigurarea drepturilor religioase și civile ale creștinilor din Imperiu. Situația era de așa natură, încît Sultanul cedă.

Cînd însă Rusia, prin celebra misiune a lui Mencicov, care urmă îndată, îi ceru mult mai mult: pe lîngă soluția dorită de dînsa în chestia Locurilor Sfinte, dreptul formal de a interveni în favoarea tuturor creștinilor de lege „greco-slavă", diplomația englesă și francesă, urmînd datina stabilită după tratatul de tutelagiŭ al Turciei de către Ruși încheiat la Unchiar-Schelesi, îndemnă persoanele conducătoare din Constantinopol la resistența absolută și neînduplecată. Se ajunge astfel la reocuparea Principatelor de Ruși, la sfărîmarea floteĭ turcești lîngă Sinope. Puterile maritime trecură pe încetul în rîndul întăiŭ contra Țaruluĭ pănă ce debarcară trupe la Galipoli pentru a luptă alăturea cu ostașiĭ luĭ Abdùl-Megid.

[1] *Ibid.*, p. 461. Această ideie fu răspinsă în 1853 ca oferind Austrieĭ o compensație prea slabă *(ibid.*, pp. 461-2). Francisc-Iosif desaprobă „agresiunea" ocupărlĭ Bosnieĭ și Herțegovineĭ *(ibid.*, p. 463). A ocupa districtul Scutari pentru a găsi o legătură cu Albanesiĭ catolicĭ nu părea însă, în 1854, o așa de mare impietate *(ibid.*, p 485, nota 1).

[2] *Ibid.*, pp. 437-40.

Iar, pentru a scoate pe Ruși de la Dunăre și a împiedeca pe Englesi și Francesi de a li lua locul, scormonind tendințele de independență națională ale Romînilor, Austriecii, în puterea tratatului din 1854 (14 Iunie) cu Turcia, întrară în Moldova și Țara-Românească, pe care le păstrară doi ani de zile întregi, pe cînd în Crimeia, în jurul Sevastopolei, din care se făsuse o cetate inexpugnabilă, se hotăra soarta războiului, adecă a influenței rusești în Orient pe multă vreme.

Afară de Romîni, cari, ocupați, nu puteau să se miște pentru a da liberatorilor lor ajutorul militar pe care l-ar fi dorit, ceilalți creștini, Sîrbi, Bulgari, Greci, erau gata să întrebuințeze lupta ce se deschidea pentru ca, lovind în Turci, să-și îmbunătățească situația. Îi opri însă amestecul anglo-frances ca și atitudinea Austriei, care nu voià astfel de mișcări. Muscîndu-și mînile, acești dușmani ereditari ai „păgînului" trebuiră deci să păstreze o liniște plină de cea mai amară desperare.

Serbia, amenințată cu bombardarea Belgradului, avu măcar ca mîngîiere hatișeriful de confirmare a privilegiilor, pe care i-l dădu Sultanul în Decembre 1853, înnainte de începerea ostilităților[1]. De alminterea, la Caragheorghevici ambasadorul rus din Viena însuși trimesese pe secretariul Fonton pentru a recomanda neutralitatea cea mai desăvîrșită, și în același sens scrise și Nesselrode, invocînd pretextul că o revoluție nu poate fi plăcută Țarului[2]; Garașanin, consilierul de căpetenie al cneazului, trebui să plece. Totuși, pănă la sfîrșit țara rămase în arme, de frica aceleĭ intervenții austriace, asupra posibilității căreia atrăgea atenția la 17 April 1854[3] și pe care

[1] Și în Kanitz, *l. c.*, p. 503.
[2] Beer, *l. c.*, pp. 466-7.
[3] Sturdza, *Acte și documente*, II, p. 425 și urm. Pașa de Belgrad fusese numit *(ibid.)*.

o califica drept „o nenorocire așa de mare, încît toată acțiunea Sîrbilor s'ar întoarce contra trupelor austriace, toată energia națieĭ s'ar întrebuința ca să lupte împotriva acestor dușmanĭ, în cari vede totdeauna personificarea chiar a aceleĭ lăcomiĭ care împinge Austria să exercite în Serbia, indiferent supt ce patronagiŭ, o influență egoistă[1]". Cu toată agitația partiduluĭ războinic, supt Pero, unchiul luĭ Danilo, care voià să se atace Herțegovina orĭ să se anexeze Antivari, Muntenegrul nu îndrăzni să se miște, nicĭ atuncĭ cînd, din nemulțămire, teritoriile recent anexate voiră să formeze, în 1854, un Stat noŭ[2].

Încă de mult Metternich se arătase dispus a muta Grecia de la Atena la Constantinopol, și în 1853 se exprimă iarăși părerea că prin crearea Imperiuluĭ bizantin pentru Othon I-iŭ — atîta doria inimoasa regină Amalia! — s'ar resolvi definitiv chestia Orientuluĭ[3]. La începutul anuluĭ 1854, răscoala Epiruluĭ începu, supt Teodor Grivas și fiul luĭ Karaiskakis: Arta fu asediată, Mețovo luat, se dădură treĭ lupte la Pentepigadia și una la Peta. Ionieniĭ îșĭ oferiaŭ din toată inima ajutorul. În acelașĭ timp Hagi-Petro, de și răspins la Domokos, pătrundea până supt mănăstirile de pe stîncă, Meteora, fundațiunea Țaruluĭ Dușan. Karatassos însuși apăruse în Peninsula Chalcidică. Totul însă avea numaĭ caracterul uneĭ revolte; ofițeriĭ eraŭ demisionarĭ, lucrînd pe seama lor[4].

După o somație energică, Poarta, pe lîngă care era acreditat, de la 1852, tocmaĭ șefuluĭ partiduluĭ rusofil, Metaxà, rupse legăturile cu regatul luĭ Othon, o-

[1] „Un malheur tellement grand, que toute l'action des Serbes se tournerait contre les troupes autrichiennes, toute l'énergie de la nation s'emploierait à lutter contre ces ennemis, dans lesquels on voit toujours la personnification même de cette convoitise qui pousse l'Autriche à chercher à exercer en Serbie, n'importe sous quel patronnage, une influence égoïste"; *ibid.*

[2] Miller, *l. c.*, pp. 218-9.

[3] Beer, *l. c.*, p. 463.

[4] Miller, *l. c.*, pp. 220-1.

prind comerțul supt steagul liber și izgonind pe supușii elenici. Grecia începu a se găti de războiu, în mijlocul entusiasmului general. Toate intervenirile rămaseră inutile. Părechea regală-și dădea seamă că în discuție e însăși soarta ei: Grecia mică n'avea loc pentru dînșii. În zădar scrise suveranul Helladei rînduri desperate lui Napoleon al III-lea: Englesii aduceaŭ la Volo trupe turcești, flota francesă împiedeca aprovisionarea bandelor din Tesalia[1]. Apoi, supt cuvînt că banii meniți plății treptate a împrumutului din 1832 se cheltuiesc pentru scopuri de războiu, neadmisibile, se ocupâ Pireul de trupe anglo-francese (Maiŭ 1854). I se impuse nenorocitului rege, odată cu neutralitatea, deci cu abdicația națională — pacea se făcu la Canliè în 1854 încă —, un Cabinet care putea s'o garanteze, cu Mavrocordat, chemat de la legația din Paris, în frunte, și cu Calerghi, rămas dușman al dinastiei, la Războiŭ. Ocupația, care ținu pănă la pace, aduse cu dînsa holera și brigandagiul.

În tratatul din Paris (30 Mart 1856), nu era vorba cu niciun cuvînt de Grecia și de causa grecească. Doar se avu în vedere, în cursul discuțiilor, pe lîngă măsura evacuării, și crearea unei situații normale: cu „modificații reale" în actuala stare de anarhie[2]. Anglia tăcu, Austria arătă prietenie, și Rusia adaugi o notă mai caldă, amintind „obiectul ce s'a propus fundînd regatul elenic". În locul noului Imperiu bizantin pentru bietul principe bavares se întăria pentru Abdùl-Megid un Imperiu unitar, din care sfetnicii lui credeaŭ să poată face o realitate prin tăgăduirea oricăror drepturi locale și împiedecarea oricăror tendințe naționale, care se osîndiaŭ ca separatiste. Luîndu-se Principatele de supt protectoratul abusiv al Rusiei pentru a le pune supt acela, ilusoriu, al Europei și

[1] Thiersch, *Griechenlands Schicksale*, p. 89 și urm.
[2] Sturdza, *l. c.*, II, pp. 105-7, 1066.

smulgînd de la învinșĭ Basarabia-de-jos pentru ca, supt steag moldovenesc, să acopere gurile Dunării, date în ultima instanță tot Turcieĭ, puindu-se în perspectivă reorganisare a provinciilor dunărene, pe care noua generație românească o definia: Unire, întemeierea Românieĭ necesare și de mult dorite, diplomațiĭ europenĭ, presidațĭ de Franța, acordaŭ Serbieĭ, a cării situație „privilegiată“ era recunoscută, aceiașĭ garanție a Europeĭ, — și atît. Se stabilia anume că Sîrbiĭ nu-șĭ pot da singurĭ legile, ci aŭ a le primi de la Puterea suzerană și de la Puterile garante: „Maiestatea Sa Sultanul se îndatorește a căuta, împreună cu Înnaltele Puterĭ contractante, îmbunătățirile ce se pot aduce organisațieĭ actuale a Principatuluĭ[1]“. În cetățĭ și de acum înnainte rămîneaŭ Turcĭ. Un atac asupra Principatuluĭ din partea Puteriĭ suzerane orĭ *a alteia* nu era îngăduit decît cu mandat european. Și la Belgrad, ca și la București și Iașĭ, protectoratul rusesc dispărea, — și înlăturarea luĭ fusese unul din scopurile cele marĭ ale războiuluĭ. Cît privește Muntenegrul, represintanțiĭ Rusieĭ declaraseră, după cerere, că „Guvernul lor nu întreține cu el alte raporturĭ decît acelea care se nasc din simpatiile Muntenegrenilor pentru Rusia și din dispozițiile binevoitoare ale Rusieĭ pentru acești muntenĭ[2]“, ceia ce se găsi de Congres „satisfăcător“, în stare a înlătura bănuiala că Rusia pretinde acolo un protectorat ca acela pe care-l exercitase pănă acum asupra Principatelor. De vreme ce cu privire la acest Stat nu se vorbia nimic în tratat, aceasta însemna că Puterile priviaŭ ca total independent, orĭce ar fi îndrăznit a pretinde Turciĭ, prin-

[1] „S. M. le Sultan s' engage à rechercher, de concert avec les hautes Puissances contratantes, les améliorations que comporte l'organisation actuelle de la Principauté“; Sturdza, *l. c.*, II, p. 1036.

[2] „Leur Gouvernement n'entretient avec le Monténégro d'autres rapports que ceux qui naissent des sympathies des Monténégrins pour la Russie et des dispositions bienveillantes de la Russie pour ces montagnards“; *ibid.*, p. 1037.

cipatul *„secularisat"* de Danilo. În zădar ceru acesta adausuri în Herțegovina și portul Antivari. Trebui să se mulțămească numai cu întreaga recunoaștere a situației sale neatîrnate prin numirea unui consul frances la Cetinie și prin buna primire ce i se făcu la 1857 de Împăratul Napoleon în Paris[1].

Grija cea mare ajunse a fi însă, timp de trei ani, chestia Principatelor. Era vorba de a se scoate Austriecii, cari ar fi rămas așa de bucuros și elaboraseră întregi proiecte de îmbunătățire, de a se satisface populația, care, condusă de un tineret inimos și isteț, voià neapărat și fără zăbavă Unirea complectă, dar Puterile căutaŭ a se menaja, aprobînd această dorință, nu numai Austria, care se temea răŭ de o mai largă Unire românească, în dauna posesiunilor ei[2], ci și Anglia, pentru care menținerea integrității Imperiului otoman și posibila lui întărire ajunseseră a fi o dogmă sacră; și era necesar și de a se păstra totuși Franciei, în România mai mult saŭ mai puțin unită, acel prestigiu pe care-l căpătase îndelung prin școlile ei și pe care acțiunea ei militară, cu strălucitele ei resultate, îl întărise în timpul din urmă.

Trebui, pentru a se ajunge la resultatul durabil din 24 Ianuar 1859, o Convenție, cea de la Paris, lucrările unei Comisiuni europene prealabile, cea din București, nesfîrșitele discuții ale ambasadorilor, alegerile românești și stricarea celor din Moldova ca viciate de violențele Caimacamului interesat, tînărul Nicolae Vogoridi, fiul lui Ștefan, întîlnirea lui Napoleon al III-lea cu regina Victoria la Osborne și acceptarea Unirii nesincere și nedepline, desbaterile de mai multe luni ale Divanurilor *ad hoc* și, la urmă, lămurindu-se

[1] Miller, *l. c.*, pp. 240-1.

[2] Beer, *l. c.*, p. 571: „Es daher bei der Nahe Ungarns und der Nachbarschaft der walachischen Provinzen Österreichs der Mühe lohne, Alles hintanzuhalten was revolutionären Nationalitätsgelüsten neue Nahrung und Kräftigung geben könnte". Cf. Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient*, la început.

astfel situația, *faptul* din Ianuar-Februar 1859, alegerea Domnuluĭ Moldoveĭ, Alexandru Ioan I-iŭ Cuza, care nu aducea un trecut, dinastic saŭ personal, și ca Domn muntean, decĭ Unirea supt acelașĭ principe domnitor, recunoscut apoĭ de Poartă pe viață și avînd de la 1862 *o* Capitală, *un* Ministeriŭ și, în ciuda congresuluĭ comun din Focșanĭ, căzut în uitare, *o* Adunare legislativă.

În acest timp, nemulțămirea cu urmările războiuluĭ Crimeiĭ se putea manifesta liber în celelalte țerĭ. Era evident că situația Serbieĭ scăzuse. Cînd prințul voi să ridice la Belgrad un monument tatăluĭ săŭ, Poarta, care-l privia ca pe un revoltat, se opuse. Internunțiul ceruse decorația Megidieĭ pentru el; i se refusă peutru afacerea monumentuluĭ[1]. Nimenĭ nu era dispus în Serbia să uite presiunea și amenințarea austriacă: prințul era bănuit că are încă simpatiĭ pentru monarhia vecină; decĭ el trebuia să cadă. Franța, care se pregătia de socoteala cea mare cu Austria, doria o schimbare, ca și Rusia, de care se apropiase îndată. Senatul sîrbesc plănuia o lovitură: opt din membriĭ săĭ, osîndițĭ la moarte, fură închișĭ pe viață, pentru a fi apoĭ liberațĭ la sosirea comisaruluĭ otoman. Senatul impuse din noŭ pe Garașanin, ba chiar și pe Vucicĭ și manifestă pretenția de a răpi Cneazuluĭ dreptul de *veto*. Apoĭ el ceru și căpătă o Scupștină, care la cea d'intăiŭ ședință declară anuale sesiunile eĭ. Sprijinită de locuitoriĭ dln Belgrad, ea chemă la răspundere pe Alexandru pentru inactivitatea luĭ în vremea războiuluĭ și, cu toate că era iubit de armată, acesta fugi, fără să voiască a da actul, cerut, de abdicație, în fortăreața turcească. Puterile nu-l susținură nicĭ cît fusese susținut, la căderea sa, Mihail. Abdicația se impunea; iscălind actul, omul cinstit și

[1] Sturdza, IV, *l. c.*, p. 45.

de ispravă care dăduse Serbiei aproape douăzeci de ani de pașnică desvoltare, trecea, în ziua de 3 Ianuar 1859, la Semlin. La o lună și trei zile își făcea întrarea la Belgrad succesorul, aclamat cu căldură de cei 500 de țerani ai adunării: era bătrînul Miloș, aproape octogenar, care, împăcat cu fiul său Mihail, se întorcea, sfărîmat de o lungă nenorocire, din București exiluluĭ său. Fără discuție, Poarta-i dădu un firman, în care însă nu era nicĭo mențiune a duratei stăpînirii sale, neapărat scurte, și mai ales a moștenirii fiului.

Plecînd din Capitala munteană, cu toată opunerea Turciei și a Angliei, care ceruseră contra lui intervenția poliției[1], moșneagul ducea cu el amintiri de recunoștință. La vestea alegerii îndoite, el trimetea această telegramă: „Alegerea Adunării muntene m'a mișcat așa de plăcut, încît te rog“ —telegrama era adresată unuĭ deputat, Derbescu, — „să exprimĭ Adunării complimentele mele și să-i spuĭ că doresc ca alegerea să fie, cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ, întărită“ [2]. La vrîsta luĭ, era încă un om, și un om strașnic. Consulul frances din București, Béclard, vorbește de „siguranța privirii sale, gestuluĭ său și glasuluĭ său“, — vestitul glas care impresiona pe oricine. Făgăduise Porții „a observa scupulos tratatele, a menține pe compatrioții săĭ în ascultare și a li da exemplul uneĭ inviolabile fidelități față de Curtea suzerană“ [3]. Dar cruțarea dușmanilor celor vechĭ n'o făgăduise: Vucicĭ, ajuns și el la bătrînețe, peri de o moarte misterioasă, în temniță. O deputație sîrbească plecase pentru a cere Porții izgonirea vagabonzilor turcĭ din Belgrad, înlocuirea Constituțieĭ din 1838 prin alta, care ar fi suprimat Senatul, și ereditatea la tron a Obrenovicilor: Poarta tărăgă-

[1] Sturdza, *l. c.*, IX, p. 182. Pentru delegația care veni să-i supuie hotărîrea Scupștineĭ, *ibid.*, pp. 188-9. I se lăsară, contra legiĭ, armele; *ibid*, p. 191. Cf. Saint René Taillandier, *l. c.*, p. 397 și urm.

[2] Sturdza, *l. c.*, VIII, p. 811. Nu se răspunse: se crezu că ajunge trecerea la procesul-verbal.

[3] *Ibid.*, pp. 190-1.

nind, Cneazul declarâ că aceste cereri întră acum în dreptul public sîrb. În curînd Miloș, de mult bolnav, își încheiè tulburata viață, plină de tragice întîmplări și de fapte mari, la Topcider, în ziua de 26 Septembre 1860, fără a fi împlinit măcar doi ani din noua sa Domnie. E înmormîntat în catedrala din Belgrad, pe cînd Liubița se odihnia pe pămînt austriac la Cruședol, iar Milan, cel d'intăiu fiu, în bisericuța Palilula din Capitală [1]. Domnia fiului său Mihail, primit de'nnainte din partea Turcilor, începu prin recunoașterea Adunării, care trebuia să ție ședinți la trei ani odată.

În Muntenegru lupta cu Turcii pentru Grahovo fu reluată la 1858, după o biruință a lui Mirco, fratele principelui. Dar acest succes nu-l scăpă pe Danilo de asasinare. Un pribeag îl împușca la Cattaro, în August 1860. Nepotul și urmașul său, Nichita, fiu al lui Mirco și actualul rege muntenegrean, de și crescut cu îngrijire în Paris, începu, după datină, stăpînirea sa printr'un nou război cu Turcii, cel din 1862, în ajutorul Herțegovinei revoltate de Luca Vucalovicĭ. Biruit de Omer-Pașa, el fu silit a primi convenția de la Scutari, care-i deschidea însă, pe la Antivari, accesul Mării [2]. În cursul lupteĭ, corăbiile francese ale lui Jurien de la Gravière apăruseră pe coastă, și amiralul lui Napoleon al III-lea visitâ pe prințul muntenegrean la Cetinie [3].

Tronul lui Othon I-iu supraviețui doi ani speranțelor celor mai scumpe ale vieței sale, de și încă din 1859 Anglia organisase o mișcare constituțională destinată să-l răstoarne [4]. Guvernul pe care-l formase în Octombre 1855 Dimitrie Bulgaris, din Hydra (n. 1801), avu să primească la începutul anului 1857 neplăcuta

[1] V. și Kanitz, *l. c.*, pp. 239-40.
[2] Miller, *l. c.*, pp 255-61.
[3] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, pp. 511-2.
[4] Thouvenel, *l. c.*, p. 439.

superioare ale rasei ajungea să le represinte, în aierul liber al Muntenegruluĭ, Vlădica-prinț Petru, care cînta „Cununa Munteluĭ“ și compunea tragedia luĭ „Ștefan-cel-Mic“, rebelul din veacul al XVIII-lea care se dăduse drept „Țarul Petru“.

Maĭ mult decît în Serbia, se desemna însă, și cu răpeziciune mare, datorită situațieĭ potrivite și răspîndiriĭ elementuluĭ elenic, în Grecia un puternic *avînt economic al națiunii*. Thouvenel, tutorul frances din Atena, semnalează „adevărata revoluție materială“ ce se săvîrși între 1838 și 1847, înmulțind numărul corăbiilor de negoț până la 4.000 și făcînd din Pireŭ, unde Othon găsise două bojdeuce, din Patras, care suferise așa de mult prin lupta Grecilor pentru a-l cuceri, din Kalamata, Vostitsa, Galaxidi, din Syra-Hermupolis centre însemnate, cuprinzînd o burghesie care se îmbogăția cu toată nesiguranța relațiunilor politice [1], „Țara“, spune el altă dată, „face înnainte toți pașiĭ pe cari Guvernul eĭ îĭ face în urmă“ [2]. Agricultura lua în Morea o neașteptată desvoltare. Și diplomatul frances vedea bine cînd adăugia că din progresul acestor interese materiale se vor desface cerințĭ care vor impune oricăruĭ Guvern să-și schimbe obiceiurile de rea administrare și depredație.

Revoluția din 1848, pornind din Franța, unde zdrobi regimul luĭ Ludovic-Filip, pentru a străbate Europa, trezi în Grecia numaĭ un ecoŭ foarte slab. Insurecția, din Maiŭ [3], a colonelului Papacosta n'avu nicĭ însemnătate, nicĭ urmărĭ. În schimb, în Insulele Ionice, unde, după întoarcerea celor doĭ frațĭ Capodistria și a istoriculuĭ Mustoxidi, viața politică

[1] *L. c.*, pp. 129-30.
[2] „Fait en avant tous les pas que son Gouvernement fait en arrière“. *ibid.*, p. 270.
[3] *Ibid.*, p. 185.

se făcuse mai vioaie,—împotriva „subteranilor“, supuși Guvernului comisarilor englesi, ridicîndu-se acum două partide, Reformiștii și Radicalii, cari, cu modalități deosebite, voiaŭ Unirea cu Grecia,—frigurile revoluționare prinseră. Cefalonia avu tulburări orășenești și mișcări ale țeranilor; trebuiră proscripții, ca a lui Zerbos, pentru a se menține ordinea. Nici noua Constituție din 26 April 1849, care întrei numărul alegătorilor, toți directi, întărind în același timp caracterul conservativ al Senatului, nu aduse liniștea în spirite. Comisarul Henry Ward nu opri cu măsura lui de amnistie alte neorînduieli în sate; execuții ca a lui Vlachos și a „popei hoț“ intimidară numai pe ceĭ de jos. În adunarea de la 1850, care nu voi să jure pe „indisolubilitatea legăturii cu Anglia“, se vorbi de Unirea cu Grecia (moțiunea Typaldos). Trebui o disolvare a Adunării ionice pentru a se pune capăt acestor manifestații.

Ele eraŭ îndreptățite și prin atitudinea nedemnă pe care, în acest an, o avu Anglia lui Palmerston, care-și vărsa astfel tot năcazul, grămădit de multă vreme, față de Grecia fără apărare. În ziua de Paști a anului 1847 oprindu-se, din causa presenței la Atena a unor persoane de distincție, datina populară de a se arde un luda de paie, o ceată de derbedeĭ devastaseră casa Evreului don Pacifico, supus engles, după ce fusese consul al Portugaliei. El ceru o despăgubire disproporționată, socotind 150 de livre sterlinge „patul său nupțial“, 120 de drahme un „bassinoire“, cerînd plata creanțelor portughese ce i s'ar fi pierdut — de și ele eraŭ la Lisabona — și adăugind contul suferințelor sale morale. Afacerea se tîrî trei ani, cum se tîraŭ alte reclamații de abusuri, între altele a istoricului Finlay, pentru locul său cuprins în acea grădină regală de care era așa de mîndră regina Amalia. La 17 Ianuar 1850 se presintă un ultimatum și amiralul Parker venise să-i dea putere. Cu toată in-

tervenția Rusiei și Franciei, represintanții mîndriei englese rămaseră neclintiți: „nu e vorba acum de dreptate și de nedreptate“ [1], se răspunse ministrului grec Londos, ci de prestigiul, angajat prin cererea ei, al Angliei. Residentul Wyse trecu pe una din corăbiile floteĭ de execuție, gata de „măsurĭ maĭ energice“. Nicĭ intervenția colectivă a corpuluĭ diplomatic nu folosi. Porturile fură blocate, comerțul oprit.

Se credea că astfel regele Othon va fi izgonit de nemulțămirea poporației. Dar socoteala se dovedi greșită. Suveranul resistînd, liniștit, dar demn, sigur de sprijinul frances, care nu-ĭ lipsi, pentru întăia oară o adevărată și caldă popularitate merse spre dînsul. E adevărat că nicĭ intervenția unuĭ trimes special frances, baronul Gros — Thouvenel, residentul, fiind prea îndușmănit cu Wyse — nu izbuti, Anglia păstrîndu-și cu îndărătnicie punctul de vedere; e adevărat că Grecia trebui să primească, prin convențiile din April și 18 Iulie, suma fixată de Parker, dar între națiune și rege, prin această primejdie și luptă comună, prin această nedreptate și jignire făcută amîndurora, se stabiliseră legăturĭ care păreaŭ să fie indisolubile.

În acest timp, mișcarea din 1848 cuprinsese și pe Sîrbiĭ din Ungaria. Menținîndu-se, de și cîntaŭ balada luĭ Marco Cralievicĭ, în margenile situației lor austriace, eĭ cereaŭ în adunarea lor de la Carlovăț, din Maiŭ, care coincide cu a noastră de la Blaj — și Sîrbiĭ îșĭ arătară dorința de a merge împreună pe aceleașĭ drumurĭ ale progresuluĭ și dreptuluĭ —, respectarea privilegiilor de colonisare din 1690 și 1691, pretinzînd alcătuirea uneĭ Voivodine și recunoașterea Voevoduluĭ, care fu Șuplicaț, colonel imperial. Se știe că și eĭ ca și Croații Banuluĭ Iellacich, alergați în ajutorul Împăratuluĭ împotriva revoluției maghiare, se

[1] „Non si tratta adesso por il giusto o l'ingiusto“; *ibid.*, p. 281.

oferiră a servi causa legitimității monarhice și că fură părăsiți și jigniți întocmaĭ ca și aceștia.

În Serbia aceste agitații sîrbești de la hotare nu rămaseră fără o puternică înrîurire. 300 de Sîrbĭ din principat alergară să sprijine pe frații lor. Cneazul Alexandru apăru în Bacĭca, lîngă graniță, și trebuiră silințile consululuĭ austriac, ajutat de cel frances, pentru a-l opri de la o intervenție. Orĭcum, el crezu că trebuie să consulte Scupștina, și aceasta, supusă aceloraș presiuni, se hotărî pentru neutralitate. Dar un agent princiar fu alipit răsculaților[1].

Însă, în timpul cînd Duhamel și Cabul-Efendi, apoĭ Talaat îșĭ făceaŭ în Principate, după izgonirea și închiderea tinerilor boierĭ reformiștĭ din Iași, ancheta în privința luĭ Mihaĭ Sturza și a luĭ Bibescu, revoluția munteană izbucni la Islaz. Ea primia întâiŭ pe Domn, chiar ca șef al eĭ, apoĭ se îndreptă contra luĭ, care primi gloanțe în epolet în timpul plimblării sale și, în sfîrșit, trecînd în mîna radicalilor din tineret, abia întorșĭ de la Paris, ea dădu o Republică, ale cărĭi tendințĭ cuprindeaŭ pe toțĭ Romînii.

Cu toate declarațiile de supunere față de Puterea suzerană, intervenția unitară a Rușilor și Turcilor nu zăbovi. În cursul toamneĭ Principatele aveaŭ două armate de ocupație, din care cea turcească trebuise să înfrîngă, în dealul Spireĭ, resistența pompierilor veniți pentru a o întîmpina. De aicĭ apoĭ trupele luĭ Lüders trecură în Ardeal pentru a restitui Ungaria tînăruluĭ Împărat Francisc-Iosif. Prin convenția de la Balta-Liman soldații celor două Puterĭ puteaŭ să rămîie până la restabilirea ordinii. Noiĭ Domnĭ, Barbu Știrbeĭ pentru Țara-Românească, Grigore Ghica pentru Moldova, nu maĭ eraŭ, ca înnaintașiĭ lor, *aleși pe viață, ci numiți pe șepte anĭ*. Noul regim turcesc al Tanzimatuluĭ, represintat de un Reșid, un Alĭ, un Fuad, crescuți în Apus și rătăciți de formele de viață poli-

[1] Picot, *Les Serbes de Hongrie*, pp. 225, 233, 236, 239.

tică ale Apusului, se bucura de aceasta, cum se bucuraseră alții la Constantinopol de scăderea situației șefului Sîrbilor în 1840 și 1842: ei credeau că *astfel se pregătește refacerea Imperiului centralisat, cum el ar fi fost altă dată și cum, de fapt, nici nu fusese și nici nu putea să fie.*

Odată așezați la Dunăre, Rușii trebuiau să între în legături cu acei Balcanici în mijlocul cărora intrigaseră necontenit de la pacea din 1829 încoace. Serbia lui Alexandru Caragheorghevici era atunci în deplină pace harnică; cu prilejul numirii lui Știrbei, principele vecin reînnoise dorința de „a se întreține o prietenie statornică și de a cultiva totdeauna relații de bunăvoință cu Guvernul muntean [1]". Peste cîteva luni, în Ianuar 1850, o scrisoare a lui Simici vorbește de zvonurile privitoare la răscoale sîrbești și asigură că „poporul sîrbesc e cu totul mulțămit de administrația sa și foarte devotat prințului său [2]"; el se arăta îngrijat numai de zăbava „organisației definitive a Croației, Voivodinei și Banatului", mărturisind că s'a dat insurgenților sîrbi pentru Împărat bani și muniții care se restituie acuma. Și Alexandru voia să-și ieie moșii în Țara-Românească, de preferință în Oltenia [3]. Totuși detronatul Mihail apăru, după stăruința Rușilor de a fi primit, la București — se vorbia chiar de căsătoria lui cu o fiică a lui "Vodă —, și Miloș, „Obrenovici cel bătrîn", al căruĭ spirit neliniștit și tulburător" („inquiet et remuant") e amintit de Domn [4],

„D'entretenir une amitié constante et de cultiver toujours des relations de bienveillance avec le gouvernement de Votre pays"; *Corespondența lui Știrbei-Vodă*, I, *Corespondența politică*, București 1904, p. 3 (5 Septembre 1849).

[2] „Le peuple serbe est complètement satisfait de son administration et très dévoué à son prince": *ibid.*, p. 5.—Se stabilia și legătura postală cu Serbia prin Severin *(ibid.*, p. 7). Furnitura de sare din Austria, primită de Senat, fu răspinsă de prinț *(ibid.*, p. 8.)

[3] *Ibid.*, pp. 10-11, n-l VIII.—Corespondență pentru tratarea catolicilor în Serbia, *ibid.*, pp. 11-2 și urm.

[4] *Ibid.*, pp. 125-6, n-l XIV. Cf. *ibid.*, p. 129, n-l XIX; p. 154; II, pp. 140-1.

care se gîndia să-l și înlăture, se opri cîtva timp la moșia luĭ din Hereștĭ, în Ilfov, unde adusese Bulgarĭ ce se păstrează încă (cumpărase de la fostul Domn Alexandru Ghica și Berca și Negoiul [1]). Pentru a cîștiga pe Sîrbĭ, Poarta renunțase a maĭ numi la Belgrad un Pașă, fără însă a ridica garnisoana turcească de acolo. Bulgariĭ din părțile Vidinuluĭ se răsculară la Rahovița și atacară Belogragicul; bătuțĭ, eĭ caută un adăpost pe malul stîng al Dunăriĭ [2]: consulul frances era sigur că ofițerĭ ruși i-aŭ ațîțat. Alțiĭ se ațineaŭ la Tulcea [3].

În acelașĭ timp, o răscoală izbucnia între Mohammedaniĭ și apoĭ și între creștiniĭ din Bosnia, supt Alĭ-Pașa Rizvanbegovicĭ, cari luaŭ Bihac și goniaŭ pe Pașa Tahir, și Omer-Pașa însușĭ, comandantul trupelor de ocupație la noĭ, trebui să se ducă acolo pentru a restabili ordinea prin luptele de la Iezero și Krupa și pedepse exemplare [4]. Acum și Muntenegreniĭ începură, după moartea luĭ Petru al II-lea (31 Octombre 1851), supt nepotul săŭ Danilo, care *înlătură în curînd caracterul bisericesc* al capuluĭ Statuluĭ, să se miște. Încă odată cetele muntenilor puseră mîna pe Zablĭac, vechea fortăreață venețiană Zabiacco, pierdută în veacul al XV-lea. Răspunsul fu un atac al luĭ Omer-Pașa (Decembre 1852): cucerirea fu părăsită fără a se putea opri însă înnaintarea nizamilor în număr covîrșitor. Părea că e vorba de apropiata dispariție a acestuĭ Stat subvenționat, ajutat în tot felul și tutelat de Rusia, pe care Danilo o visitase de curînd, la începerea Domnieĭ sale. Încă din April-Maiŭ 1851 trupele ruseștĭ trebuiseră să părăsească total malul stîng al Dunăriĭ [5].

---

[1] *Ibid.*, II, p. 242, n-l III.
[2] *Ibid.*, p. 166 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 323 și urm.
[4] V. Rosen, II, p 161; *Corespondența luĭ Știrbeĭ*, II, p. 113.
[5] Iorga, *Viața și Domnia luĭ Barbu Dimitrie Știrbeĭ*, Văleniĭ-de-Munte, 1910, p. 149 și urm.

Fără să știe că Țarul Nicolae propune, în cursul negocierilor pentru Sf. Locuri, ambasadoruluĭ engles la Petersburg, sir Hamilton Seymour, o împărțire a Imperiuluĭ otoman în care se cuprindeaŭ și „provinciile privilegiate", Austria, măgulită de simpatiile pe care i le arătaseră la 1848, în așa de largă măsură, Slavii și Romînii, și doritoare de a relua în Orient rolul săŭ din vremea luĭ Eugeniu de Savoia, cu atît maĭ mult, cu cît împrejurările o făcuseră acum reprezentanta poporuluĭ german în plină expansiune și conducătoarea comerțuluĭ săŭ spre Dunăre și Marea Neagră, *se hotărî a lua asupră-și rolul de protectoare a Creștinătății răsăritene*[1]. „Cele patru micĭ State atîrnătoare de Rusia" — cu Muntenegrul cincĭ — pe care Internunțiul le semnala, în 1829, ca menite a fi „basa uneĭ confederații *(Staatenbundes)* atîrnătoare de aceiașĭ Rusie[2]", trebuiaŭ să fie atrase prin orĭce mijloace, într'o formă orĭ în alta, în orbita Austrieĭ. Relațiile puțin prietenoase care se creaseră în 1849 pin găzduirea și păstarea maĭ departe a fugarilor ungurĭ și polonĭ aĭ Revoluției învinse de către Poartă, dădeaŭ în orĭce moment pretextul uneĭ intervenții.

Forțe marĭ austriece se adunară lîngă rîul Unna, la începutul anuluĭ 1853, supt cuvînt că mișcările luĭ Omer-Pașa pot amenința teritoriul imperial din Dalmația. Franciscaniĭ agitaŭ în Bosnia și cereaŭ imediata intervenție militară, pe care întreaga populație ar aștepta-o cu nerăbdare[3]. Explorațiile „științifice"

---

[1] V. Iorga, în „Analele Academieĭ Romîne", XXXIV: „Politica Austrieĭ față de Unire". În 1840 încă Sîrbiĭ se oferiseră a schimba atîrnarea de Rusia cu aceia de Austria, dar fuseseră refusați (v. Beer, *Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, Prag-Leipzig 1883, pp. 412-3). Asupra atitudinii Austrieĭ față de Mihail fugar, care nu trebuia lăsat să se întoarcă în Serbia, dar întrebuințîndu-se numaĭ mijloace amicale, și care fu apoĭ, după cererea Porții, înlăturat de la Semlin, *ibid.*, pp. 413-4

[2] Beer, *l. c.*, p. 385. Astfel se călca învoiala de acțiune comună încheiată în Septembre 1833 la Münchengrätz *(ibid.*, pp. 400-1).

[3] *Ibid.*, pp. 435-7.

în această țară începuseră încă mai de mult. Prokesch-Osten, fostul Internunțiu, propusese chiar cîndva să se lase Principatele Rusieĭ, despăgubindu-se în țerile locuite de Sîrbĭ și în Macedonia [1]. Luĭ Omer-Pașa i se intimâ somația de a nu atinge Klek și Suttorina, asupra cărora Austria are drepturĭ vechĭ, ca unele ce leagă posesiunile eĭ dalmatine. Se dădură asigurărĭ satisfăcătoare [2]. Și, peste cîteva zile, contele de Leiningen, trimes la Constantinopol după moda aghiotanților ruseștĭ cu ordine pentru Sultanul, căpătă, nu numaĭ acea bucată de pămînt la Marea Adriatică, dar și încetarea ostilităților cu Muntenegreniĭ — Iellacich stătea gata să ocupe ca garanție, tot după sistemul rusesc, Bosnia și Herțegovina —, încheiarea imediată a păciĭ cu dînșiĭ și asigurarea drepturilor religioase și civile ale creștinilor din Imperiu. Situația era de așa natură, încît Sultanul cedă.

Cînd însă Rusia, prin celebra misiune a luĭ Mencicov, care urmâ îndată, îĭ ceru mult maĭ mult: pe lîngă soluția dorită de dînsa în chestia Locurilor Sfinte, dreptul formal de a interveni în favoarea tuturor creștinilor de lege „greco-slavă", diplomația englesă și francesă, urmînd datina stabilită după tratatul de tutelagiŭ al Turcieĭ de către Rușĭ încheiat la Unchiar-Schelesi, îndemnă persoanele conducătoare din Constantinopol la resistența absolută și neînduplecată. Se ajunge astfel la reocuparea Principatelor de Rușĭ, la sfărîmarea floteĭ turcești lîngă Sinope. Puterile maritime trecură pe încetul în rîndul întâiŭ contra Țaruluĭ pănă ce debarcară trupe la Galipoli pentru a luptà alăturea cu ostașiĭ luĭ Abdùl-Megid.

[1] *Ibid.*, p. 461. Această ideie fu răspinsă în 1853 ca oferind Austrieĭ o compensație prea slabă *(ibid.*, pp. 461-2). Francisc-Iosif desaprobâ „agresiunea" ocupărlĭ Bosnieĭ și Herțegovineĭ *(ibid.*, p. 463). A ocupa districtul Scutari pentru a găsi o legătură cu Albanesiĭ catolicĭ nu părea însă, în 1854, o așa de mare impietate *(ibid.*, p 485, nota 1).

[2] *Ibid.*, pp. 437-40.

Iar, pentru a scoate pe Ruși de la Dunăre și a împiedeca pe Englesi și Francesi de a li lua locul, scormonind tendințele de independență națională ale Romînilor, Austriecii, în puterea tratatului din 1854 (14 Iunie) cu Turcia, întrară în Moldova și Țara-Românească, pe care le păstrară doi ani de zile întregi, pe cînd în Crimeia, în jurul Sevastopolei, din care se făsuse o cetate inexpugnabilă, se hotăra soarta războiului, adecă a influenței rusești în Orient pe multă vreme.

Afară de Romînî, cari, ocupați, nu puteaŭ să se miște pentru a da liberatorilor lor ajutorul militar pe care l-ar fi dorit, ceilalți creștini, Sîrbi, Bulgari, Greci, eraŭ gata să întrebuințeze lupta ce se deschidea pentru ca, lovind în Turci, să-și îmbunătățească situația. Îi opri însă amestecul anglo-frances ca și atitudinea Austriei, care nu voià astfel de mișcări. Mușcîndu-și mînile, acești dușmani ereditari ai „păginului" trebuiră deci să păstreze o liniște plină de cea mai amară desperare.

Serbia, amenințată cu bombardarea Belgradului, avu măcar ca mîngîiere hatișeriful de confirmare a privilegiilor, pe care i-l dădu Sultanul în Decembre 1853, înnainte de începerea ostilităților[1]. De alminterea, la Caragheorghevici ambasadorul rus din Viena însuși trimesese pe secretariul Fonton pentru a recomanda neutralitatea cea mai desăvîrșită, și în același sens scrise și Nesselrode, invocînd pretextul că o revoluție nu poate fi plăcută Țarului[2]; Garașanin, consilierul de căpetenie al cneazului, trebui să plece. Totuși, pănă la sfîrșit țara rămase în arme, de frica aceleĭ intervenții austriace, asupra posibilității căreia atrăgea atenția la 17 April 1854[3] și pe care

[1] Și în Kanitz, *l. c.*, p. 503.
[2] Beer, *l. c.*, pp. 466-7.
[3] Sturdza, *Acte și documente*, II, p. 425 și urm. Pașa de Belgrad fusese numit *(ibid.)*.

o califica drept „o nenorocire așa de mare, încît toată acțiunea Sîrbilor s'ar întoarce contra trupelor austriace, toată energia națieĭ s'ar întrebuința ca să lupte împotriva acestor dușmanĭ, în cari vede totdeauna personificarea chiar a aceleĭ lăcomiĭ care împinge Austria să exercite în Serbia, indiferent supt ce patronagiŭ, o influență egoistă[1]". Cu toată agitația partiduluĭ războinic, supt Pero, unchiul luĭ Danilo, care voià să se atace Herțegovina orĭ să se anexeze Antivari, Muntenegrul nu îndrăzni să se miște, nicĭ atuncĭ cînd, din nemulțămire, teritoriile recent anexate voiră să formeze, în 1854, un Stat noŭ[2].

Încă de mult Metternich se arătase dispus a muta Grecia de la Atena la Constantinopol, și în 1853 se exprimă iarăși părerea că prin crearea Imperiuluĭ bizantin pentru Othon I-iŭ — atîta doria inimoasa regină Amalia! — s'ar resolvi definitiv chestia Orientuluĭ[3]. La începutul anuluĭ 1854, răscoala Epiruluĭ începu, supt Teodor Grivas și fiul luĭ Karaiskakis: Arta fu asediată, Metovo luat, se dădură treĭ lupte la Pentepigadia și una la Peta. Ionieniĭ îșĭ oferiaŭ din toată inima ajutorul. În acelașĭ timp Hagi-Petro, de și răspins la Domokos, pătrundea până supt mănăstirile de pe stîncă, Meteora, fundațiunea Țaruluĭ Dușan. Karatassos însușĭ apăruse în Peninsula Chalcidică. Totul însă avea numaĭ caracterul uneĭ revolte; ofițeriĭ eraŭ demisionarĭ, lucrînd pe seama lor[4].

După o somație energică, Poarta, pe lîngă care era acreditat, de la 1852, tocmaĭ șefuluĭ partiduluĭ rusofil, Metaxà, rupse legăturile cu regatul luĭ Othon, o-

[1] „Un malheur tellement grand, que toute l'action des Serbes se tournerait contre les troupes autrichiennes, toute l'énergie de la nation s'emploierait à lutter contre ces ennemis, dans lesquels on voit toujours la personnification même de cette convoitise qui pousse l'Autriche à chercher à exercer en Serbie, n'importe sous quel patronnage, une influence égoïste"; *ibid.*

[2] Miller, *l. c.*, pp. 218-9.

[3] Beer, *l. c.*, p. 463.

[4] Miller, *l. c.*, pp. 220-1.

prind comerțul supt steagul liber și izgonind pe supușii elenicĭ. Grecia începu a se găti de războiŭ, în mijlocul entusiasmuluĭ general. Toate intervenirile rămaseră inutile. Părechea regală-și dădea seamă că în discuție e însăși soarta eĭ: Grecia mică n'avea loc pentru dînșiĭ. În zădar scrise suveranul Helladeĭ rînduri desperate luĭ Napoleon al III-lea: Englesiĭ aduceaŭ la Volo trupe turcești, flota francesă împiedeca aprovisionarea bandelor din Tesalia [1]. Apoĭ, supt cuvînt că baniĭ meniți plățiĭ treptate a împrumutuluĭ din 1832 se cheltuiesc pentru scopurĭ de războiŭ, neadmisibile, se ocupâ Pireul de trupe anglo-francese (Maiŭ 1854). I se impuse nenorocituluĭ rege, odată cu neutralitatea, decĭ cu abdicația națională — pacea se făcu la Canliè în 1854 încă —, un Cabinet care putea s'o garanteze, cu Mavrocordat, chemat de la legația din Paris, în frunte, și cu Calerghi, rămas dușman al dinastieĭ, la Războiŭ. Ocupația, care ținu pănă la pace, aduse cu dînsa holera și brigandagiul.

În tratatul din Paris (30 Mart 1856), nu era vorba cu niciun cuvînt de Grecia și de causa grecească. Doar se avu în vedere, în cursul discuțiilor, pe lîngă măsura evacuăriĭ, și crearea uneĭ situațiĭ normale: cu „modificațiĭ reale“ în actuala stare de anarhie [2]. Anglia tăcu, Austria arătă prietenie, și Rusia adaugi o notă maĭ caldă, amintind „obiectuluĭ ce s'a propus fundînd regatul elenic“. În locul nouluĭ Imperiu bizantin pentru .bietul principe bavares se întăria pentru Abdùl-Megid un Imperiu unitar, din care sfetniciĭ luĭ credeaŭ să poată face o realitate prin tăgăduirea oricăror drepturĭ locale și împiedecarea oricăror tendințe naționale, care se osîndiaŭ ca separatiste. Luîndu-se Principatele de supt protectoratul abusiv al Rusieĭ pentru a le pune supt acela, ilusoriu, al Europeĭ și

[1] Thiersch, *Griechenlands Schicksale*, p. 89 și urm.
[2] Sturdza, *l. c.*, II, pp. 105-7, 1066.

smulgînd de la învinșĭ Basarabia-de-jos pentru ca, supt steag moldovenesc, să acopere gurile Dunării, date în ultima instanță tot Turcieĭ, puindu-se în perspectivă reorganisare a provinciilor dunărene, pe care noua generație românească o definia: Unire, întemeierea Românieĭ necesare și de mult dorite, diplomațiĭ europenĭ, presidați de Franța, acordaŭ Serbieĭ, a cării situație „privilegiată“ era recunoscută, aceiașĭ garanție a Europeĭ, — și atît. Se stabilia anume că Sîrbiĭ nu-șĭ pot da singurĭ legile, ci aŭ a le primi de la Puterea suzerană și de la Puterile garante: „Maiestatea Sa Sultanul se îndatorește a căuta, împreună cu Înnaltele Puterĭ contractante, îmbunătățirile ce se pot aduce organisației actuale a Principatuluĭ[1]“. În cetățĭ și de acum înnainte rămîneaŭ Turcĭ. Un atac asupra Principatuluĭ din partea Puteriĭ suzerane orĭ *a alteia* nu era îngăduit decît cu mandat european. Și la Belgrad, ca și la Bucureștĭ și Iașĭ, protectoratul rusesc dispărea, — și înlăturarea luĭ fusese unul din scopurile cele marĭ ale războiuluĭ. Cît privește Muntenegrul, represintanțiĭ Rusieĭ declaraseră, după cerere, că „Guvernul lor nu întreține cu el alte raporturĭ decît acelea care se nasc din simpatiile Muntenegrenilor pentru Rusia și din dispozițiile binevoitoare ale Rusieĭ pentru acești muntenĭ[2]“, ceia ce se găsi de Congres „satisfăcător“, în stare a înlătura bănuiala că Rusia pretinde acolo un protectorat ca acela pe care-l exercitase pănă acum asupra Principatelor. De vreme ce cu privire la acest Stat nu se vorbia nimic în tratat, aceasta însemna că Puterile priviaŭ ca total independent, orĭce ar fi îndrăznit a pretinde Turciĭ, prin-

[1] „S. M. le Sultan s' engage à rechercher, de concert avec les hautes Puissances contratantes, les améliorations que comporte l'organisation actuelle de la Principauté“; Sturdza, *l. c.*, II, p. 1036.

[2] „Leur Gouvernement n'entretient avec le Monténégro d'autres rapports que ceux qui naissent des sympathies des Monténégrins pour la Russie et des dispositions bienveillantes de la Russie pour ces montagnards“; *ibid.*, p. 1037.

cipatul *„secularisat“* de Danilo. În zădar ceru acesta adausurĭ în Herțegovina și portul Antivari. Trebui să se mulțămească numaĭ cu întreaga recunoaștere a situațieĭ sale neatîrnate prin numirea unuĭ consul frances la Cetinie și prin buna primire ce i se făcu la 1857 de Împăratul Napoleon în Paris[1].

Grija cea mare ajunse a fi însă, timp de treĭ anĭ, chestia Principatelor. Era vorba de a se scoate Austrieciĭ, cari ar fi rămas așa de bucuros și elaboraseră întregĭ proiecte de îmbunătățire, de a se satisface populația, care, condusă de un tineret inimos și isteț, voià neapărat și fără zăbavă Unirea complectă, dar Puterile căutaŭ a se menaja, aprobînd această dorință, nu numaĭ Austria, care se temea răŭ de o maĭ largă Unire românească, în dauna posesiunilor eĭ[2], ci și Anglia, pentru care menținerea integrității Imperiuluĭ otoman și posibila luĭ întărire ajunseseră a fi o dogmă sacră; și era necesar și de a se păstra totușĭ Franciei, în România maĭ mult saŭ maĭ puțin unită, acel prestigiu pe care-l căpătase îndelung prin școlile eĭ și pe care acțiunea eĭ militară, cu strălucitele eĭ resultate, îl întărise în timpul din urmă.

Trebui, pentru a se ajunge la resultatul durabil din 24 Ianuar 1859, o Convenție, cea de la Paris, lucrările uneĭ Comisiunĭ europene prealabile, cea din București, nesfîrșitele discuțiĭ ale ambasadorilor, alegerile românești și stricarea celor din Moldova ca viciate de violențele Caimacamuluĭ interesat, tînărul Nicolae Vogoridi, fiul luĭ Ștefan, întîlnirea luĭ Napoleon al III-lea cu regina Victoria la Osborne și acceptarea Uniriĭ nesincere și nedepline, desbaterile de maĭ multe lunĭ ale Divanurilor *ad hoc* și, la urmă, lămurindu-se

[1] Miller, *l. c.*, pp. 240-1.

[2] Beer, *l. c.*, p. 571: „Es daher bei der Nahe Ungarns und der Nachbarschaft der walachischen Provinzen Österreichs der Mühe lohne, Alles hintanzuhalten was revolutionären Nationalitätsgelüsten neue Nahrung und Kräftigung geben könnte“. Cf. Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient*, la început.

astfel situația, *faptul* din Ianuar-Februar 1859, alegerea Domnului Moldovei, Alexandru Ioan I-iŭ Cuza, care nu aducea un trecut, dinastic saŭ personal, și ca Domn muntean, decĭ Unirea supt acelașĭ principe domnitor, recunoscut apoĭ de Poartă pe viață și avînd de la 1862 *o* Capitală, *un* Ministeriŭ și, în ciuda congresului comun din Focșanĭ, căzut în uitare, *o* Adunare legislativă.

În acest timp, nemulțămirea cu urmările războiului Crimeiĭ se putea manifesta liber în celelalte țerĭ. Era evident că situația Serbieĭ scăzuse. Cînd prințul voi să ridice la Belgrad un monument tatăluĭ săŭ, Poarta, care-l privia ca pe un revoltat, se opuse. Internunțiul ceruse decorația Megidieĭ pentru el; i se refusâ peutru afacerea monumentului[1]. Nimenĭ nu era dispus în Serbia să uite presiunea și amenințarea austriacă: prințul era bănuit că are încă simpatiĭ pentru monarhia vecină; decĭ el trebuia să cadă. Franța, care se pregătia de socoteala cea mare cu Austria, doria o schimbare, ca și Rusia, de care se apropiase îndată. Senatul sîrbesc plănuia o lovitură: opt din membriĭ săĭ, osîndițĭ la moarte, fură închișĭ pe viață, pentru a fi apoĭ liberați la sosirea comisaruluĭ otoman. Senatul impuse din noŭ pe Garașanin, ba chiar și pe Vucicĭ și manifestâ pretenția de a răpi Cneazuluĭ dreptul de *veto*. Apoĭ el ceru și căpătă o Scupștină, care la cea d'intăiŭ ședință declarâ anuale sesiunile eĭ. Sprijinită de locuitoriĭ dln Belgrad, ea chemă la răspundere pe Alexandru pentru inactivitatea luĭ în vremea războiului și, cu toate că era iubit de armată, acesta fugi, fără să voiască a da actul, cerut, de abdicație, în fortăreața turcească. Puterile nu-l susținură nicĭ cît fusese susținut, la căderea sa, Mihail. Abdicația se impunea; iscălind actul, omul cinstit și

[1] Sturdza, IV, *l. c.*, p. 45.

de ispravă care dăduse Serbiei aproape douăzeci de ani de pașnică desvoltare, trecea, în ziua de 3 Ianuar 1859, la Semlin. La o lună și trei zile își făcea întrarea la Belgrad succesorul, aclamat cu căldură de cei 500 de țerani ai adunării: era bătrînul Miloș, aproape octogenar, care, împăcat cu fiul său Mihail, se întorcea, sfărîmat de o lungă nenorocire, din Bucureștii exiluluĭ său. Fără discuție, Poarta-i dădu un firman, în care însă nu era nicĭo mențiune a durateĭ stăpînirii sale, neapărat scurte, și mai ales a moștenirii fiuluĭ.

Plecînd din Capitala munteană, cu toată opunerea Turcieĭ și a Angliei, care ceruseră contra luĭ intervenția poliției [1], moșneagul ducea cu el amintirĭ de recunoștință. La vestea alegerii îndoite, el trimetea această telegramă: „Alegerea Adunării muntene m'a mișcat așa de plăcut, încît te rog“—telegrama era adresată unuĭ deputat, Derbescu, —„să exprimĭ Adunării complimentele mele și să-ĭ spuĭ că doresc ca alegerea să fie, cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ, întărită“ [2]. La vrîsta luĭ, era încă un om, și un om strașnic. Consulul frances din Bucureștĭ, Béclard, vorbește de „siguranța privirii sale, gestuluĭ său și glasuluĭ său“, — vestitul glas care impresiona pe orĭcine. Făgăduise Porții „a observa scupulos tratatele, a menține pe compatrioții săĭ în ascultare și a li da exemplul uneĭ inviolabile fidelități față de Curtea suzerană“ [3]. Dar cruțarea dușmanilor celor vechĭ n'o făgăduise: Vucicĭ, ajuns și el la bătrînețe, peri de o moarte misterioasă, în temniță. O deputație sîrbească plecase pentru a cere Porții izgonirea vagabonzilor turcĭ din Belgrad, înlocuirea Constituției din 1838 prin alta, care ar fi suprimat Senatul, și ereditatea la tron a Obrenovicilor: Poarta tărăgă-

[1] Sturdza, *l. c.*, IX, p. 182. Pentru delegația care veni să-ĭ supuie hotărîrea Scupștineĭ, *ibid.*, pp. 188-9. I se lăsară, contra legiĭ, armele; *ibid*, p. 191. Cf. Saint René Taillandier, *l. c.*, p. 397 și urm.

[2] Sturdza, *l. c.*, VIII, p. 811. Nu se răspunse: se crezu că ajunge trecerea la procesul-verbal.

[3] *Ibid.*, pp. 190-1.

nind, Cneazul declară că aceste cereri întră acum în dreptul public sîrb În curînd Miloș, de mult bolnav, își încheie tulburata viață, plină de tragice întîmplări și de fapte mari, la Topcider, în ziua de 26 Septembre 1860, fără a fi împlinit măcar doi ani din noua sa Domnie. E înmormîntat în catedrala din Belgrad, pe cînd Liubița se odihnia pe pămînt austriac la Cruședol, iar Milan, cel d'intăiu fiu, în bisericuța Palilula din Capitală [1]. Domnia fiului său Mihail, primit de'nnainte din partea Turcilor, începu prin recunoașterea Adunării, care trebuia să ție ședințî la trei ani odată.

În Muntenegru lupta cu Turcii pentru Grahovo fu reluată la 1858, după o biruință a lui Mirco, fratele principelui. Dar acest succes nu-l scăpă pe Danilo de asasinare. Un pribeag îl împușca la Cattaro, în August 1860. Nepotul și urmașul său, Nichita, fiu al lui Mirco și actualul rege muntenegrean, de și crescut cu îngrijire în Paris, începu, după datină, stăpînirea sa printr'un nou război cu Turcii, cel din 1862, în ajutorul Herțegovinei revoltate de Luca Vucalovicî. Biruit de Omer-Pașa, el fu silit a primi convenția de la Scutari, care-i deschidea însă, pe la Antivari, accesul Mării [2]. În cursul lupteî, corăbiile francese ale lui Jurien de la Gravière apăruseră pe coastă, și amiralul lui Napoleon al III-lea visită pe prințul muntenegrean la Cetinie [3].

Tronul lui Othon I-iu supraviețui doi ani speranțelor celor mai scumpe ale vieței sale, de și încă din 1859 Anglia organisase o mișcare constituțională destinată să-l răstoarne [4]. Guvernul pe care-l formase în Octombre 1855 Dimitrie Bulgaris, din Hydra (n. 1801), avu să primească la începutul anului 1857 neplăcuta

[1] V. și Kanitz, *l. c.*, pp. 239-40.
[2] Miller, *l. c.*, pp 255-61.
[3] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, pp. 511-2.
[4] Thouvenel, *l. c.*, p. 439.

Urmâ o toropeală absolută. Numaĭ pe la 1840, în legătură cu mișcările pornite din Țara-Românească, din Moldova și din Basarabia, unde coloniștiĭ bulgarĭ aduși în 1812 se bucuraŭ de o largă autonomie [1], se dădură lîngă Pirot, în 1841, lupte între bande bulgare și Turcĭ: preoțiĭ cereaŭ puștĭ luĭ Blanqui, trimes de Guvernul frances în misiune prin aceste locurĭ încă nouă pentru diplomație [2], Am vorbit aiurea de tulburarea izbucnită la 1851 în Vidin ; fugariĭ fură adăpostiți la noĭ. Speranțele cele marĭ stăteaŭ însă pe atuncĭ în sprijinul sîrbesc. Serbia dădu cărți de școală pentru așezămintele lancasteriane întemeiate, de la 1835, de bogătașul Gabrovean Aprilov, — Gabroveniĭ aŭ avut atîtea legăturĭ cu Principatele, încît și astăzĭ o stradă din Bucureștĭ poartă numele lor. Pănă după 1860, Racovschi ceru ajutor la Belgrad, și ceva maĭ tărziŭ, acest grecofob se hotărî a merge și la Atena [3]. Apoĭ, cînd aceste planurĭ căzură, cînd Midhat-Pașa încercă să sfarme caracterul compact al Bulgarilor prin colonisarea Tatarilor și Cerchesilor fugarĭ din Rusia, acelașĭ Racovschi se făcu rusofil și, în legătură cu nepotul săŭ Lĭuben Caravelov, organisâ, prin comitetul din Bucureștĭ, al tinerilor — bătrînĭĭ voiaŭ maĭ mult reforme—, dincoace de Dunăre cele d'intăiŭ bande : în 1862, într'un ceas prielnic prin revoluția cretană, banda luĭ Panaiot Hitov, care apăru la pasul Șipca, apoĭ cea din 1867, a aceluiașĭ, a luĭ Totu și Carageà, în sfîrșit cea din 1868, în care Stambulov îșĭ făcu cele d'intăiŭ arme și care atrase luĭ Ioan Brătianu o întreagă afacere cu Austria [4].

Maĭ sănătoasă era mișcarea bisericească, de care Turciĭ nu credeaŭ că trebuie să se teamă, ba, maĭ

[1] V. și maĭ sus.

[2] *Voyage en Bulgarie,* pp. 159-60. V. prezicerea sa la p. 192: „La Bulgarie aura son tour, quand elle aura ses hommes".

[3] V. maĭ sus.

[4] Beer, *l. c.,* pp. 589-90; *Aus dem Leben König Karls,* la această dată.

mult, eĭ se bucuraŭ de dînsa, fiindcă astfel se lovia în atotputernicia ierarhică a Grecilor în Imperiu. Răspingîndu-se ideile de Unire cu Roma, care trebuiaŭ să aducă neapărat sprijinul frances, ale luĭ Dragan Țancov (episcopul săŭ, Sobolski, fugi răpede, la 1861, în Rusia[1]), școala bulgară de Biserică a luĭ Neofit Bozveli, călugăr format în București, începu agitația pentru o Biserică națională independentă, fără legăturĭ cu Scaunele din Tîrnova și Ohrida. Axintie, Paisie de Filipopopole, Partenie conduceaŭ lupta. Două locurĭ de Mitropoliți în Sfatul patriarhal, oferite de Patriarhul Ioachim, li se păreaŭ prea puțin. Prin „Machedonia" luĭ Slaveicov se făcea propagandă pentru bulgarisarea întreguluĭ Ținut macedonean, înțeles în felul cel maĭ larg.

Legăturile cu Scaunul ecumenic le înțelegeaŭ încă, dar cu egalitate în Consiliul suprem, cu un Mitropolit în Constantinopol, cu statornicirea unuĭ Sinod școlar bulgăresc de 6 clericĭ și 6 laicĭ. Doĭ șefĭ aĭ „Bisericiĭ celeĭ Marĭ" refusară să facă asemenea concesiĭ. Atuncĭ episcopiĭ grecĭ fură scoșĭ cu sila, la urmă și din Tîrnova, supt ochiĭ deosebit de binevoitorĭ aĭ autorităților otomane, pe care numaĭ panelenismul le îngrijia. Prefăcîndu-se a fi ceĭ maĭ credincioșĭ supușĭ aĭ Imperiuluĭ, șefiĭ mișcăriĭ propuseră Sultanuluĭ a se proclama, urmînd exemplul din 1867 al luĭ Francisc-Iosif față de Unguri, Țarul lor, cu un Patriarh de Tîrnova alăturĭ de Maiestatea Sa păgînă.

A doua zi după potolirea revolteĭ cretane, Alĭ-Pașa se hotărî a da, el de la el, împotriva Ecumeniculuĭ, o soluție. Era și aceasta o operă de răsbunare împotriva Grecilor. Firmanul din 10 Mart 1870 crea un exarhat bulgar, ca organism religios „separat", pentru *tot teritoriul locuit de Bulgarĭ, care se definia astfel: și aiurea* ajungea ca două treimĭ din locuitoriĭ uneĭ comune

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 548.

să ceară a fi supt Mitropolitul bulgar pentru ca Statul să iea act de aceasta. Autoritatea Patriarhuluĭ era restrînsă la satele dintre Varna și Chiustenge, la vechiul teritoriu al luĭ Dobroticĭ, la Mesembria și Anhial. Exarhul bulgar, șeful Mitropoliților, avea voie să stea la Constantinopol, într'o mănăstire a națiunii sale [1] (biserica bulgărească dată din 1848). Cu toată opunerea și afurisenia repetată a Patriarhuluĭ, după dispariția luĭ Alĭ, Ilarion, cel d'intăiŭ exarh, își luă Scaunul în stăpînire la începutul anuluĭ 1872.

Prin această măsură, Alĭ-Pașa — căcĭ, încă odată, a luĭ, exclusiv a luĭ e creațiunea — credea să fi ajuns un scop îndoit: pe de o parte în Macedonia, unde era o populație slavă de un caracter ambiguŭ în cele maĭ multe locurĭ, dar eraŭ și Grecĭ, și Aromînĭ, *se recunoștea o singură nație religioasă, deci și o singură nație politică,* iar, pe de alta, în Tracia însăși se restrîngea domeniul religios grecesc la regiunea de pe malul Mării Negre, de la gurile Dunării la Constantinopol, apoĭ la regiunea Adrianopoleĭ-Filipopol, Stenimaca și împrejurimile trecînd la Bulgarĭ — și în sfîrșit la coastă și la teritoriul patent grecesc de la Seres. Iar în Sîrbĭ, — cari pretindeaŭ la întinderea teritoriuluĭ lor spre Niș, la anexarea Sîrbieĭ Vechĭ, la răsbunarea înfrîngerii de la Cosovo, — se lovia prin supunerea către autoritatea ierarhuluĭ bulgar a Nișuluĭ chiar și a Chiustendiluluĭ; de alminterea, *autoritatea Sinoduluĭ sîrbesc nu se intindea asupra unuĭ singur sat de peste hotarul Principatuluĭ.*

Un protest din Belgrad nu se auzi: în mijlocul opereĭ sale de organisare Mihail fusese ucis la Topcider, în ziua de 10 Iunie 1868, cu vară-sa, Anca Constantinovicĭ, pe cînd fiica eĭ, menită a fi a doua

[1] Textul, tradus în franțuzește, Bérard, *La Macédoine*, p. 184. Cf. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 554-6.

soție a principeluĭ, dorit de moștenitorĭ, era numaĭ rănită, și Guvernul provisoriu (Marincovicĭ în numele Senatuluĭ, ministrul Leșianin și președintele Înnalteĭ Curțĭ Petrovicĭ), apoĭ regența luĭ Iovan Risticĭ, Blajnavaț, originar din Ungaria și ajuns ministru de Războiŭ, și a senatoruluĭ Gavrilovicĭ, lucrînd în numele copiluluĭ Milan, fiul luĭ Efrem Obrenovicĭ, recunoscut de Poartă fără a se pomeni alegerea [1], n'aveaŭ autoritatea suficientă pentru o energică acțiune în afară: *prin crima pușcăriașilor de la Topcider o întreagă recoltă de fapte marĭ fusese distrusă.*

În credința că-și asigură viitorul, Turcia nouă putea crea astfel, fără împotrivire, o mare națiune creștină, dușmană prin tradiție a Grecilor și din ce în ce maĭ depărtată de Sîrbĭ, pe care credea s'o poată lega durabil de Imperiu prin cîrmuirea model (căile ferate Rusciuc-Varna și Cernavoda-Constanța) a luĭ Midhat-Pașa în acel vilaiet al *Dunărĭĭ* (Tuna), căruia (1864-6) *i se dădeaŭ aproape granițele Exarhatuluĭ din noŭ creat.*

Aceasta nu însemna însă, de fapt, a desarma comitetul din Bucureștĭ, ci, din potrivă, *a da o maĭ largă basă acțiuniĭ sale revoluționare.*

Căcĭ cu aceasta nu se isprăvi activitatea comitagiilor, cari aveaŭ, de sigur, legăturĭ, încă răŭ lămurite, cu Rusia. Între martiriĭ mișcării, plecațĭ din Bucureștĭ spre a peri în Balcanĭ pentru o causă care li era sfîntă, se înseamnă acuma numele luĭ Vasile Levschi, un fost diacon, ajuns luptător și eroŭ; el fu jertfit la Sofia în 1872 [2]. Pe lîngă vechea societate literară din Constantinopol, fundată în 1856, una nouă se alcătuise cu un an înnainte la Brăila, și cele d'întăiŭ piese bulgărești, cu atițătoare subiecte istorice, se represintară aicĭ [3]; publicația periodică

[1] Beer, *l. c.*, p. 593 și urm.
[2] V. și Miller, *l. c.*, p. 364 și urm.
[3] Pypin și Spasovicĭ, *Histoire des littératures slaves.*

brăileană, la care colabora și Drinov, întrecu răpede revista din Smirna, maĭ veche cu vre-o douăzecĭ de anĭ.

Cu toate că o nouă mișcare revoluționară bulgărească, acea din Coprivștița și Panaghiurište, apoĭ năvălirea luĭ Hristo Botev, terminată cu „atrocitățile bulgare“ de la Batac, denunțate de Gladstone, cu omorurile, pe care le pomenește azĭ statuia luĭ din Vrața, cu patru capete de bronz înfipte în stîlpiĭ de împrejmuire, tulburară stăpînirea otomană „reformatoare“, în 1876 [1], — un războiŭ apropiat, spre care, după înfrîngerea Austrieĭ în 1866 și izgonirea eĭ din Confederația Germanică, îndemna tot maĭ mult opinia publică rusească, nu trebuia să plece de aicĭ, ci din Bosnia și Herțegovina, liniștite după înfrîngerea luĭ Vucalovicĭ, care se prefăcu pentru restul zilelor sale într'un pașnic ofițer otoman dintr'o provincie depărtată.

Herțegovina avea de mult o chestiune agrară, care n'a fost resolvită nicĭ până astăzĭ. Dar, cu toată recolta rea din 1874, nu țeraniĭ nemulțămiți fură aceia cari porniră revolta din 1875-6. Nu numaĭ că Muntenegrul nu-și părăsise niciodată pretențiile asupra țerii, dar Austria era hotărîtă să-și caute aicĭ compensațiĭ prin care să se poată deschide multdoritul drum spre Salonic: încă din 1868, a doua zi după înfrîngere, se vorbia de ocupația Bosnieĭ și Herțegovineĭ [1], îndată după ce monarhia, care *voise* Principatele cu treĭ anĭ înnainte, la întrevederea din Salzburg a Împăratuluĭ cu Napoleon al III-lea, declara că nu s'ar maĭ simți atrasă a se încurca într'o asemenea achisițiе [2]. Depărtată, cu toată încheiarea convențieĭ de comerț („arrangement direct et spécial“)

[1] Beer, *l. c.*, p. 748, nota 1.
[2] *Ibid.*, p. 588 și nota 2. Frica de iredenta romînă apare din noŭ în acest an (*ibid.*, p. 589).

din 1875, așa de favorabilă intereselor austriece, de România principeluĭ Carol, care era condusă acum de liberalii suspecți pentru scopurĭ iredentiste, Austria, care privia totuși cu mult năcaz participarea Sîrbilor săĭ la petrecerile naționale ale celor din Principat, declara că dorește „raporturĭ de bună vecinătate cu Sîrbiĭ“ pentru ca aceștia să nu creadă că Rusia poate să fie singurul lor sprijin [1]. Amintind „comunitatea de origine a creștinilor Orientuluĭ cu unele din popoarele monarhieĭ noastre“ pentru a cere cît maĭ multe și maĭ largĭ autonomiĭ provinciale, diplomația vienesă arăta foarte limpede unde vrea să ajungă.

În 1873, în urmă uneĭ fugĭ de negustorĭ bosniacĭ pe teritoriul Austrieĭ, se înfățișară plîngerĭ la Constantinopol, și Pașa trebui decĭ să fie schimbat, adăugindu-se făgăduielĭ de maĭ bună administrație [2]. Cînd Francisc-Iosif apăru la 1875, în Dalmația, unde, la 1869, trupele sale trebuiseră să potolească răscoala Crivoșcieĭ, ridicată nu fără amestec muntenegrean, multe speranțe merseră către dînsul.

În Nevesinie începură tulburările. Muntenegrul, care voià deocamdată Colacin și regiunea Suttorinneĭ, primise pe fugarĭ, și-ĭ trimetea înnapoĭ cu arme. Se atacaŭ strîngătoriĭ de biruri și, din partea lor, begiĭ căzdeaŭ asupra populației, lîngă Trebinie. În Banialuca, cele două fracțiunĭ ale populației se luptaŭ cu toată furia fanatismuluĭ. Apoĭ, la sfîrșitul lunii, sosiră în mănăstirea Cosierevo, spre Ragusa, reședința unuĭ comitet de organisare, și represintanți aĭ fraților creștinĭ din Bosnia. Aventurierĭ slavĭ și agenți secreți, Liubobraticĭ, Peco Pavlovicĭ, dădeaŭ știrile și instrucțiile de nevoie. Insurgenții atacară, împotriva luĭ Selim și Derviș-Pașa, centre maĭ micĭ, ca Goranicĭca și Nicșicĭ [4].

[1] *Ibid.*, p. 591 și nota 1.
[2] *Ibid*, p. 592 și nota 1.
[3] *Ibid.*, pp. 614-5.
[4] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 558-9.

Consulii interveniră în Septembre. Li se aduseră înnainte plîngerĭ întocmaĭ ca ale Cretanilor, și Poarta declară că e gata să li satisfacă dorințile[1]. Dar încrederea lipsia: trebuia garanția cuiva, și acela nu se înfățișă deocamdată, saŭ nu putea fi primit. Totuși Rusia propusese ca garanțĭ Cabinetele din Petersburg, Viena și Berlin, — Capitala Austrieĭ fu centrul acțiuniĭ de pacificație. Iertările de bir și cuceririle din Octombre nu folosiră nimic[2].

Atunci Poarta crezu că pune capăt, nu numaĭ acestor nemulțămirĭ, dar neliniștiĭ din toate provinciile încă fără privilegiĭ, acordînd, prin firmanul de la 12 Decembre, cele maĭ largĭ reforme: suprimarea lucruluĭ la șosele, a rechisițiilor, a dijmeĭ, — care se va înlocui printr'un impositfunciar, drept de apel la Constantinopol, alegerĭ libere pentru comune și circumscripțiĭ, și încă din Octombre se căpătase întrebuințarea limbiĭ sîrbești, numirea unor noĭ strîngătorĭ de impositeși redactarea în scris a contractelor agrare cu agalele și beiĭ[3]. Austria opuse nevoia totaleĭ libertățĭ religioase, desființăriĭ arendeĭ impositelor, întrebuințăriĭ parțiale a veniturilor pentru folosul provincieĭ și numiriĭ uneĭ comisiunĭ mixte pentru executarea măsurilor decretate. Proiectul Andrássy, din 30 Decembre 1875, fu prepresintat Porțiĭ de Puterĭ, în sfîrșit aproape înțelese, în ultima zi a luĭ Ianuar 1876[4]. Se adăugiaŭ recomandațiĭ verbale și maĭ precise. La 13 Februar Reșid-Pașa declara, cum voià Gorceacov, că asemenea măsurĭ se vor lua: înțelegîndu-se cu sfătuitoriĭ săĭ, el maĭ făgăduia împărțirea moșiilor Statuluĭ la țeranĭ, comisiunĭ pentru fixarea impositului și amnistie generală[5]. Încă de la 20 Ianuar pentru a liniști pe Bul-

[1] *Ibid.*
[2] Beer, *l. c.*, p. 615 și urm.
[3] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 559-60.
[4] *Ibid.*; Beer, *l. c.*, p. 624 și urm.
[5] Iorga, *l. c.*, pp. 560-1; Beer, *l. c.*, pp. 632-3.

gari, li se promitea crearea a două provincii privilegiate: Tîrnova *(cu Filipopol și Chizilagaciŭ)* și Sofia (*cu Niș și cu toată Macedonia*: Veles, Castoria, Bitolia, Uschiub) [1].

Rebelii nu voiaŭ totuși să iea parte la acest mare triumf al diplomației austriece, și nici după ce generalul din Dalmația, Rodich, avu o întîlnire cu dînșii. Cu toate că Turcia și Austria supraveghiaŭ de aproape pe prințul Nichita, mișcarea începuse din noŭ în aceleași locuri ca și anul trecut și progresa împotriva lui Muctar-Pașa. Șefii revoltei cereaŭ evacuarea țerii de Turci afară de șese cetăți—cererile Sîrbilor lui Caragheorghe —, iertarea de biruri pe trei ani, restituirea unei treimi din pămîntul confiscat la cucerire și comisiune europeană pentru reforme [2]. Nici arestarea lui Liubobratici nu folosi la nimic.

În lagărul insurgenților apăruse fiul lui Alexandru Caragheorghevici, Petru, ale căruĭ succese, puțintel cam exagerate în buletine, trebuiaŭ să inspire îngrijiri tînărului principe Milan, care-și atinsese încă la 22 August 1872 majoritatea fără să fi semnalat prin nimic, cu toată fina sa inteligență, începuturile Domniei noŭă după o regență de partid pe care și el a declarat-o desastroasă. Încă din vara anului 1875, căzuse vechiul Guvern conservator; cel noŭ, al lui Stoian Ristici și Gruici, fu primit în aplausele tineretului, care voia neapărat războiul pentru Bosnia, lăsîndu-se Muntenegrului Herțegovina vecină [3]. Turcilor li se refusară explicațiile cerute cu acea brutalitate care provocase, în 1865, cunoscuta scrisoare a lui Cuza-Vodă către Vizir. Toate sfaturile Austriei nu folosiră; era vădit că, în ciuda înțelegerii dintre cele două Cabinete direct interesate în Balcani, Rusia dă altele „Statului turbulent", a căruĭ acțiune o condamna aspru

[1] Iorga, *l. c.*, p. 563.
[2] *Ibid.*
[3] V. și Beer, *l. c.*, p. 638.

în public. Încă din Septembre se începu marșul spre Alexinaț și alte puncte de hotar, supt cuvînt că se ieaŭ măsurĭ de apărare. La 5 Octombre apoĭ regele apăru în Scupștină — reformată prin Constituția din 1869, cu un șfert din deputațĭ numițĭ de-a dreptul de dînsul,— pentru a arăta că Ministeriul a fost licențiat și că are nevoie de sfat în ce privește problema războiuluĭ.

Se maĭ făceaŭ silințe pentru pace, și noul Ministeriŭ Calievicĭ se arăta dispus a le sprijini. Toamna, iarna trecură în liniște.

În primăvară, eșecul diplomațieĭ îndemnă iarăși pe Sîrbĭ. Totuși Rusia oficială, nepregătită, dădu înnapoĭ și ea făcu oarecare cereri de a se păstra liniștea la Belgrad, de și hotărîrea oficială pe care o voià Milan *zăbovi* până la 25 Mart 1876. Cînd acum Wrede, consulul austriac, ridică glasul, mulțimea din Belgrad demonstră furioasă supt ferestile sale. Nicĭ negocierile, presidate de Bismarck, ale celor doĭ cancelarĭ nu impuseră; Anglia refusa hotărît orice participare la o constrîngere a Turcieĭ pentru armistițiu, în Bulgaria ca și în cele două provinciĭ sîrbeștĭ revoltate. Era în Serbia o atmosferă irespirabilă, o complectă oprire a vieții economice. Generalul Cernaiev, cuceritorul, contra oficialității, al Turchestanuluĭ, apăruse la Belgrad ca represintant al „opinieĭ publice slave". Ristică se impuse din noŭ (6 Maiŭ) ca personalitate conducătoare, acelașĭ om care în 1866 se arătase gata pentru liga contra Turcilor și fusese oprit numaĭ de scrupulele luĭ Garașanin, dușmanul Omladineĭ. La 26 Maiŭ, căpătînd un împrumut de 12 milioane, el încheia tratatul cu Muntenegrul[1].

În noaptea de la 29 la 30 Maiŭ partidul reformist al luĭ Midhat răsturna pe Abdul-Azis, declarat, și

1 Beer, *l. c.;* Iorga, *l. c.*

nu fără dreptate, nebun. Peste cîteva zile eraŭ să-l „găsească" mort, cu vinele mînilor tăiate. Nepotul săŭ Murad, care trebuia să păstreze tronul numaĭ pănă la sfîrșitul luĭ August, cînd și „nebunia" luĭ fu întemnițată, pentru totdeauna, aproba, în neexperiența luĭ de captiv de la naștere, tot ce i se punea înnainte. La 9 Iunie se cerea telegrafic în numele luĭ explicații Serbieĭ. La 29 ea le dădea, printr'un trimes special la Constantinopol, întregĭ: împărțirea între cele două principate sîrbeștĭ a provinciilor revoltate, care nu cereaŭ acum nimic maĭ bine. Aceasta însemna declarația de războiŭ; peste cîteva zile ea se făcea în formele cerute[1]. Rusia oficială desaprobâ, cum era de nevoie pentru ca lupta să poată durà pănă la intervenția, neapărată, a Țaruluĭ. Iar monitoarele Austrieĭ d'innaintea Belgraduluĭ, corpul de observație de la Mitrowitz nu intimidară pe nimenĭ, precum nicĭ declarația că se reservă „dreptul de ratificare" după „interesele monarhieĭ" a resultatelor cîștigate[2].

Data aceasta, nu era altă nădejde decît a Rusieĭ. Planurile marĭ și frumoase din vremea luĭ Mihail dispăruseră. Nu era nicĭo înțelegere cu România: lipsa de încredere de o parte, lipsa de stimă de alta, lipsa de independență adevărată din amîndouă părțile opriseră o înțelegere prealabilă. Iar Grecia, — biata Grecie din tinerețea regeluĭ Gheorghe, — robită Rusieĭ prin căsătoria acestuia și tulburată de cele maĭ nevrednice gîlcevĭ: discuțiĭ de legalitate parlamentară, umiliĭ înnaintea banditilor stăpînĭ pe țară (casul de la Oropos), nu fu în stare să intervie decît maĭ tărziŭ, printr'o supremă sforțare care strîngea ce era maĭ capabil, maĭ onest și maĭ respectat între oamenĭĭ săĭ politicĭ — prea mulțĭ de sigur. Iar mișcarea bulgă-

[1] Iorga, *l. c.*; Beer, *l. c.*
[2] Beer, *l. c.*, p. 656.

rească ce se aștepta și pe care Cernaiev era sigur s'o provoace—și banda luĭ Hoti, ce se formă, fugi la Acpalanca[1]; era vorba și de o răscoală la Belgragic[2], — nu se produse.

---

[1] Gopcevicĭ (v. maĭ departe), p. 58.
[2] *Ibid.*, pp. 135 6.

CAPITOLUL al XXI-lea.

Războiul de la 1877 și cele d'intăiŭ urmărĭ ale sale. Constituirea Bulgarieĭ pe basa tratatuluĭ din Berlin. Regalitatea Serbieĭ.

Turciĭ eraŭ pregătiți pentru a răspinge mica forță a regeluĭ Milan. Vechiul corp de observație de la Pirot, al luĭ Ahmed-Eiub, noua armată, așezată la Vidin, a luĭ Osman-Pașa legendarul de la Plevna și aceia a generalisimuluĭ Abdul-Cherim, care se strînsese la Niș, se puseră în mișcare îndată. Pe cînd Muntenegreniĭ, trecuți cu vederea, luaŭ Stolaț, Nevesinie și Blagai, asediaŭ Nicșicĭ și răspingeaŭ la Vucidol pe Muctar, ce alergase din Bosnia, Sîrbiĭ pierdeaŭ, pe valea Timoculuĭ, locuită de Romînĭ și prădată și atuncĭ ca și în 1913, Cniajevaț, apoĭ Zaicĭar și Bregovo. Cernaiev se retrăgea la Alexinaț, pierzînd, din parte-ĭ, valea Moraveĭ, pe care înnainta foarte iute Ahmed-Eiub, fără a putea să cucerească însă, printr'o luptă de maĭ multe zile, vechile șanțurĭ (August).

Se ceru, de Milan, la 24 ale lunii, intervenția consulilor Puterilor. Cu Anglia și Italia în frunte — Rusia păstrînd atitudinea eĭ de pănă acum, cu deschiderea perspectiveĭ uneĭ intervențiĭ impuse de opinia publică —, Europa stărui pentru un armistițiu, care

ar fi cuprins și Muntenegrul: înlocuirea luĭ Murad cu Abdul-Hamid, fratele său, determinată de scopurile de partid și personale ale „Turcieĭ tinere", slăbi întru cîtva resistența Porțiĭ la o asemenea cerere venită în mijlocul uneĭ manifeste biruințĭ generale. Dar i se cerea principeluĭ sîrbesc să vie la Constantinopol pentru a-șĭ face datoria de vasal, să-șĭ reducă armata la 10.000 de oamenĭ și numaĭ două baterii, să reprimească garnisone turcești în cetățĭ, să crească tributul: calea ferată de la Niș la Belgrad o va face Poarta [1]. În schimb, Europa voià: integritatea Serbieĭ, rectificarea de graniță pentru Muntenegru, reforme în Bosnia și Herțegovina, garanțiĭ de bună administrație în Bulgaria [2].

Orĭcum, luptele se opriseră, și abia se ajunsese și la o înțelegere între Puterĭ pentru condițiile păciĭ, cînd trupele de la Deligrad ale luĭ Cernaiev — cele ce se retrăseseră din Alexinaț — proclamară pe învinsul Milan „rege al Sîrbilor", și Scupștina ceru îndată neatîrnarea țerĭĭ. Măsurile eraŭ necesitate și pentru a pune Europa înnaintea unuĭ fapt îndeplinit, și pentru a salvà dinastia față de succesele prințuluĭ sîrb *independent* Nichita, care luase și Nicșicĭ și Spizza (Spuč). Armistițiul fu rupt, dar se aduse numaĭ continuarea mișcăriĭ de retragere, la liniile de la Giunis, la Alexinaț și Deligrad (sfîrșitul luĭ Octombre).

Rusia era silită să intervie și, contra voințeĭ sale, *să intervie singură*, cu toate pericolele uneĭ asemenea acțiunĭ. La Reichstadt, în întrevederea de la 8 Iulie 1875, ceĭ doĭ Împărați se înțeleseseră asupra uneĭ intervențiĭ comune, dar acum, cînd, în neputința de a se căpăta un mandat european, se oferia Austrieĭ ocuparea Bosnieĭ și Herțegovineĭ în momentul cînd Rusia ar ocupa Bulgaria — de care toți se feriaŭ să vorbească —, se întîmpină un refus al Cabinetuluĭ din

[1] Beer, *l. c.*, pp. 666-7.
[2] *Ibid.*, pp. 667-8.

Viena [1]. Cel din Petersburg se mulțămi a impune Porții un armistițiu în folosul Serbieĭ, iar, încolo, el se învoi cu ideia uneĭ conferințĭ europene la Constantinopol, de la care aștepta cu încredere timpul ce-ĭ trebuia pentru mobilisare, care și începu în cele d'intăiŭ zile din Novembre.

La 11 Decembre, conferința preliminară își deschise ședințele. Diplomații europenĭ lucrară iute, de și li se spusese că Turcia Nouă nu vede mîntuirea decît în reforme interne cu caracter propriu. Se hotărî a se da Serbieĭ zdrobite Zvornicul-Mic și Zaicĭarul, a se rotunji hotarele Muntenegruluĭ, lăsînd plutirea pe Boiana, liberă. Nu se primi o Bulgarie unică, avînd Filipopolea și pămînturĭ macedone, ci se păstrară cele două provinciĭ propuse de Turcia însăși; Bosnia și Herțegovina căpătaŭ reformele dorite, și în adunarea lor creștiniĭ eraŭ să aibă treĭ cincimĭ din membri. În toate vilaietele trebuia să se introducă o jandarmerie europeană [2]. Trupele de ocupație eraŭ să fie cele belgiene, de și *Italia și Rusia propuneaŭ pe cele românești* [3].

Cînd conferința propriu zisă-și începu ședințele, la 21, i se răspunse peste două zile de noul Vizir Midhat cu vestita sa Constituție, așa de perfectă și așa de zădarnică. La Constantinopol nu maĭ era nimic de făcut. Marele Consiliu răspinse la 18 Ianuar 1877 programul înfățișat de represintanțiĭ Europeĭ.

Tot odată se căutară negociațiĭ directe cu Serbia. I se oferiră condițiĭ bune, echivalente cu *status quo ante bellum*; ele și fură primite la 28 Februar. Muntenegrul cerînd Nicșicĭ, Suttorina, Spizza, — care s'ar fi acordat bucuros —, insulele din lacul de Scutari, navigația liberă pe lac și pe Boiana, negociațiile fură rupte, cu toată mediația Austrieĭ, care, *înnainte de orĭce, nu voià întrarea Rusieĭ în acțiune.*

[1] *Ibid.*, p 672.
[2] *Ibid.*, pp. 689-90; Iorga, *l. c.*, p. 559 și urm.
[3] Beer, *l. c.*, p. 690.

Această acțiune avu loc îndată dupa insuccesul noiĭ conferințe de la Londra, din Mart 1877, care, luînd act de pacea cu Serbia, doria pe aceia cu Muntenegrul, cu prețul unor concesiunĭ din partea Turcieĭ, și ea duse la tratatul din San-Stefano, Mart 1878, în momentul cînd oștile Țaruluĭ, biruind, cu ajutorul Romănieĭ, desprețuit la început ca și al Serbieĭ, al Muntenegruluĭ,—ceia ce permisese luĭ Soliman-Pașa și luĭ Mehemed-Alì să plece din Muntenegru în Rumelia și luĭ Osman să treacă de la Vidin la Plevna,—greutățĭ imense, se găsiaŭ în situația înnaintașilor lor din 1829.

Prevăzînd felul cum se vor stabili condițiile de pace, Serbia, al cărĭi principe căută pe Alexandru al II-lea la Ploieștĭ, cerîndu-ĭ fără succes sfat și îndreptare, ținu să se amestece în luptă, cu credința, împărtășită și de Romănia, devenită independentă la 10 Maiŭ, în privința eĭ, că astfel va putea fi admisă la negociarea uneĭ păcĭ pe care o aduse gata făcută, ca o surprindere dureroasă pentru ceĭlalțĭ luptătorĭ, Marele-Duce Nicolae.

Oștile turcești fiind întrebuințate aiurea, Milan putu să între în Niș și, pe altă cale, aĭ luĭ luaŭ Pirotul; Vidinul, spre care s'ar fi îndreptat bucuros Sîrbiĭ, era atacat de Romînĭ, cari biruiră la Smîrdan. Peste puțin, Belimarcovicĭ înnainta, după biruința de la Vrania, asupra vestituluĭ Cîmp al Mierlelor, cu amintirile luĭ Murad I-iŭ și ale cneazuluĭ Lazăr, pe cînd Muntenegreniĭ întraŭ în Antivari, după un asediu maĭ îndelungat, și apoĭ și în Dulcigno, vechiul „Olcin" albanes al Balșizilor și al Venețienilor veaculuĭ al XV-lea, căpătînd astfel vederea și folosul Mărĭi.

Cît privește pe Bulgarĭ, o miliție a lor fu organisată, în cincĭ batalioane, de Rușĭ, la Chișinăŭ și maĭ ales la Ploieștĭ în timpul războiuluĭ, și la 18 Maiŭ 1877 Marele-Duce Nicolae îĭ încredința tot acolo steagul albroșu-albastru, trimes de orașul Samara; alte steaguri

le dădură comunitățile bulgare din România chiar [1]. Această trupă, trecînd pe la Zimnicea, se luptă cu cinste la Eschi-Sagra și la pasul Șipca, de sîngeroasă amintire, făcînd pe Marele-Duce să declare că e „foarte mulțămit de ei". Alte șese batalioane le formă Corsacov la Sistov: ele se bătură la Șeinovo.

Pacea de la San-Stefano (3 Mart), pe care Rușii o credeaŭ durabilă, era însă acum încheiată. Luptătorii mai mărunți trebuiaŭ să se oprească. O Bulgarie mare, cuprinzînd Macedonia întreagă pănă dincolo de rîul Mesta și lăsînd din Tracia numai Adrianopol, o bandă la apusul rîului Mariția și peninsula Galipoli, se crea ca Stat principal în Balcani, pentru că era menit să fie și Statul ascultător, supus, Statul nul supt raportul politic, umila Gubernie a Țaruluĭ. Romănieĭ, luîndu-i-se Basarabia-de-jos, cu toată asigurarea formală din convenția de trecere a Rușilor că i se va respecta „integritatea actuală a teritoriuluĭ", i se arunca Dobrogea (în memorandul de la 8 Iunie 1877 Gorceacov credea chiar că ar putea ajunge și numaĭ recunoașterea independenței [1]). Muntenegrul se făcea de treĭ orĭ maĭ mare, căpătînd tot ce cucerise, și în plus Zabliacul, pe cînd Serbia căpăta numaĭ districtul Nișuluĭ și pentru Grecia, prigonită cu cruzime în folosul slavismuluĭ, nu se prevedea nimic, lăsîndu-se Imperiuluĭ otoman Creta, Tesalia, Epirul, Albania, cu clausa reformelor și privilegiilor smulse de curînd prin răscoale.

Un Guvern național, „ecumenic", format încă din

[1] Lamouche, *La Bulgarie dans le passé et le présent*, p. 358 și urm.; Erdic, *En Bulgarie*, pp. 88-90; și în Laveleye, *l. c.*, II, p. 124 și urm.

[2] Beer, *l. c.*, pp. 713-4. Austro-Ungaria declara și ea că proclamarea independenței românești e numaĭ un *fapt*, căruia-ĭ trebuie recunoașterea, și Beer socoate că acest punct de vedere cuprinde în sine o „sonnenklare Richtigkeit" (p. 716). În Parlamentul ungar se ceru a doua zi după proclamarea independenței intervenția armată contra acesteĭ călcări a tratatuluĭ din Paris *(ibid.*, pp. 717-8). Italia își arătă mirarea pentru un asemenea act cînd străinii sînt în țară *(ibid.)*.

Iunie 1877, cu octogenarul Kanaris în frunte și cu Bulgaris, Charilaos Trikupis, Zaimis, ș. a. ca ajutorĭ aĭ bătrînuluĭ, ascultînd de sfaturĭ englese, refusase amestecul în războiul Slavilor. Un noŭ Ministeriŭ, al luĭ Komunduros, veni, la începutul anuluĭ 1878, cînd lucrurile se apropiaŭ de sfîrșit pentru toțĭ, să repare grava eroare : el n'avu însă decît vremea de a-șĭ trece trupele peste hotare pănă la Domokos, unde fură oprite, pe cînd în Epir și în Tesalia lupta era dusă înnainte de insurgenții, cari proclamaŭ anexarea Tesalieĭ și a Macedonieĭ. Și Creta, care-șĭ strînsese iarășĭ o Adunare Națională, cu Hagi-Mihali și un Guvern de 7 în frunte, ceruse autonomia cu un principe ales, tributar al Porțiĭ: și aicĭ Anglia opri ostilitățile.

Ea nu făgăduise în zădar, și Austro-Ungaria nu înțelegea să fi sperat în zadar. Întrebuințînd mijloacele marĭ, Cabinetul din Londra aduse harta monstruoasă de la San-Stefano supt ochiĭ Europeĭ întregĭ în Congresul de la Berlin, presidat de obiectivul, nepărtenitorul Bismarck (13 Iunie-13 Iulie), „samsar onest“ cu această ocasie, Congres care înlocui ideia prealabilă a uneĭ Adunărĭ de revisuire la Viena, prin care monarhia habsburgică ar fi afirmat rolul săŭ de president perpetuŭ al ordiniĭ balcanice. Romănia, prin Kogălniceanu și Brătianu, Grecia, prin Alexandru Rangavì și prin Teodor Delianis, care-șĭ începea cariera, arătară plîngerĭ drepte fără a putea răsbate însă cu dînsele. Bulgaria fu împărțită în principatul tributar și în provincia autonomă a Rumelieĭ orientale, cu guvernator-general creștin, pe cincĭ anĭ, căreia trebuia să i se croiască un statut special de o comisiune europeană. Serbia lua numaĭ Niș, Vrania și Pirotul, rămîind și maĭ mică decît prin actul ruso-turc. Se luă și Muntenegruluĭ o parte din ce căpătase, căcĭ părăsi — momentan, cum se va vedea — Dulcigno și dădu Austrieĭ Spizza, interzicîndu-șĭ a ținea la Antivari o flotă. În schimb, Austro-Ungaria se instala cu toate

onorurile în Bosnia și Herțegovina [1], unde o aștepta însă o lungă și grea luptă cu poporația revoltată (Hagi Loia, orășenii din Mostar), și i se dădea voie să ție garnisone și în sangeacul Novi-Bazar, vechiul leagăn rascian al Serbiei, ceia ce se făcu prin convenția din 21 April 1879. Romănia trebui să-și iea și îndatorirea de a împămînteni pe Evrei, după dorința Angliei lui Disraeli și a Franciei lui Waddington. Greciei i se acordâ numaĭ o rectificare de graniță, de la Peneŭ pănă la Kalamas. Ca răsplată, Anglia se așezase în Cipru, interzicîndu-și, printr'o rămășiță de sfială, și ocuparea Creteĭ, unde o chemaŭ petiții trimese la Berlin prin consulul eĭ.

Unele clause trebuiră schimbate fără zăbavă, cu însăși ingăduința saŭ și colaborarea semnatarilor tratatuluĭ. Dînd Muntenegruluĭ unele văĭ, Gusinie și Plava, aceștia uitaseră existența unuĭ element albanes și putința întrebuințăriĭ majorității musulmane a acestuia de către Turcia nemulțămită și amenințată [2]. Cînd mișcarea condusă de cadiul din Diacova aduse uciderea a doĭ Pași trimeși pentru delimitare — unul dintre eĭ era Prusianul Mehemed-Alĭ, care luptase în 1876 contra Sîrbilor —, cînd o ligă generală albanesă, fără deosebire de religie, se alcătui, și pentru ca să oprească cedarea către Grecia a Ianineĭ, Arteĭ, Preveseĭ, se propuse, prin convenția de schimb din 18 April 1880, altă graniță muntenegreană, și aceasta imposibilă, fiindcă stîrni opunerea Mirdiților catolicĭ aĭ luĭ Bib-Doda. O flotă europeană trebui să se arăte pe coasta albanesă și trupele luĭ Derviș-Pașa să ajute în interior pentru a îngădui Muntenegrenilor întrarea în Dulcigno care li se dăduse drept compensație pentru teritoriile pe care nu fuseseră în stare a și le anexà (Novembre; tratatul definitiv, însă, după o nouă resistență albanesă, în 1884). Acum Poarta spera să păstreze Me-

[1] Motivarea austriacă, în Beer, *l. c.*, p. 737 și urm.
[2] Cf. San Giuliano, *Briefe über Albanien*, Leipzig 1913.

tzovo, Larisa împotriva Grecilor, şi trebui o nouă presiune europeană pentru a o satisface momentan *numaĭ* cu Tesalia, inclusiv Arta, Volo, Punta, dar fără Prevesa, ale căriĭ întărituri se dărîmară (convenţia din 24 Maiŭ 1881). Albania, în sfirşit descoperită, era să capete un Statut care o împărţia în şepte districte, hotăria o adunare generală şi dădea munteluĭ un alt şef oficial. Creta căpătase în Octombre 1878, prin convenţia încheiată cu Adunarea de la Halepa, suburbie a Caneiĭ, egalisarea complectă a situaţieĭ creştinilor şi întrebuinţarea veniturilor în interior [1].

În schimb, abia la 1880 se hotărî graniţa Dobrogiĭ, supt ameninţările Rusieĭ, care interzise Romănieĭ anexarea posiţiilor strategice.

De cînd Europa, constituită prin tratatele din Viena pentru a păstra echilibrul şi a tutelà dreptul în sensul luĭ Metternich, prinsese a se ocupa de naţiile de la Dunăre şi din Balcanĭ pentru a li recunoaşte şi fixà privilegiile şi a li determina drumul desvoltăriĭ, ea avuse treĭ atitudinĭ faţă de această lume nouă care întra cu o neplăcută bruscheţă în calculele diplomaţieĭ sale.

Cea d'intăiŭ atitudine a fost determinată de frica uneĭ marĭ influenţe exclusive a Rusieĭ asupra unor ţerĭ pe care nu uita niciodată să le declare creaţiunĭ politice ale eĭ, plătite cu sîngele oştirilor ce scosese impotriva Turcilor păgînĭ pentru liberarea fraţilor ortodocşĭ. Decĭ o întărire a acestor posturĭ înnaintate ale Rusieĭ în Orient trebuia, în socotelile Austrieĭ veşnic rivale şi ciudoase pentru eliminarea eĭ de la locul hotărîtor, ale Angliieĭ, doritoare de a-şĭ păstra comerţul Levantuluĭ şi supremaţia în apele orientale ale Mediteraneĭ, ale Francieĭ, care nu ierta Rusilor

[1] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 588 şi urm.

1812, să fie împiedecată cu orice preț. Legăturile vechĭ cu Poarta eraŭ să fie păstrate cu îngrijire, hotarele nouă, devenite necesare prin marĭ vărsărĭ de sînge, reduse după putință. În general, principiul de naționalitate juca un rol foarte scăznt în combinațiile deosebitelor conferințe: ele dădeaŭ numaĭ resultate de mecanică proporțională. Diplomația locală rămînea pentru ca prin jocurile eĭ de rivalitate să conrupă de la început o viață politică neapărat încă nesigură.

În a doua fasă, și tot din tendința de a pune frîŭ Rusieĭ pornite către anexarea Imperiuluĭ otoman, se ținu seamă cu plăcere de o relativă întărire a Turcieĭ prin noua ordine europeană, de superficiale semne de progres, de aparențele unor reforme pornite din bunăvoință patriotică a unora și din viclenia asiatică a altora, tocmaĭ pentru a da impresia lucrurilor pe care le știaŭ dorite de Apusenĭ, și se luă hotărîrea de a opri înnaintarea moscovită, nu prin State naționale, prea slabe poate pentru o asemenea misiune, maĭ ales cînd eraŭ sistematic slăbite, ci prin Turcia însășĭ, refăcută, restaurată, spoită în colorĭ constituționale, onorată cu un loc în „areopagul european". Pentru aceasta se aruncară în urmă Statele creștine, luîndu-li pieziș din drepturĭ seculare, din privilegiĭ recente, din situațiĭ de fapt cîștigate cu muncă și jertfe. E opera tratatuluĭ din Paris.

Dar Rusia, izgonită la 1856, se întorcea de a doua zi ca factor esențial pe un teren pe care-l cunoștea maĭ bine și-l putea influența maĭ ușor și maĭ ieften, prin metoadele eĭ speciale, decît orice altă Putere. Ea zgîndăria toate nemulțămirile, aprindea toate revoltele, atîța toate lăcomiile. Data aceasta, după învățăturile trecutuluĭ și potrivit cu noile curente de ideĭ în opinia publică, ea nu maĭ apărea ca representanta orĭcărĭĭ tendințe naționale creștine care-șĭ caută satisfacție printr'o plîngere orĭ printr'o revoltă.

Grecia n'o maĭ interesa; ea nu maĭ figurà în program. Şi, cu toată puterea elementară a panslavismuluĭ romantic şi simplist, ea nu se punea nicĭ în serviciul acestuia. Avea dreptate Alexandru al II-lea cînd, înnainte de războiŭ, asigura pe Englesĭ că n'are planurĭ asupra Constantinopoleĭ şi nu face nicĭun fel de ideologie. Întrebuinţînd energia, jertfele şi speranţele panslaviştilor de acasă, ea avea de gînd de la început să părăsească, după biruinţă, la pace Statele existente, care-şĭ dovediseră de atîtea orĭ „nerecunoştinţa", pentru a crea unul noŭ, care să-ĭ aparţie exclusiv, pe care să-l conducă egoist, care să-ĭ fie o sigură sucursală politică: Bulgaria, în acelaşĭ timp dunăreană, tracică şi macedoneană, ameninţare pentru Turcia decăzută şi sfîşiată, control şi piedecă pentru celelalte formaţiunĭ maĭ vechĭ, *ieşite din silinţĭ şi sacrificĭĭ ale naţiunilor,* nu din dărnicia unuĭ tratat, şi decît care noul Principat trebuia să fie mult maĭ întins.

Iar Europa? Ea părăsi imediat Turcia incapabilă de a se apăra, ajunsă la ultimele margenĭ ale uneĭ resistenţe fără noroc. Şi făcu un pas maĭ departe în călcarea propriilor sale principiĭ, crezuluĭ invariabil al atîtor deceniĭ, normelor sacre după care toate naţiile înjghebate prin tratatul de la Paris în Împărăţie fuseseră pe rînd puse pe patul luĭ Procrust. Corectînd mecanic hotarele lor, ca în vremea luĭ Napoleon cel d'intăiŭ, tăind cu foarfeca diplomaţieĭ de rutină după văĭ şi dealurĭ, răspingînd orĭce legitimitate a tendinţelor naţionale, *ea-şĭ atribuĭ teritorĭĭ, continentale şi insulare, menite a împiedeca, nu numaĭ prin forţa cĭ materială şi morală, ca până acum, ci prin presenţa eĭ de fapt, îndeplinirea unor necesităţĭ organice profunde, unor fatalităţĭ naţionale neînlăturate.* Era exproprierea în folosul Puterilor, a tuturora: a dreptuluĭ firesc al na-

țiunilor, ca și a dreptului istoric al Turcilor. *Era, în cuprinsul Europeĭ, o politică din acelea care se fac în continentele menite a se preface în colonii ale industrieĭ europene*[1].

---

[1] Spiridon Gopcevicĭ *(Bulgarien und Ostrumelien,* Leipzig 1866, p. 7, nota 1) pretinde că odată represintantul engles a propus să se dea de Turcĭ (!) Muntenegruluĭ Cattaro și că al Francieĭ declara că-l interesează Albanesiĭ, dar Arnăuțiĭ nicĭ de cît....

CAPITOLUL al XXII-lea.

Constituirea Bulgarieĭ. Unirea cu Rumelia Orientală. Războiul bulgaro-sîrb.

Era oare de mirare că Statele balcanice n'aŭ avut nimic maĭ grabnic decît ca, la rîndul lor, prin intervenţiĭ diplomatice stăruitoare, orĭ prin simple „fapte îndeplinite", singurul lucru pe care Europa-l respecta totdeauna, pentru că altfel ar trebui silinţĭ de altă ordine, pe care le evita neapărat, să „corecteze" opera Consiliuluĭ european presidat de incomensurabilul despreţ al creatoruluĭ Germanieĭ naţionale pentru naţiunile balcanice, şi ele chinuite de nevoile uneĭ întregĭ vieţe naţionale?

Într'un termin de ocupare rusească redus la Berlin de la doĭ anĭ la opt lunĭ [1], Bulgaria, principatul, trebuia să-şĭ dea, prin notabiliĭ eĭ, o Constituţie, şi era de prevăzut că va fi, ca şi Constituţia grecească, dar nu ca şi cumintea Constituţie sîrbească, pe încetul desvoltată dintr'o autocraţie princiară de cel maĭ mare folos la început, un act de o puritate teoretică absolută, cuprinzînd cea maĭ neîngrădită libertate a

[1] Trupele ruseştĭ plecară cîntînd imnul naţional bulgar *Şumi Mariţa*, regretate de locuitorĭ (Laveleye, *l. c.*, I, p. 141).

națiunii. Nu trebuia Senat, poate nici Consiliu de Stat... Doar oamenii cari influențaŭ acum, și mîne eraŭ să stea în fruntea țerii, duseseră tinerețe de revoluționarĭ mazzinienĭ saŭ, în ultimele timpurĭ, se împărtășiseră de curentele poporaniste și socialiste din Rusia! Partea luĭ Donducov-Corsacov, al doilea represintant al Țaruluĭ după prințul Cercaschi, fu însemnată. El, Chiselevul Bulgarieĭ, făcuse începuturile vieții de Stat, întemeind organisația școlară, cu Drinov (1.365 de școlĭ primare, dintre care 82 de fete, pănă în 1881, 4 școlĭ reale, în Lom-Palanca, Chiustendil, Varna, Gabrovo, două pregătitoare, la Silistra și Țaribrod; o școală de agricultură la Rusciuc, 1 seminar, în mănăstirea Liascovaț, 2 școlĭ normale, la Șumla și Vrața, 3 școlĭ „urbane", 1 gimnasiu în Sofia, 2 școlĭ superioare de fete, în Sofia și Tîrnova[1]), și creînd Biblioteca Națională, Tipografia Statuluĭ, Societatea Literară și o Bancă Națională cu capital de 2.000.000[2]. Anul săŭ de cîrmuire prefăcu țara.

Partea luĭ în elaborarea Constituției stătu în combinația, care se dovedise efectivă în Principate, prin Regulamentul Organic — cum și el îșĭ numise propunerea,—de a opune uneĭ Adunărĭ tumultuoase și năvălitoare, în care eraŭ și funcționarĭ judecătorești și deputați numițĭ, un principe cu putința de a o împiedeca să lucreze, rămîind de fapt tot așa de neputincioșĭ și unii și alții. Sobranieĭ obișnuite trebuia să-ĭ iea locul Marea Sobranie dublă, pentru revisuirea Constituției, alegerea prințuluĭ și regenților și schimbarea hotarelor țerii. A doua zi după votarea Constituției

---

[1] Gopcevicĭ, *l. c.*, p. 34 și urm. Eraŭ în unele părți, ca la Chiustendil, în 1881, un cunoscător de carte la 229, la Șumla unul la 50 (*ibid.*, p. 37). Se clădiră în vre-o treĭ anĭ 600 de școlĭ după același plan (*ibid.*).

[2] Budgetul pe 1881-2 era de 28-29.000.000 (*ibid.*, p. 26). La cea d'întâiŭ împărțire, războiul luă 11.000 000, celelalte departamente, toate, 14.00 0.000 (*ibid.*). Rumelia Orientală avea la 1881 un budget de 80.000.000 piaștri (*ibid.*, p. 29).

din 28 April 1879, se procedă la alegerea prințuluĭ, și acesta era să fie un act hotărîtor.

Se alese, ca recomandat formal de Țar, care-l și găzduia, un tînăr de 22 de anĭ, nepot al Țarineĭ Maria, Alexandru Iosif de Battenberg, din linia bastardă a Caseĭ de Hesa, — fiŭ al prințuluĭ Alexandru din căsătorie morganatică —, om frumos, cu deosebite însușirĭ militare, cinstit și cavaleresc, cu aplecărĭ poetice, de și fără cultură îngrijită, flecar și nesigur în hotărîrĭ. Ca îndatorit al Rusieĭ primi el în Livadia acest tron de vasalitate, pe care era să-l înnalțe. Puterile-l primiră bine și-ĭ făgăduiră sprijinul lor. La 5 Iulie debarca în portul Varneĭ și peste treĭ zile făcea jurămîntul.

Situația luĭ era să fie însă de la început foarte grea. Inzestrată cu însușirĭ marĭ de muncă, economie și patriotism, populația ce i se încredința avea și marĭ defecte, sensibile maĭ ales pentru șefiĭ săĭ. De o zgîrcenie rară și de o suspiciune și invidie asămănătoare — păcate firești la un neam de țeranĭ cari petrecuseră 500 de anĭ supt dominație străină —, ea era deprinsă din cetirea uneĭ publicistice exagerate cu ideia că nicĭo altă nație nu se poate asămăna cu dînsa: Rușiĭ primiseră doar, i s'a spus călătoruluĭ Kanitz, într'un sat, *înnainte* de liberare, creștinismul după Bulgarĭ și aceștia li-aŭ dat întăiele elemente de cultură și alfabetul [1]; se credeaŭ 12.000.000 în total și aveaŭ siguranța că pot birui singurĭ pe Turcĭ [2]. Cărturariĭ, conducătoriĭ veniaŭ din deosebite țerĭ străine, fiecare cu altă pregătire și altă experiență, de la Rusul pierdut în necruțătoare teoriĭ (Țancov, Petcu Caravelov, fratele revoluționaruluĭ Lĭuben și fost profesor de gimnasiu la Moscova) la practicul elev al șco-

[1] Kanitz, *Bulgarien*, III, p. 112.
[2] *Ibid.*

lilor englese și americane (Roberts College din Rumili-Hisar; Gheșov, din Filipopol, învățase la Universitatea din Manchester și fusese în 1877-8 corespondent la *Times*), la strălucitorul advocat din Paris (Balabanov, Ciomacov), la „solidul" ucenic al Germanieĭ (Stoilov), la fanaticul Bulgar crescut în Turcia și la ușuratecul Bucureștean (Grecov, din Bolgrad, „pe jumătate Găgăuț", fost membru de tribunal în România, speculatorul Hagienov, cunoscut apoĭ printr'o afacere de prevaricație, Stranschi, fost elev al Universității bucureștene și medic de spital la noĭ, atașat la Crucea Roșie românească). Nefiind clase sociale, nicĭ tradițiĭ, partide reale nu se puteaŭ alcătui; nicĭ măcar nu veniaŭ talente cu ceata lor de admiratorĭ; căcĭ oamenĭĭ de mîna întâiŭ lipsiaŭ, cum lipsia o opinie publică, o notoritate. Prințul avea la îndemînă numaĭ un număr restrîns de oamenĭ foarte închipuițĭ cari se uriaŭ de moarte — în sensul literal al cuvîntuluĭ — unĭĭ pe alțiĭ. Iar pe frațiĭ slavĭ — cum fură Boemiĭ Jireček, marele filolog și istoric, organisatorul învățămîntuluĭ, Burian, ș. a. [1] —, îĭ priviaŭ cu cea maĭ mare neîncredere, care se prefăcea ușor în ura cea maĭ răspicată.

Deprins a ține lumea la distanță, a trăi în cercul închis al străinilor din suita sa și din diplomație [2], și neputînd să împace pe fruntașiĭ țerĭĭ, oamenĭ cunoscuțĭ prin lupte îndelungate: Țancov, Caravelov, saŭ scriitorĭ de renume: episcopul Climent, poetul Slaveicov [3], Alexandru se văzu silit a se da pe mîna unor oamenĭ maĭ noĭ și maĭ puțin populariĭ: Stoilov, secretarul sĕŭ, mort acum cîțiva anĭ, priceputul și realul Nacevicĭ, din Sișțov, negustor, negociatorul de ierĭ la Constantinopol, unde a stat mulțĭ anĭ de zile, aducînd foloase nemărginite, și advocatul Grecov. În Ministeriul

[1] *Ibid.*, p. 62.

[2] Laveleye *l. c.*, II, pp. 146-7.

[3] O notă biografică, în Laveleye. *l. c.*, II, p. 76 și urm.—Lĭuben Caravelov **murise** la Rusciuc, în 1877.

condus de bătrînul Burmov, Gabrovean, crescut în Rusia, se oferi un loc altuĭ Bulgar din Bucureștĭ, care-șĭ părăsise locul la Universitate pentru a-șĭ servi patria, dr. Atanasovicĭ, din Sișt0v; un general rus căpătă departamentul Războiuluĭ pentru a urmări opera de alcătuire a oștiriĭ care cerea cea maĭ mare parte din modestul budget de 30 de milioane (4 anĭ serviciu activ, 6 reservă, 10 „opolcenie“, gloată; 6 săptămînĭ pe an exercițiĭ ale soldatuluĭ reservist; efectiv de 12.000 infanteriștĭ, 1000 tunarĭ, cu 10 bateriĭ, 5 „sotniĭ“ de cavalerie, pionierĭ și sapeurĭ; la 1880 se mări gloata, pănă la 120.000 de oamenĭ, serviciul activ se reduse la 2 anĭ, reserva se mări la 8; de la 1879, școala militară în Sofia)[1].

Îndată începură certele pătimașe. După exemplul românesc, și după dorința rusească, Guvernul îșĭ zicea „conservator“. Cea d'intăiŭ Sobranie, așezată într'un teatru prost, fu însă, saŭ ajunse, prin cîștigarea țeranilor[2], în imensa majoritate liberală, în mînile luĭ Caravelov, revoluționar socialist, care-șĭ zicea „liberal“. Ea declară Ministeriul nepopular și neconstituțional, atacă finanțele și exprimă „neîncrederea națiunii“. Prințul, care nu voi să primească adresa și nu putu căpăta de la Caravelov un Ministeriŭ de conciliație, trebui să disolve răpede Adunarea, care plecă în fugă. Episcopul Climent (scriitorul Drumev) luă presidența uneĭ nouă formațiunĭ, fără Atanasovicĭ și altĭ doĭ membri aĭ fostuluĭ Cabinet. În anul următor, 1880, iarășĭ liberaliĭ aveaŭ majoritatea covîrșitoare, și Camera se deschise în strigătele celor maĭ furioase pasiunĭ: Grecov fu înlăturat printr'o lege contra „străinilor“, dar în acelașĭ timp se presinta un proiect care recunoștea dreptul Dobrogenilor și locuitorilor din părțile Pirotuluĭ — „pămînt bulgar“ — de a veni ca deplinĭ cetățenĭ în patrie.

[1] Gopcevicĭ. *l. c.*, p. 417 și urm.
[2] Jireček, *Fürstentum Bulgarien*, p. 325.

Un cabinet liberal, cu Țancov ca președinte și Caravelov la finanțe, se formă în April. Conservatorii fură izgoniți din funcții, bătuți în Sobranie. Firește că în asemenea împrejurări nu se lucrase nimic pentru a continuà opera guvernatorilor ruși. Armata singură, supt conducerea generaluluĭ rus Ehrenrooth, urmà solida eĭ alcătuire.

Alexandru I-iŭ visitase abia Curtea din Bucureștĭ și cea din Belgrad [1], cînd Austro-Ungaria ceru președinția în comisiunea, așezată prin tratatul din Berlin, a Dunării. Se credea că Bulgaria o va susținea contra Românieĭ; fratele luĭ Țancov, Chiriac, avea și instrucții în acest sens, dar el nu-și putu călca pe inimă: recunoscînd fățiș că „interesele Bulgarieĭ sînt identice cu ale Serbieĭ și Românieĭ, care trebuie să stea laolaltă pentru a se împotrivi politiceĭ de încălcare a puterniculuĭ vecin [2]", el votă contra proiectuluĭ, ca „patriot bulgar". Pentru a face plăcere conteluĭ Khevenhüller, ministru al Austrieĭ, prințul ceru luĭ Caravelov, care de curînd luase președinția Consiliuluĭ, printr'o neauzită scrisoare publică (29 Decembre 1880), scoaterea din Ministeriŭ a luĭ Țancov, care greșise împotriva „onoareĭ și demnității" Bulgarieĭ; Slaveicov îĭ luă locul la Interne.

De mult încă, prințul voià o schimbare a Constituțieĭ, care să-ĭ dea acele puterĭ de autocratism ce se pot cere și impune numaĭ cînd cineva are o mare misiune de îndeplinit. Țarul, căruia-ĭ vorbise de aceasta la Moscova, nu se învoise; asasinatul luĭ Alexandru al II-lea, în Mart 1881, se părea că dă un prilej potrivit pentru prefacerea dorită. La 9 Maiŭ, după întoarcerea luĭ Alexandru de la Petersburg, o proclamație arăta Bulgarilor că șeful Statuluĭ e împiedecat

[1] Ca și Grecia și Austria, Serbia ținea la păstrarea în folosul supușilor săĭ a capitulațiilor, pe care le părăsiseră Franța și Anglia (Laveleye, *l. c.*, II, p. 153).

[2] Gopcevicĭ, *l. c.*, p. 193.

de a-şĭ îndeplini misiunea, că ţara se află în „cea maĭ mare desorganisare interioară“, că poporul şi-a pierdut „încrederea în dreptate şi egalitate“ şi că astfel nu-ĭ rămîne decît să cheme, pentru a-ĭ primi abdicarea saŭ a-ĭ încuviinţa Guvernul personal, Marea Sobranie. Condiţiile şi le punea îndată, într'un act deosebit: „putere extraordinară pe 7 anĭ“, ca a luĭ Cuza prin Statut, şi încă maĭ mare, şi Consiliu de Stat. Ehrenrooth, fostul ministru de Războiŭ, căpăta pentru aceasta, ca noŭ preşedinte de Consiliu şi întreit ministru, pline puterĭ. El lucră cu ofiţerĭ ruşĭ, supt ameninţarea stărĭĭ de asediu: Ţancov însuşĭ fu închis pentru o plîngere către noul consul rus, cunoscut şi la noĭ prin agitaţiile sale contra Statuluĭ, Hitrovo; funcţionarĭĭ de la Nicopol fugiră la Turnu-Măgurele; Caravelov, Slaveicov trecură în Rumelia Orientală [1].

Data aceasta, majoritatea covîrşitoare o avură conservatorĭĭ, de şi tot ţeranĭ. Adunarea fu chemată la Sişţov, într'un pavilion de lemn, înnaintea căruia stătea gata vasul dunărean care trebuia să ducă pe prinţ, găzduit pe bord, în casul, neverosimil acuma, al neprimirĭĭ condiţiilor sale suverane. Alexandru I-iŭ, pe care-l susţinuse şi corpul diplomatic întreg, mulţămi, la 13 Iulie, pentru „iubirea şi unirea dintre popor şi dînsul, cea maĭ de căpetenie şi maĭ bună chezăşie pentru prosperitatea Bulgarieĭ“ şi declară imediat că „Adunarea şi-a îndeplinit misiunea“. Un manifest dădu asigurarea că Sobrania va fi convocată anual pentru votarea budgetuluĭ. Orĭce gînd de partid îl răspingea autocratul provisoriu al Bulgarieĭ.

Un ofiţer rus urmă acum celuĭlalt: în locul luĭ Ehrenrooth întrâ colonelul Römlingen [2]; Consiliul de

---

[1] Opoziţia se gîndia la Unirea Bulgarieĭ prin aducerea la Sofia a luĭ Vogoridi (Jireček, *l. c.*, p. 328). Prinţul — locotenentul Battenberg“ — era ameninţat cu soarta luĭ Ludovic al XVI-lea şi a Împăratuluĭ Mexiculuĭ Maximilian *(ibid.*, p. 330).

[2] Semi-Aromînul Gheorghe Teoharov, din Peştera, era la Justiţie *(ibid.*, p. 331).

Stat, din 12 membri pe trei ani, patru numiți de prinț, fu creat îndată, și Iconomov, fost ministru, primi, după refusul meritosului Drinov, președenția, cu Grecov ca ajutor [1]. În curînd acesta formă, cu Nacevici, un nou Ministeriu conservator. Între măsurile de „ordine" care fură luate însemnăm arestarea lui Țancov pentru a treia oară și închiderea lui, aproape doi ani, la Vrața.

Hitrovo, ca și ministrul de Războiu Crîlov, erau de mult de partea opoziției [2], de acord cu panslavistul Catcov, care privia pe Alexandru ca pe „un Neamț jenant" [3]. Și mergeau în furia lor pănă la a sprijini greve ca a preoților pentru lefi de la Stat [4]. Lipsit de orice sprijin serios, și nu fără vina sa, Alexandru ceru Țarului doi generali de ispravă, și i se dădură Sobolev ca ministru de Interne și președinte al Consiliului — cu dreptul de a convoca pe colegi acasă la dînsul — și Kaulbars pentru Războiu; Nacevici și Grecov rămaseră în funcțiuni, și în curînd li se adause, la Externe, Stoilov. Noua Sobranie, care discuta în aula gimnasiului, păzită cu îngrijire de orice influență de partid, fu perfect conservatoare.

Dar generalii se considerau *ei* ca șefii țerii. Ei pretinseră ca orice ofițer al armatei bulgare să fi servit doi ani supt steagul Țarului. Pentru măsurile de luat împotriva Mitropolitului de Sofia, neplăcut „populației", și mai ales Guvernului, se ajunse la un conflict cu Sobolev și Kaulbars, cari demisionară. Țarul declară însă că „misiunea lor" nu e terminată; se alcătui

---

[1] Membrii erau incapabili — niciun om de drept de la o vreme —, și instituția dispăru iute *(ibid.*, p. 332).

[2] V. Léonoff, *Documents secrets de la politique russe en Orient*, Berlin 1893, *passim*, mai ales p. 29.

[3] Hitrovo susținea și pe răsculații din Bosnia-Herțegovina; *ibid.*, pp. 18-9, 22-5 și urm. În Bulgaria, el voia ca Rusia să numească și pe ministrul de Interne, președinte al Consiliului, și pe cel de Justiție *(ibid.*, p. 22). Ordonanțele lui Römlingen i se păreau „idioate" (p. 31). Bulgaria trebuie organisată, se scrie din Petersburg, ca Finlanda (p. 52).

[4] Laveleye, *l. c.*, II, p. 133.

atuncĭ, în Mart 1883, un Ministeriŭ al lor, cu membri din toate partidele, între cari Basarabeanul Agura, fost și el în serviciul romîn și care era să se stîngă în Iași în momentul• cînd aducea Universității noastre sincere cuvinte de iubire de acolo.

După ce și prințul și Sobolev se presintaseră la Moscova pentru încoronare, un Trimes special rusesc, Ionin, fost ministru la Cetinie, veni la Sofia în cercetare. El se înțelese îndată cu generaliĭ pentru a impune luĭ Alexandru întoarcerea la Constituția din Tîrnova. La 11 Septembre 1883, o nouă proclamație princiară punea în vedere Marea Sobranie pentru alcătuirea uneĭ noŭă Constituțiĭ. Un Ministeriŭ de coaliție, cu conservatorĭ, cu Iconomov și în frunte cu Țancov, reconciliat cu prințul și cu adversariĭ săĭ, căpăta misiunea de a lichidà Guvernul celor doĭ generalĭ. Sobrania extraordinară cerea însă restabilirea Constituțieĭ din 1879, cu orĭce modificărĭ i s'ar aduce. Tutoriĭ ruși demisionară îndată, plînși numaĭ de radicalĭ, cari aveaŭ Primăria din Sofia, dar nu și aderenți în țară. Din Petersburg veni ordinul ca alțĭ doĭ ofițerĭ ruși, pîrîți de generalĭ, să-și părăsească posturile, și prințul dădu drumul celor ce eraŭ în jurul persoaneĭ sale. La 18 Septembre, în unire perfectă cu toată țara, regimul constituțional era restabilit.

Pe cînd se căpăta grația Țaruluĭ, care îngădui bătrînuluĭ general Cantacuzino a fi ministru de Războiŭ al Bulgarieĭ, Sobrania se deschidea pentru a discuta asupra modificărilor constituționale, care trebuiaŭ să consiste maĭ ales în crearea celeĭ de-a doua Camere. Ele nu fură însă primite. În orĭce cas, hotărîrea era a Sobranieĭ celeĭ Marĭ: cu lupte marĭ, în care bătăușiĭ „șopagiiĭ“ luĭ Caravelov și Slaveicov, întorși pentru putere, avură un mare rol, Țancov fu biruit cu totul (Iulie 1884). Unindu-se și cu elocventul Stambulov, fost seminarist în Odesa și băiat de prăvălie în Bucureștĭ,

pe urmă advocat și încă de la vrîsta de 21 de anĭ membru influent al Adunărilor, Caravelov luă Constituanta, al cărĭĭ președinte fu ales, în stăpînire, pentru a formà apoĭ, cu același Slaveicov, cu Radoslavov din Lovcea, care abia-șĭ mîntuise, la Heidelberg, studiile de drept, cu bătrînul Țancov, Ministeriul liberal, la care rămase alipit generalul Cantacuzino.

Acest Ministeriŭ, foarte popular, era menit, cu toate scandalurile de tot felul, care-ĭ semnalară în Sobranie debuturile, și certurile cu ministrul rus Kojander, să facă lucrurĭ marĭ.

La 26 April 1879 se dăduse, prin comisiunea europeană prevăzută în tratatul din Berlin, organisația Rumelieĭ Orientale — 495 + 63 de articole —, cu guvernator creștin, cu o Adunare în mare parte numită (10 de drept, 10 numițĭ, 36 aleșĭ; — era și un Comitet permanent, și Sultanul avea dreptul *de veto)* și cu o armată proprie, menită a colabora în unele împrejurărĭ cu armata otomană (în două linĭĭ, 25.000 de oamenĭ, organisațĭ de ofițerĭ europenĭ în serviciul Sultanuluĭ: Dickson, Torcy, Vitalis, Strecker, Drigalski; ea cerea $^2/_3$ din budget). Se alese, după plecarea dictatoruluĭ rus Stolîpin, pentru administrația provincieĭ întăiŭ Aleco-Pașa Vogoridi, cum știm dintr'o familie de origine bulgărească, de la Cotel, om cu o însemnată experiență diplomatică, apoĭ, după ce i se isprăvi terminul, la 8 Maiŭ 1884, fratele săŭ de adopțiune, Bulgarul, numaĭ în parte grecisat, dar căsătorit cu o Greacă dominatoare, Gavril Cristiovicĭ, autor de scrierĭ prețuite, dar absolut incapabil de a se menținea într'o așa de grea situație.

De fapt, în Rumelia Orientală elementul bulgar luase din cele d'întăiŭ zile o hotărîtă supremație, care se întemeia de altfel și pe statistica religioasă și școlară (din 1.412 școlĭ primare, 846 eraŭ bulgare; din 21 școlĭ maĭ înnalte, cea maĭ mare parte, — și trebuie

să se ție seamă și de Turcĭ). Învinșiĭ luptelor politica din principat căutaŭ acolo un adăpost pe care știaŭ să-l întrebuințeze pentru folosul națieĭ lor: Caravelov și Slaveicov fură astfel, un timp, funcționarĭ rumelioțĭ. Propaganda pentru „Unire“ se făcea fățiș în Bulgaria, unde „Comitetul Central pentru restabilirea unității Statuluĭ bulgar“ strînsese un fond de 3.000.000 de leĭ și se lăuda că poate dispune de 60.000 de insurgenți; la Filipopol lucra „Comitetul de Unire pentru Bulgaria de Sud“. Adunarea de la Sliven fixase fără sfială și programul, și nu trebuie să uităm că se exprimaseră părerĭ de rău pentru scisiune în cea d'intăiŭ ședință a Constituanteĭ bulgare din 1879. La 1884 se făcuse o petiție în masă pentru Unire, și una din foile radicalilor se chema *Unirea*, pe cînd foaia moderaților purta numele de „Bulgaria de Sud“. Sobrania vota supt Caravelov sume pentru scopurĭ ostrumeliote neprecisate. Socoliștiĭ, gimnasticiĭ. creați de Rușĭ, cu arme dăruite de Rușĭ, se țineaŭ gata de luptă. Camera din Filipopol număra în 1879 maĭ mult Bulgarĭ și-și primia, ca și adunările ce urmară, instrucțiile de la consulul-general rus Ceretlev. Îndușmănit cu Aleco-Pașa, fostul director al Finanțelor, dr. Stranschi fu ales, tocmaĭ de aceia, președinte al Sobranieĭ. Toțĭ politicianiĭ se ziceaŭ „unioniștĭ“, cu acea deosebire pentru radicalĭ că eĭ se ziceaŭ „adevărațiĭ unioniștĭ“. Guvernatorul Rumelieĭ fusese *silit* a încheia o uniune vamală cu principatul, uniune făcută cu gîndul ca de aicĭ să resulte și contopirea politică, precum în țerile românești ea se făcuse după realisarea, prin Mihaĭ Sturza și Gheorghe Bibescu, a unuĭ singur teritoriu vamal.

În August se formâ un noŭ comitet contra consululuĭ rus Sorochin,—care voià să facă *el* mișcarea, cu „oameniĭ cuminți *(raisonnables)* și cari aŭ influență în țară“ aĭ partiduluĭ „guvernamental“ [1],—în Filipopol,

[1] Léonoff, *l. c.*, p. 73. Se vorbia și de o agitație *personală* a luĭ Cantacuzino, ministrul de Războiŭ al Bulgarieĭ *(ibid.*, pp. 80-1).

„Comitetul secret pentru unirea amînduror Bulgariilor", supt conducerea profesoruluĭ și ziaristuluĭ Zaharia Stoianov, fost calfă de croitor în Varna; el cuprindea mulțĭ ofițerĭ îndrăzneți, căpitanul Panița, maiorii Nicolaiev, Filov și Mutcurov. Era să se repete aicĭ lovitura din Bucureștĭ contra luĭ Cuza-Vodă. În noaptea de 17 spre 18, conspiratoriĭ, adunați în satele vecine, merseră asupra Capitaleĭ, pe drumurĭ deosebite, cu un ofițer muntenegrean și un locotenent rumeliot în frunte; armata din lagăr, cu ceĭ treĭ maiorĭ arătați maĭ sus, se uni îndată cu eĭ, demonstrînd prin împușcăturĭ, ca în Atena la 1843, și strigînd „Jos Rumelia Orientală!". Alexandru I-iŭ era proclamat domn al țerii. Crîstiovicĭ se rugă să fie cruțat și, spre batjocură, el fu scos din oraș într'o trăsură, în care garda o făcea o institutoare, fată cam trecută și destul de urîtă[1]. În zilele următoare, cîteva omoruri, care nu eraŭ numaĭ politice, dădură acesteĭ revoluțiĭ cu așa de însemnate urmărĭ și puțin sînge. Miniștriĭ fură prefăcuțĭ în soldați saŭ hamalĭ aĭ gării.

Se afirmă că principele Bulgarieĭ știa ce are să se întîmple și că de aceia armata sa se afla în manevre. Oricum, el a tăgăduit-o. Păru că cedează unor împrejurărĭ maĭ tarĭ decît voința sa, cînd, împotriva Turcieĭ, în ciuda Austrieĭ și fără voia Rusieĭ, care ar fi dorit ca schimbarea s'o facă ea, și pentru altul decît Alexandru — se citează numele prințuluĭ Valdemar al Danemarceĭ —, el se hotărî a primi noua sa calitate, intitulîndu-se în proclamația de la 20, care „recunoștea Unirea ca fapt îndeplinit", „prinț al Bulgarieĭ de Nord și de Sud". La 21, el își făcea întrarea în Filipopol, unde numia pe Stranschi, ajutat de Slaveicov și de Ioachim Gruiev, comisar al său.

Rusia se arătă nemulțămită, conform principiuluĭ eĭ că „abdicația principeluĭ trebuie să preceadă uni-

[1] Gopcevicĭ, *l. c.*, p. 312.

ficația“ [1], dar Mitropolituluĭ Climent, care alergă cu o deputație la Copenhaga, i se răspunse de Țar că speră într'o recunoaștere a Puterilor, care ele trebuie să decidă. Totuși ofițeriĭ ruși fură rechemați. Turcia, care protestase, liberînd chiar pe membriĭ misiuniĭ bulgare, arestați la sosirea lor și renunțînd la mobilisarea anunțată, stătea în expectativă. Niciĭ Pomaciĭ—Bulgariĭ musulmanĭ — aĭ celor 22 de sate ce se țineaŭ aproape independente în munți, nu se mișcară până la anexarea de Turcĭ în 1883. Anglia primi bucuroasă vestea acesteĭ mișcăriĭ făcute fără ordin de la Petersburg, în folosul unuĭ principe înrudit cu Casa domnitoare englesă. Misiunea de a împiedeca saŭ de a zădărnici Unirea Bulgarieĭ reveni, prin voința Austrieĭ, luĭ Milan al Serbieĭ.

De la tratatul din Berlin încoace, nu se făcuse în Serbia decît două lucruri : proclamarea ca rege a principeluĭ Milan, la 6 Mart 1882, un an după proclamarea ca rege a principeluĭ Romănieĭ, și legea militară din 1883, care nu-și dăduse încă toate resultatele (se păstraŭ ca basă milițiile naționale). Afară de aceasta, noul regat n'avu să înregistreze decît căderea partisanuluĭ Confederațieĭ balcanice [2], Risticiĭ, înlocuit printr'un

[1] Léonoff, *l. c.*, p. 72. „Le bouleversement soudain qui a amené la révolution dans la Roumélie Orientale, révolution dirigée par le prince de Battenberg“, scrie directorul Departamentuluĭ Asiatic, „a changé toutes nos intentions“ *(ibid.*, p. 85). Era vorba de a se cere intervenția Turcieĭ *(ibid.*, p. 86).

[2] „Confederația Balcanilor nu e o himeră; ea presintă un sistem în care noĭ, Orientaliĭ, putem afla un refugiu și fără de care viitorul nostru va rămînea nesigur. Peninsula Balcanilor formează un tot. nu numaĭ din punctul de vedere geografic, dar și din punctul de vedere istoric; căcĭ, timp de maĭ multe veacuri toate popoarele care o compun aŭ împărțit aceiași soartă. Nu-ĭ rămîne acum decît alternativa : să formeze un total, saŭ în mîniĭ străine, saŭ în propriile sale mîniĭ... O unitate imperială a ajuns imposibilă, orĭ de s'ar chema bizantină, orĭ sîrbească, orĭ otomană. Mulțămită treziriĭ sentimentuluĭ naționalităților, unitatea Peninsuleĭ Balcanilor nu e posibilă acum decît supt forma unirii și federației popoarelor balcanice, admițînd chiar și Turcia, dar Turcia constituțională.“ (Laveleye, *l. c.*, II, pp. 285-6. Cf. *ibid.*, p. 352 și urm.).

Curtean de rînd, cu a căruĭ soție avea legăturĭ Suveranul, a căruĭ depravație se ascundea tot maĭ puțin, un atentat contra acestuia și o răscoală de țeranĭ, precum și încercarea din Zaicĭar, care aduse la Sofia, provocînd un conflict politic serios între cele două țerĭ (1884), și, maĭ tărziŭ, la București, supt osîndă de moarte, pe Nicolae Pașicĭ, primul-ministru al victoriilor din 1913 [1], apoĭ cearta regeluĭ cu Mitropolitul Mihail, care se adăposti și el în Bulgaria, la Rusciuc [2]. Cu 60.000 de oamenĭ Milan, în numele căruia se încheiase un tratat cu Austria, care-ĭ asigura în Macedonia linia de hotar a Vardaruluĭ, credea să poată zdrobi pe Bulgarĭ, prinșĭ în pripă fără ofițerĭ și total lipsiți de sprijin în Europa. Invocînd, în declarația de războiŭ din 14 Novembre, echilibrul balcanic și călcarea tratatuluĭ din Berlin, de un „vecin răŭ“ (alusie la războiul de tarife, la ocuparea localității Bregovo) și ocrotirea de fugarĭ și formarea de bande [3], Milan, care ceruse ca despăgubire districtele Trn, Bresnic și Vidin și răspinsese apoĭ misiunea luĭ Grecov, porni spre Sofia cu o armată strînsă pentru a răsbuna împotriva Turcilor înfrîngerea de la Cosovo. Încercarea Porțiĭ de a-l opri, puindu-ĭ în vedere că ar călca teritoriu otoman, nu izbutise.

Cu trupele sale bulgare, între care și mulțĭ Turcĭ [4], cu milițiĭ rumeliote, instruite după alt sistem, cu școlarĭ și meșterĭ, ce se înrolaŭ în masă, cu voluntarĭ macedonenĭ, principele Alexandru încercă să apere drumul spre Capitala sa. Era o oaste bună, plină de adînciĭ sentimente religioase și patriotice [5]. Ea înnaintă

---

[1] D. Pașicĭ fu internat la Lompalanca, și cunoscutul Muntenegrean Peco Pavlovicĭ, socotit ca agent al tînăruluĭ prinț Caragheorghevicĭ, la Tîrnova (Gopcevicĭ, *l. c.*, p. 369, nota).

[2] Léonoff, *l. c.*, p. 68 și urm.

[3] Actele, în Gopcevicĭ, *l. c.*, p. 409 și urm.

[4] Laveleye, *l. c.*, II, p. 154 și urm. Și Turcĭĭ din Grecia luĭ Othon vorbiaŭ de el ca de „regele lor“.

[5] Țeraniĭ rupeaŭ bonurile de rechisițiĭ (Laveleye, o. c., II, p. 92).

cu o neașteptată răpeziciune (se vorbia de 60-70 chilometri pe zi!), strigînd: „la Belgrad".

Oștile se întîlniră în ziua de 16 la Slivnița, întărită cu șanțuri. Sîrbii veniseră încet, luîndu-și două zile de odihnă, și eraŭ puțini; regele nu se găsia în fruntea lor. În loc să între fără luptă în Sofia, de unde se porniseră și arhivele, trebui să se dea o luptă grea, care ținu treĭ zile (17-9). Desperatele atacurĭ cu baioneta ale Bulgarilor — regimentul Dunărieĭ —, învățate de la ofițerii ruși, reușiră a rupe rîndurile dușmanilor; de ambele părți, artileria era miserabilă. Prezența prințuluĭ, care totuși căută un moment adăpost la Sofia, dădea curaj luptătorilor [1]. Sîrbii se predaŭ în număr mare, hotărîți a nu luptà cu creștinĭ și frați [2].

Urmâ ofensiva spre Pirot a Bulgarilor, cari primiseră întăririĭ nouă, între altele țeranĭ din părțile Vrațeĭ. Biruind la Țaribrod, la Pregledište și în sfîrșit, după un scurt armistițiu cerut de Rusia, Germania și Austria [3], la Pirot, care fu cucerit la 27 la capătul uneĭ lupte de două zile și prădat hoțește supt ochiĭ corespondenților de războiŭ [4], Bulgariĭ se găsiaŭ în adevăr pe drumul Belgraduluĭ. Aicĭ veni înștiințarea din partea ministruluĭ austriac Khevenhüller,—care nu opri însă și operațiile de la Vidin ale trupelor de la Timoc, supt generalul sîrb Leșianin [5], ajutat de actualul șef de Stat-major Putnic,—că Austria nu îngăduie întrebuințarea uneĭ biruințĭ la care nu se așteptase. Odată ce calculele de a lovi în Bulgaria politica ru-

[1] La un student bulgar se află mantaua colonelului sanitar sîrb pe care-l ucisese (Gopcevicĭ, *l. c.*, p. 485). Se găsiră morți mutilați de Bulgarĭ *(ibid.*, p. 533). Și atunci grija în spitale fu insuficientă; mediciĭ străinĭ eraŭ împiedecați de a lucra *(ibid.*, pp. 486-7).

[2] *Ibid.*, p. 489.

[3] *Bulgaria pierduse numaĭ 1000 de morți pe lîngă 2.000 de răniți și 2.579 prinși (ibid.*, p. 610). Sîrbii numărară 746 de morți, 4.570 răniți, 1.641 prinși (Jireček, *l. c.*, p. 352).

[4] *V. Bugarsco-tatarsca razboĭništva, pustošenia i silovania u ratu našem 1885* de Vaso Kolievicĭ; Gopcevicĭ, *l. c.*, p. 580 și urm. Cf. Lamouche, *l. c.*, p. 388 și urm.

[5] Era și greŭ, întru cît Bulgariĭ continuaseră, din cetate, luptele.

sească în Balcani nu se îndepliniseră, nu mai rămînea altceva decît pacea. Ea se încheia, după armistițiul din 21 Decembre, la București, în ziua de 3 Mart 1886, cuprinzînd ca „articol singur și unic“ constatarea păcii restabilite[1].

Cam tot pe atunci, la începutul lui Februar, după o conferință europeană care-și tîrîse lucrările toamna întreagă, Poarta recunoștea pe biruitorul de la Slivnița, care, cu cîteva zile înnainte de biruința sa, se supusese deplin Sultanului și se arătase dispus a-și retrage trupele din Bulgaria de Sud[2], ca guvernator al Rumeliei Orientale, numit prin firman, cu condiție de a fi credincios și de a „administra țara *convenabil*“; el era dator să ajute la războiele Imperiului; statutul era să fie modificat de o comisiune mixtă. La sfîrșit Rusia, făcu ca numirea să fie, nu într'o anume persoană, ci în aceia a principelui Bulgariei. În April ambasadorii luară act de noua situație[3].

Și Grecia, condusă de Delianis, cerea, din partea ei, compensații, pe care Europa i le refusâ. Creta începu să se miște, ceia ce aduse intervenția corăbiilor europene la Suda (1886). În același timp, se trecu granița Epirului, cu voia Franciei filelene, dar nu și a Germaniei, care aduse blocarea Pireului. Înfrîngerea de la Kutra puse capăt răpede invasiunii. Balbi, apoi Trikupis luară puterea pentru o operă de organisare interioară (cale ferată, flotă). Dar între Cretanii greci și cei turci lupta urmâ în 1888, și aceasta aduse restrîngerea privilegiilor insulei, care căpătă un guvernator musulman, autorisat a porunci Adunării și a formà o jandarmerie,—situație care ținu pănă în 1895[4].

---

[1] Serbia fusese represintată prin scriitorul Mițatovici, Bulgaria prin Rumeliotul Ivan Gheșov.

[2] *Ibid.*, p. 476. Dar el refusâ să admită un comisar otoman (*ibid.*, p. 535).

[3] Cum judecaŭ puțin înnainte Rușii armata bulgară, se vede din Léonoff, *l. c.*, pp. 60-2.

[4] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 601 și urm.; Miller, *l. c.*, pp. 419-20.

Interesul se concentra însă asupra criseĭ de independență a Bulgarieĭ. Urmâ aicĭ, după pace, o exagerare uimitoare a proprieĭ importanțe [1] și a propriilor puterĭ, „maĭ ales între funcționarĭ și în armată", și un spirit anarhic între ofițerĭ, cari doriaŭ înnaintare [2] — ceia ce trebuia decĭ intrigilor rusești darnice în miĭ de napoleonĭ [3]—și se trimesese, anume pentru aceasta consilierul Mișcenco [4]—pentru a birui. „Că răsbunarea Țaruluĭ va cădea ca un trăsnet pe capul luĭ Alexandru I-iŭ, mi se pare sigur", scria la începutul anuluĭ 1886 un bun cunoscător al împrejurărilor [5]. Principele fusese șters îndată după mișcarea de la Filipopol din cadrele armateĭ rusești, „ca odinioară Alexandru Ipsilanti" [6]. Se adăugia nemulțămirea pentru situația „militară" din Rumelia Orientală, pentru pierderea teritoriuluĭ Pomacilor.

Țancov, ajutat de Burmov și de Balabanov [7], se mișca din noŭ, și Radoslavov lucra împotriva președinteluĭ de Consiliu, pe care-l și părăsi. Camera nouă, în care se înfățișară deputațiĭ „Bulgarieĭ de Sud", avu ședințe zgomotoase.

Se repetâ, pe neașteptate, împotriva prințuluĭ, în noaptea de 20 August, ceia ce se făcuse împotriva „Pașeĭ" Rumelieĭ Orientale. Ofițeriĭ și cadețiĭ conspiratorĭ eraŭ conduși de însuși directorul școliĭ acestor

[1] *Ibid.*, p. 613: „Seither ist der Kriegsruhm der Bulgaren in den Kopf gestiegen und hat sie so chauvinistisch gemacht, dass es Einen amwidern muss".

[2] Acest fapt și anarhia ce era să urmeze, prin pasiunile de partid, le prevăzuseră ofițeriĭ ruși la plecare, în ziua de 21 Septembre 1885 (Léonoff *l. c.*, p. 87). Eĭ semnalaseră și aportul moral al „înfocateĭ iubirĭ de patrie" (*ibid.*, p. 88) Rusia dăduse munițiĭ (*ibid.*, pp. 95-6).

[3] Léonoff, *l. c.*, p. 101 și urm. Se stăruia în ideia ca mișcarea să fie *numaĭ* militară *(ibid.)*.

[4] Se oferiră și luĭ Stambulov în 1885 pentru a face să cadă prințul (Léonoff, *l. c.*, p. 74). Luĭ Mantov, prefect de Rusciuc *(ibid.*, p. 138). Mantov fu ucis îndată la Bucureștĭ.

[5] Gopcevicĭ, *l. c.*, p. 615.

[6] Jireček, *l. c.*, p, 350.

[7] Léonoff, *l. c.*, p. 100.

din urmă, maiorul Gruiev, și de secretariul Ministeriului de Războiŭ, căpitanul Benderev. Ca și Cuza-Vodă, Alexandru I-iŭ nu se coborî la împotrivire. De la Rahova fu dus pe Dunăre la Renĭ, unde i se dădu drumul. Țancov și episcopul Climent formară Ministeriul revolteĭ, după ce puseseră plebea să îngenunche în noroiŭ supt ferestile consulatuluĭ rusesc, cerînd iertare.

Aclamată la Vidin, nerecunoscută în Filipopol, condamnată la Tîrnova, noua Cîrmuire nu avu viață lungă. Caravelov și Stambulov întrebuințară toată puterea și popularitatea lor pentru o contra-revoluție. La 24 August, eĭ reveniaŭ, cu Stoilov, la suprafață, și cel d'intăiŭ era proclamat regent, supt scutul trupelor luĭ Popov, apoĭ luĭ Mutcurov, venit din Rumelia, pe cînd ale conspiratorilor se retrăgeaŭ din Capitală. Se ardea steagul regimentuluĭ Struma și al Școliĭ Militare.

Rechemat, în calea luĭ spre casă, la Lemberg, prințul detronat se întoarse prin România, la 3 Septembre. Pentru a se menține însă, el simția bine că-ĭ trebuie grația aceleĭ puterĭ, maĭ marĭ decît cele din țară, prin care-șĭ pierduse situația. O telegramă către Țar, arătînd mulțămirea pentru presența la sosirea sa a consululuĭ din Rusciuc [1] și pomenind „principiul monarhic", cerea instrucțiĭ, cu făgăduiala că va face „toate sacrificiile necesare" pentru a resolvi „crisa". Alexandru al III-lea, care și apucase a numi pe prințul Dolgoruchi ca guvernator provisoriu al Bulgarieĭ, cu Kaulbars ca ministru de Războiŭ, nu-ĭ cruță sentimentele: „Nu pot aproba întoarcerea voastră în Bulgaria, prevăzînd consecințele sinistre ce poate atrage („entraîner") pentru țara bulgară, și așa destul

[1] Léonoff, *l. c.*, pp. 102-3. Se gîndiaŭ a opri pe Alexandru în Rusia (*ibid.*, p. 105). Totuși fu primit solemn la Renĭ de maiorul-general Șebeco (*ibid.*).

de încercată“ (déjà si éprouvée“). Misiunea generaluluĭ Dolgorucov devine inoportună; mă voiŭ abținea de la ea în trista stare de lucruri în care Bulgaria e redusă cît veĭ rămînea acolo („tant que vous y resterez“). Alteța Voastră va aprecia ce are de făcut. Îmĭ reserv a judeca ce-mĭ comandă memoria venerată a tatăluĭ mieŭ, interesul Bulgarieĭ și pacea Orientuluĭ[1].“ Urmă atunci abdicarea din 7 Septembre, care lăsa regența luĭ Stambulov, Mutcurov și Caravelov (apoĭ, în locul luĭ, Jivcov), cu un Ministeriu în care eraŭ represintate cele maĭ bune elemente: Radoslavov, ca președinte, Nacevicĭ, Stoilov, Gheșov, cu Nicolaiev la războiŭ. Stoianov presida Camera, Nicolae Kaulbars, „agent diplomatic extraordinar“, sosise în țară cu puterĭ secrete, al căror sens se putea bănui și cunoaște după tonul ce întrebuința: era *vorba de a pregăti Marele-Ducat al Bulgarieĭ pentru Țar*[2]. Se amenința cu bombardarea și ocuparea Varneĭ[3]. Se ajunse numaĭ la întreruperea relațiilor.

Prințul cel noŭ, ales la Tîrnova, în ziua de 10 Novembre, nu putea să fie decît vechiul candidat rusesc, Valdemar de Danemarca, fratele Împărăteseĭ Maria : el refusă.

Se făcură atunci propunerĭ de uniune personală cu Romănia regeluĭ Carol, rămas foarte popular în Bulgaria din zilele de la Plevna și împotriva căruia agitase necontenit Rusia, îndemnînd pe Bulgarĭ la războiul pentru granița dobrogeană și pentru Dobrogea însășĭ, cu concursul formal al trupelor Țaruluĭ[4]. Aus-

[1] Și în Léonoff, *l. c.*, p. 157, nota.
[2] *Ibid.*, p. 123 și urm.
[3] *Ibid.*, pp. 114-5.
[4] *Ibid.*, p. 76. În Maiŭ 1885 era vorba de a întări armata bulgară „cu regimentele noastre de Cazacĭ și de infanterie, cu artilerie de campanie și tunurĭ, plus patru vapoare“. Cf și pp. urm. Ministrul de Războiŭ Vanovschi invita pe prințul Alexandru „a chema fără zăbavă *(sans délai)* reservele armateĭ bulgare și, acestea reunite *(celles-ci réunies)*, a declara armata în stare de războiŭ“ *(ibid.*, p. 79). V. și

tria, represintată la București de Goluchowski, viitorul ministru de Externe, declara că „interesele Austro-Ungarieĭ nu pot suferi din unirea personală în Peninsula Balcanilor“ (Maiŭ). Anglia era de acord. Brătianu ar fi găsit ideia „foarte executabilă“. Amenințarea formală cu „intervenția armată“ a Rusieĭ ajută la zădărnicirea unuĭ plan care ar fi fost nenorocit pentru adevăratele interese ale celor două națiĭ [1]. Retrăgîndu-șĭ agentul diplomatic, Kaulbars, Rusia încercă apoĭ candidaturĭ din Casele înrudite, de Leuchtenberg și Oldenburg, ba chiar a unuĭ Mingrelian, prieten al Țaruluĭ, orĭ a luĭ Ignatiev [2]. După o răscoală militară la Rusciuc și Silistra, care, plătită de Rusia, aduse, cu toată personala opunere a Țaruluĭ [3], executarea maioruluĭ Uzunov și a luĭ Panov, eroĭ de la Slivnița [4], după încercarea luĭ Nabucov la Burgas se ajunse la alegerea prințuluĭ Ferdinand de Koburg-Kohárỳ, fiŭ al Clementineĭ de Orléans și nepot de fiică a luĭ Ludovic-Filip. Era în vrîstă de 26 de anĭ, și ocupa locul de ofițer în armata austro-ungară. Primit solemn la Turnu-Severin, în Iunie 1887 [5], el se bucurase și la alegere de tot sprijinul românesc [6]. Nerecunoscut de Puterĭ, dușmănit de unele elemente din lăuntru — în Iunie 1890, și maiorul Panița, alt eroŭ al războiuluĭ cu Sîrbiĭ și altă achisiție a tenebroaseĭ intrige ruseștĭ [7], fu împușcat, la Sofia —, el avea un singur,

ibid., p. 81 și urm. Pentru darul vapoarelor, *ibid.*, p. 89. Zvonurĭ că România cere compensațiĭ în Octombre 1885 („orașele de pe Dunăre și fortăreața Vidinuluĭ“). *ibid.*, p. 90. Misiunea ataşatuluĭ Suboticĭ de a ridica planurile fortificațiilor noastre, *ibid.*, pp. 150, 167-8.

[1] *Ibid.*, p. 143 și urm.

[2] În schimb uniĭ se gîndiaŭ la ...von der Golz.

[3] Léonoff, *l. c.*, pp. 127-8. Se amenința cu ocupația Bulgarieĭ.

[4] Mulțĭ ofițerĭ eraŭ hotărît contra Rusieĭ: la Varna căpitanul Drandarevschi aresta pe supușiĭ ruși (*ibid.*, p. 122). El innăbuși apoĭ mișcarea din Silistra (*ibid.*, p. 136). Se dăduseră luĭ Uzunov trupe și arme (*ibid.*).

[5] *Ibid.*, p. 153.

[6] *Ibid*, p. 153 și urm.

[7] Novicov veni anume în Bulgaria pentru cumpărăturĭ de oamenĭ (*ibid.*, p. 156 și urm.) și pentru dinamitare (*ibid.*, p. 165). Cu Durnovo

dar energic sprijinitor, în stare să-l menție împotriva tuturor, pe Stambulov, al căruĭ talent politic era acum în deplină desvoltare. I se atribuia în 1889 intenția hotărîtă de a face unirea definitivă cu Rumelia și proclamarea independenței Bulgarieĭ astfel întregite.

Acest regim ținu șepte anĭ, și se poate zice că luĭ îĭ datorește Bulgaria existența eĭ ca Stat independent. Rusia nu fu cruțată, și aceiașĭ diplomație care nu iertase Bulgarilor nicĭo tiranie și nicĭo ofensă, pregătindu-li fățiș, prin terorisare și conrupție, soarta uneĭ Guberniĭ momentan privilegiate, nu îndrăzni să treacă de la vorbe la fapte; eroiĭ Departamentuluĭ Asiatic îșĭ căutară ocupație în alte părțĭ, unde duseră aceleașĭ rușinoase și execrabile procedărĭ, care sînt de sigur o pată pentru veacul nostru. Fără să aibă răgazul de a lucra pentru desvoltarea economică și culturală a țerĭĭ, rămasă pe alocurea ca pe vremea Turcilor, și renunțînd pentru cîțiva anĭ la agitațiile macedonene, care înseamnă ceĭ d'întăiŭ anĭ aĭ Bulgarieĭ libere — după mișcările din 1878 pe văile Mariței și Strumeĭ, supt Caravelov, o bandă plecată din Chiustendil fu distrusă de Turcĭ — și care îndemnară și pe Panița la actul săŭ de rebeliune din 1890, Stambulov, și el om de o asiatică energie, pătimaș și crud, vrednic elev al dascălilor săĭ rușĭ, cărora li dovedia că armele lor se pot întrebuința cu succes și de adversarĭ mult maĭ slabĭ, consacră toate silințile sale extraordinare pentru a scăpa Bulgaria de tutela rusească actuală și de viitoarea anexare din partea Rusieĭ. Spionagiuluĭ îĭ răspunse printr'un spionagiŭ superios, conspirațiilor prin execuțiĭ sumare, conrupțieĭ prin altă conrupție, cinismuluĭ printr'un cinism egal. Sistemul rus în Orient fu distrus aicĭ prin înseșĭ dibăciile și violențele sale.

---

se negocia și o derailare (*ibid.*, p. 173). Condamnarea la moarte a prințuluĭ, *ibid.*, p 195 și urm.—După răscoala luĭ Panița era să între în funcțiunĭ comisarul provisoriu Domontevicĭ (*ibid.*, p. 199 și urm.).

Această situație de autocrație ministerială fără exemplu, inspirată întru cîtva de a luĭ Ioan Brătianu în Romănia, poreclit „Vizirul“ de adversariĭ săĭ, durâ până la 31 Maiŭ 1894, cînd prințul, care cunoștea acum în de ajuns țara, crezu că poate îndrăzni să-l jertfească pentru a ieși însuși în planul întâiŭ și a face politica sa, a dinastieĭ sale (la 1893 el se căsătorise cu Maria-Luisa, din Bourboniĭ de Parma, și, în curînd, Bulgaria serba nașterea prințuluĭ Boris). Asasinarea sa pe stradele Sofieĭ, la 15 Iulie 1895, de niște indivizĭ năimițĭ, cari-l masacrară în chipul cel maĭ oribil, ciocîrtindu-ĭ degetele mînilor cu care se apăra, dădu mult de vorbit și acoperi de rușine națiа care se putuse deda la astfel de fapte împotriva mareluĭ eĭ binefăcător. Peste cîteva zile de la îngropare, mormîntul mareluĭ om de Stat fu profanat de mînĭ care rămaseră necunoscute.

Prin toate mijloacele se încercă acuma o împăcare cu Rusia, puindu-se cununĭ pe mormîntul luĭ Alexandru al III-lea, cerîndu-se nouluĭ Țar Nicolae să fie nașul prințuluĭ Boris, trecut, supt afurisenia Papeĭ, la ortodoxie, restabilindu-se ofițeriĭ degradațĭ și izgonițĭ pentru detronarea luĭ Battenberg, poftindu-se Marĭ-Ducĭ ca să visiteze locurile luptelor din 1877 [1]. Astfel se căpătă recunoașterea „Coburguluĭ“ la Petersburg și, în ce privește dinastia, viața normală reîncepu în Bulgaria.

Aceasta însemna însă lupta, tot maĭ întețită, pentru acea Macedonie, pentru acea Tracie chiar, cu însuși „Odrinul“, Adrianopolul, care constituiaŭ cel maĭ sfînt ideal pentru toțĭ aceia cari se inspiraŭ de la amintirea tratatuluĭ de la San-Stefano, ca și pentru cetitoriĭ pătimașĭ aĭ uneĭ întregĭ literaturĭ geografice, etnografice și istorice, care, cu o părtenire brutală

[1] Miller, *l. c.*, p. 449 și urm.

pentru drepturile bulgare, pregătia generațiile viitoare de o luptă învierșunată. De alminterea, prin nota Stranschi din Iulie 1890, care amenința Turcia, dacă n'ar da Macedonieĭ ceĭ treĭ episcopĭ în Ohrida, Uschiub și Monastir, pe cari-ĭ cerea, și prin resultatul favorabil din 4 August 1890 și 8 Iulie 1891, pentru cele două d'intăiŭ diecese, Stambulov însușĭ pregătise terenul [1]. În Salonic lucra de mult gimnasiul de băieți și cel de fete; în Monastir, în așteptarea episcopuluĭ, se întemeiase o școală secundară „clasică" (și cu limba greacă); în Ohrida vechĭ ruine interesante se prefăcură în alt așezămînt analog [2]; în Uschiub lucraŭ două școlĭ normale de învățătorĭ, și chiar Adrianopolul avea două gimnasiĭ, cel de băieți, numit după înnaintașul cultural Petru Beron, și unul de fete. Noul regim al principeluĭ Ferdinand întrebuință și visita acestuia la Constantinopol, a doua zi după recunoaștere, la 1897 — Sultanul declară că după el Imperiul n'are o maĭ înaltă personalitate decît cnéazul bulgar —, pentru a cere episcopate, și peste puțin propaganda prin cîrjă începea, cu toate mijloacele Orientuluĭ, la Monastir chiar și la Strumița și Dibra, aceasta din urmă în plin pămînt albanes [3].

Cu atît maĭ ușor se putea face această operă, care continuă și după apul 1900, cu cît concurența Serbieĭ, care pretindea că Slaviĭ din Macedonia trebuie să-ĭ aparție în puterea caracteruluĭ actual al ființei lor ca și a tuturor amintirilor istorice, era imobilisată prin păcatele uneĭ Curțĭ desbinate de cele maĭ neiertate scandaluri și prin firească eĭ înrîurire asupra întregiĭ lumĭ politice.

După doĭsprezece anĭ de căsătorie, binecuvîntată

---

[1] Bérard, *l. c.*, pp. 199-200, 296 și urm.; Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 596 și urm.

[2] Gelzer, *l. c.*

[3] Iorga, *l. c.*, p. 597.

prin nașterea unuĭ fiŭ, Alexandru, în care poporul sîrbesc îșĭ punea cele maĭ marĭ speranțe, regele Milan, fiul uneĭ Catargì, ceru despărțirea de soția sa Natalia, o rudă, fiica luĭ Chești, Romîn din Basarabia și nepoata de fiică a doamneĭ Roznovanu din Iașĭ, pentru neînțelegerĭ vechĭ: el acusa pe regină că ar fi pus la cale încercarea de a-l face să abdice în lagărul de înfrîngere din 1885. Certele de care știaŭ pănă atuncĭ numaĭ anume cercurĭ, ieșiră acum fără sfială în public. O misiune sîrbească smulse, în mijlocul unor scene înjositoare, pe copilul de 12 anĭ care trebuia să poarte coroana luĭ Dușan, de lîngă mamă-sa, la Wiesbaden. Milan continuâ viața sa de jocurĭ de hasard și de aventurĭ, pe cînd favoritul săŭ Cristicĭ conducea țara ca o gubernie rusească, izgonind și pe Mitropolit, care nu voià să consimtă la o despărțenie religioasă a soților regalĭ.

La urmă, Mitropolitul cel noŭ, Teodosie, pronunțâ divorțul, și acum regele, zdrobit de drama pe care însușĭ o provocase și stors de viața imposibilă pe care o dusese, abdicâ, la 6 Mart 1889, după ce înzestrase țara cu o Constituție maĭ largă în ce privește censul și libertatea preseĭ (2 Ianuar). Știind că liberalĭĭ sînt un puternic partid în țară, el alese regența din mijlocul lor, adăugind pe credinciosul săŭ, generalul Costa Proticĭ († 16 Iunie 1892), la Risticĭ, cerut de țara întreagă. și la generalul Belimarcovicĭ, a căruĭ activitate în ultimele împrejurărĭ războinice meritase laude. Miniștriĭ, presidațĭ de Sava Gruicĭ, apoĭ de Pașicĭ („Ministeriul Tare"), eraŭ radicalĭ. Pe cînd regina, oprită de a întra in țară, petrecea în Basarabia, Milan cutreiera lumea, usîndu-și în plăcerile obișnuite rămășițele unor puterĭ care de sigur nu eraŭ obișnuite. Nu credea măcar că e dator să cruțe de prezența sa liniștea țerĭĭ pe care din neiertate motive personale nu fusese în stare a o servi: visitele luĭ la Belgrad eraŭ dese, și ele aduceaŭ Serbieĭ un gol în Vistierie

și copiluluĭ regal un gol în suflet. Acesta se putea acoperi maĭ greŭ decît cellalt.

Milan făcea politică de partid cu liberaliĭ-progresiștĭ aĭ luĭ Garașanin—care-ĭ scrise în curînd cunoscuta scrisoare pentru a-l acusa de un vechiŭ asasinat—, apoĭ iar cu aceiașĭ radicalĭ, și cu armata, atîțînd spiritele și prin călătoriĭ în provincie, ca aceia de la Niș. Se vorbi chiar de un atentat contra fostuluĭ Suveran. Din partea eĭ, Natalia se înfățișa și dînsa acolo unde soțul eĭ domnise, se plîngea Scupștineĭ și cerea dreptul de a-și crește fiul; ea se certa prin scrisorĭ publice cu Rističĭ și provoca expulsarea sa, în circumstanțe neauzite, ca lipsă de simț al datorieĭ și demnității: Belgradul fu cîteva zile în adevărată stare de revoluție. Milan își făcu în curînd și el apariția, — acelașĭ om ca și pănă acum. Apoĭ, desgustat și de această ocupație, el declară că părăsește Serbia pănă la majoritatea luĭ Alexandru I-iŭ, și, în Mart 1892, el își vindea și drepturile de membru al dinastieĭ, și chiar de cetățean sîrb, retrăgîndu-se în lumea veselă a Parisuluĭ.

Nu trecu însă multă vreme, și tînărul rege,— care totuși făcuse visitele la Petersburg și Ischl —, sfătuit și de preceptorul săŭ, blîndul d-r Lazăr Dochičĭ, dar și de alțiĭ, înșela, poftindu-ĭ la masa de seară în Palat, pe regenți, pe cari-ĭ acusa în conștiința sa de rea administrație și de demoralisarea țerieĭ — alegerile făcute după căderea luĭ Pašičĭ de Cabinetul Avacumovičĭ fuseseră sîngeroase, cu un atentat împotriva acestuia chiar, și Scupștina, cu o mică majoritate radicală, făgăduia cele maĭ urîte *scene* —; arestîndu-ĭ, după iscălirea actuluĭ de abdicare, el se proclama singur major (1/13 April 1893). Dar noul Guvern al radicalilor, presidat de generalul Gruičĭ, confiscâ, maĭ ales după moartea luĭ Dochičĭ, puterea, cerîndu-se tumultuos procesul liberalilor.

La cine se maĭ putea adresà acum „bietul copil“? După chemarea luĭ, regele înfrîngeriĭ și al scandalu-

rilor, care, înnainte de lovitura de Stat, se împăcase formal cu foasta luĭ soție, care îșĭ văzuse fiul în străinătate și trîntise astfel prin el pe radicalii urîțĭ de dînsul, apărea, la începutul anuluĭ 1894, în Belgrad, unde totul îĭ fusese iertat. Peste cîteva lunĭ, la 16 August 1895, fiul său împlinia 19 anĭ; tînăr cinstit și studios, elev al Francesuluĭ Mallet, dar și al luĭ Hitrovo, miop, stîngaciŭ, neîncrezător, trist, dar bun cuvîntător și doritor de fapte, el nu se putea desface din rușinoasa robie a părinților sălĭ îndușmăniți. Cabinetul Simicĭ, care avea o misiune de conciliare, nu izbuti între partide. Scupștina radicală fiind disolvată, se făcură nouă scandaluri marĭ, cărora li urmară demonstrațiĭ studențeștĭ pe strade. O scrisoare furată a ministruluĭ de Finanțe provocă demisia luĭ și a colegilor luĭ. Ministeriul luĭ Nicolaevicĭ, fost rector, avu să se lupte însă cu aceiași dușmanĭ, radicalii, în sarcina cărora se descoperi un complot pentru aducerea prințuluĭ Caragheorghevicĭ.

Acuma regele recurse la altă lovitură. În ziua de 21 Maiŭ Constituția din 1889 a luĭ Milan era înlocuită provisoriu, pănă la elaborarea alteia, cu cea din 1869. O furioasă prigonire aduse și arestarea meritosuluĭ profesor Novacovicĭ. Refusul regeluĭ de a da congediu tatăluĭ său răpuse și acest Ministeriŭ.

În 1894, toamna, el făcu o călătorie la Berlin și, întors în țară, se dădu pe mîna luĭ Cristicĭ. Astfel spera el să scape de jugul liberalilor luĭ Risticĭ și de al radicalilor luĭ Pașicĭ, de mult întors, cum s'a văzut, ca biruitor din retragerea sa cu pensie rusească la Dunăre[1]. Dar nereușita împrumutuluĭ scăzuse, cu ajutorul Natalieĭ, reapărute în Belgrad, pe progresistul Novacovicĭ, care, împiedecîndu-se de aceleași greutățĭ, căzu. Urmă biruința radicalilor, exploatată fără cru-

[1] Léonoff, *l. c.*, p. 97.

țare, pănă ce atentatul luĭ Cniajevicĭ împotriva regeluĭ Milan, numit șef al armateĭ, atentat cu cele maĭ crude consecințe, aduse proscripția pentru toțĭ.

Căsătoria luĭ Alexandru cu foastă doamnă de onoare a mameĭ sale, văduva, mult maĭ în vîrstă și de o reputație îndoielnică, a inginerului Mașin, din care făcu regina Draga (August 1900) și moartea, la Viena, în 1901, a luĭ Milan, care părăsise din noŭ țara ca protestare împotriva acesteĭ căsătoriĭ nepotrivite și primejdioase, eraŭ faptele de căpetenie din viața politică a Serbieĭ în momentul cînd Statul slav vecin se pregătia de o acțiune energică în Macedonia, unde propaganda sîrbească nu știuse să trimeată decît pe prețuitul episcop Firmilian [1].

În tot acest timp se făcuse în Serbia politică anti-austriacă, poate pentru că filo-austriacă fusese politica luĭ Milan. Se refusâ podul la Mitrowitz, se trecu furnitura de sare de la Austro-Ungaria la România, se fundâ ziarul de atîțare „Corespondența Balcanică“; se ajunse la războiul vamal cu vecinii, în speranța de a putea trece porcii, principalul articol de export al țerii, pe la Salonic [2]. Diplomația vienesă sprijinia în chip firesc pe Bulgarĭ, dușmaniĭ și provocatoriĭ Rusieĭ, prin Stambulov, și aceasta cu atît maĭ mult, cu cît în Sofia domnià un fost ofițer imperial și regal, frate cu Filip de Koburg, cumnatul, prin soția sa, al prințuluĭ moștenitor Rudolf. După lovitura de Stat sîrbească, supt noul Guvern radical se agită violent, în urma ruperiĭ negociaților pentru tratatul de comerț, chestia Bosnieĭ și Herțegovineĭ, adăpostindu-se nemulțămițiĭ de acolo, begul Liubovicĭ și Spahicĭ-Efendi. Agitația luĭ Caticĭ pentru o confederație balcanică, visita luĭ Trikupis, atuncĭ în opoziție, la Belgrad și aceia a studenților din societatea „Obilicĭ“ la Severin,

[1] Vladan Georgevicĭ, *Das Ende der Obrenowitsch, passim.*

[2] *Fünf Jahre am Hofe des Königs von Serbien* von einem Diplomaten, Leipzig 1895, p. 86 și urm.

unde fu primită cu cea mai mare prietenie de studenții romîni, de populație și de autorități, fără numai incidente fără însemnătate în mijlocul luptelor furioase ale celor trei partide de interese personale: liberali, progresiști și radicali și a nesiguranțelor și accèselor de violență ale unui biet rege cu creșterea neglijată.

Totuși în acest timp progresele firești ale țerii, care avea pe la 1890 peste 2.000.000 de locuitori, continuaŭ, de și încet. Avea pe la 1880, pe lîngă Belgrad, cu totul prefăcut în sens european și împodobit cu statuia prințului Mihail, foarte popular în amintirea poporului, și pe lîngă Niș, rămas mai mult cu aspectul săŭ oriental, pierzînd mult la anexiune, opt orașe de cîte 5-10.000 de locuitori. Școlile primare eraŭ încă foarte puține, abia peste 600 (cu 36.000 de școlari și școlărițe), pe lîngă cele trei gimnasii complecte și cele 20 de gimnasii de patru clase[1]; legea nouă a lui Novacovici dădea școlii primare șese ani, cu doi alții de cursuri complementare. Nici ale armatei nu corespundeaŭ mai mult cu ale vecinilor. Era foarte puțin față de progresele Bulgarilor. De la împrumutul din 1875 se continuase cu o ametitoare iuțeală pe acest povîrniș lunecos. Exportul se îndoise abia de la 1850 (23.290. 131 lei) la 1887 (34.130.038, în alți ani 40, 41 și chiar 44.000.000)[2]. Cu toate fermele-model de la Topcider și Pojarevaț, agricultura rămînea cu vechile ei datini[3]. De la 1.290.000 de porci din 1867 se ajunsese, în scădere, la ceva numai peste un milion la 1880-6[4]. De la 1881 la 1887 exportul vinului scăzuse de la 1.320.000 la 463.000[5].

1. Laveleye, *l. c.*, I, p. 292 și urm.
2. René Millet, *La Serbie économique et commerciale*, Paris-Nancy 1889, p. 21.
3. *Ibid.*, pp. 25-6.
4. *Ibid.*, p. 83.
5. *Ibid.*, p. 102.

Și după legea din 1861 pădurile scădeaŭ necontenit. Creștea însă importul de bumbacurĭ pentru sătenĭ, cari-șĭ părăsiaŭ portul[1], și tot așa și al „confecțiunilor“ femeiești[2]. Mobila de fier austriacă năvălia țara[3].

În general, după creșterea de la 1850 la 1870 orĭ chiar de la 1871 la 1880, se observa o încetinire a avîntuluĭ saŭ chiar o marcată retragere[4].

Grecia fusese ocupată, un timp, exclusiv cu luptele homerice dintre Trikupis și Delianis, care birui pe cel d'întăiŭ la 1890, dar fu „destituit“ de rege peste doĭ anĭ din causa veșnicelor certe ale aderenților săĭ, Ralĭ, Typaldos, Karapanos, Papamihalopulo. Fiul luĭ Charilaos Trikupis fusese crescut în Anglia și avea virtuțile de muncă și punctualitate ale învățătorilor săĭ; respectat în clasele superioare, el nu ajungea să fie iubit de popor, ca unul ce era prea tăcut și distrat pentru aceasta, și apoĭ impositele „petrolistuluĭ“ eraŭ prea grele[5]. Cellalt, Delianis, din Moreia, era demagogul palicar în carne și oase, popular, vorbăreț, de un naționalism aprins și imprudent, foarte iubit de toată lumea: fu ucis fiindcă făgăduia prea mult. Învinșiĭ în aceste lupte de partid pierdeaŭ funcțiile și ajutoarele de Stat și plătiaŭ contribuțiile. Învingătoriĭ vorbiaŭ la Cameră în admirația tribunelor. Învățămîntul, armata și finanțele, cele treĭ base ale oricăruĭ Stat, nu folosiaŭ nimic din acest potop de frase și din acest iad de intrigĭ. În 1893, în 1894-5 izbucniră grele crise financiare.

În curînd Creta chemă iarăși asupra eĭ tot interesul națiuniĭ. La 1895, Musulmaniĭ, jandarmiĭ și șefnl tru-

---

[1] *Ibid.*, p. 163.
[2] *Ibid.*, p. 180 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 205 și urm.
[4] *Ibid.*, p. 162.
[5] Gaston Deschamps, *La Grèce d'aujourd'hui*, Paris, 1892, p. 66 și urm. El chemase misiunea militară Vasseur și misiunea navală Le Jeune, ca și misiunea franceză a Lucrărilor Publice *(ibid.)*.

pelor, se ridicaŭ împotriva nouluĭ Guvernator creștin (după un șir de Turcĭ), Alexandru Carateodori, representantul Sultanuluĭ la Congresul din Berlin și fost prinț de Samos. Și în 1896 se daŭ, supt noul guvernator, Turkhan, lupte înverșunate de către Sphakioțĭ și insurgenții veniți din Grecia. Europa-și trimese corăbiile și ceru restituirea Constituțieĭ de la Halepa, cu numirea unuĭ Guvernator creștin, dar Bulgarul Gheorghe Berovicĭ nu fu primit de luptătorĭ, cari cereaŭ autonomia. Se făcură reforme în ordinea judiciară și în ce privește jandarmeria, și consuliĭ supraveghiară aplicarea lor. Sultanul făcu din Berovicĭ un guvernator pe cincĭ anĭ și un Vizir. Dar în 1897, după sosirea luĭ Zihni-Pașa și a luĭ Seadedin-Pașa, unul din prigonitoriĭ Armenilor, în calitate de comisar extraordinar, Canea arse cu cadavrele creștinilor măcelăriți.

Acum opinia publică grecească, aţîţată de telegrama consululuĭ elenic din Canea, că „toți creștinii vor fi măcelăriți“, nu maĭ putu fi oprită. Se ceru și se smulse regeluĭ un noŭ atac pentru îndeplinirea Mariĭ Ideĭ. Prințul Gheorghe, cu corăbiĭ, apoĭ oarecare trupe supt ordinele colonelului Vassos, veniră în Creta, care la 10 Februar proclamase încă odată unirea eĭ cu Hellada liberă.

Și data aceasta, Puterile blocară coasta cretană, bombardară și debarcară trupe în cîteva locurĭ. Până în Maiŭ Francesiĭ izgoniră pe soldațiĭ grecĭ, înlocuiți în Iulie prin aĭ luĭ Gevad-beiŭ, cărora era interzis să li se adauge nouă contingente.

Atuncĭ, cu îndemn particular engles, cu ajutor garibaldian, comandat de Menotti, fiul erouluĭ italian, teritoriul Epiruluĭ fu încălcat de soldațiĭ Eterieĭ Naționale, în credința că o revoltă generală a Grecilor, și în Constantinopol, va urmà. Turcia declară decĭ războiul la 18 April. Flota grecească, de fapt inferioară, nu făcu nimic important. Atacul contra Preveseĭ și

Ianineĭ, localităţile în zădar cerute la 1880, şi contra pasuluĭ Meluneĭ însemnă deschiderea ostilităţilor. Cu oastea turcescă reorganisată de un von der Golz şi Grumbkow, dar încă slabă, Edhem-Paşa, biruitor la Reveni, ocupâ Larisa la 25 April, Veleştinul aromânesc, patria luĭ Rhigas, Farsala (5-6 Maiŭ) şi chiar Volo (8). Moştenitorul tronuluĭ, Constantin, care luase comanda supremă, se retrase în grabă; la Domokos generalul Simolenski fu pus pe fugă nebună (17), pe cînd corpul din Epir era răspins lîngă Arta, la Pentepigadia şi apoĭ la Gribovo. Numaĭ intervenţia unuĭ noŭ şef de partid, Dimitrie Ralî (Rhallys), care fu făcut, la 29, prim-ministru, scăpă pe rege de furia mulţimiĭ, care tot ea-l silise la războiul nenorocit.

Ţarul făcu Turcilor somaţia pe care Împăratul Austrieĭ o făcuse, în 1885, Bulgarilor. Nicĭ uniĭ, nicĭ alţiĭ nu trebuiaŭ să învingă. Încă de la 12-21 Maiŭ se poruncia suspensiunea de arme. La 18 Septembre era armistiţiu, dar abia la 4 Decembre, după ce regele Gheorghe îşĭ părăsise formal drepturile asupra Creteĭ, care primi însă ca guvernator pe prinţul Gheorghe, maĭ sus pomenit, se încheia la Constantinopol pacea, cu datoria pentru Grecĭ de a plăti o grea despăgubire de războiŭ. Instalarea prinţuluĭ, pe treĭ anĭ, se făcu în Decembre 1898 numaĭ după ce nouă lupte religioase izbucniseră, Candia fusese bombardată de Englesĭ şi oştile Sultanuluĭ cu totul scoase de Francesĭ, desarmîndu-se şi populaţia şi stricîndu-se cetăţile [1]. La 1899 o adunare mixtă de Grecĭ şi musulmanĭ verifica budgetul, şi preşedintele vechiĭ Adunărĭ, Sphakianakis, se retrăgea, odată cu trupele ruseştĭ şi englese [2].

Bulgaria se liberase prin intervenţia Rusieĭ, determinată de acţiunea bandelor organisate de comite-

[1] Iorga, *l. c.*, p. 602 şi urm.
[2] Miller, *l. c.*, pp. 438-40 ; Driault, *l. c.*, p. 261 şi urm.

tele din București și Brăila și de grozăviile săvîrșite apoĭ prin răzbunarea turcească asupra poporației nevinovate. Rumelia Orientală fusese alipită la principat printr'o mișcare organisată de comitetul din Filipopol, care-și avea bandele la îndămînă; îndată după lovitura din Septembre Europa alergase cu conferința eĭ și dăduse dreptate, contra Turcieĭ, răsculaților. Față de Macedonia se urmase o politică de Stat, care, întrebuințînd simpatiile create în lumea turcească de drastica opositie a luĭ Stambulov față de Rusia, căpătase o parte măcar din episcopatele dorite, în jurul cărora se putea organisa conștiința creștină slavă supt forma aspirațiilor bulgărești. Li se părea cercurilor conducătoare în Bulgaria că a venit acum vremea ca acțiunea luĭ Caravelov, la 1880 — pe atuncĭ tablouri oficiale înfățișaŭ femeĭ îngenunchiate, Macedonia și Tracia, care-și aduceaŭ rugăciunile de liberare luĭ Alexandru I-iŭ [1], — să fie reluată. Decăderea Serbieĭ reținută de luptele interioare, de primejdia continuă a tulburărilor, în folosul dinastieĭ Caragheorghevicĭ, care era susținută de Ruși [2] contra Obrenovicilor, compromișĭ prin lungul lanț de ofense aduse simțuluĭ de demnitate și moralitate publică, slăbirea Greciei, supusă, după războiŭ, controluluĭ financiar european, care-ĭ împiedecă pe mult timp orĭce mișcare, și ținută în loc de tulburea perspectivă a autonomieĭ cretane, care părea că, supt influența ageruluĭ și popularuluĭ advocat Lefter (Eleutherios) Venizelos, nu maĭ voiește anexarea, nicĭ măcar presența maĭ departe a nedibaciuluĭ prinț Gheorghe, ci un regim ca acela din Samos, eraŭ îndemnurĭ pentru a bruscà lucrurile, a tulbura poporația Macedonieĭ, făcîndu-ĭ viața imposibilă, a intimida pe Turcĭ prin vărsărĭ de sînge și atentate, a impresiona Europa, ale cărĭ reforme stîngace trebuiaŭ să ducă fatal la războiŭ.

[1] Laveleye, *l. c.*, II, p. 51.

[2] „La dynastie, à nous acquise, du prince Karageorgevitch"; Léonoff, *l. c.*, p. 69.

„Comitetul macedo-adrianopolitan", condus de Macedoneni cu o situație în principat și de ofițeri aventurieri ca Sarafov, își începu deci sîngeroasa operă, deosebită de a bandelor grecești întru atîta, întru cît acestea precedaŭ imediat războiul, pe cînd bandele bulgărești eraŭ totdeauna desavuate de Bulgaria oficială. În Ianuar 1899, un memoriu bulgăresc către Puteri cerea crearea uneĭ Macedoniĭ autonome, cu Salonicul drept Capitală și un Guvernator pe cinci ani, din „națiа predomnitoare". În anul următor, pe cînd se discuta aprins, cu România, chestia insulelor Dunăriĭ, represintantul cel maĭ energic al conștiințeĭ aromănești în București, Ștefan Mihăileanu, era ucis, și conflictul ce resultă de aicĭ între România și Bulgaria, cu note cominatoriĭ din partea celeĭ d'intăiŭ către cealaltă, supt Guvernul Carp, cu d. Al. Marghiloman la Externe, duse pănă în pragul unuĭ războiŭ. Boris Sarafov, căpetenia, pomenită, a agitatorilor bulgarĭ din Macedonia, implicat într'un complot împotriva regeluĭ Carol, fu dat în judecată la Sofia, după cererea Puterilor, dar achitat. Urmă prinderea de comitagiĭ a uneĭ Americane, propagandistă a Bibliеĭ, miss Stone. În sfîrșit, în 1902-3, maĭ pronunțat din ziua de Sfîntu' Ilie, 20 Iulie (2 August) a anuluĭ 1903, avu loc cea d'intăiŭ mare intervenție revoluționară, și represiunea turcească fu nemiloasă, așa încît se putu vorbi de 215 sate arse, de 25.000 de victime. Era după seria măcelurilor armenești încheiată la 1897, și soldațiĭ, în mare parte asiatici, întrebuințaŭ acelașĭ sistem; Albanesiĭ, basbuzuciĭ făcură înzecit maĭ mult răŭ decît trupele, urmînd exemplul dat în Asia de Curzĭ, și eĭ dușmanĭ ereditarĭ aĭ creștinilor. Represiunea cuprinse întregul teritoriu locuit de Bulgarĭ, așa încît era visibilă aplicarea sistemuluĭ hamidian, de pacificare prin distrugere. Biserici și mănăstirĭ arse, preoți bătrînĭ uciși, oamenĭ tăiați în bucăți și dați pe foc, copiĭ aruncați în cuptoare, femeĭ violate și

măcelărite; și la Chirchilise (Lozengrad), locul viitoareĭ răsplătirĭ, Albanesiĭ uciseră lumea pe stradă și luară fetele pentru harem [1].

Ca și în casul Armenilor, Europa luă numaĭ măsurĭ pentru menținerea, prin reforme asemenea cu cele din Creta și din provinciile slave înnainte de 1876, a stăpînirиĭ turcești. Proiectul, aprobat, al consululuĭ frances din Salonic, Steeg, prevedea guvernator special, numit cu voia Puterilor, inspectorĭ europenĭ, budgete regulate pentru fiecare vilaiet. Pe cînd Poarta numia comisiunĭ de cercetare, la Constantinopol și Monastir, Hilmì-Pașa căpăta administrația Macedonieĭ, cu „directorĭ"-miniștri ca aceia din Rumelia Orientală, între cari și un „director politic", ca un fel de președinte al Consiliuluĭ; se dădea voie și creștinilor a fi jandarmĭ, pe lîngă temuțiĭ jandarmĭ albanesĭ; se luaŭ măsurĭ pentru o maĭ bună justiție. Se merse maĭ departe încă prin proiectul ruso-austriac, elaborat de baronul Calice, represintant al Împăratuluĭ-rege. Guvernatorul era numit pe treĭ anĭ, jandarmeria avea șefĭ europenĭ, comunele strîngeaŭ impositele [2]. Era vorba, cum o spunea Steeg, de „o largă independență locală", care să împiedece tendințele de apăsare a celorlalte naționalități din partea aceleia cari și-ar anexà o provincie la Statul eĭ deosebit, de slăbirea puterиĭ „agitatorilor politicĭ" asupra uneĭ poporațiĭ nemulțămite de condițiile economice, sociale, administrative și fiscale, de suprimarea „abusurilor" [3]. La 25 Februar 1913 Poarta declara că se învoiește și la aceste măsurĭ, pe care le privia de alminterea ca „întregire" a propriuluĭ săŭ proiect de reforme. Costa așa de puțin și mulțămia pe atîția!

Populația macedoneană nu era în măsură să ju-

---

[1] I. F. Voïnov, *La question macédonienne et les réformes en Turquie* Paris 1905, pp. 112-27

[2] Iorga, *l. c.*, pp. 599-600.

[3] Voïnov, *l. c.*, pp. 129-30.

dece, ba în mare parte nici să cunoască ceia ce se făcuse pentru dînsa „fără deosebire de nație și de religie". Erau însă „agitatorii politici" interesați ca acest nou regim, chiar dacă ar fi aplicat cu sinceritate, să nu prindă. Ei voiau anexarea la Bulgaria ori măcar fasa pregătitoare a autonomiei, slab legată de Imperiu, pentru cele 2.000.000 de locuitori, dintre cari „1.200.000 de Bulgari".

„Marea insurecție din vilaietele Monastir" —, unde se prădă de comitagii frumosul centru aromănesc Crușevo [1] — „și Adrianopol", unită cu aruncarea bombelor din Salonic, cu uciderea de un jandarm a consululuĭ rus de la Monastir — Albanesii din Cosovo împușcară pe cel din Mitrovița —, fu răspunsul lor. Care putea să fie atitudinea Guvernuluĭ bulgar? Și el era credincios principiuluĭ că „fără Macedonia e imposibil ca un Stat bulgar independent supt raporturile politic, spiritual și economic, să se desvolte, căci va fi lipsit de forțele, de spațiul și de buna stare necesare. Dacă se iea micii națiĭ bulgărești un milion de Bulgari din Macedonia, ea va fi foarte slabă în comparație cu popoarele circumvecine și ea va fi totdeauna strînsă (*pressée*) de dînsele. Dacă Statul bulgăresc nu debușează la Marea Egee, el va fi osîndit să fie tributar, supt raportul economic, al Constantinopoleĭ, al Mării Negre și al Dunării. Pentru ca Bulgaria să poată exista și prospera, trebuie să îmbrățișeze toate țerile bulgărești [2]". Ceia ce nu împiedeca, la 4 Februar 1913, pe primul-ministru Danev să facă în plină Sobranie această declarație: „N'avem nicĭo intenție de cucerire cu privire la Macedonia, și vom fi fericiți dacă se restabilește ordinea în această țară și se asigură conaționalilor noștri din această provincie dreptul individual." El căzu pentru măsurile ce crezuse că trebuie să iea, după cererea Rusieĭ, împo-

[1] *Ibid.*, p. 153.
[2] *Ibid.*, p. 191.

triva comitetelor" și totuși un Guvern mai „turcofil", al lui Petrov și Petcov, îi luă succesiunea. Și, iarăși, contra așteptărilor, acest Guvern „pacific" vorbia Țurciei la 10 August în acest limbagiu. Ea, Turcia, prin măsurile ei recente de prigonire, a „exasperat și mai mult populația bulgară și a întețit *(ravivé)* mișcarea revoluționară din acele provincii", „persecutînd, terorisînd și ruinînd populația bulgărească, în orașele mari ca și în satele cele mai mici", — și urmă toată lista păcatelor, de deosebite grade, săvîrșite „în vilaietele alonic, Monastir, Uschiub și Adrianopol", ceia ce a aruncat în Bulgaria peste 6.000 de fugari. Se adăugiau și încălcările clerului grec, care răpia biserici și distrugea cărțile slavone, abusurile contra proprietății țerănești bulgare, pe care Musulmanii vreau s'o tragă la dînșii, lăsînd pe sateni în stare de șerbie, închiderea școlilor de administrația otomană și arestarea celor bănuiți cu miile. Peste cîteva săptămîni, prințul se plîngea Puterilor că pe lîngă „exterminarea populației bulgare în provinciile europene ale Turciei" mai vine, pentru a tulbura pacea, și mobilisarea din partea Imperiului, cu „intenția de a întreprinde la un moment favorabil o acțiune dușmănoasă împotriva Principatului", ceia ce trebuie „să aducă fatal o întîlnire armată între Turcia și Bulgaria", dacă Puterile nu intervin. Altfel și principatul „va fi silit a lua măsurile de nevoie pentru a fi gata la orice eventualitate și a se proteja împotriva oricării surprinderi" [1].

E imposibil să se piardă din vedere, după cele ce cunoaștem cu privire la apucăturile și metodele diplomatice ale Departamentului Asiatic din Petersburg și ale agenților săi din Balcani, legătura dintre aceste amenințări formale, cărora li corespundeau firește și

[1] *Ibid.*, p. 190 și urm.

pregătirile necesare, și scenele de odioasă decadență bizantină care, cu știința consulului rus, se petrecură la Belgrad, în Iunie 1903.

Regele Alexandru adoptase, de la o căsătorie care-l făcuse, oricare ar fi fost criticele lumiĭ, pe deplin fericit, o politică de împăciuire. Radicalii fură rechemați, și noua Constituție, dată, în deplină înțelegere cu partidele, la 1901, cu prilejul aniversăriĭ de cinzecĭ de anĭ a plecăriĭ Turcilor din Belgrad, creînd un Senat ponderator, restituia totuși națiа în drepturile eĭ. I se răspunse prin sosirea la Șabaț, în 1902, a unuĭ aventurier, în uniformă de general sîrbesc, care voià să proclame rege pe prințul Petru Caragheorghevicĭ. Prin mîna credinciosuluĭ general Țințar Marcovicĭ, Aromîn de origine, se amînă decĭ, la 7 April 1903 și această Constituție din 1901, pentru a se face, cu autoritatea absolută a regeluĭ, procesul radicalilor. După o serie de încercărĭ neizbutite, se ajunse la complotul din 10 Iunie, ziua uciderii prințuluĭ Mihail. Conduși de cumnatul regineĭ, colonelul Mașin, care nu putea să se împace cu ideia că s'a ales ca moștenitor presumptiv fratele Drageĭ, locotenentul Nicodim Lunievița, ofițeriĭ inițiați în complot pătrunseră în îngustele încăperĭ ale Vechiuluĭ Conac, unde locuia familia regală și, după ce căutară prin toate odăile victimele ce-și aleseseră, le străbătură cu gloanțe și lovituri de sabie, aruncînd, cu o barbarie africană, trupurile sîngerînde de pe micul balcon al fațadeĭ [1]. Marcovicĭ și Nicodim fură uciși în oraș, pe cînd lumea, care iubia pe Alexandru, se scula nedumerită și îngrozită la zgomotul detunăturilor de armă, cărora, în faptul zileĭ, li urmară sălbatece semne de bucurie, clopote, musicĭ, steaguri desfășurate. În bisericuța Palilula, cu hramul Sf. Marcu, unde doarme nenorocitul prinț tînăr Milan, fură ascunse pe furiș, în pămîntul abia scormonit, cele

[1] Revelațiile unuĭ Frances, în ziarul *Écho de Bulgarie* pe Novembre 1913.

două cadavre. Am văzut însumĭ scîndurile nesigure care le acoperiaŭ, meschinele crucĭ de tinichea cu inscripția „Cralŭ Alecsandar", „Cralița Draghina", și am fost mișcat de imensa mulțime a oamenilor săracĭ, a femeilor în negru, a copiilor, cari veniaŭ să lipească o lumînărică de ceară în preajma loculuĭ care cuprinde urmele celeĭ maĭ odioase crime politice a veaculuĭ.

Scupștina pentru alegerea regeluĭ fu convocată, supt regimul Constituțieĭ luĭ Alexandru, restabilită, de Ministeriul Avacumovicĭ, căruia asasinul colonel Mașin îĭ dăduse puterea. Se sfîrșise cu Obrenoviciĭ și rudele lor: Velimir, fiul natural al luĭ Mihail, murise la München, unde trăia într'o societate de artiștĭ, fiul natural al luĭ Milan cu Artemisa Cristicĭ era să facă a se vorbi maĭ tărziŭ numaĭ de dînsul. Principele Petru Caragheorghevicĭ, acum în vrîstă de 57 de anĭ, și părinte a doĭ fiĭ, Gheorghe și Alexandru, fu proclamat rege și, fără a putea să spuie un cuvînt de desaprobare pentru cele întîmplate, primi. Era să domnească prin aceĭ cari-ĭ dăduseră tronul, supt regimul Constituțieĭ din 18 Iunie, care înlătura Senatul în folosul Scupștineĭ alese prin scrutin de listă și care trebuia să fie, cu un număr dublu, o Mare Scupștină pentru casurile în care la Bulgarĭ se cerea Marea Sobranie. Europa, afară de Austria și Rusia, cea d'intăiŭ cu înfierarea asasinatuluĭ, nu-l recunoscu, și Anglia îșĭ retrase ministrul din Belgrad.

Să se adauge că, de și răposata soție a regeluĭ Petru fusese fiica prințuluĭ Nichita, relațiile luĭ cu fostul socru eraŭ foarte rele, și aceasta se văzu și din căsătoria luĭ Mirco, al doilea dintre fiiĭ suveranuluĭ muntenegrean, cu d-ra Constantinovicĭ, rudă a Ancăĭ și Ecaterineĭ, prietenele luĭ Mihail, străbătute de gloanțe lîngă dînsul. O principesă muntenegreană luase pe fratele luĭ Alexandru I-iŭ al Bulgarieĭ, pe principele Francisc-Iosif, înrudit cu dinastia englesă. Aliat din 1896 cu Casa dom-

nitoare a Italieĭ, prin căsătoria fiiceĭ sale Elena cu viitorul rege Victor Emanuel, cu dinastiile germane strîns legate familiar între ele, prin căsătoria moștenitoruluĭ său cu ducesa Jutta de Mecklenburg-Strelitz, crescut ca situație prin însușirea la 1900 a titluluĭ de Alteță Regală, bătrînul principe-poet, a căruĭ importanță europeană crescuse mult, strînse legăturile cu poporul său, prefăcînd regimul constituțional din 1868 și 1874, cu un Senat legislativ și miniștri, în acela al Constituției din 1905 [1], cu presă liberă, Consiliu de Stat, Curte de Conturĭ și Scupștină de 4 anĭ, în parte aleasă de țară. În noua viață de partide, destul de tulburată — ea produse și un complot contra suveranuluĭ —, Serbia era bănuită că-șĭ are mîna.

Cît privește Grecia, deocamdată ea îșĭ usa puterile în lupte stricătoare de partid, între Tricupiștĭ, conduși acum de Theotokis (prim-ministru 1899-1901, 1903-9) și Delianiștĭ, „naționalĭ", al căror șef fu ucis de un individ nemulțămit pentru oprirea jocurilor de noroc (la 1903), și cari se împărțiră după dispariția șefuluĭ în aderenți aĭ luĭ Ralĭ (prim-ministru în 1901-3) și aĭ luĭ Mavromihali, descendent al beilor din Maina. Cînd nu era vorba de interese materiale, lupta „intelectualilor" se dădea pentru saŭ contra traducerii Scripturiĭ în limba vulgară orĭ pentru saŭ contra purismuluĭ traducerii luĭ Eshil[2].

Astfel Bulgaria își putea permite luxul unuĭ războiŭ pentru Macedonia, reclamată întreagă ca dreptul eĭ exclusiv. Austria și Rusia, care înțelegeaŭ a-șĭ păstra totuși un rost în Peninsulă și pe care le amenința de o potrivă idealul acestuĭ pupil al rivalității

[1] Pentru a păstra regimul de proprietate mică primejduit de cumpărarea în masă a pămînturilor turcești, se hotărîse, pe la 1890, că nimenĭ nu va putea stăpîni maĭ mult de 20 de măsurĭ (Laveleye, *l. c.*, II, pp. 189-90)

[2] V. Krumbacher; din „Münchener Neueste Nachrichten".

amîndurora, care crescuse prea răpede și se încredea prea mult în puterile luĭ, intervenirĭ. După visita Țaruluĭ Nicolae la Viena și la Mürzsteg se ajunse la hotărîrile din această din urmă localitate, care se prefăcură apoĭ, la 22 Octombre, într'un regulament definitiv pentru Macedonia. El prevedea controlul reformelor de cîte un agent civil al fiecărĭĭ din cele două Puterĭ care deveniseră de fapt protectoarele Macedonieĭ, numirea unuĭ general european ca șef al jandarmerieĭ, încercarea de a se crea *vilaiete pe naționalități*, pe lîngă ajutarea celor păgubițĭ și a fugarilor, restabilirea bisericilor și școlilor distruse și licențiarea redifilor, disolvarea trupelor de basbuzucĭ. Nu-ĭ maĭ rămînea Bulgarieĭ decît să încheie cu Turcia un tratat pentru oprirea acțiunĭĭ bandelor: ofițerĭĭ bulgarĭ cari le conduseseră pănă acum eraŭ să fie reținuți și ieșirea cetelor înnarmate oprită, — ceia ce se și făcu, în chip cinstit, primejdia macedoneană fiind un element de anarhie în principatul însuși.

Dar Sarafov (ucis în 1907 de oamenĭĭ luĭ Sandanschi, partisanĭĭ Macedonieĭ autonome) continuà pe seama luĭ luptele prin văĭ ale comitagiilor, maĭ mult împotriva Grecilor, cari-și aveaŭ și eĭ acum în Sud bandele lor, supt „eroul“ Paul Melas, iar în Nord numaĭ arhiereiĭ. În 1906 vara, ca o răsbunare națională, Bulgariĭ din Varna, Anchial, Filipopole și Stenimaca, ba chiar din Rusciuc, năvăliră, după meetingurile din Sofia, asupra bisericilor, școlilor, cluburilor grecești și făcură ce făcuseră și la Ohrida, stergînd inscripțiile sacre, schimbînd hramurile, reducînd în ruină așezămintele rivalilor. O mare parte din populația greacă nevinovată (13.000 față de 20.000 de Bulgarĭ în Filipopol; 7.000 de Grecĭ, de origine aromănească maĭ mult, față de 5.000 de Bulgarĭ în Stenimaca-Asenovgrad, 6.000 de Grecĭ față de 9.000 de Bulgarĭ în Varna, 5.000 de Grecĭ, cu un episcop, la Anhial) fugi, și Guvernul elin trebui să-ĭ caute adăpost

în Tesalia. Nicĭ Turcia nu făcu observaţiĭ, nicĭ Europa, aşa de miloasă înnainte, nu interveni, cu toate plîngerile Greciei şi ale Patriarhieĭ, împotriva acestor brutale călcărĭ de drept.

Bulgariĭ se sforţaŭ şi împotriva Sîrbilor, şi Greciĭ maĭ ales împotriva Aromînilor, sute de miĭ de oameni, cari, de la disgraţiarea în Bucureştĭ a celuĭ d'intăiŭ şi singuruluĭ în adevăr destoinic şef al lor, Apostol Mărgărit, răzimat pe sprijinul cleruluĭ catolic, francez şi italian, nu-şĭ maĭ aflaŭ conducătoriĭ, de şi la cererea Guvernuluĭ romîn Turcia li recunoscuse, în 1905, naţionalitatea, dar fără a se putea organisa şi o Biserică naţională. La Bucureştĭ—se rupseseră relaţiile cu Grecia în 1892-6 pentru casul Zappa,—se ţinură întruniri împotriva Grecilor asasinĭ în Macedonia (Iunie 1906), în aplausele Bulgarilor deveniţĭ astfel aliaţiĭ noştri [1] — în Belgrad, în schimb, o stradă era numită: a Ateneĭ —, şi ministrul de Externe, generalul Lahovari, primia, încurajîndu-ĭ, pe demonstranţiĭ încălziţĭ de indignarea împotriva unor procedărĭ neauzite. Se făcu o intervenţie la Atena, de unde se răspunse cu nevinovăţie că lucrurile ce se petrec în Macedonia, poate regretabile, sînt de resortul Patriarhieĭ, care atîrnă de alt Guvern decît de cel grecesc. După noĭ manifestărĭ la Brăila, — maĭ tărziŭ la Galaţĭ fu devastat şi consulatul Rusieĭ — se hotărî a nu se reînnoi convenţia comercială care expira la 1-iŭ Iulie şi a se expulsa aceĭ supuşĭ elinĭ cari, ca bogatul bancher Hrisoveloni, fuseseră dovediţĭ că aŭ legăturĭ cu societăţile de propagandă revoluţionară de acasă. Era vorba de boicotarea Grecilor. Dar forţele macedonene înstrăinate nu se întoarseră, cum li cerea în-

[1] Ministrul de Instrucţie bulgar, d Şişmanov visitase Bucureştiĭ, căutînd o apropiere, încă din 1900. (Iorga, *România, veciniĭ săĭ şi chestia Orientuluĭ*, Bucureştĭ, 1912, p. 3 şi urm.). Dar în Iunie 1907 abordarea unuĭ torpilor bulgar la Rusciuc, de vaporul de pasageri romîn, aduse insultarea grosolană, de ofiţerĭ, a funcţionarilor noştri; *ibid.*, p. 35 şi urm.

vățătoarea de la școala romînă din Constantinopol, pentru a luptà fața 'n față cu dușmànul, și ideia unor bande opuse bandelor fu desaprobată de toată opinia publică a uneĭ țerĭ blînde și omenoase. Asasinarea moraruluĭ grec din Giurgiu, Constandatos, de și n'o pedepsiră juraților, fu înfierată de toată lumea cuminte. În vara anuluĭ 1907, fără a se îndeplinit cererile românești, Rusia aducea, supt Guvernul Sturdza, o reluare a relațiilor, de și tot atuncĭ ministrul de Războiŭ, generalul Averescu, apărea la Constantinopol, Iar, în acest timp, Europa — care impusese Turcieĭ, prin somațiile floteĭ sale la Lemnos și Lesbos, primirea de agenți financiarĭ —, crezînd că, măcar pe cîțiva anĭ, supt regimul jandarmilor creștinĭ aĭ generaluluĭ italian Robilant, care deveni, prin măsurile de la 1908, un Pașă otoman, s'a restabilit pacea macedoneană, alerga la cellalt foc, care se aprinsese din noŭ în acelașĭ an, în Creta.

Împotriva prințuluĭ Gheorghe, ajuns la autocratism din necunoașterea împrejurărilor cretane, se ajunse la răscoala din Mart 1905, opoziția „retrăgîndu-se la munte“, unde se formâ iarăși Adunarea Națională, care reveni la vechiul punct de vedere al unirii cu Grecia. Ea resistâ maĭ multe lunĭ Europeĭ și se împăcă numaĭ cu condiția plecăriĭ prințuluĭ. Regele Gheorghe păstră însă dreptul de a numi un comisar general, și aceste funcțiunĭ fură încredințate de el pașniculuĭ Alexandru Zaimis, fost prim-ministru, care dădu armateĭ și jandarmerieĭ ofițerĭ grecĭ și presidâ la evacuarea insuleĭ de trupele europene. În Samos, beiul Kopassis provocâ Adunarea, adevărata stăpînă a țerii, și aduse răscoala din 1908 de la Vathy [1].

---

1 Miller, *l. c.*, p. 472.

CAPITOLUL al XXII-lea.

Revoluția turcească din 1908. Consecințele ei. Anexarea Bosniei și Hertegovinei. Independența Bulgariei. Lupta aliaților creștini pentru Tracia și Macedonia. Discordia dintre dînșii și noul războiu. Pacea din București (1913).

Dar, a doua zi după înțelegerea austro-rusă din Reval, care constata succesul celeĭ de la Mürzsteg și hotăria liberarea parțială de control a administrației lui Hilmi-Pașa în Macedonia, la 3 Iulie 1908, răscoala, în micul centru macedonean Resna, a ofițerilor Enver și Niazi, aparținînd organisației revoluționare secrete, împrumutată de la creștinii pe cari veniseră să-ĭ ție în frîu, și restabilirea de către Sultan, docil în aparență, a Constituției lui Midhat, schimba înfățișarea și în curînd și soarta Împărăției. Nu mai era de acum înnainte o Macedonie de tulburat saŭ de împărțit: Junii Turcĭ, proclamînd principiile Revoluției francese, declaraŭ în acelaș timp că așa-numita Macedonie e o moștenire părintească, inalienabilă de Imperiu, că luptătorii creștini, dintre cari mulți — mai ales Bulgari — se uniră cu oștile Libertății și merseră cu ele la Constantinopol, participînd la luptele contra reacțiunii, n'aŭ decît să părăsească pușca și hangerul pentru ca să apere pe cale constituțională dorințile locale, căcĭ

de dorinți naționale nu mai putea fi vorba, odată ce *toți erau cetățeni, deci toți erau Osmanlîi* în Statul Osmanlîilor, iar Puterile nu mai aveau ce căuta pe un teritoriu unde *poporul* otoman venia să îndeplinească fără nicio părtenire opera civilisației. De fapt, ca în Franța anului 1789, dușmanii de până atunci, turcii și creștinii, bulgarii și grecii, se împăcară, până la îmbrățișări publice. Partidul „vrhoviștilor" fu învins de al lui Sandanschi, care doria, am spus-o, osebirea în forme autonome a Macedoniei, dar se ridică acum, vorbind limpede și în noul Parlament al Imperiului,—care cuprindea, ce e drept, pe lîngă 27 de Greci și 22 de Albanesi, ba chiar pe lîngă 10 Armeni, numai 5 Bulgari, 4 Sîrbi și un Aromîn, d-r Filip Mișea,—represintantul curentului nou otoman, d-r Dorev, ca să arăte hotărîrea unei părți a Bulgarilor macedoneni de a lucra pentru înnaintarea provinciei în margenile „ideii de Stat" otomane. O nouă lege școlară nu mulțămi însă pe nimeni.

Dintr'un asemenea Imperiu, strict și unitar național, nu mai putea face parte Bulgaria, care de mult nu-și plătia tributul și de atîtea ori amenințase „Puterea suzerană", după aspre mustrări, cu războiul. Ofensa trecerii cu vederea, la o invitație, a agentului diplomatic nu mai era de sigur necesară. Astfel Ministeriul Malinov luă înțelegere cu prințul Ferdinand pentru declarația independenței, după o călătorie a acestuia la Viena (5 Octombre). Prin convenția din Mart 1909, întărită la 19 April, convenție propusă de acela pe care discursul de deschidere a Parlamentului otoman îl califica de „valiu" al provinciei Rumelia Orientală, se făgădui Turciei, în schimbul tributului rămas în urmă și al drepturilor pierdute, o sumă de 100.000.000 de mărci, pentru care ambasadorul Rusiei la Constantinopol dădu chitanță că s'a trecut în seama banilor datorați de Poartă Țarului celuilalt. Cultului musulman

i se creă tot odată o mai bună situație. O convenție de comerț fu pusă în discuție.

Această schimbare însemna însă mai mult decît atîta. Dacă alegerea loculuĭ, Tîrnova, poate fi pusă în legătură cu Constituția votată aicĭ, titlul de Țar pe care și-l luă Ferdinand I-iŭ, de Țar „al Bulgarilor", avea evident sensul restabilirii Bulgarieĭ imperiale de odinioară tinzînd către stăpînirea Constantinopoleĭ, pănă la zidurile căreia merseseră oștirile luĭ Simion pentru a-șĭ proclama acolo noul Cesar. De și, în starea în care luptele de partid înviersunate aduseseră opinia publică, această măsură n'avu răsunetul așteptat, de și se găsiră în tabăra socialiștilor de model rusesc și a agrarienilor țeranĭ, asemenea cu dînșiĭ, oamenĭ cari nu voiră să recunoască noua Coroană a suveranuluĭ pentru că ea nu fusese oferită, ca în România la 1881, de Corpul legiuitor, ci fusese luată de acesta însușĭ, printr'o „usurpare" a drepturilor naționale, „faptul îndeplinit" din Tîrnova e de sigur unul din cele mai importante acte ale istorieĭ naționale bulgărești. Un întreg program imperial stătea în acest titlu al Țaruluĭ neîncoronat — Petru I-iŭ, ortodoxul, primise sfîntul mir la mănăstirea Jicĭa, dar Ferdinand rămăsese catolic —, și primejdia putea fi numaĭ în prea răpedea și literala luĭ îndeplinire. Din partea lor, Puterile zăboviră cu recunoașterea noiĭ stărĭ de lucrurĭ: primit foarte bine la Petersburg, unde merse pentru a lua parte la înmormîntarea Mareluĭ-Duce Vladimir (Februar 1910), Ferdinand nu aducea de acolo un sprijin al noiĭ sale situațiĭ, dar, îndată după încheierea Convenției cu Turcia și înnainte ca ea să fie întărită de Parlamentul otoman (6 Maiŭ), Țarul felicită pe noul săŭ „văr" regal, și acum Serbia, România, Italia îșĭ dădură și ele recunoașterea. Visita la Londra și Paris a Țaruluĭ și a Țarineĭ Eleonora, născută principesă de Reuss, crescu siguranța și pres-

tigiul dinastiei. Marea Sobranie din 1911 votă, nu fără lupte urîte — a doua zi după discuțiile aprinse cu privire la punerea supt acusație a miniștrilor stambuloviști — schimbările cerute de noua situație politică a țerii.

Puterile germane se îngrijiseră în 1908 mai mult de fixarea legăturilor financiare ale Țarutului cu Compania Căilor Ferate Orientale, — confiscate în parte de Bulgari —, în care erau amestecate atîtea capitaluri europene. Încurcături mari părea că poate să provoace însă altă hotărîre cu aceiași dată: aceia a Austro-Ungariei de a-și anexà definitiv Bosnia și Herțegovina, până atunci „ocupate" numai de dînsa. În schimb, din sangeacul Novi-Bazar se retraseră garnisoanele imperiale. Turcia, care vedea acum ce moștenise de la Abdul-Hamid, nu putea opune altceva decît hotărîrea opiniei publice de a boicota mărfurile austriace. Prin convenția din 27 Februar 1909, Ministeriul turc consimți a primi ca „echivalență pentru pămînturile vacuf", în legătură cu moscheile — de fapt însă ca despăgubire —, suma, foarte însemnată în aceste împrejurări, de 54.250.000 de coroane, făgăduind pe lîngă aceasta concesii față de viitoarea politică economică a Junilor Turci și părăsirea drepturilor decurgînd din capitulații. Locuitorii noilor provincii cesaro-crăiești căpătară ceva mult mai puțin folositor, o Constituție, drept compensație pentru dispariția visului lor național de unire cu frații sîrbi de dincolo de Drina, dar hotărîrile Dietei din Seraievo trebuiau să fie aprobate la Viena sau la Pesta.

Lovitura dată Serbiei și Muntenegrului trezi însă în amîndouă aceste țeri cea mai adîncă și legitimă durere. Se putea crede că un războiu va izbucni între micul Stat dunărean și monarhia care-și crescuse întinderea în dauna intereselor naționale ale acestuia. Se nădăjduia sprijinul Rusiei în partidul războinic,

condus de prințul Gheorghe, moștenitorul de tron, fire aprinsă și nestăpînită, care îndemna către începerea ostilităților, orîce ar fi să se întîmple pe urmă. Dar Rusia, intimidată de Germania, interveni ea însăși pentru a sili Serbia la o declarație de pace și renunțare; la 9 Mart, Guvernul din Belgrad declară deci că se lasă în seama Puterilor, și anume fără reserve. I se mulțămi prin răspunsul Austro-Ungariei, dictat de Anglia, că monarhia nu vrea să împiedece puterile de apărare ale Serbiei în desvoltarea lor normală. Tratatul de comerț, mult zăbovit, luă apoi ființă în 1910. Prințul Gheorghe, acusat de opinia publică pentru fapte de brutalitate, își părăsise drepturile de moștenitor la 25 Mart 1909. Ministeriul de coaliție făcu apoi loc, la 13 Octombre, Ministeriului Pașici, refăcut îndată cu tineri radicali, — gospodărie comună slabă, care se isprăvi cu formarea în 1911 a Ministeriului vechiŭ-radical Milovanovicĭ.

Folosul Muntenegruluĭ, care amenința cu neobservarea tratatuluĭ din Berlin în ce privește restricțiile impuse independenței sale, fu maĭ mare. Aceste restricțiĭ privitoare la portul Antivari, închis corăbiilor de războiŭ, la întărirea granițeĭ de spre Scutari, căzură prin actele din April, dar Antivari rămase totuși port de comerț. În cursul marilor serbări pentru domnia de 50 de anĭ a prințuluĭ i se făcu de Scupștină propunerea de a se proclama rege, și Nichita I-iŭ luă această hotărîre la 29 August 1910. Regele Muntenegruluĭ rîvnia posesiunile seniorilor Zenteĭ medievale și el își avu partea în răscoala Malisorilor din Nordul Albanieĭ. Dar expunerea acesteĭ răscoale aparține „cruciateĭ“ următoare.

Lăsînd la o parte faptul, că măsura Austrieĭ fusese hotărîtă în plină înțelegere cu Germania, care luă asupră-și, cum s'a spus, sarcina de a împiedeca protes-

tările Rusieĭ[1], împotrivirea la consolidarea și înnălțarea Bulgarieĭ nu putea să vie din partea Grecilor. Aceștia așteptaŭ în liniște alipirea Creteĭ la regatul Eladeĭ, care, în ultimele timpurĭ, trecînd prin cea maĭ grea din crise, asemenea cu aceia care costase pe Othon I-iŭ tronul săŭ, ajunsese la o situație stabilă, pe care n'o aștepta nimenĭ, prin intervenția sigură de sine a unuĭ „străin", Cretanul Venizelos.

Declarația de unire a Creteĭ găsi la Atena un Ministeriŭ Theotokis, cu care nu se putu înțelege Guvernul revoluționar din insulă, presidat de Michelidakis și avînd între ceĭ patru membri aĭ săĭ și pe insurgentul de odinioară contra prințuluĭ Gheorghe, pe acest fost agitator pentru autonomie, Venizelos. Grecia nu îndrăzni să se miște, lăsînd pe Cretanĭ să introducă în viața lor administrativă și judecătorească toate formele obișnuite în regat și așteptînd o hotărîre a Puterilor, care veni numaĭ în Octombre 1908, zăbovitoare și neclară. Totuși trupele europene părăsiră cu totul insula, după ce se făcuse încercarea că ordinea publică e păstrată și Musulmanĭĭ sînt asigurați de orĭce prigoniri. Cînd Guvernul merse maĭ departe și ordonă ridicarea steaguluĭ elin la Caneia, corăbiile de observație apărură și-l dădură jos cu ghiulelele. Călătoriile regeluĭ Gheorghe la Paris (Iunie 1909) și la Roma (Iunie 1910) pentru cîștigarea uneĭ soluțiĭ potrivite în chestia Creteĭ nu izbutiră.

Din ce în se maĭ mult Turcia constituțională simția nevoia de a se întări moralicește printr'un războiŭ. Parlamentul din Constantinopol își arătă dorința ca insula să rămîie otomană. Atitudinea Guvernuluĭ junéturc se făcu îndată și maĭ îndrăzneață: era vorba de rechemarea ambasadoruluĭ din Atena, de trimeterea uneĭ flote în apele Creteĭ. Ea sili Guvernul Ralĭ la declarațiĭ pașnice — „Creta e în mînile Puterilor" —, apoĭ la declarațiĭ umilite, întovărășite de apelul la Eu-

[1] Miller, *l. c.*, p. 482 și urm.

ropa (August), ceia ce-ĭ răpi cu totul prestigiul, crescînd nemulțămirea publică într'un moment cînd, afară doar de Serbia, toată lumea folosise din lichidarea Turcieĭ vechĭ. Și situația economică se înrăutățise: producția scăzuse în general, exportul era maĭ mic decît în alțĭ anĭ, cu o creștere a mportuluĭ până la peste 15.000.000 de drahme; emigrația ajunsese așa de mare, încît la recrutare jumătate din tinerĭ nu se puteaŭ presinta. Situația culturală nu era maĭ bună: din 2.600.000 de locuitorĭ, aproape 700.000 eraŭ analfabeți (dar numaĭ 665.000 bărbați), de și numărul școlilor elementare crescuse la 3.600 (din care aproape 700 pentru fete; școlĭ „elenice" 284, gimnasiĭ 41, pensioane 41, școlĭ normale 4, seminariĭ 3, școlĭ de comerț 6, școlĭ de agricultură 8, un Politehnic, o Școală de Frumoase Arte[1]).

Încă din August 1909, armata, „Liga Militară", ceru, prin maiorul Zorbas, o reformă militară: noua lege de organisare (se hotărî apoĭ serviciul de 2 anĭ, cu 11 în reserva întăiŭ, 19 în a doua, 7 în garda națională), ridicarea budgetuluĭ eĭ la 23.000.000 de drahme, scoaterea din armată a fiilor regeluĭ, cărora li se atribuia vechiul nesucces în Tesalia și cel noŭ în Creta, fără a vorbi de candidatura zădarnică a prințuluĭ Nicolae în Samos; Universitatea trebuia „purificată". La 17 Iulie, după tulburărĭ de stradă, Theotokis părăsise puterea: Ministeriul Ralĭ cuprindea tot oamenĭ cu nume marĭ, — Zographos la Externe, Miaulis la Marină, Delianis la Justiție. El nu dură mult față de cererile militare și făcu loc la 29 August Ministeriuluĭ Mavromihalis, sprijiniți și de Theotokis, rugat pentru această concesie de însuși regele Gheorghe: èra tulburărilor nu încetă, de și se luară măsurĭ energice

[1] „Societatea pentru desvoltarea învățămîntuluĭ", fundată în 1836, are un budget de peste 300.000 de drahme. Dr. Arsaki, ministru al Țerii-Românești supt Regulamentul Organic, i-a lăsat o mare avere pentru a face și întreținea școala normală de fete (1.500 de eleve) care-ĭ poartă numele, *Arsakeion* (v. Deschamps, *l. c.*, pp. 335-6).

contra locotenentului de marină Typaldos, care atacă Salamina și fu prins luptînd. Adunarea lucra supt presiunea ofițerilor, cari nu știaŭ măcar ce să-i ceară și o puneaŭ să voteze cu grămada legi nesăbuite, izgonind după plac pe miniștri. Zorbas făcu parte din Ministeriul cel de-al treilea al noii ere, pe care-l formă la 1-iŭ Februar 1910 Ștefan Dragumis, care începu cu votarea unui împrumut de 150.000.000, pe lîngă altul de 90.000.000, pentru ca în sfîrșit cursul forțat să înceteze [1]. Era vorba acum să se cheme Constituanta [2].

Cu aceasta însă nu se căpătase nici o soluție în chestia Cretei, nici liniștea trebuitoare în interior. Un noŭ Guvern cretan, alcătuit din trei membri, cu Venizelos în frunte — în Maiŭ se vorbise de alegerea unui prinț străin —, se găsise înnaintea revolței pe care o trezise în Noua Turcie hotărîrea de a se supune și deputației mohammedane jurămîntului pentru regele Elinilor. Iarăși apăru flota Europei, pe cînd în toată Turcia mărfurile grecești eraŭ boicotate.

Venizelos înțelese atunci că din Atena, nu din Canea, se poate deslega chestia cretană. Își puse candidatura la alegerile pentru Constituantă, și la 20 August el era ales cu o mare majoritate. Părăsind situația sa de acasă, unde mandatul lui Zaimis nu fu reînnoit, el se pregăti deci pentru greaua luptă, de totală prefacere a Greciei, care-l aștepta.

Încă de la 19 Octombre, după ce-și anunțase pro-

---

[1] Budgetul în 1911 (venituri) era de 234.331.600 drahme, în 1912, fără „încasările extraordinare“ ce se treceaŭ înnainte în budget, 144.000.000; datoria publică de peste un miliard; budgetul *Serbiei* pe 1910: 115.000.000 dinari, datoria publică 676.400.000 (260.000.000 în 1885); budgetul *Bulgariei* pe 1911: 178.000.000 lei, datoria publică (ea nu exista de loc în 1890) 638.000.000. — Léon Lamouche (*La Bulgarie dans le passé et le présent*, p. 280) fixă pentru 1891 budgetul Greciei la 93.543 365, al Serbiei la 46.196,865, al Bulgariei la 75.549,050. — Atunci noi aveam ca venituri 164.869.000, azi trecem de 375.000.000.

[2] Plebea din Pireŭ atacă în Iunie vasul romîn „Împăratul Traian“, pe care se găsiaŭ principii Maria și Nicolae. Guvernul grecesc trebui să ceară scuse și să acorde despăgubiri. Italia apărase demnitatea României.

gramul, el era chemat la Guvern, cu toate sentimentele firești ce trebuia să arăte la început regele față de acela care făcuse imposibilă rămînerea fiului său în Creta. El avu din capul locului curagiul să disolve, în mijlocul aplauselor generale, o Constituantă rebelă, pentru a alege îndată, liber, o a doua. Politicianii, indignați de acest tratament, refusară o luptă pe care de'nnainte o știau pierdută. Din Ianuar la 11 Iunie 1911, Camera extraordinară opri arestările ilegale, liberă presa din cătușele ei, impuse învățămîntul popular obligatoriu, restitui pe Moștenitorul tronului în locul de comandant general al armatei, îngădui putința exproprierilor agrare pentru interes public (în Tesalia țeranii n'aveau pămînturi), reduse la o treime numărul de voturi cerut pentru o hotărîre a Camerei; ea creă Consiliul de Stat, dădu inamovibilitate magistraților în genere și înlăturâ de la eligibilitatea în Camere pe ofițeri, cari pănă atunci renunțau numai la timpul cît stăteau în Parlament în ce privește drepturile de pensie, ca și pe orice fel de funcționari, chiar și pe primari și pe directorii și represintanții de societăți comerciale. În noua Cameră, Venizelos număra 150 de aderenți din 181 (ca oposanți: 10 theotokiști, 8 mavromichaliști, 4 zaimiști, 4 raliști — șeful căzînd —, 5 independenți"). După împăcarea cu Turcii în Maiu 1912, președintele Consiliului avu hotărîrea să oprească primirea în Adunare a deputaților cretani cari răzbătuseră cu toată observația escadrei europene, și astfel el zădărnici încercarea piezișă de a-l face să cadă printr'o complicație de politică externă.

In acest timp Bulgaria căpătase, a doua zi după Marea Sobranie, un Ministeriu țancovist, „progresist", condus de advocatul Danev, om hotărît și îndărătnic, partisan al unei alipiri de Rusia. În curînd însă „turcofilii" îl înlocuiră într'un Cabinet de coaliție, în frunte cu naționalistul Gheșov. El presidă la serbările pentru

majoratul prințului Boris (2 Februar 1912), cărora li urmă o călătorie de orientare în Europa (Viena și Berlin) a regelui (Iunie).

Menținerea păcii în Balcani era însă aproape imposibilă. Nesocotitele măsuri ale Junilor Turci contra vechilor privilegii fiscale și militare ale Albanesilor, ba chiar contra alfabetului latin pe care aceștia-l introduseseră de mult și căruia ceilalți voiau să-i substituie acum alfabetul arab, iritâ întâiu pe Ghegii din Nord și pe Malisorii catolici, vecinii lor. În 1909, Giavid-Pașa luptă cu dînșii, pe cînd conducătorii noi ai națiunii căutau s'o organiseze, în congrese ca acela din Dibra și Bitolia, supt forma „albano-otomană". Regiunile neastîmpărate ale Prizrenduluĭ, Diacoveĭ, Ipeculuĭ, de lîngă Serbia, se ridicară, cu Isa din Boletin (Boletinaț), bănuit că stă în serviciul Austrieĭ: generalul Torgud-Șefchet îĭ învinse în pasurile grele ale Cacianiculuĭ și-ĭ izgoni în 1910. Urmă revolta din primăvară a Malisorilor. Și Toscii, la Valona și Argyrokastron, se mișcau acum, cerînd privilegiile pe care frații lor le căpătaseră prin lupte. Se cuceri Priștina în 1912, după ce războiul cu Italia pentru Tripoli pusese pe neașteptate noul regim turcesc într'o situație foarte grea. Trebui ca un emisar rus să fie trimes anume la Cetinie pentru ca Muntenegrul să nu se amestece în această afacere pe care o simția profitabilă[1]. Visita Sultanuluĭ Mahmud, care înlocuise pe Abdul-Hamid depus și întemnițat, în aceste locurĭ (Iunie 1911) — o măsură de o excepțională raritate — nu aduse decît liniștea aparentă, până ce alții veniră la suprafață. În Maiŭ 1912 se luptaŭ cu trupele luĭ Fazil-Pașa Ținutul luĭ Scanderbeg, Ematia (Mat), și regiunea Ipecu-

[1] Notițele mele „Albanien" în *Meyers Konversations-Lexikon*, XXII, XXIV; *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, pp. 628-9.—Mai multe știrĭ privitoare la partidele și oamenii din noua Albanie se vor da în lucrarea mea *Criza balcanică din 1912-3* (în pregătire).

luĭ. Isa apăruse din noŭ ca purtător de steag, și el comandà în lupta de la Mitrovița; Diacovo, Priștina căzură în mînile luĭ. Guvernul turcesc oferi cele maĭ bune condițiĭ revoltaților, prin Ibrahim-Pașa, în August [1].

Pe atuncĭ problema Macedonieĭ, pe care Grecii n'o uitaseră nicĭodată și care adusese urmărirea episcopilor de Monastir și Ghevgheli și a șefilor de bandă (sfîrșitul luĭ 1911), apărea din noŭ la suprafață. Noua lege bisericească din 1910, care dădea voie creștinilor nesupuși Patriarhuluĭ și Exarhuluĭ a-și face școlĭ și bisericĭ, dar părăsind pe cele vechĭ, jignise adînc pe Aromînĭ și Sîrbĭ fără a mulțămi și împăca pe Grecĭ și Bulgarĭ, exasperați de supravegherea școlilor lor prin inspectorĭ de Stat și maĭ ales de desarmarea în masă, executată violent în vara anuluĭ 1910. Era nevoie ca pacea între Italia și Turcia, care se negocia la Ouchy lîngă Geneva, să fie încheiată cît maĭ răpede. În acel moment, Nicolae regele Muntenegruluĭ începu să arăte o deosebită nerăbdare războinică.

Turcii puteaŭ crede că vor avea a face numaĭ cu dînsul și cu aliații luĭ dintre Albanesĭ. Dar eĭ ignoraŭ, ca și toată diplomația europeană, ceia ce se petrecuse în ultimul timp între Statele balcanice, despărțite de vechĭ rivalități și urĭ adîncĭ. Se știa în adevăr de intenția luĭ Isvolschi, ministrul de Externe al Rusieĭ, de a întemeia o alianță a Slavilor din Balcanĭ și se explica unirea bandelor creștine din Macedonia în 1910 prin efectele acesteĭ agitațiĭ. Visitele regeluĭ Ferdinand la Belgrad și prințuluĭ Alexandru la Sofia nu rămaseră neobservate. Serbările din Sofia la începutul anuluĭ 1912 adunară pe principiĭ moștenitorĭ aĭ tuturor Statelor dunărene și balcanice,—și pe prințul Ferdinand al Romănieĭ, țară cu care în Septembre 1909 se ajunsese la delimitarea insulelor pe zece anĭ și cu care se negocia facerea unuĭ pod pe Dunăre

[1] *L. c.*

(Bulgarii voindu-l pe la Sistov, iar Romînii pe la Corabia). Din gelosie în ce privește Statele de peste Dunăre, din neîncredere față de o țară a cării politică se îndrepta normal după aceia a Austro-Ungariei, pe basa unor legături de alianță necunoscute, din bănuiala că, în visitele oamenilor de Stat otomani și a moștenitorului, prințul Izzeddin, la București și Sinaia, s'ar fi încheiat o convenție militară romîno-turcă, iar, în ce privește România, din dispreț tradițional față de lumea balcanică, aproape absolut necunoscută și neapreciată ca utilitate politică, în alianța ce se făcuse contra Turciei — cea d'intăiu alianță creștină de distrugere și recuperare — România fusese lăsată la o parte, — gravă greșeală, care trebuia să se repare în curînd de mai toți aliații și să se răsbune împotriva aceluia care nesocotise mai mult importanța bunelor legături cu cea mai veche, mai întinsă, mai bine populată și mai înaintată din țerile Sud-Ostului european.

Cui i se poate atribui meritul alianței, fără care Turcia europeană, sprijinită pe cîrjele reformelor, ar exista încă? De sigur nu Bulgariei, al cării nou Ministeriu era ales anume pentru a opri complicații, nepotrivite în acel moment cînd abia se lămurise, neîndestulător, situația interioară. Nici — cu toate ofertele secrete pe care Venizelos le făcuse la Sofia în April 1811 [1]. — Greciei, care observa cea mai strictă politică de corectitudine, în afacerile Cretei, față de Junii Turci și care era prinsă încă într'o mare și grea operă de refacere economică, politică și morală. Dar Serbia pierduse speranțele asupra Bosniei și Hertegovinei supt o dinastie care avea nevoie, față de Sîrbii însiși, ca și față de de Europa, care-i refusa recunoașterea solemnă, de prestigiul biruinței.

[1] Auguste Gauvain, în *Revue de Paris*, pe 1913, p. 651.

Se mai adăugia ceva. Germania oprise în 1908 pe Rusia de a-și spune cuvîntul în chestia anexării austriace, care schimba, în folosul vechiĭ rivale, starea de drept în Peninsula Balcanică. Diplomația rusească nu e dintre acelea care uită; a doua zi după un nesucces, opera eĭ tenace începe din noŭ. Pentru a ridica vaza Țaruluĭ în ochiĭ Slavilor de Sud, și nu în ultimul rînd în ochiĭ Bulgarilor, cari cu sprijin și îndemn din Austria îșĭ proclamaseră independența și regalitatea, trebuia o intervenție oarecare. E ușor de înțeles decĭ cum de la Hartwig, ministrul rusesc la Belgrad, porni întețirea către o legătură slavă care trebuia să răpuie pe Turcii în decadență, a căror adevărată stare se cunoștea la Curțile creștine din Balcanĭ, și mai ales la Sofia. Grecia fu silită[1] să se apropie, printr'o învoială de asigurare, de această legătură pentru a nu rămînea cu mîinile goale.

Tratatul secret din 13 Mart, care avea și clause privitoare la răspingerea comună a unuĭ atac venit din partea Austrieĭ și Românieĭ, hotăria că teritoriile cucerite vor întra în stăpînirea comună a celor două Puterĭ aliate, Serbia și Bulgaria, rămînînd a se face împărțirea, în termin de treĭ lunĭ, pe basele următoare. Ce e la Est de Rodope și de Struma aparține Bulgarieĭ, ce e la Nord și Vest de Șardag e de drept sîrbesc. Partea disputată dintre Șardag, Rodope, lacul de Ohrida și Arhipelag ar trebui să formeze o Macedonie autonomă, dar, dacă ea nu s'ar putea face, granița s'ar trage de la Golemi-Vrh, la Nord de Egri-Palanca, prin Cringul Mierlelor, peste Vardar puțin la Nord de Veles, și de aicĭ asupra laculuĭ de Ohrida, puțin la Nord de oraș. Țarul Rusieĭ va avea să primească însă ca arbitru suprem această linie, precum luĭ îĭ aparține și în orice altă neînțelegere ultima hotărîre.

[1] La 29 Maiŭ; *ibid.*, p. 666 și urm.

Se adăugia o convenție militară cu aceiași dată: Bulgaria va da măcar 200.000 de soldați, Serbia măcar 150.000; la Vardar va trimete fiecare măcar 100.000. Dacă Austro-Ungaria ar ataca Serbia, Bulgaria va trimete acesteia un ajutor de 200.000 de oameni și va face tot așa, dacă aceiași Putere, fie și cu voia Turciei, ar reocupa Sangeacul[1].

Scadența față de Turcia nu era prevăzută. Regele Muntenegruluĭ, care, prin legea din 1912, fixà ca termin de serviciu militar 45 de anĭ (18-62; activ 20-52; în total 40-43.000 de oamenĭ), se însărcină a o grăbi. În legătură cu luptele din Albania trebuiaŭ să răsară nouă conflicte la graniță, și ele aduseră rechemarea ministruluĭ otoman din Cetinie. Tot în acest timp la Ĭștip se reîncepu din partea Bulgarilor vechea luptă cu bombele, și Turcii răspunseră prin măcelul de la Coceana; creștinĭ fură omorîțĭ și la Berana, în teritoriul de curînd părăsit de Austriacĭ. Campaniile vehemente duse de presa din Sofia făcură ca Guvernul turcesc să orînduiască marĭ manevre în Tracia, și aceste manevre aduseră Guvernul bulgar să adauge la plîngerile sale pentru masacre, la pretențiile sale de noĭ reforme în Macedonia somația de a se licenția trupele de la hotarul săŭ.

Executarea tratatuluĭ din Berlin în ce privește articolul 23, care prevedea reforme serioase în Macedonia, era lozinca. A primi un îndemn amenințător în acest sens, chiar din partea Puterilor, însemna pentru noul regim turc a renunța la situația de inițiativă absolută pe care de la începutul săŭ chiar o reclamase, însemna a redeschide calea umilințelor care înjosiseră Domnia luĭ Abdul-Hamid. Chiar cînd se vorbi în acest sens de aiurea decît din Sofia, Belgrad și Atena, se făcură silințĭ desperate pentru a scăpa

[1] Afară de divulgațiile din *Dnevnic*, întăiŭ în *Le Temps* din 19 Iunie; apoĭ și în *La vérité sur le désaccord serbo-bulgare*, Geneva, 1913, p. 17 și urm. În sfîrșit, cu anexa ce privește Austria și România, în *Le Matin* din 24 Novembre 1913.

de această micșorare morală. Dar Balcaniciĭ eraŭ grăbiți. Încă de la 29 Iunie, — cu toată moartea, la 1-iŭ, a luĭ Milovanovicĭ, autorul alianțeĭ, și venirea în fruntea Guvernuluĭ a luĭ Pașicĭ —, șefiĭ de stat-major aĭ armatelor sîrbească și bulgară, Ficev și Putnic, se întîlniaŭ fixînd lupta comună în Macedonia, cu voia acordată Bulgarilor, cari și hotărîseră a da lupte în Tracia, pentru Adrianopol, de a-șĭ retrage trupele îndată ce ele n'ar maĭ fi crezute necesare pe cellalt cîmp de luptă, iar la 23 August Ficev cerea chiar să fie lăsată cu totul la o parte clausa privitoare la Macedonia [1].

La 30 Septembre, fără a se fi ajuns la o înțelegere deplină — Bulgariĭ oferiaŭ o singură divisie de ajutor — se ordonă mobilisarea în toate țerile balcanice. Turcia, care nu-și avea putința de a strînge destul de răpede trupele asiatice, făgădui Europeĭ aplicarea proiectuluĭ de reforme din 1880, dacă nu a celuĭ de provinciĭ autonome, pe care noul ministru de Externe al Austro-Ungarieĭ, contele Berchtold, un cetățean maghiar, îl înfățișase. În acest sens Puterile înștiințară Curțile balcanice, cu amenințarea că un războiŭ victorios nu li va aduce nicĭo schimbare a hotarelor. „E prea tărziŭ", răspunse, mînat de o atotputernică opinie publică, regele Ferdinand, pe care tipăriturĭ de ocasie îl înfățișaŭ ca șef al ligeĭ creștine și conducător al cruciateĭ ce era să să înceapă, ca viitor Țar bizantin în stilul luĭ Simion. La 8 Octombre trupele muntenegrene treceaŭ hotarul, luînd Bielopolie în Sangeac și înnaintînd spre Berana, care fu ocupată, pe cînd armata prințuluĭ moștenitor Petru lua Decicĭ, Rogani și, la 14, Tuzi. La 13 încă, nota decisivă a celor treĭ regate cerea, pe lîngă demobilisarea turcească imediată, autonomia, supraveghiată de Puterĭ *și de aliațĭ*, a unor provinciĭ în hotare etnografice, cu adunărĭ

[1] Broșura din Geneva, p. 21. Se încheiară convențiĭ rectificative la 2 Iulie și 28 Septembre. V. și Gauvain, *l. c.* La 5 Octombre abia, înțelegere militară greco-bulgară *(ibid.,* p. 672).

și trupe proprii după proiectul Berchtold, adăugind că guvernatorii vor trebui să fie Elvețieni ori Belgieni. În aceiași zi, Venizelos primia pe deputații Cretei în Camera din Atena. Poarta-și rechema miniștrii din Capitalele balcanice și, în credința că armata lui Osman și Edhem, aceia care recucerise Constantinopolul contra reacțiunii, supt Mahmud Șefchet, că armata care luptase trei ani în Albania și avuse succese contra Italienilar în Tripoli, va putea face „o primblare militară" la Sofia, războiul se declarase la 17 de Guvernul moderat, al biruitorului de la 1877 în Asia, Gazi-Muctar, care urmase Junilor Turci în urma conflictului cu Italia.

Muntenegrul fu lăsat să-și urmeze anexările: la Plava și Gusinie, teritoriile cedate la 1878 și răpite de Albanesi, cari *acum nu se mai mișcaŭ*, la Plevlie, iarăși în Sangeac, la Ipec (31 Octombre). Fără mare împotrivire, armata sîrbească a lui Jivcovici putu să ocupe restul Sangeaculuĭ, Novi-Bazar (24), Sienița, și aceia a lui Iancovici Vechea Serbie: Priștina cneazuluĭ Lazăr, Cosovopolie (23), teatrul vechiĭ înfrîngeri de la 1389, a cărĭi răsbunare o așteptase națiia sîrbească peste 500 de ani, apoi Prizrenul Albanesilor, rămînînd ca aceste forțe și ale Muntenegrilor să atingă Marea spre care rîvniaŭ Sîrbii, la Alessio, la San Giovanni di Medua, capul linieĭ proiectate către Adriatica, la Durazzo, portul cel mai mare și mai favorabil, la Valona (Avlona), pline de amintiri medievale albanese și venețiene. Din partea lor, Grecii, comandați de principele de Coroană Constantin, biruiaŭ în micile înfîlniri de la Elasona, Santaporos, Serfigè, Ociani, Caraferia și Ienigè-Vardar (18-28 Octombre), pe cînd generalul Sapuntzakis asedia (pănă la 3 Novembre) Prevesa.

Armateĭ sîrbești de căpetenie, a prințuluĭ Alexandru, de cîtva timp comandant suprem al oștiriĭ, cu toată vrîsta sa încă fragedă, și aceleĭ a generaluluĭ Stepa-

novicĭ, care, cu 25.000 de Sîrbĭ și 20.000 de Bulgarĭ — cari-l părăsiră îndată —, întra în Macedonia prin Chiustendilul bulgar, după aclamațiĭ frățeștĭ la Sofia, i se opuseră puterĭ însemnate supt Țechi-Pașa în linia întăiŭ, supt Giavìd, bun cunoscător al locurilor, în a doua. Stepanovicĭ luă Egri-Palanca (23), răspinse pe Turcĭ la Cratovo și Coceana, îndreptîndu-se spre Ișstip, care căzu numaĭ la 27. În acest timp, Moștenitorul sfărma forțele principale ale luĭ Țechì la Cumanovo (24), ceia ce-ĭ deschidea drumul spre Monastir. Uschiubul luĭ Dușan fu părăsit de fugarĭ, și soldațiĭ sîrbĭ străjuiră pentru întăia oară în locurile unde stăpînise marele Țar sîrbesc al veaculuĭ al XIV-lea.

În aceiașĭ zi biruiaŭ Bulgariĭ luĭ Ratco Dimitriev la Chirchilise (Lozengrad), de unde Turciĭ luĭ Mahmud Muctar, prinșĭ pe neprevestite, fură izgoniți, cu pierderĭ marĭ, printre viĭ, noaptea. Treĭ zile (29-31), se opuseră armatelor reunite ale luĭ Dimitriev și Ivanov, venit din Filipopol, pe o cale ce se credea imposibilă, celor maĭ bune trupe ale Turcieĭ, între care însă mulțĭ redifĭ asiaticĭ răŭ instruiți, la Liulè-Burgas, pe vechiul drum al invasiuniĭ din 1360.

Putința ofensiveĭ din partea turcească se isprăvise. Retrași la Ceatalgeà, locul unuĭ vechiŭ chioșc de vînătoare al luĭ Soliman-cel-Măreț, eĭ cereaŭ, încă de la 4 Novembre, întăriți de trupe asiatice maĭ bune, dar decimați de holeră, intervenția Europeĭ, pe cînd aliațiĭ înnaintaŭ: în Macedonia de Nord — Sîrbiĭ —, unde se luă Chiuprulì (Veles), Prilep, Gostivar și Monastir (la 18 Novembre), în Macedonia de Sud — Greciĭ —, spre Florina și Salonic, ocupat pe rînd, în cumplită rivalitate, de Grecĭ și Bulgarĭ (8 Novembre), în Epir — aceiași —, unde, după căderea Preveseĭ (3 Novembre), se cuceriaŭ Pentepigadia și Metovo. Flota greacă — cea turcească apăru în zadar la Cavarna și Burgas — ocupâ ușor insulele Lemnos, Thasos, Psara,

Tenedos, Lesbos, Chios, până la sfîrșitul luĭ Novembre, pe cînd Rodos și Sporadele vecine rămîneaŭ, și după pacea din 18 Octombre, ocupate, „până la executarea tratatuluĭ", de Italienĭ. Onoarea militară a Turcieĭ o represintă de acum înnainte, în afară de înviersunata defensivă de la Ceatalgeà, apărarea celor treĭ cetățĭ; Adrianopol, de Șucrî-Pașa, contra luĭ Ivanov și a Sîrbilor luĭ Stepanovicĭ, Scutari, de Alî-Riza, apoĭ după asasinatul săŭ misterios, de Eșad-Pașa, bogat și influent politician albanes mohammedan, contra Muntenegrenilor și Ianina, de alt Eșad, contra Grecilor generaluluĭ Suțu.

Negociațiile pentru armistițiu duseră la 3 Decembre la bun capăt. Pentru pace, se hotărî Londra, și tot odată începu a lucra acolo, în chestiile de interes european, și Areopagul european, necompetent, încet și desbinat prin vechĭ și ireconciliabile rivalităților. Greutățĭ marĭ se ridicaŭ de la început, în afară de aceia de a face ca Poarta să renunțe la aproape totalitatea posesiunilor sale europene, continentale și insulare (recunoașterea Unirĭĭ Creteĭ cu Grecia, la 26 Novembre; proclamația de Unire a Samosuluĭ la 24). Austria, sprijinită în principiu, dar nu și în tendințe, de Italia, cerea, pe basa principiuluĭ național invocat de „cruciațĭ", crearea unuĭ Stat pentru Albanesĭ, pe carĭ Sîrbiĭ și Muntenegrenĭĭ îĭ măcelăriaŭ fără milă în teritoriile ocupate, și, în acelașĭ timp, amenința Serbia cu războiŭ pentru maltratarea consulilor săĭ, (în special Prohaszka) carĭ, din partea lor, sprijiniseră resistențele locale. Încă din Novembre, la 28, steagul albanes fusese ridicat la Valona de filo-austriacul Ismail-Chemal-beiŭ. În nicĭun cas, Serbia nu era să-șĭ aibă portul la Adriatica: ea trebuia să iasă din Durazzo și Muntenegrul nu trebuia să ocupe Scutari. Iar România, în urma unuĭ șir de întruniri publice ale „Ligeĭ Culturale", pornită pe alt drum decît cel normal, dorind compensația Cadrilateruluĭ Rusciuc-Șumla-Varna,

care i se oferise de Ruși în 1878 în schimbul părăsirii formale a Basarabiei, presinta Congresului, pe lîngă cererea, legitimă și naturală, a respectului drepturilor religioase și școlare ale Aromînilor, încă una, asupra căreia apăsa toată greutatea: cedarea pentru motive strategice, întărindu-se astfel granița Dobrogii amenințate statornic de șovinismul bulgar, a liniei de hotar Turtucaia (orașul e românesc)-Balcic.

Puterile recunoscură la 20 Decembre Albania independentă, răspingînd ideia, combătută și de Albanesi în congresul din Triest, de a face o provincie albanesă tributară Sultanului, dar chestia hotarelor ei — căci Tripla Înțelegere voià să le restrîngă la o bandă a litoralului adriatic — fu așa de grea, încît abia în Iulie, după ce se petrecuseră multe alte lucruri, ea putea fi resolvată. Față de cererile României, Guvernul bulgar, în care influența lui Danev, „Bismarckul Balcanilor", era tot mai preponderantă, se arătă inexorabil, și nu-l opri nici perspectiva, deschisă în Decembre-Ianuar, a unui nou război cu vecinul de la Nord. Tot așa de inexorabil se arătă președintele Sobraniei și față de Turci, cari trebuiau să iscălească ce li se presinta, cedînd Bulgarilor Adrianopolul, fără a-și putea reservà măcar drepturi asupra moscheilor, între care splendida zidire a lui Selim I-iu. Puterile izbutiră însă a convinge pe Chiamil-Pașa, noul Vizir, că trebuie să se hotărească la cele din urmă concesiuni, și chiar la părăsirea chestiei insulelor în mînile Europei, cînd o nouă revoluție în Constantinopol, condusă de Enver-beiu, întors din Tripoli, așează în locul bătrînului Evreu pe mîndrul războinic Mahmud Șefchet, care călcă pentru aceasta pe cadavrul generalismului înfrîngerii, Nazim-beiu (23 Ianuar 1913).

Negociațiile de la Londra fură imediat rupte, și ostașii obosiți, decimați de holeră, ai amînduror părților, Bulgari și Turci, se încăieraŭ iarăși, după o strașnică iarnă, la Ceatalgea și Adrianopol, pe cînd Grecii luaŭ

Parga și flota lor se ciocnia cu cea dușmană la Gura Dardanelelor[1].

În sfîrșit primăvara aduse căderea prin asalt, după un înverșunat asediu, a Ianineĭ (7 Mart) întăiŭ, apoĭ a Adrianopoleĭ (26 Mart), și după cîteva săptămînĭ, și a Scutariuluĭ (22 April)[2]. Acest din urmă fapt, care împiedeca pacea generală, păru că va aduce din noŭ războiul european. Cu niciun preț Austria nu consimți să lase pe regele Nichita a-și strămuta reședința în vechea cetate venețiană, cucerită cu cele maĭ scumpe jertfe. Europa nu se mulțămi cu o presiune morală; ea îșĭ trimetea soldațiĭ, cari scoaseră (6 Maiŭ) pe Muntenegrenĭ din Scutari, consumat de flăcărĭ în urma retragerĭĭ lor. Și încercarea Muntenegrenilor de a da ca rege Albanesilor pe Eșad, înțeles cu dînșiĭ, nu izbuti; ultima călătorie a acestuia în Austria și Italia nu-ĭ aduse niciun folos.

Rămînea însă ca un punct amenințător la orizont împărțirea între aliațĭ a teritoriilor cucerite, căcĭ Turcia le cedase *în bloc* acestora. Cu Grecia nu exista un tratat prealabil de repartisare, iar tratatul prealabil cu Bulgaria nu voià să-l recunoască Serbia pentru că Bulgariĭ nu colaboraseră, după învoială, la cucerirea Macedonieĭ, ci, din potrivă, ceruseră ajutorul sîrbesc ca să poată lua Adrianopolul. Arbitragiul Țaruluĭ, prevăzut înnainte de acțiunea militară, era primit de Bulgarĭ pe basa tratatuluĭ, iar de Sîrbĭ dincolo de margenile tratatuluĭ. O telegramă fulminantă a luĭ Nicolae al II-lea, care declara că un războiŭ între foștiĭ aliațĭ,

[1] Baruh Semah, al căruĭ ziar e publicat în „Écho de Bulgarie", recunoaște (în n-l 42), că se țintia asupra spitaluluĭ Semiluneĭ Roșiĭ. Protestările consulilor nu fură ținute în seamă decît cu zăbavă, cum la Scutari nu se îngădui ieșirea femeilor și copiilor. — Se asigura că regele Ferdinand și prințul Boris aŭ fost prinșĭ la Eschi-Sagra *(ibid)*. La somația de predare, Șucri-Pașa răspunse: „Ține-ți scrisoarea și vină de iea orașul!". — Trenurile de aprovisionare pentru Bulgarĭ treceaŭ, în cursul armistițiuluĭ, prin gara Adrianopoleĭ flămînde (no. 441; cf. no. 46). Sîrbiĭ ar fi avut relațiĭ cu locuitoriĭ, dorind să-ĭ cruțe (no. 46).

[2] Un jurnal de asediu în *Revue de Hongrie* pe 1913.

ar fi o „crimă“, a cării răspundere ar cădea pe capul cui l-ar începe, aduse din Sofia un răspuns ascuțit. Pe cînd se vorbia totuși de o apropiată călătorie a primilor-miniștri respectivi la Petersburg, Bulgarii dădeaŭ ordinul de atac la Ghevgheli pentru a rupe legătura dintre Grecĭ și Sîrbĭ,—ceia ce și îndeplini (Iunie).

Urmarea fu izgonirea garnisoneĭ bulgare din Salonic, comandată de generalul Hesapciev, de către Grecĭ și înnaintarea Sîrbilor spre Chustendil. Bulgarii nu maĭ eraŭ în stare de ofensivă, de și defensiva lor îndărătnică, dacă nu putu să împiedece năvălirea sîrbească pănă la Belogragic, Vidin și Bercovița, apără săptămînĭ întregĭ drumul Sofieĭ. În acest timp însă, trupele lor fiind concentrate aicĭ, supt conducerea luĭ Ratco Dimitriev — după demisia silită a luĭ Savov, sfătuitorul războiuluĭ nenorocit; Danev îĭ urmâ peste puțin în disgrație —, Greciĭ putură răspinge pe Ivanov, fără a fi în stare însă să-ĭ taie comunicațiile, și astfel eĭ ocupară Nigrita, Cucuș, după o luptă care-ĭ costâ 10 000 de oamenĭ, Doiran, Seres, Cavala, Dedeagacĭ. Cele maĭ groaznice cruzimĭ, din partea comitagiilor primițĭ ca ajutoare, și chiar din partea soldaților, cu ofițerii în frunte, semnalară aceste lupte odioase, care lăsaŭ în urmă sate și orașe în cenușă și lagăre de holericĭ fără îngrijire.

Pe cînd Turcia, care-și refăcuse armata, profita de faptul că pacea nu fusese ratificată și că încetase de a trăi acea Ligă căreia-ĭ cedase teritoriile eĭ europene, pentru a smulge, nu numaĭ evacuația Rodostuluĭ și a teritoriilor dincolo de linia Enos-Midia fixată de Europa, dar și Chirchilise și Adrianopolul însușĭ, părăsit și el de Bulgarĭ (Iulie), România întra în acțiune.

Pretențiile sale fuseseră supuse, după cererea Puterilor, unuĭ arbitragiu. Resultatul conferințeĭ din Petersburg fu atribuirea Silistreĭ cu treĭ chilometri de încunjur, — o soluție care găsi un răsunet defavorabil

în opinia publică; numaĭ cu greutate ea putu fi primită de Parlament. La fixarea hotaruluĭ delegaţiĭ bulgarĭ ridicară atîtea greutăţĭ, încît discuţiile trebuiră să fie întrerupte.

Conflictul dintre aliaţĭ părea că va aduce zdrobirea de către Bulgarĭ a fraţilor de arme, crearea uneĭ Marĭ Bulgariĭ de la lacul de Ohrida până la Struma, aruncînd România pe planul al doilea. Pe de altă parte, de oare ce atacul bulgar era vădit resultatul uneĭ întetiriĭ austriece, cu scopul de a anula Serbia, singurul aliat posibil în urmărirea viitoare a drepturilor româneştĭ peste Carpaţĭ, un noŭ şi puternic motiv se adăugia pe lîngă cel d'intăiŭ şi pe lîngă acela care venia din complecta atonie economică şi din enervarea extraordinară produse de luptele ce ameninţaŭ să se eterniseze peste Dunăre. În astfel de împrejurărĭ, la sfîrşitul luĭ Iunie, primul-ministru Maiorescu înfăţişă Regeluĭ Carol decretul de mobilisare.

În cele d'intăiŭ zile din Iulie cincĭ corpurĭ de armată, întreaga forţă militară de întăia linie a Romănieĭ, eraŭ la Dunăre, alcătuind o armată de 500.000 de oamenĭ. Ea întră imediat în acţiune fără a se preocupa de sfaturile ce veniaŭ din Viena. Silistra şi teritoriul până la linia Turtucaia-Balcic fură ocupate fără resistenţă de generalul Culcer. Pe şlepurĭ la Bechet, pe podul de vase de la Corabia, — un noŭ pod fu făcut apoĭ la Turnu-Măgurele — trecură corpurile I, IV, II şi III, înnaintînd în această ordine. Pe cînd divisia de cavalerie independentă a generaluluĭ Bogdan prindea la Ferdinandovo una din divisiile generaluluĭ Cutincev, ajutînd înnaintarea armateĭ Timoculuĭ asupra Vidinuluĭ, generalul Cotescu pătrundea, cu o vertiginoasă iuţeală, până la Vraţa, la Orhania şi pe înnălţimea de la Arab-Conac, încununată cu monumentul din 1877 al luĭ Gurco ; trupele se coborîră în vale până la Saranţi şi Novoselţi, pe cînd generalul Musteaţă, cu cealaltă divisie de cavalerie independentă,

se opria la Zlatița. La Etropol și până în vîrful defileurilor pătrunse generalul Lambrinò cu trupele Moldoveĭ, iar la Plevna, la Lucovit, corpul II, al generaluluĭ Crăiniceanu, se așeza în locurile care văzuseră îndărătnicele lupte românești din 1878. Comunicațiile Sofieĭ eraŭ în zece zile complect tăiate, și ocuparea Capitaleĭ Bulgarieĭ, aproape goală de trupe, se putea face în orîce moment. Fostul atașat militar la București, Stanciov, apăruse la Arab-Conac pentru ca să anunțe primirea de regele Carol a cereriĭ de cruțătoare oprire făcută direct de regele Ferdinand.

Ministeriul de coaliție Radoslavov-Toncev nu putu ascunde mult timp o situație pe care nimenĭ în lume n'ar fi putut-o îndrepta. Pe cînd holera, întrată și în armata romînă, făcea groaznice ravagiĭ între Bulgarĭ și Sîrbĭ, pe cînd miĭ de oamenĭ fugiaŭ din Tracia înnaintea Turcilor, se luă greaua hotărîre de a propune pacea. Negocierile de armistițiu care trebuiaŭ să înceapă la Niș n'avură loc, și pentru pacea definitivă se deschiseră între Venizelos, Pașicĭ și Toncev negocierile de la București care consacraŭ hegemonia românească în Balcanĭ. Președintele Conferinței, d. T. Maiorescu, știu să înlăture multe greutățĭ, și astfel, cu toate sforțările Austro-Ungarieĭ, ținută în loc data aceasta de Germania însăși, se ajunse la un tratat care lăsa Serbieĭ maĭ toată Macedonia până dincolo de Vardar, la Radovița și Strumița, care atribuia Greciei Salonicul, Peninsula Chalcidică, portul Cavala și cea maĭ mare parte din *hinterland,* lăsînd Bulgarilor numaĭ Lagos și Dedeagacĭ [1]. Chestia Adrianopoleĭ fu dată

[1] Anuariul bulgar din 1888 înseamnă școlĭ bulgare la Bunar Hisar, Uzun-Chiupri, Demotica și Dedeagacĭ, și Lamouche semnalează 35 de sate ale Bulgarilor în „cazalele" Ceatalgeà, Selimbria și Ciorlù (*l. c.*, p. 145).

În „Écho de Bulgarie" de la 19 Iunie (2 Iulie) 1913 un Frances, fost ofițer în jandarmeria macedoneană (adecă d. Léon Lamouche, iscălind L.), observă că în părțile Uschiubuluĭ, Prilepuluĭ și Monastiruluĭ limba Slavilor localĭ formează genetivul cu *na* ca Bulgariĭ și presintă articolul; ar lipsi și deosebirea vocalelor lungĭ și scurte, caracteristică pentru sîrbește. Bulgară ar fi limba poesiilor populare culese de frațiĭ

în seama Europeĭ, puțin dispusă a interveni, odată ce Rusia-și reservă *eĭ* această linie de înnaintare asupra Constantinopoleĭ. Bulgaria „plăti contul" și refusâ să admită în tratatul din Bucureștĭ, pe care Austria ar fi vrut să-l revisuiască, dacă nu s'ar fi opus Germania și dacă Franța nu i-ar fi răpit concursul, un moment căpătat, al Rusieĭ, — cuvîntul asigurător de „armonie". Prin proclamația sa către oștire regele Ferdinand arăta, la capătul uneĭ nóuă pregătirĭ naționale, un noŭ războiŭ.

La 30 Septembre el trebuia să părăsească în mîna Turcieĭ și cuceririle din Tracia, și silințile ce făcu Bulgaria nu împiedecară iscălirea, în Novembre, a păciĭ turco-grecești.

Pe de altă parte, o mare năvălire albanesă, care, străbătînd Serbia Veche, în Septembre, ajunse, până la Monastir, fu răspinsă de Sîrbĭ cu pierderĭ marĭ, cu toate sfaturile militare din Sofia: supt principele de Wied, nepot al regineĭ Romănieĭ, o Albanie orînduită și pașnică se desemnează la orizont.

* * *

Mladinov și Vercovicĭ (acelașĭ, *La Bulgarie,* pp. 503-4). Engelhardt vedea Bulgarĭ în $^2/_3$ din Macedonenĭ. Gopcevicĭ socotia însă că Sîrbiĭ sînt 900.000 din 1.200.000 de locuitorĭ.—Deosebite socotelĭ daŭ (Lamouche, *l. c.,* p. 501) cam 1.200-1.300.000 de Bulgarĭ, decĭ majoritatea. Așa era însă și în regiunea Pirotuluĭ, unde supt Turcĭ, școala se făcea bulgărește (Laveleye, *l. c.,* II p 39), și totuși regiunea s'a serbisat.— D. Lamouche admite *(l. c.)* preponderența aromânească printre „patriarhiștĭ" la Monastir, Crușevo, Tîrnovo, Magarevo, Nicopole, etc. Ceĭ 6.000 de „patriarhiștĭ" de la Ohrida sînt Romînĭ, ca și o parte măcar din ceĭ 4.600 de la Prilep. Se admit Aromînĭ și între ceĭ 27.000 de patriarhiștĭ din sangeacul Uschiubuluĭ. Peste Vardar ar fi numaĭ 20-25.000 de Aromînĭ (la Baraclî-Giumaia, la Poroi), în grupe de 10-500 de locuitorĭ. — La Veles Bulgariĭ („Écho de Bulgarie", n-l 51), ni daŭ numaĭ 358 de Aromînĭ și 179 de „grecisanțĭ". — D. Driault crede că Aromîniĭ de toțĭ sînt 20 000 *(l. c.,* p. 284)! Socoteala luĭ Jercovicĭ e de 81 000, a luĭ Ôfeicov de 101 500, a luĭ Bianconi de 80.000, dar aceia din „Otecestvena geografia" e de 292.000 și a luĭ Risticĭ de 422.357, pe la 1890 (Lamouche, *La Bulgarie,* p. 501). — Și acuma ce poate hotărî diplomația, firește superficială în materie de etnografie?!

Totuși chestia macedoneană și albanesă sînt primejdia viitoruluĭ. Va izbuti Serbia să facă a se primi *de populație,* maĭ chemată să se pronunțe decît Europa, dominația eĭ? Albania va fi ea maĭ mult decît un avanpost austriac, și Italia o va primi ea în această calitate pe malul opus al Adriaticeĭ [1]? S'ar putea ca aceste chestiĭ să se resolve maĭ curînd. Dar ele vor trebui să facă parte din marele proces sîngeros al lichidațieĭ austriece, care se anunță pentru un maĭ îndepărtat viitor.

---

[1] Cf. articolul mieŭ „Chestia albanesă" în *Svensk Tidskrift,* 1913, p. 447 și urm., și contribuția mea *Albanien* în vol. II din *Weltgeschichte* a luĭ Helmolt, ediția a 2-a.

TABLA NUMELOR.

A.

Abaza-Paşa (de Silistra), 50.
Abdul-Aziz (Sultan), 283, 297.
Abdul-Hamid (Sultan), 301, 356, 362, 366.
Abdul-Megid (Sultan), 242, 256, 264, 267, 283.
Abdul-Cherim-Paşa. 299.
Abel (von, consilier bavares al luĭ Othon I-iŭ), 230, 234.
Abù-Bechir-Paşa, 107.
Acarnania, 18, 218.
Acpalanca, 298.
Adrianopol, 16, 33, 46, 78, 92, 332-3, 346, 367, 371, 373, 375.
Adriatica, 10, 26-7, 73-4, 83, 168, 264, 368, 370, 377.
Agura (profesor), 319.
Ahaia (principat), 17-8.
Ahmed-Eiub-Paşa, 299.
Akkerman (convenţia de la), 142, 209.
Albanesĭ şi Albania, 6, 9, 23-5, 27-9, 36, 40, 46, 69, 86, 100, 129, 167-8, 171, 229, 244, 255, 264, 288, 304, 307, 310 u., 343-5, 354, 357, 362-3, 368, 370-1, 376-7.
Alecsandri (Vasile), 256.
Alep (Pavel de), 64.
Alessio, 368.
Alexandrescu (Grigore, poet), 256.
Alexandria (Patriarhat de), 40, 51, 63, 153.
Alexandria (în Teleorman), 246 n. 3, 249.
Alexandru I-iŭ (Ţar al Rusieĭ), 97, 112, 125, 130, 156, 166, 174, 248, 270, 316-8, 322, 324, 327-9, 334-5, 342, 347-8.
Alexandru al II-lea (Ţar al Rusieĭ), 303, 309, 316.
Alexandru al III-lea (Ţar al Rusieĭ), 328, 332, 337.
Alexandru (Ţar bulgăresc), 8, 21, 23.
Alexandru-cel-Bun (Domn al Moldoveĭ), 43, 51.
Alexandru Lăpuşneanu (Domn al Moldoveĭ), 17, 39.
Alexandru I-iŭ şi al III-lea (Domnĭ munteni), 8, 43, 51.
Alexandru (Ipsilanti, Domn muntean), 172.
Alexandru (Caragheorghevicĭ, principe al Serbieĭ), 248, 251 260-1, 265, 342.
Alexandru (rege al Serbieĭ), 334 u., 347-8 u.
Alexinaţ, 282, 297, 299, 301.
Alger, 107.
Ali-Paşa (de Ianina), 100, 109, 129, 168, 260.
Ali-Paşa (Vizir), 284, 290-1.
Ali-Paşa Rizvanbegovicĭ, 262.
Ali-Riza (preşedinte al Camereĭ otomane), 370.

Altomanovicĭ (Nicola), 24.
Altona, 151.
Amalia (regină a Greciei), 235, 258, 266, 275.
Amiens (pacea de la), 97.
Amit (localitate), 81.
Amlaş, 19, 82.
Ana (princesă chieviană), 54.
Ana (Ţarină), 127.
Anca (fiica lui Alexandru-Vodă), 8.
Andrássy (ministru), 295.
Andreĭ al III-lea (rege al Ungariei), 75.
Andréossy (generalul), 131.
Andros, 223.
Angelos (Alexie), 18, 26.
Angelos (Isac), 75.
Angevinĭ, 17, 24, 26.
Anghelovicĭ (Cocea), 102.
Anglia, 91, 96, 124, 148, 162, 207, 209-11, 216-9, 221, 223, 228, 235-7, 244, 252, 254, 256, 258-9, 265, 267, 269, 271-3, 276, 280, 283, 297, 299, 305-6, 309, 316 n. 1, 323, 330, 339, 341, 348, 357.
Angora, 26.
Anhial, 21, 36.
Anţĭ, 11.
Antiohia, 40, 63.
Antivari, 24, 266, 269, 272, 303, 305, 357.
Apaffy (principele Mihail), 80.
Apostoli (căpitan), 222.
Aprilov, 289.
Arab-Conac, 374, 375.
Arad, 127, 285.
Arcadia, 220 n. 5.
Ardeal, 7, 40, 50, 58, 60, 63, 73, 75, 77-82, 84, 89, 91, 141, 167 260.
Argeş (cetate), 8, 45-7.
Arghiropol (Iacovachi), 165.
Argos, 27, 213-4, 221-2, 224, 226, 228, 230, 272.
Argyrokastron, 362.
Arhipelag, 9, 345, 365.
Aristarchi (Logofătul), 238.
Arkadion, 283.
Armansperg (regent în Grecia) 230, 232-5.
Armenĭ, 10, 30, 340, 344, 354.
Aromînĭ, 6, 16-8, 24-5, 49, 61, 100, 149, 168, 291, 346, 351, 354, 363, 371, 376.
Aron-Vodă, 49-50, 60. (mănăstirea), 61 n. 1.
Arpadienĭ, 73, 75.
Arsachi (dr.), 359.
Arta, 17, 24-5, 28, 46, 227, 306-7, 341.
Asanes (familie), 16.
Asăneştĭ (dinastie bulgară), 16, 20, 75.
Ascold (şef rus), 55.
Asia-Mică, 30, 100, 217.
Aslan-beg, 217.
Asproprotamos (rîŭ), 218.
Astrahan, 56.
Astros, 230.
Aşir, 279.
Athos, 39, 41-2, 46, 48, 50, 63.
Atanase (arhiepiscop de Corfù), 274.
Atanasovicĭ (dr., ministru), 315.
Atena (Acropolea), 212, 220, 276.
Atica, 217.
«Aurora» (foaie), 72.
Austerlitz (lupta de la), 115.
Avacumovicĭ (Ştefan), 104.
Avacumovicĭ (ministru), 335, 348.
Averescu (generalul), 352.
Avlona, 18, 23-4, 362, 368, 370.
Axintie (episcop bulgar), 290.
Azarie (cronicar), 47.
Azov, 58, 66, 68, 80.

B.

Bacĭca, 260.
Baden (marchisul de), 80-1.
Baiezid I-iŭ (Sultan), 13, 19, 22.
Bairactar (Mustafà, Vizir), 125, 128.
Balabanov (ministru), 314, 327.
Balbis (ministru), 276, 326.
Bălcescu (Nicolae), 244.
Balcic, 371, 374.
Balduin de Flandra (Impărat), 15.
Balş (familie), 105.
Balşa (senior albanes), 28.
Balşizĭ (dinastie), 24, 27-8.
Balta-Liman, 260.
Bamberg, 275.
Banat, 74, 76, 78, 80-1, 84, 141, 261.
Banĭ: Barbu, 47.
Banialuca, 294.
Baraclĭ-Giumaia 376 n.
Barozzi (generalul), 71, 155.
Basarab-Vodă I-iŭ, 8.
Basarabia, 131, 139 n. 1, 142, 172, 248, 254, 268, 289, 304, 334, 371.
Batac, 293.
Báthory (Sigismund, principe), 60, 78.
Báthory (regele Ştefan), 57, 79.
Báthory (cardinalul Andreĭ), 79
Battenberg (Alexandru de, prinţ. al Bulgarieĭ), 313 şi urm.
Bavaria şi Bavaresĭ. 230, 232, 234, 275.
Bechet, 374.
Bechir-Paşa, 105, 112, 115.
Béclard (consul), 271.
Behadir-Ghiraĭ, 129.
Beldiman (Alecu), 174.
Belgia. 219, 368.
Belgrad (paşalîc şi Paşĭ), 103, 113 n. 3, 137, 265 n. 3. (episcopĭ) 119 n. 2. (biserica Palilula), 272, 347.
Belimarcovicĭ (general), 303, 334.
Belogragic, 262, 373.
Bender, 67, 94.
Benderev (căpitan), 328.
Beoţia, 217.
Berana, 366-7.
Berca, 262.
Berchtold (contele), 367-8.
Bercoviţa, 373.
Berlin, 295, 305-6, 311, 316, 318, 320, 323-4, 336, 340, 357, 362, 366.
Bermann (Adolf, tipograf), 142.
Beron (Berovicĭ), 288, 333, 340.
Berrhoe, 25.
Bethlen (principele Gavril), 79.
Bibescu (Gheorghe-Vodă), 248, 255, 260, 321.
Bielopolie, 367.
Bihac, 262.
Billecocq (consul), 245, 252
Biograd, 73.
Bismarck, 257, 305, 371.
Bistriţa (mănăstire olteană), 42, 47.
Bitolia, 27, 296, 333, 344 6, 362-3 369, 376.
Blagai, 299.
Blaj, 259.
Blajnavaţ, 292.
Blanqui, 289.
Bocche-di-Cattaro, 99.
Boemia, 9.
Bogdan (senior macedonean), 23, 32.
Bogdan (Sasul), 32.
Bogdan (generalul), 374.
Boiana (rîŭ), 302.
Bojicĭ (Pantelimon), 68 n. 1.

Boletinaţ (Isa, şef albanes), 362.
Bolgrad, 244, 314.
Boliac (Cesar), 244.
Bomarsund, 124.
Boris (prinţ de coroană), 332, 362.
Bosnia, 7-8, 26-7, 33, 69, 77, 81, 110, 115, 120, 127, 137, 262-4 n. 1, 281, 285, 287, 293-4, 296, 299, 301-2, 306, 318 n 3, 337, 356, 364.
Bosniac-Aga, 129.
Botev, (Hristu), 293.
Botzaris (Costa), 229.
Bourboni, 88, 332.
Bozveli (Neofit), 290.
Brăila, 129, 176, 244, 249, 288. 292, 351.
Branco (senior macedonean), 25.
Brancovicĭ (Gheorghe, despot sîrbesc), 27, 44-5, 76. (soţia Irina), 44-5.
Branicevo, 74.
Branovacĭchi (şef de ceată), 102.
Braşov, 75, 161 n. 1, 170, 288.
Brătianu (D.), 285.
Brătianu (I. C.), 289, 305, 330, 332.
Bregovo, 120, 299.
Brema, 232.
Bresnic, 374.
Brîncoveanu (Constantin-Vodă), 40, 50-1, 64-6, 80, 82.
Brîncoveanu (Grigore), 170.
Brîncoveanu (Zoiţa), 175.
Brza-Palanca, 118.
Bucovina, 83, 141.
Bucureştĭ (şi păcile din), 35 39-40, 50, 60, 69, 82, 84, 95, 99, 111, 114-6, 118 n. 5, 119 n. 2. 121, 125, 127, 131, 136, 140, 142, 150-1, 154, 169-70, 173-5, 221, 238-9, 244, 246, 248-9, 261, 268-9, 271, 281, 285, 288-92, 315-6, 319, 322, 324, 326-7, 330, 342, 351, 364, 375. (Dealul Spiriĭ), 260.
Buda, 77, 80, 141. (episcopĭ de), 104.
Budua, 24.
Bulgaris (Evghenie), 167.
Bulgaris (Dimitrie), 272, 275-7, 305.
Bulgaris (Marcu), 216.
Bulgaris (Leonida), 274.
«Bunăparte», 99.
Burgas, 330, 369.
Burian (ministru), 314.
Burmov (ministru), 315, 327.
Buteniev (ambasador rus), 238, 244, 248.
Butrintò, 99.
Buzăŭ, 50.
Byron (lord), 162, 213.

C.

Cabul-Efendi, 260.
Cacĭanic, 362.
Cadir-beiŭ, 99.
Călăraşĭ, 125, 288.
Calender-Chioşc, 218.
Calerghi (Dimitrie, ministru), 236, 252, 267, 283.
Calice (baronul), 344.
Calievicĭ (ministru), 297.
Caliman (Ţar bulgar), 20.
Calinichia (Doamna), 8.
Callimachi (familie), 67.
Callimachi (Scarlat-Vodă), 97, 121, 165, 174.
Callimachi (Mitropolitul Gavriil), 105.
Calmăşul (familie), 67.
Cameniţa, 118.
Campbell (James), 166.
Candia, 79, 341.

Caneia, 307, 340, 358, 360.
Canina, 18, 24.
Canini (Marc' Antonio), 273 u.
Canliè (pacea din), 267.
Cantacuzinĭ (familie), 16, 19, 23, 36, 44-5, 49, 68-9, 81, 153, 222, 287, 321.
Cantacuzino (Constantin Postelnicul), 50.
Cantacuzino (Ioan al VI-lea), 16, 41.
Cantacuzino (Andronic), 49-50.
Cantacuzino (eteristul), 173, 176.
(Gheorghe beizadea), 82.
Cantacuzino (I. A.), 285.
Cantacuzino (Iordachi), 50.
Cantacuzino (Manuil), 16-7.
Cantacuzino (Mateiŭ), 16.
Cantacuzino (Mihail, Șaitanoglu), 36 49, 60-1.
Cantacuzino (Banul Mihail), 69.
Cantacuzino (Pîrvu), 69.
Cantacuzino (Șerban-Vodă), 50-1, 65-6, 81-2.
Cantacuzino (Ștefan-Vodă), 82.
Can acuzino (Toma), 46.
Cantacuzino (Toma principe), 46.
Cantacuzino (Toma, boierĭ) 50, 68.
Cantacuzino (generalul, ministru bulgar), 287, 319-20, 32-1, n. 1.
Cantemir (Constantin-Vodă), 81.
Cantemir (Dimitrie), 67-8 n. 1.
Capistrano (Ioan de), 88.
Capodistria (Augustin), 341, 225-6, 228, 235.
Capodistria (președintele Ioan), 155 6, 166, 174, 210, 212-3, 215-7, 218-20, 224-5, 231-2, 235-6, 254, 257, 274.
Capodistria (Viaro), 213, 225.
Capudanĭ, 70, 108.
Carafeis (șef de bandă), 116.
Caraferia, 368.
Carageà (Ioan Gheorghe-Vodă), 165, 166, 289.
Caragheorghe, 102, 105, 111-2, 115, 117-20, 127, 132-7, 139, 146, 172, 296. (familia), 139 n. 1.
Caragicĭ (Vuc), 134-5, 141, 148.
Carà-Mustafà (Vizir), 65, 79.
Caranovaț, 112.
Caransebeș, 78, 82, 104.
Carateodori (Alexandru), 340.
Caravelov (Liuben și Petco), 289, 313, 315-7, 319-21, 338-9, 331, 342.
Carazin (ofițer rus), 69.
Carlovăț, 141, 259.
Carlovăț (pacea de la), 81.
Carlovăț (Mitropolia de la), 112.
Carmaniolĭ (partid corfiot), 167.
Carol Quintul, 57 n. 1, 77.
Carol al VI-lea (Împărat), 80, 83.
Carol al X-lea (regele Franciei), 316.
Carol al XII-lea (regele Suediei), 67.
Carol I-iŭ (rege al Romăniei), 275, 282, 284-5, 287, 294, 329, 343, 374-5.
Carol (arhiduce), 113.
Carol (duce de Bavaria), 227.
Carolingienĭ, 55.
Carp (P. P.), 343.
Casimir-cel-Mare (rege al Poloniei), 56.
Castoria, 41, 151, 296.
Cașovia, 79.
Catacați (guvernator al Basarabiei), 155. V. și **Katakatzi**.
Catalanĭ, 15.
Catargi (familie), 259, 334.
Catcov (publicist rus), 318.
Caticĭ (Iancu, ministru), 111, 337,
Cattaro, 16, 272, 310 n. 1.
Caucas, 238.
Cavala, 16, 373, 375.
Cavarna, 369.
Cazacĭ, 53, 56, 58-60, 64, 80, 329.
Cazan, 156.

Ceatalgeà, 218, 369-71.
Cedolini (Pietro, episcop), 59.
Cefalonia, 18, 28, 258.
Celebi-Mustafà, 132.
Celebi-Tatzatin, 19.
Ceasunt, 19.
Cercaschi (prinţul), 312.
Cerchesĭ, 289.
Ceretlev (consul), 321.
Carnaiev (general), 297-9, 301.
Cernavoda, 292.
Cernica (mănăstire). 127.
Cernoievicĭ (familie), 28, 45. (Arsenie, Patriarh). 68 n. 1.
Cetinie, 319.
Chabot (generalul), 99.
Chalcidica, 266, 375.
Chalke (insulă), 148, 164.
Chalkedon, 218 n. 1,.
Chalkokondyles (Laonikos, cronicar), 35, 60.
Champlitte (Guillaume de), 15.
Chenghelaţ (scriitor), 104.
Chénier (André), 162.
Cherson, 54, 156.
Cheşcu (familie), 334.
Chiajna (Doamnă), 48-9.
Chiamil-Paşa (Vizir), 248, 371.
Chiev, 40, 50, 54, 56-7, 172.
Chigheciŭ (Postolachi), 66.
Chilia, 15, 27, 76, 94, 131.
China, 54, 66.
Chios, 28, 117148, n. 1, 164, 217, 223, 370.
Chirchilise, 344, 369, 373.
Chirico (consul), 155.
Chişinăŭ, 172, 303.
Chiuciuc-Cainargi (pacea de la), 83.
Chiuciuc-Hasan (comandant), 107-8.
Chiupriĭa, 114.
Chiupruliiĭ, 65, 79, 369.
Chiupruliul (Ahmed, Vizir), 79.
Chiustendil, 15, 23, 26, 291, 312, n. 1, 331, 369, 373.
Chiustenge, 291-2.
Choiseul-Gouffier (ambasador), 162.
Christopulo (Atanasie, poet), 150.
Chryssaphina (fiica Marieĭ luĭ Iancu Sasul), 49.
«**Chronos**» (foaie), 231.
Church (amiral), 162, 215, 233.
Ciardacliĭa (şef sîrb), 113 n. 3, 114, 116, 127.
Cia-apicĭ (Vaso), 111.
Ciceagov (amiral), 130.
Ciclade, 218.
Cidonia, 148.
Cîmpineanu (C.), 244.
Ciomacov, 394.
Cipru, 15, 28, 48, 306.
Cirmen, 18, 25.
Cladova, 41, 116, 118.
Clement al VIII-lea (Papă), 59, 62.
Clementina (de Orléans), 60, 330.
Cleobul (scriitor), 214.
Climent (Mitropolit bulgar), 314-5, 323, 328.
Cniajevaţ, 118, 299.
Cniajevicĭ (conspirator), 337.
Coburg (Casa de), 84, 275, 284, 332.
Coburg (Filip de), 337.
Coceana, 366, 369.
Cochrane (amiral), 215.
Cociani, 368.
Codrington (amiral), 211.
Colacin, 294.
Colettis (ministru), 253 u.
Colintina, 174-5.
Coloman I-iŭ (rege al Ungarieĭ), 73-4.
Colţea (Sandu), 67.
Comana (mănăstire), 69.
Comita (profesor), 161 n. 1.
Comnenĭ (dinastie), 14-5, 18-9, 24.

Comnenul (Împăratul Ioan), 74.
Comnenul (Împăratul Manuil), 74.
Conda (căpitan), 116.
Constandatos (morar), 352.
Constantin-cel-Mare, 14, 62.
Constantin Porfirogenetul, 54.
Constantin (Tih, Țar bulgăresc). 21.
Constantin (Mare-Duce), 98-9, 255.
Constantinovicĭ (Anca și Ecaterina), 291, 348.
Constantinopol (Sf. Sofia), 88. (Patriarhĭ de), 117, 125.
Copenhaga, 323.
Coprivștița, 293.
Corabia, 364, 374.
Corai (scriitor), 95, 147-9, 151-2, 162, 222.
Corbea (David), 68 n. 1.
Corbea (Teodor, scriitor), 68.
Corfù, 99, 166-7, 228, 243, 274, 276.
Corint, 228.
Coron, 28.
Corsica, 99, 163.
Cosierevo, 294.
Cosovo, 8, 25-6, 291, 324, 345, 365, 368.
Costachi (Mitropolitul Veniamin), 174.
Costandà (Grigore), 157 n. 1.
Coșanțali-Halil, 112, 116, 118, 129.
Cotel, 288, 320.
Cotescu (generalul), 374.
Cotrocenĭ (mănăstire), 66, 174-5.
«**Courrier de Smyrne**», 222.
Craguievaț, 136-7, 142, 237, 243, 247, 282.
Craina, 41, 109, 115, 119.
Crăiniceanu (generalul), 375.
Craiova, 47, 84, 120, 249, 288.
Cralievicĭ (Marco), 26, 135, 259.
Cratovo, 26, 369.
Crescimir (șef croat), 73.
Creta, 28, 48, 214, 217, 236, 273, 282-5, 287, 295, 304-6, 326, 337-41, 344, 352, 358-61, 364, 368.
Crîlov (ministru), 318.
Crîm-Ghiraĭ (Han), 93.
Crimeia, 68, 71, 83, 265, 270.
Cristian al IX-lea (rege al Danemarcei), 276.
Cristicĭ (ministru sîrb), 334.
Cristicĭ (Artemisa), 348.
Cristide (Dimitrie), 254.
Crîștiovicĭ (Gavril, guvernator al Rumelieĭ Orientale), 320, 322.
Crivoșcia, 294.
Croația, 73, 75, 110, 256, 261.
Croia, 27-8, 46.
Crucĭca, 134.
Cruședol, 272.
Crușevaț, 115, 282.
Crușevo, 345, 376.
Culcer (generalul), 374.
Culcuș, 373.
Culicovo (lupta de la), 56.
Culin (Căpitan-), 115.
Cumanĭ și Cumania, 73, 75.
Cumanovo, 369.
Curșid-Pașa, 118-9, 132, 138.
Curù-Ceșmè, 148, 160.
Cutincev, 274.
Cutluc-beg, 19, 130.
Cuza (Alexandru Ioan I-iŭ), 270, 279-81, 284, 296, 317, 322, 328.

D

Dacia, 10, 98, 113, 134.
Dagno, 27.
Dalmația 45, 73-5, 86, 99, 100, 102, 115-7, 136, 263, 294, 296.

Damian (Mitropolitul Moldoveĭ), 44.
Dan al II-lea (Domn), 76.
Danemarca, 276, 322, 329.
Danev (ministru), 345, 361, 371, 373.
Danilo (prinţ muntenegrean), 262, 266, 269, 272, 285.
Daşcov (consul rus), 244.
Davidovicĭ (Dimitrie), 141-2.
Dawkins (Eduard, resident în Grecia), 217, 228, 233, 235.
Dealu (mănăstire), 367.
Decicĭ, 369.
Dedeagacĭ, 373, 375.
Deian (senior sîrb), 23.
Delianis, 305, 326, 339, 349, 359.
Deli-Cadri (şef de ceată), 116, 120.
Deligheorghe, 275.
Deligrad, 115, 118, 301.
Derbescu (deputat), 271.
Derviş-Paşa, 294, 306.
Descorches (ambasador frances), 95.
Diaconovicĭ Loga (scriitor), 104.
Diacovo, 306, 362-3.
Dibra, 333, 362.
Dickson, 320.
Diocleia, 24, 27, 74-5.
Dimitriev (Ratco, general), 369, 373.
Dionisie Eclesiarhul (cronicar), 99, 161.
Dir (şef rus), 55.
Disraeli (ministru), 306.
Dobracĭa (Ioan), 136.
Dobriniaţ (Petru), 115, 117-8, 120.
Dobrogea, 8, 16, 43, 139, 244, 304, 307, 315, 329.
Dobroticĭ (despot), 8, 15, 21, 39, 291.
Dochicĭ (Lazăr, ministru), 335.
Doiran, 373.
Dolgoruchi (prinţ), 240, 329-9.
Domokos, 266, 305, 341.
Domontevicĭ, 331.
Donducov-Corsacov (guvernator al Bulgarieĭ), 304, 312.
Doroşenco (şef de Cazacĭ), 59.
Dorev (dr), 354.
Dosofteiŭ (Mitropolit al Moldoveĭ), 65.
Draga (regina), 337, 346, 348.
Dragases (din Chiustendil; şi dinastia), 15-6, 26.
Drăgăşanĭ, 172.
Dragomestre, 99.
Dragomir (Ştefan), 359.
Drandarevschi (generalul), 330.
Drigalski (ofiţer), 320.
Drinov (Marin), 288, 293, 312, 318.
Drumev (scriitor), 315. V. Climent.
Duca-Vodă, 51.
Duca (Neofit), 169.
Duckworth (amiral), 97.
Duhamel (consul), 247, 260.
Dulcigno, 24, 303, 305-6.
Duncas (Ştefan), 149.
Durazzo, 24, 368, 370.
Durnovo, 330.
Duşan (Ţarul Ştefan), 8, 23-7, 41-2, 58, 112, 118, 266, 334, 369.
Dutrône, 216.

E.

Ecaterina a II-a (Împărătească), 49, 69-70, 83-4, 88, 94, 125, 156-7, 348.
Ecaterina (Mare Ducesă), 98.
Edhem-Paşa, 341, 368.
Edinburg, 275.
Edinburg (Alfred, duce de), 275.
Eftimie (Patriarh de Tîrnova), 40.

Eftimie (cronicar moldovean) 40.
Egina, 6, 212, 214, 222, 224.
Egipt, 30, 95-7, 99, 215-7, 283.
Egri-Palanca, 365, 369.
Ehrenrooth (generalul) 316-7.
Elasona, 368.
Elena (Doamna luĭ Petru Rareș), 23, 45, 48.
Elena (Doamna luĭ Mateĭ-Vodă) 47.
Eleonora (regina Bulgarieĭ), 355.
Eleusis, 212.
Eliad (Ioan, scriitor), 148, 150, 246.
Elisaveta (Țarina), 172.
Elisaveta (Doamna Movilă și fiiĭ), 32.
Elphinstone (amiral), 70.
Elveția, 162, 368.
Ematia, 362.
Enos, 28, 373.
Enver-beiŭ, 353, 371.
Epir, 16-7, 20, 23-4, 27, 148-9, 255, 266, 273-4, 304-5, 326, 340-1, 369. V. și Albania.
Erfurt (tratatul de la), 98, 129.
Eschi-Sagra, 304.
Eșad-Pașa, 370.
«Eteriĭ», 145, 157, 159, 163, 166, 168, 170, 274, 340.
Etolia, 18.
Etolianul (Gheorghe, scriitor), 61.
Etropol, 374.
Eubeia, 28, 218, 253.
Eudochia (Țarița), 26.
Eufrate 10.
Eugeniu de Savoia, 80, 83, 115, 263, 280.
Eynard (bancherul), 162, 212.
Evreĭ, 159.
Evrenos-beg, 31.

F.

Făgăraș, 81.
Panagoria, 71.
Fanarul, 7, 12, 70, 94, 97, 105, 110, 120 n. 3, 122, 134, 150, 155, 157, 160, 164-5, 170, 172, 213, 222, 228-9, 232, 244.
Farmachi (căpitanul), 171, 176, 254.
Farsala, 341.
Fauriel (consul), 100, 162-3.
Fazil-Pașa, 362.
Ferdinand (rege al Bulgarieĭ), 330, 333, 354-5, 363, 367, 376.
Ferdinand (arhiduce), 77, 98.
Ferdinandovo, 274.
Ferhad-Pașa, 37.
Fet-Islam, 280. V. Cladova.
Ficev (generalul), 367.
Filadelfia (Mitropoliți de), 48. V. și Severos (Gavriil).
Filip de Flandra, 284.
Filipopol, 9, 21-2, 33, 109, 314, 321-2, 327-8, 342, 350, 369. (episcop de), 173 n. 1, 290.
Filipovicĭ (generalul), 141.
Filov (maiorul), 322.
Finlanda, 124, 156, 318.
Firmilian (episcopul), 337.
Florența, 44. (Pippo Spano din), 76.
Florina, 369.
Focșaniĭ, 84, 174, 270.
Fonton (secretariŭ rus), 265.
Francisc I-iŭ (Împărat), 90. 118. (soția sa), 98 n. 3.
Francisc-Iosif (Împăratul), 260, 264, 290, 294, 348.
Franciscaniĭ, 93, 263.
Franța, 25, 80, 86, 91, 93-6, 126, 129, 147, 151, 161-2, 167, 210, 213, 216-7, 223-4, 228-30, 234, 244-5, 252, 254, 256-7, 259, 265,

268-70, 274-5, 283, 306-7, 326, 340-1, 354, 376.
Frînci, 17.
Frusici (Dimitrie), 141.
Fuad-Paşa, 260.

G.

Gabrovo şi -enĭ, 289, 312, 315.
Gaj (scriitor), 256.
Galaţĭ, 174, 244-5, 351.
Galaxidi, 257.
Galia, 10.
Galipoli, 264, 304.
Galiţia, 49, 55, 74, 83.
Garaşanin (ministru), 243, 247, 265, 270, 274, 279-80, 335.
Garibaldi, 273-4. (Menotti), 340.
Gattilusio (dinastie), 28.
Gavril (senior sîrb), 24.
Gavrilovicĭ (om politic sîrb), 292.
Gavriil Protul (Atosuluĭ), 46.
Gazi (Antim), 148 n. 1.
Gennatas (om politic grec), 213, 225.
Geneva, 211 n. 1, 213, 363, 366-7.
Genova, 91-2.
Georgia, 19, 59, 156.
Germania, 73, 80, 231-2, 254, 311, 314, 325-6, 357, 365, 375-6.
Gérard (generalul), 216.
Gerlach (predicator), 42.
Gevad-beiŭ, 340.
Ghegĭ, 362.
Ghenadie (Scholarios, Patriarh de Constantinopol), 38.
Ghenciu (şef de ceată), 171, 174-5.
Gheorghe al IV-lea (rege al Angliei), 219.
Gheorghe (rege al Greciei), 276, 288, 298, 341, 348.
Gheorghe (prinţ al Greciei), 340-2, 352, 357-8.
Gheorghe Ştefan (Domn al Moldovei), 64.
Ghermani (Mihail), 142, 238.
Gheşov (ministru), 313, 326, 329, 361.
Gheuca (Mitropolitul Leon), 105.
Ghevgheli, 363, 373.
Ghiazi (Comisul), 49.
Ghica (Alexandru-Vodă), 142. 238-9, 244-7, 262, 274.
Ghica (Grigore I-iŭ), 81.
Ghica (Grigore Alexandru-Vodă), 222, 35, 69, 155.
Ghica (Grigore, Domn al Moldoveĭ), 260.
Giavid-Paşa, 362, 369.
Gin-Ali (Vizir), 81.
Giunis, 301.
Giurgiu, 129-30, 352.
Gladstone, 276, 293.
Glavaş (Stanoe), 111.
Golemi-Vrh, 365.
Golubaţ, 26, 76.
Goluchowski (cancelariŭ), 330.
Golz (von der), 330, 341.
Gonemi (Diamantina), 166.
Goranicica, 294.
Gorcacov (cancelariŭ), 304.
Gordon (filelen), 215, 220.
Gorj (munţĭ), 107.
Gostivar, 369.
Grahovo, 272.
Gratiani (Gaşpar-Vodă), 7.
Grecov (ministru), 314, 318, 324.
Greiner (consilier al luĭ Othon I-iŭ), 230.
Gribovo, 341.
Grigorie (Patriarh de Constantinopol, ucis în 1821), 156.

Grisiotis, 233.
Grivas, 209, 226, 229, 233-5, 253, 266, 274.
Grodzka (lupta de la), 83.
Gropa, 27.
Gros (baronul), 259.
Gruicĭ (Sava), 296, 334-5.
Gruiev (maiorul), 322, 328.
Grumbkow (generalul), 341.
Gudunov (Boris), 58. 65
Guilleminot, 97.
Guilford, 213.
Guras, 212.
Gurco (generalul), 374.
Gusinie, 306, 368.

H

Hafiz-Paşa, 105, 115.
Hagi-Mihali, 305.
Hagi-Mustafà-Paşa, 106-7.
Hagi-Petro, 220, 266.
Hagi-Prodan, 136, 239.
Hagienov, 314.
Hahn (generalul), 273.
Haideck (consilier în Grecia), 230, 234.
Haiduc-Velico, 109, 117, 119, 120, 171, 185.
Halepa, 307, 340.
Halet-Efendi, 170.
Haliciŭ, 55.
Halil (prinţ otoman), 18.
Halle, 94.
Hamburg, 285.
Hangerlì (Ioan Gheorghe Vodă), 35, 165.
Hangerlì (Mihail), 165.
Harcov, 141.
Hartvig (ministru), 365.
Hasan-Paşa, 113. n. 1.
Hastings (filelen), 215.
Heidelberg, 320.
Heineccius, 170.
Heissler (generalul), 81.
«**Hellas**» (corabie), 231.
Henric (Împăratul Constantinopoleĭ), 75.
Henric (rege al Poloniei), 57-8, 90-1.
Henric al IV-lea (regele Franciei), 90.
«**Heptanesos**», 166.
Hereştĭ, 262.
Herţegovina, 27, 45, 69, 110, 201, 264, 266, 269, 272, 281, 285, 287, 293, 296, 301-2, 306, 318, 337, 356, 364.
Hermupolis (Syra), 221. V. Syra.
Hesapciev (ofiţer), 373.
Hesa (Casa de), 313.
Hesa (Emil de—Darmstadt), 227.
Heyden (amiral), 211.
Hidra, 213.
Hierax (Logofătul), 60.
Hilmi-Paşa, 344, 353.
Hitov (Panaiot), 289.
Hitrovo (diplomat rus), 317-8, 336.
Hlapen (senior macedonean. şi Manea-), 25, 45.
Hmilmţchi (Bogdan), 58.
Hmilinţchi Timuş), 49.
Hobart-Paşa, 283, 287.
Hodges (consul), 240.
Horbaţchi (ofiţer muntean), 246.
Hotin, 84, 94.
Hreliĭa (senior macedonean), 23.
Hrisant (Notara, Patriarh de Ierusalim), 40.
Hrisoveloni (bancher), 351.
Hrvoie (senior croat), 28.

Hunyady (Ioan), 27-8, 58, 76, 89, 281.
Hunyady (principesa Iulia), 281.
Hust, 77.
Hydra, 160, 169, 214, 222-3, 226, 230, 236, 272.

I

Iachint (Mitropolit al Ţerii-Românești), 43.
Iagello (duce litvan, și dinastia sa), 26, 77.
Iagodina, 112, 114, 118. (protopopul de), 102.
Ialomița (rîu), 131.
Iamboli, 22.
Iancovicĭ (Emanuil), 141.
Iancovicĭ (generalul), 368.
Iancu-Vodă Sasul, 32, 44, 48, 281.
Iani (Banul), 49.
Ianina, 17, 25, 28, 218 n. 1, 306, 372.
Iaşĭ (și pacea de la), 35, 39, 50, 71, 91, 112 n. 4, 117 n. 1, 127, 142, 150, 154, 169-71, 173, 244, 260, 268, 284, 334.
Iberia și Iberĭ, 19, 39.
Ibrahim-Paşa (de Scutari), 115.
Ibrahim-Paşa (de Egipt), 212, 216.
Ibrahim-Paşa (din 1912), 363.
Icĭcalè, 212.
Icĭco (Petru, negociator), 115.
Iconomov (ministru), 318-9.
Iena, 123.
Ieniceri, 107, 112, 114-5.
Ienigè-Vardar, 368.
Ieremia (Patriarh de Constantinopol), 43, 50-1, 63.
Ierusalim, 40, 50-1, 59, 63-4. (Patriarhul Dosofteiŭ), 40, 68 n. 1. (Sf. Sava din), 50.
Iesuiţi, 59, 89, 92-3.
Iezero, 262.
Ignatie. V. Rîmnic (episcopĭ de).
Ilarian (Papiu), 141.
Ilarion (exarh bulgar), 291.
Ilarion (episcop de Argeș), 171.
Ilfov, 262.
Ilic-Oglu (șef de bandă), 129.
Ilie-Vodă (Rareș), 32-1 n. 1.
Iliria și Iliri, 9, 115.
Imbros, 27.
Insulele Ionice, 86, 99, 167, 218 n. 1, 225, 257, 266, 273-4, 276, 283.
Ioan Asen (Ţar bulgar), 16, 20.
Ioan (despot sîrbesc), 45.
Ioan-cel-Bun (regele Franciei), 16.
Ioan-cel-Grozav (Ţar rusesc), 57.
Ioan (arhiducele), 98.
Ioasaf (Patriarh de Cnnstantinopol), 49.
Iolanta (regină a Ungariei), 75.
Ionima (senior albanes), 27.
Iordachi (căpitanul), 171-2, 176.
Iorgovicĭ (Pavel, scriitor), 104.
Iosif al II-lea (Împărat), 70, 83-4, 88, 103, 105, 108.
Iosif (Patriarh), 43-4.
Ipec, 23, 26, 37, 368, 40, 48, 155, 362. (Patriarhiĭ Macarie și Antonie), 37.
Ipsilanti (Alexandru, șeful Eterieĭ), 115, 117, 121, 134, 157, 170-5, 327.
Ipsilanti (Constantin-Vodă) 97 u., 113 n. 3, 126, 155-6, 172.
Ipsilanti (Dimitrie), 213, 217, 222, 224, 228.
Ipsilanti (Ecaterina Doamna), 190 n. 3.
Ipsilanti (Elena), 190 n. 3.
Ipsilanti (Maria), 190 n. 3.
Isac (beg în Albania), 27.

Isaiev (general rus), 118.
Ischenderogli (familie), 31.
Ischl, 335.
Islaz, 260.
Ismail, 129, 131.
Ismail-beg (de Seres), 116.
Ismail (guvernator al Cretei), 283.
Ismail-Chemal (şef albanes), 370.
Isvolschi (ministru), 363.
Iştip, 26, 366, 369.
Italia, 80, 161, 166 n. 1, 167, 211, 273, 278, 299, 302, 349, 355, 368, 370, 372, 377.
Iugo-Slavia (proiect), 281.
Iuraşevicĭ (senior albanes), 27.
Iustinian, 14.
Iustiniana Prima, 40, 46.
Ivanco (fiul luĭ Dobroticĭ), 8.
Ivanov (generalul), 369-70.
Ivelicĭ, 132 n. 1.
Izvoare, 246.
Izzeddin (Iusuf, prinţ moştenitor), 364.

J.

Jellacich (Banul), 259, 264.
Jercovicĭ, 376.
Jicĭa (mănăstire) 355.
Jireček (C. J.) 314-5, 317.
Jivcov, 329.
Jivcovicĭ (Ştefan), 114.
Juchereau de St. Denys, 216.
Jurien de la Gravière (amiral), 272.

K.

Kalamas (rîŭ), 306.
Kalamata, 223, 257.
Kalavryta, 17.
Kallay, 113.
Kanaris, 220, 273-7, 305.
Karaiskakis, 212, 266.
Karakassi, 94.
Karapanos, 339.
Karatassos, 221, 233-4, 255, 266, 273-4.
Karlstadt (episcopie), 104.
Katakatzi (diplomat), 233.
Katzonis (Lambro), 318, 328-30.
Kaulbars (generalul), 318.
Kemény (Ioan), 79.
Khairedin Barbarossa. 90.
Khevenhüller (ministru), 316, 325.
Kiriko (consul), 71.
Klapka, 281.
Klarentza, 17.
Klek, 264.
Klonaris, 213.
Kodrikas (Panaioti), 102 şi n. 1, 152 n. 1.
Königsberg, 123.
Kogălniceanu (Mihail), 256.
Kojander (diplomat), 320.
Kolettis, 213, 225-6, 228, 231, 234-6, 253-5.
Kollár (poet), 256.
Kolokotronis (Teodor), 209, 214, 224-30, 232-3, 236, 273, 285.
Kolokotronis (Gennaios), 273.
Kondurietis, 226, 228, 230, 254.
Kopassis (beiŭ de Samos), 352.
Korakas (şef cretan), 283.
Kork, 232.
Koronaios, 283.
Kossuth, 274, 281.
Kotzebue (diplomat), 143, 244.
Kriesis, 254.
Kriezotis, 253.
Krupa (rîŭ), 262.

Kumunduros, 277, 288, 305.
Kulm, 172.
Kurzböck (Iosif, tipograf), 141.
Kutra, 326.

L.

Ladislaŭ al II-lea (rege al Ungarieĭ), 74.
Lagos, 375.
Lahovari (generalul), 351.
Lalà-Şahin, 22.
Lambrinò (generalul), 375.
Lampros (profesorul), 149, 169.
Langeron (generalul), 118.
Larisa, 218, 307, 341.
Lascarov (consul), 156.
Laskaris (dinastie), 14.
Laurian (August), 141.
Laybach, 174.
Lazăr (cneazul), 26, 41, 303, 368.
Lazăr (Gheorghe), 141.
Lazarevicĭ (Alexe, protopop), 114.
Leiningen (contele de), 264.
Leipzig, 141, 149, 215, 337.
Lejeune, 339.
Lemberg, 48, 328, 352.
Lemnos, 369.
Leonardi (famîlie), 139 n. 1.
Leontie (episcop sîrbesc), 110, 117-8 n. 5, 127.
Leopold I-iŭ (Împărat), 80.
Leopold I-iŭ (rege al Belgieĭ), 219.
Lepanto, 27-8, 220, 227.
Lesbos 28, 352, 370.
Lestarh (Hermodor), 48.
Leşianin (generalul), 292, 325.
Leuchtenberg (ducele de), 275, 330.
Levantinĭ, 92, 307.
Levschi (Vasile), 292.
Liascovaţ, 312.
Liban, 100, 287.
Lieven (prinţul de), 248.
«Linardia» (ţara luĭ Leonard Tocco), 46.
Lipova, 82.
Lisabona, 258.
Lituania, 55-7.
Liubiţa (princesa), 240, 243, 248, 272.
Liubobraticĭ, 294.
Liubovicĭ (beg), 337.
Liulè-Burgas, 369.
Livadia, 313.
Livotnia, 57.
Logotheti (familie din Constantinopol), 165.
Logothetis (Licurg), 217.
Lom (rîŭ), 7.
Lomaca (familie), 162.
Lombardos, 274.
Lomonosov, 127.
Lompalanca, 312, 324.
Londos (Andreĭ), 236, 259.
Londra, 149, 209, 227, 233, 256, 285, 303, 305, 355, 370-1.
Lotaringia, 80.
Lovcea (şi episcopul de), 78, 320
Lozengrad, 369. V. Chirchilise.
Luca (Mitropolit muntean), 50.
Lucian (fratele luĭ Napoleon I-iŭ), 99.
Lucovit, 375.
Ludovic al XI-lea (regele Franciei), 25.
Ludovic al XIV-lea. 81, 100.
Ludovic al XVI-lea, 317.
Ludovic I-iŭ (regele Bavarieĭ), 227, 234-5, 275.
Ludovic-Filip (regele Francesilor), 222, 252, 257, 330.
Ludovic-cel-Mare (rege al Ungarieĭ), 26, 56, 83.

Ludovic al II-lea (rege al Ungariei), 76-7.
Lüders (generalul), 260.
Lugoj, 78, 81, 104.
Luitpold (principe bavares), 275.
Lukaris (Chiril, Patriarh), 90-1, 153.
Lunievița (Nicodim), 347.
Lusiguan (dinastie), 16.
Lyon, 15.
Lyons (lord), 235, 256.

M.

Macarie (Patriarh de Antiohia), 64.
Macarie (Mitropolit muntean), 37, 45, 47.
Macarie (cronicar moldovean), 47.
Macarie (de Cernica, gramatic), 127.
Macedonia, 21, 23, 25-6, 29, 40-1, 47, 69, 149, 168, 264, 290-1, 304-5, 324, 332-3, 337, 342-5, 349-51, 353-4, 363, 365-7, 369, 375-6.
Macedonschi (șef de bandă), 171.
Madagascar, 230.
Magarașevicĭ, 141.
Magarevo, 376.
Mahmud (Sultanul), 106, 128-30, 144, 238, 240, 362.
Mahmud-Paşa (de Scutari), 288.
Mahmud-Muctar (generalul), 369.
Mahmud-Şefchet (Mare-Vizir), 368, 371.
Maina și Mainoți, 99, 163, 219, 223, 226-9, 234, 349.
Maior (Petru), 110.
Maiorescu (Ioan), 141.
Maiorescu (T.) 374-5.
Maison (generalul), 215.
Maitland (sir Thomas), 166.
Malcociŭ-beg, 31.
Malinov, 354.
Malisorĭ, 362.
Mallet (scriitor), 336.
Malvasia, 48.
Mamerciov, 288.
Mamiani (Terenzio), 273.
Mamuris, 253.
Manchester, 314.
Manu (Mihail), 165.
Mantov, 327.
Manuil (Împăratul). V. Paleologĭ (Manuil).
Mara (Țarița), 27.
Maraşli-Ali-Paşa, 137-8.
Marcov (generalul), 130.
Marcovicĭ, 347.
Marcu (Filocarab, Patriarh), 46.
Mărgărit (Apostol), 351.
Marghiloman (Al.), 343.
Maria (Țarina), 313, 329.
Maria (Doamna, Amirali), 49.
Maria (principesă a Romănieĭ), 275, 360.
Maria-Luisa (principesă a Bulgarieĭ), 332.
Maria-Teresa (Împărătească), 80, 83-4.
Marincovicĭ, 292.
Maiţa (rîŭ), 25, 304.
Marmara (Marea de), 97.
Marsigli (contele), 80.
Marsilia, 231.
«Marsiliesa», 95, 150.
Maşin (colonelul, și fratele), 337, 346.
atapan (capul), 9, 157, 172.
Mateĭ Basarab, 39, 50-1, 64.
Matiaș (rege al Ungarieĭ), 77 107.

Maurer (consilier al luĭ Othon I-iŭ), 230, 232, 234.
Maurovlahĭ, 7.
Mavrocordat (familia), 67.
Mavrocordat (Alexandru, Exaporitul), 188 şi urm.
Mavrocordat (Alexandru Ioan-Vodă), 71, 116 n. 1, 180.
Mavrocordat (Alexandru, om politic grec), 213, 222-3, 228, 231, 236, 252, 267.
Mavrocordat (Dimitrie), 283.
Mavrocordat (Nicolae-Vodă), 190 n. 3.
Mavrocordat (Sultana), 190 n. 3.
Mavrodi (Alexandru), 150.
Mavrogheni (Nicolae-Vodă), 84.
Mavrogheni (Ştefan), 165.
Mavromihali (Constantin, Gheorghe, şi bătrînul beiŭ), 213, 220, 224, 228.
Mavromihali (ministru), 349, 359.
axim (Mitropolit muntean), 47.
Maximilian (de Bavaria), 317.
Mecklenburg-Strelitz (Jutta de), 349.
Megara, 212, 226.
«Megidie» (Ordin), 270.
Mehadia, 82, 139.
Mehedinţeanul (Drăguţ), 120.
Mehemed-Ali (vice-rege), 216, 303, 306.
Melas (Paul), 350.
Melenic, 97.
Meletie Pigas. V. Pigas (Meletie).
Meluna (pas), 341.
Mencicov (diplomat), 264.
Merenditi, 254.
Mériage V. Pasvantoglu.
Mesembria, 21, 291.
Mesina, 220, 229.
Mesopotamia, 137.
Mesta (rîŭ), 304.
Metaxas (ministru), 230, 236-7, 266.
Meteora (mănăstirĭ), 266.
Metternich, 209, 256, 266, 307.
Meţovo, 266, 307, 369.
Mexic, 317.
Miaulis, 212, 223, 226, 229, 232 273, 359.
Michelidakis (şef cretan), 358.
Michelson (generalul), 116.
Micul-Zvornic, 280.
Midhat-Paşa, 289, 292, 297, 302, 353.
Midia, 15, 47, 373.
Mihail (Ţarul), 58, 63-4, 68.
Mihail (despot de Epir), 17-8.
Mihaĭ Viteazul, 40, 48-50, 60, 65, 78 9, 91.
Mihail Obrenovicĭ (prinţ), 242-3, 246-9, 251, 254, 261, 263, 270-2, 279-80, 282, 285-6, 291, 338, 346, 348.
Mihail (Mitropolit sîrb), 324.
Mihăileanu (Ştefan, publicist), 343.
Mihali (eterist), 174-5.
Mihalievicĭ (şef de ceată), 102.
Mihanovicĭ (consul), 240.
Mihnea-Vodă I-iŭ, 47.
Mihnea al II-lea, 32, 39, 49, 51.
Miĭatovicĭ, 326.
Milan Obrenovicĭ (fratele luĭ Miloş), 136.
Milan Obrenovicĭ (fiul luĭ Miloş), 242.
Milan Obrenovicĭ (rege al Serbieĭ), 272, 292, 296-7, 299, 301, 303, 323, 334-7, 347-8.
Milescu (Nicolae, Spătarul), 66.
Miliţa (Doamna), 45, 47.
Miloie (diacul), 140.
Miloradovicĭ (generalul), 125.
Miloş Obrenovicĭ (cneaz), 111, 132, 135-46, 171, 173 n. 1 175, 217, 237-51, 261, 270-2.
Milovanovicĭ (ministru), 357, 367.
Mircea-cel-Bătrîn, 18.

Mircea-Vodă Ciobanul, 43, 49, 76.
Mirco I -iŭ (prinţ muntenegrean), 272.
Mirco al II-lea (prinţ muntenegrean), 348.
Mirditĭ, 306.
Mirelor (Mateĭ, Mitropolit al), 62-3, 153.
Misithra, 16-7.
Misolonghi, 220, 224, 227, 252, 274.
Mişar, 115.
Mişcenco, 327.
Mişea (d-r), 354.
Mitrofan (de Nisa, Mitropolit muntean), 50.
Mitroviţa, 345, 363.
Mitrowitz, 298, 337.
Mladinov, 376.
Modon, 28.
Mohács, 77. (episcopĭ de), 104.
Mohammed I-iŭ (Sultan), 13, 18.
Mohammed al II-lea (Sultan), 13, 17, 20, 23, 28, 38, 44, 46, 57, 60, 62, 77, 88.
Mohammed Socoli (Mare-Vizir), 37, 39, 48.
Molà-Aga (aian), 109.
Molà-Paşa (de Vidin), 117. 132.
Moldoviţa, 42.
Moler (Petru), 139.
Momcilă, 15.
Monastir. V. Bitolia.
Montesquieu, 165.
Montferrat (Bonifaciu de), 15.
Montlhéry, 25.
Moraitinis, 276.
Morlahĭ, 7. V. şi Maurovlahĭ.
Moruzi (familia), 131, 222.
Moruzi (Alexandru-Vodă), 97, 113, n. 3, 121, 148 152 n. 1.
Moruzi (Constantin-Vodă), 164-5.
Moruzi (Dimitrie), 160, 165, 166 n. 1, 190 n. 3.
Moruzi (Zanetti), 190 n. 3.
Moscova, 39-40, 53-4, 56-9, 63, 65-6, 68 n. 1, 80, 89, 150, 313, 319.
Mostar, 306.
Movilă (Bogdan), 33.
Movilă (Gheorghie Mitropolitul), 50.
Movilă (Ieremia-Vodă), 39, 49.
Movilă (Petru Mitropolitul), 50.
Mrcşa (senior de Avlona), 21.
Muctar-Paşa fiul luĭ Alì de Ianina), 129.
Muctar-Paşa (Gazì ; Vizir), 296, 299.
Münnich (generalul), 69.
München, 227, 263, 232, 236, 275, 348.
Muncaciŭ, 176.
Muntenegru (Danilo de), 68 n. 1.
Mürzsteg, 350, 353.
Murad I-iŭ (Sultan), 13, 22, 303.
Murad al II-lea (Sultan), 26 7.
Murad al IV-lea (Sultan), 79.
Murad al V-lea (Sultan), 298. 301.
Murgul (Eftimie), 244.
Musa-Efendi, 243.
Mustafà al IV-lea (Sultan), 98, 128.
Mustafà-Paşa (guvernator de Creta), 282-3.
Mustafà-Celebi (Mare-Vizir), 125,
Musteaţă (generalul), 374.
Mustoxidi, 257.
Musurùs-Paşa, 255-6.
Muşcatirvicĭ (poet), 104.
Mutcurov (maiorul), 322, 328-9.

N.

Nabucov (conspirator), 330.
Nacevicĭ (ministru), 314, 318, 329.
Napoleon I-iŭ, 86-8, 92, 94-5, 97-9, 102, 107, 113, 115-6, 118, 124, 126, 128-31, 156, 162-3.
Nepoleon al II-lea, 227.
Napoleon al III-lea, 267-9, 272, 275, 284, 293, 309.
Napoletanĭ şi **Neapole**, 17, 23, 76.
Natalia (regina Serbieĭ), 334-6.
Nauplia, 220, 223, 227-31, 238, 273. (arhiepiscopul de), 222.
Navaresă (Compania), 18.
Navarino, 212, 219, 230.
Neagoe Basarab, 44, 47.
Neagoslava (mama luĭ Neagoe Basarab), 47.
Neamţ (Ţinut), 176.
Neamţ (mănăstire), 42.
Neapole V. Napoletanĭ.
Neculce (cronicar), 68.
Nedoba (agent), 132.
Negoiu (moşie), 262.
Negotin, 117, 119, 132.
Negris (M.), 274.
Negroponte. V. Eubea.
Nemania (Marele-Jupan Ştefan), 75.
Nenadovicĭ (protopopul Mateĭ), 112-3, 243.
Nenadovicĭ (Iacob), 132, 142.
Nenovicĭ, 288.
Neoplanta, 104, 141, 281.
Nesselrode, 244, 265.
Nestor (jurist), 170.
Nevesinie, 294, 299.
Niazi-beiŭ, 353.
Niceia, 14, 20-1, 218. n. 1.
Nichifor (despot de Epir), 16-7,25.
Nichifor (dascălul, exarh patriarhal), 50.
Nichita (rege al Muntenegruluĭ), 212, 214, 229, 272, 287, 296, 301, 348, 357, 359-60, 363, 372.
Nichiticĭ (comaudant), 119.
Nicodim („popa"), 42, 43, 47.
Nicolae I-iŭ (Ţar), 209, 222, 248, 263.
Nicolae al II-lea (Ţar), 332, 350, 372.
Nicolae (Mare-Duce), 303.
Nicolae Aga, 50.
Nicolaiev (maiorul), 322, 329.
Nicolaievicĭ (ministru sîrb), 336.
Nicon (Patriarh moscovit), 63.
Nicopol, 7, 22, 29, 41, 107, 317, 376.
Nicşicĭ 294, 299, 301-2. (episcopĭ de), 139.
Nifon (Patrlarh de Constantinopol), 45-6, 50.
Nigrita, 373.
Nipru (rîŭ), 56-8, 102.
Nisi, 224.
Nistru (rîŭ), 57, 69, 71, 102, 116.
Niş, 33, 74, 106, 115, 118-9, 127, 140, 291, 296, 299, 303-5, 335, 338.
Nogai (Han), 21.
Normanzĭ, 76.
Notaras, 229.
Novacovicĭ (Stoian), 336, 338.
Novacovicĭ (Ştefan), 141.
Novi-Bazar, 74, 115, 118, 306, 356, 368.
Novi-Sad. V. Neoplanta.
Novobrdo, 27.
Novoselţi, 374.

O.

«Obilicĭ» (societate), 337.
Obradovicĭ (Dosofteiŭ), 104-5, 110, 116, 119 n. 1, 127, 141, 149.
Obradovicĭ (Grigore), 104.
Obren, 136.
Obrenovicĭ (Velimir), 340.
Obrenovicĭ (dinastie), 247, 255, 261, 271, 342, 348. V. şi Alexandru, Milan, Miloş.
Obrenovicĭ (Ifrim), 239, 241-2, 243, 292.
Obrenovicĭ (Ioan), 242, 245.
Odesa, 114, 156, 164-5, 172, 245, 319.
Odobescu (Alexandru), 94.
Odobescu (Ioan, generalul), 120, 245.
Ohrida, 20, 23 n. 1, 25, 274 290, 333, 350, 365, 374.
Olanda, 90-1, 153. (Frederic de), 227.
Oldenburg (şi Casa de), 98, 330.
Olga (Mare-Ducesă de Chiev), 53-4.
Olga (regină a Greciei), 288.
Olimp, 149, 168, 171.
Oliverio (Francone), 23, 117.
Olt şi Oltenia, 42, 81, 83, 176, 244, 261.
Omer-Paşa, 262-4, 272, 283.
«Omladina», 281, 285.
Opovo, 42, 141.
Oradea-Mare, 77.
Oraşavaţ, 111
Orbini (Mauro, scriitor), 68.
Orhanie, 374.
Oropos, 298.
Orsini (familie), 18.
Orşova, 240.
Orşova-Nouă, 112.
Orurk (generalul), 118.
Osborne, 269.
Osman I-iŭ, 26, 36.
Osman-Paşa, 299, 303, 368.
Ospitalierĭ, 28, 76.
Ostrog, 48.
Ostrovschi, 68 n. 1.
Ostrovul-Mare, 117, 120.
Othon I-iŭ (rege al Greciei), 227, 229-30, 233, 235-6, 244, 252, 255, 257, 259, 266, 272-5, 324, 358.
Ouchy (pacea de la), 363.
Oxford, 44.

P.

Pacifico (don), 258.
Padova, 166.
Paipert, 19.
Palamed (Gheorghe), 48.
Palamidi (cetate), 212, 228.
Palamidi (Riga), 254.
Paleologĭ (dinastie), 14, 16, 23, 28, 36, 44, 56, 89, 222.
Paleologul (Andronic al II-lea), 17-8.
Paleologul (Andronic al III-lea), 23.
Paleologul (Constantin), 17.
„ (Dimitrie), 16, 18.
„ (Ioan al V-lea), 15-6, 18-20.
„ (Ioan al VIII-lea), 16, 44.
„ (Manuil), 16-7, 19, 22, 75.
„ (Maria), 49.
„ (Mihail), 15.
„ (ceĭ doĭ Teodor), 16-7.
„ (Toma), 16-8.

Palmerston, 258.
Panaghiurişte, 293.
Panciova, 103.
Pangal, 71, 164.
Paniţa (maiorul), 322, 330-1.
Panov (ofiţer), 330.
Panu (Hagi-Cristea), 171.
«Pantazi» („Dialogurilel uĭ"), 222.
Papacosta (colonelul), 257.
Papadopulos (generalul Spiridon), 71, 156, 167.
Papamihalopulo, 339.
Paracin, 114.
Parga, 27, 99, 372.
Paris, 68, 91, 95, 147, 149, 163-4, 172, 214, 222, 235, 252, 260, 267, 269, 272, 274, 283-4, 288, 308-9, 314, 335, 338-9, 344, 355, 358.
Parker (amiralul), 258-9.
Parma, 332.
Partenie al III-lea (Patriarh), 39, 64.
Partenie (episcop bulgar), 290.
Passarowitz (pacea de la), 82, 112, 118, 137, 282, 338.
Pasvantoglu, 97, 107, 114, 116-7, 140.
Paşicĭ (Nicola), 324, 335-6, 357, 367, 375.
Patras, 17, 212, 229, 254, 257, 275.
Paulucci (agent), 117, 119 n. 1.
Pauw (De), 147.
Pauzié (ofiţer), 216.
Pavel (Ţarul), 156.
Pavlovicĭ (Peco), 294, 324.
Pavlovicĭ (Teodor), 141, 256.
Pavlu (Andreĭ, bancher), 173.
Paxo, 276.
Peć. V. Ipec.
Pecenegĭ, 73.
Pehlivan (şef de bandă), 129.
Pélion (locotenent-colonelul), 216.
Peneŭ (rîŭ), 306.
Pentepigadia, 266, 341, 369.
Pera, 93, 254.
Perecopul, 68.
Perevos, 168.
Pericicĭ (Toma), 239.
Pero (prinţ de Muntenegru), 266.
Pesta, 141, 247, 256, 356.
Peştera, 317.
Peta, 266.
Petcov, 346.
Petersburg, 113-4, 211, 233, 240, 263, 295, 302, 316, 318-9, 323, 332, 335, 346, 373.
Peterwardein, 104.
Petrov (ministru), 346.
Petronievicĭ (Avram), 239, 241-2, 248-9.
Petrovicĭ (Naum), 104.
Petrovicĭ (om politic sîrb), 292.
Petru-cel-Mare (Ţar), 64-6, 68, 80.
Petru-Vodă Rareş, 47-9.
Petru-Vodă Şchiopul, 39, 49, 51.
Petru-Vodă Cercel, 91.
Petru al II-lea (Vlădică al Muntenegruluĭ), 250, 257, 262.
Petru I-iŭ (rege al Serbieĭ), 296, 324, 336, 342, 347-8.
Peysonnel (consulul), 93.
Philippide (Daniil), 149, 157.
Piaştĭ (dinastie), 57.
Piccolo (Nicolae), 156.
Pigas (Meletie), 40, 49.
Pind, 6, 10 83.
Pini (consul), 155, 172, 175.
Pireŭ, 257, 267, 275, 326, 360.
Pirot, 140, 289, 299, 303, 305, 315, 325, 376.
Pisanis (consul), 155.
Piscatory (resident), 252.
Piteştĭ, 176.
Plaputas, 229, 233-4.
Plava, 306, 368.
Plevlie, 368.
Plevna, 8, 78, 296, 303, 329, 375.
Plocĭnic, 22, 25.

Ploieşti, 175, 303.
«Podunavia», 26, 47.
Poiana, 239.
Pojarevac. V. **Passarowitz**.
Polonî şi **Polonia**, 9, 56-9, 65-6, 76, 78-9, 82, 89, 91, 124, 130.
Pomacî, 323, 327.
Pop (Zenobie), 169.
Popov (ofiţer), 328.
Popovicî (Ioan Stericî), 142.
Popovicî (preotul Mihail), 127.
Poroi, 376.
Poros, 212, 214, 223.
Portugalia, 258.
Possart (scriitor), 135.
Possevino (padre), 59.
Poşega, 136.
Potemchin (generalul), 156-7.
Pouqueville, 100.
Praga, 78.
Pregledişte, 325.
Preliub (senior), 23-5 şi n. 2.
Preslav, 20.
Pressburg (pacea de la), 115.
Prevesa, 99, 227, 306-7, 340, 368-9.
Prilep, 25, 27, 369, 376.
Prislop, 41.
Priştina, 26, 362-3, 368.
Prizren, 26, 362, 368.
Prodan (Hagi, şef de ceată), 171.
Prohaszka (consul), 370.
Pronia, 229.
Protici (Costa), 334.
Protici (Gheorghe), 239, 242-3.
Protici (Ioan), 113.
Prusia, 124, 210, 215, 287.
Prut, 68, 130-1, 173, 176.
Psara, 160, 220, 223, 399.
Punta, 227, 307.
Putnic (generalul), 325, 367.

Q.

Quinet (Edgar), 212, 220-1.

R.

Racovschi, 281, 289.
Radaşevicî, 243.
Rădăuţi, 44.
Radonicî (Vuc), 250.
Radonicî (căpitan), 287.
Radoslavov (ministru), 320, 327, 329, 375.
Radoviţa, 375.
Radu I-iŭ (Domn muntean), 41.
Radu-Vodă Pleşuvul, 76.
Radu-Vodă cel Mare, 45, 47, 50.
Radu-Vodă Mihnea, 50, 61 n. 1, 153.
Radu-Vodă Şerban, 50.
Ragusa, 6, 24, 27, 68, 102, 294.
Rahova, 328.
Rahoviţa, 262.
Raicî (Iovan), 110, 127.
Rákóczy (Gheorghe I-iŭ şi al II-lea), 79.
Răli (Dionisie, Mitropolit de Tîrnova), 50.
Răli (Dimitrie), 339, 341, 349, 358 9.
Rali (G. A.), 232 n. 2.
Rangavi (Alexandru), 305.
Rascia, 74-5.
Ravaniţa, 45, 103.
Răzvan (Ştefan-Vodă), 60.
Regulamentul Organic, 241, 243-4, 259.
Reichstadt, 301.
Reinhard (consul), 98.
Renî, 244, 328.

Resna, 353.
Reşid-Paşa, 260, 295.
Reuss (principe de), 355.
Reval, 353.
Reveni, 341.
Rhigas, 95, **149**, 150. 160, 341.
Ricord (amiral), 223, 226, 230, 232.
Rigny (amiral), 211.
Rîmnic, 50. (Ignatie, episcop de) 50.
Rîmniceanul (Naum), 176.
Rîmnicu-Sărat, 84.
Rilo (mănăstire), 42 n.
Ristici (Iovan, ministru), 292, 297, 323, 334-6 376.
Ristici (Stoian) 296.
Rizo (Iacovachi), 155.
Rizo (Nerulos Iacovachi), 157 n. 5, 165, 170, 222, 228, 254.
Robert (de Tarent, Împărat latin), 16.
Roberts-College, 314.
Robilant (generalul), 352.
Rodich (generalul), 296.
Rodofinichin (consul), 71, 116-8 şi n. 5, 127, 155.
Rodope, 365.
Rodos, 20, 49, 370.
Rodosto, 373.
Römlingen, 317-8.
Rogani, 367.
Roger (demnitar frances) 100 n. 1.
Roger de Flor, 15.
Roma, 14, 59, 88, 290, 353.
Roncov (locotenent), 226.
Rouen, 228.
Rovine, 26.
Roznovanu (Roseti), 214, 284, 334,
Ruckmann (consul), 221, 229-30. 238, 243-4.
Rudnic, 26, 112, 136.
Rudolf al II-lea (Împărat), 59-60, 77.
Rumelia, 97, 106, 109, 137, 214, 221, 226-7, 229, 234, 303, 305, 317, 320-1, 323, 326-8, 331, 342, 344, 454.
Rumili-Hisar, 314.
Ruphos (Venizelos, politician grec), 276.
Ruric (şef rus), 54-5.
Rusciuc, 107, 129-30, 284, 292, 312, 324, 327-8, 330, 350-1, 370.

S.

Saardam, 68.
Saint-Marc Girardin, 287.
Saint-Martin, 216.
Salamina, 212, 223, 360.
Salomo (poet), 148.
Salona, 227.
Salonic, 17-8, 27, 46, 50, 333, 337, 342, 344-6, 369, 373, 375.
Salvaresso (familie), 49.
Salzburg, 293.
Samara, 303.
Samos, 217, 234, 340, 342, 352, 359, 370.
Samotracia, 27.
Samuil (Patriarh de Constantinopol), 55.
Samuilovici (Hatman căzăcesc), 58.
Sandali Hranici (Voevod bosniac) 28.
Sandanschi (şef de bande), 350, 354.
Sangeacul (Novibazar), 366-8. V, şi Novibazar.
San-Giovanni di Medua, 368.
Sankt-Gotthard, 79-80.
San-Stefano, 303-5, 332.
Santa-Maura, 28, 167. 100 n. 1.

Santaporos 368.
Sapuntzakis (ofițer). 368.
Sarafov (Boris, șef de bande), 343.
Saranți, 374.
Sardes, 47.
Sași. 75.
«**Satirul**». 230.
Sava (Căpitanul, în 1821). 109,171.
Savoia, 80.
Scanavi, 165.
Scanderbeg, 28, 46, 68, 362.
Schleswig-Holstein (Casa de), 276.
Sculeni, 176.
Scutari. 27-8, 115, 127, 264, 272, 288, 302, 357, 370, 372.
Seadeddin-Paşa, 310.
Sébastiani (ambasador), 96-7, 121.
Secu (mănăstire), 176.
Seghedin (episcopi de), 104.
Segna, 7.
Ségur (de, ambasador), 156.
Selgiucizi, 30.
Selim I-iu (Sultan), 371.
Selim al III-lea (Sultan), 93-4, 97-8, 106, 112, 128-9, 141, 148, 298.
Semendria, 26, 46, 112, 115, 132, 138, 247, 280.
Semlin, 113, 242, 248, 263, 271.
Seraievo, 359.
Seres, 19, 22-3, 25, 39, 47, 116, 291, 373.
Serfigè, 368.
Sevastopol, 264.
Severin, 75-6, 261, 330, 337.
Severos (Gavriil), 48.
Seymour (Hamilton), 263.
Sfentislav (Teodor, Țar), 21.
Sibiiu, 169.
Sienița, 118, 368.
Sighet (episcop de), 104.
Sigismund (Împărat și rege), 26-7, 76-9.
Sigismund (de Suedia, rege al Poloniei), 58.
Sigismund-August (rege al Poloniei), 57.
Silistra, 8, 22, 29, 32, 54, 107, 129, 288, 312, 330, 374.
Simbschen (generalul), 117.
Simicî (Stoian, ministru), 142, 243, 248, 261, 336.
Simion (fratele luĭ Dușan), 21-6.
Sinadinos (boier), 42.
Sinai, 51.
Sinaia, 364.
Sinan-Paşa (Vizir), 37, 78.
Sinope, 264.
Siretiu. 130.
Siria, 15, 30, 75, 100.
Sirmia, 86.
Siștov, 7, 84, 103, 246, 248-9, 304, 314-5, 317, 364.
Skyros, 218.
Slaveicov, 290, 314, 316-7, 319-22.
Sliven, 321.
Slivnița, 330.
Slobozia (armistițiul din), 98, 117, 126, 128, 130.
Smilec (Țar), 23.
Smîrdan, 303.
Smirna, 95, 148, 151, 164, 236, 293.
Smolensc, 58.
Smolenschi (generalul), 341.
Sobieski (Ioan, regele), 79, 82.
Sobolev (generalul), 318-9.
Sobolski (episcopul), 290.
Soco-Bania, 118.
Socol, 280.
Sofia, 56.
Sofronie (episcop de Vrața), 109, 288.
Soliman-cel-Măreț (Sultan), 28, 35, 369.
Soliman-Paşa, 112, 116, 137. (altul, în 1877), 303.
Solomon (colonelul), 120.

Sorochin (consul), 321.
Sozopol (şi biserica Sfîntuluĭ Ioan), 46, 50.
Spahicĭ-Efendi, 337.
Spania, 30, 160.
Sparta, 16. V. Misithra.
Spatas (Paul), 17, 25, 27.
Sperchios (rîŭ), 218.
Spetza, 160.
Sphakia, 283
Sphakianakis, 340, 391.
Spizza, 301-2, 305,
Sponneck (preceptorul luĭ Gheorghe I-iŭ), 277.
Sporadele, 370
Sracimir (Ţar de Vidin), 8, 22, 39.
Stamati (Constantin, consul), 100, 151-2, 162.
Stamati (ginerele Chiajneĭ), 49.
Stambulov (Ştefan), 289, 319, 327-9, 331, 333, 337, 342.
Stanciov (colonelul), 375.
Stănileştĭ, 67.
Stavrinos (cronicar), 48.
Steeg (consul), 344.
Stefanopoli (Corsicanĭ), 99, 163.
Stanimaca, 291, 350.
Stepanovicĭ (generalul), 369-70
Stockholm, 244.
Stoianov (Zaharia), 322, 329.
Stoicovicĭ (Milenco), 117-8, 119 n. 2, 120.
Stoilov (dr.), 314, 318, 328-9.
Stolaţ, 299.
Stone (miss), 343.
Strambio (consul), 281.
Stranschi (d-r), 314, 321-2, 333.
Stratford (ambasador), 226.
Stratimirovicĭ (Ştefan, Mitropolit), 112.
Strecker (instructor militar), 320.
Struma (rîŭ), 328, 331, 365.
Strumiţa (rîŭ), 26, 333, 375.
Studeniţa (mănăstire), 103, 115.
Sturza (A. de), 214, 247.
Sturza (Ioan Sandu-Vodă), 238.
Sturza (Mihaĭ-Vodă), 142, 232, 239, 244, 246-8, 251, 255, 260, 265, 267-8, 271, 273, 321.
Sturza (D. A.), 352.
Suboticĭ, 330.
Suda, 326.
Suli, 168.
Suttorina, 264, 293, 302.
Suţu (Alexandru-Vodă), 97, 117, 121, 134, 170, 174.
Suţu (Alexandru, scriitor), 224, 231.
Suţu (Costachi), 249.
Suţu (Mihaĭ-Vodă), 157, 170.
Suţu (Nicolae), 165.
Suţu (Panaioti), 222.
Suţu (generalul), 370.
Suvorov (Maxim, dascăl), 127.
Suzdal, 55.
Sviatoslav (cneaz rus), 54.
Syra, 223, 257, 273, 288.

Ş

Şabaţ, 77, 112-3, 115-6, 132, 280, 282, 346.
Şardag, 365.
Şebeco (ofiţer), 328 u.
Şechib-Efendi, 247-8.
Şipca, 289, 304.
Şişman (Ţar), 22, 40.
Şişmanizĭ (dinastie), 21.
Şişmanov (Ivan, ministru), 351.
Ştirbeĭ-Vodă, 260-2.
Ştefan (Sf.), 72, 103.
Ştefan-cel-Tînăr (al Ungarieĭ), 74.
Ştefan-cel-Mare, 76-7.
Ştefan-cel-Tînăr (Domn al Moldoveĭ) 76.
Ştubic, 117.
Şubniţa, 111.
Şumla, 129, 312, 370.
Şuplicaţ (ofiţer), 259.

T.

Tacovo, 136.
Taganrog, 156, 172.
Tahir-Paşa, 262.
Talaat-beiŭ 260.
Tatarĭ, 70, 73, 93, 129, 239.
Tayget, 234.
Techeliia (Sava), 113.
Tenedos, 370.
Teoctist al II-lea (Mitropolit al Moldoveĭ), 47.
Teodorovicĭ (fraţiĭ; scriitorĭ), 104.
Teodosie-Vodă, 43.
Teodos'e (Mitropolit sîrbesc), 334.
Teofan (Mitropolit al Moldoveĭ), 48.
Teoharov (Gheorghe), 317.
Teolept (Patriarh de Constantinopol), 47.
Terterii (Gheorghe, Ţar; şi dinastia), 21.
Tesalia, 18, 23-6, 149, 236, 255. 267, 273, 283, 288 304-5. 307. 351, 359. 361.
Teşo (tatăl luĭ Miloş Obrenovicĭ), 136.
Teutonĭ, 75-6.
Thamar (princesă bulgară), 22,
Thasos, 16, 369,
Theotokis (Emanuel) 168, 358-9.
Thentokis (Nichifor), 71.
Thiersch (filelen). 211 şi urm, 227.
Thopia (dinastie), 24-5, 27.
Tilsit, 97, 99, 128.
Timişoara, 77, 81, 104, 141.
Timoc (rîŭ), 7, 119, 299, 325, 374.
Tîrgovişte, 39, 91, 153, 175.
Tîrgu-Frumos, 174.
Tirint. 214.
Tismana, 41, 47.
Tîrnova, 8, 21-2, 39-40, 76, 78, 290, 312, 319, 324, 328-9, 355, 376.
Titov (ambasador), 244.
Tocco (dinastia). 17, 28.
Tököly (Emeric), 79, 82.
Tomşa (Leon-Vodă).
Toncev (ministru), 375.
Topcider, 113, 140, 272, 291-2, 338.
Torcy, 320.
Torgud-Şefchet (generalul). 262.
Toscl, 362.
Tott (baronul de), 93-4.
Totu (şef de bandă) 289.
Tracia şi Traci, 10, 21, 154, 304, 314, 332, 342 366-6, 375-6.
Traian (Împăratul), 10.
Trapezunt, 19. (principesa Maria de). 19.
Trebinie, 294.
Trelawnay (filelen) 162.
Trézel (ofiţer), 216.
«Tribuna» (ziar), 427.
Tricala, 25.
Triest, 70, 371.
Trikupis (Charilaos, şi partidul sĕŭ), 229, 231, 233, 305, 326, 337, 339, 349.
Tripoli, 362, 368, 371.
Tripolitsa, 217, 220, 273.
«Triptolem» (foaie), 230.
Trn, 324.
Tronoşa (mănăstire), 102.
Tsavellas, 229, 233-5, 254.
Tulcea, 262.
«Tuna»-Vilaiet, 292.
Tunis, 107.
Turali, 19.
Turchestan, 297.
Turkban, 340
Turnu-Măgurele, 317, 374.
Turtucaia, 7, 37, 374.
Tuzi, 367.
Typaldos (ofiţer), 339, 369.
Tzuphala, 27.

Ţ.

Ţacalov (Atanase) 164.
Ţancov, 290, 313-20, 227-8. (fratele său, Chiriac), 316.
Ţaribrod, 312, 325.
Ţechi-Paşa, 369.
Ţinţar Marcovicĭ (generalul, 247.

U.

Uciacov (amiral), 99.
Ugliesa (despot), 15, 25, 41.
Ujiţa, 119, 136, 280, 282.
Unchiar-Schelesi (tratatul din), 264.
Urcan (Sultan) 13, 16, 18-9.
Urlaţĭ, 68.
Uroş (Mare-Jupan), 74.
Uroş (Ţar), 8, 25-6.
Uroş (Ştefan), 21.
Uroş (Ioan-Paleologul), 25.
Urquhart (David), 252.
Uscocĭ, 7. 68 n. 1.
Uschiub, 68 n. 1, 118, 296, 333, 346, 369, 376.
Uzun-Hasan, 18.
Uzunov (ofiţer), 330.

V.

Văcărescu (Ienăchiţă), 84. (Safta), 172.
Văcăreştĭ, 150.
Valdemar de Danemarca, 322, 329.
Valona. V. Avlona.
Vanovschi (generalul), 329.
Vardalah (dascăl), 148.
Vardar (rîŭ), 324, 365-6, 375-6.
Varegĭ, 54-5.
Varlaam (Mitropolit al Moldoveĭ), 55.
Varna, 129, 291-2, 312-3, 322, 329, 350, 370.
Varvarin, 116.
Vasilachi Spătarul, 113.
Vasseur (misiune), 339.
Vasile I-iŭ (Împărat bizantin), 19.
Vasile-Vodă Lupul, 39, 50-1, 54, 59, 64.
Vassos (colonelul), 340.
Vasvár (pacea de la), 79.
Vaşcenco (consul), 240.
Vatatzes (Împărat), 14, 21.
Vathy, 352.
Vatoped, 46.
Vauban, 94.
Velbujd. V. Chiustendil.
Veles, 296, 365, 369, 376.
Veleştin, 95, 149, 341.
Veli-Paşa, 129.
Veli-Paşa (guvernator al Creteĭ), 283.
Venelin, 288.
Veneţia, 7, 15, 27-8, 32, 45, 48, 62, 65, 73, 75, 80, 91-21, 96, 110, 127, 160, 167, 275, 303.
Veniamin (profesor), 160 n. 1.
Venizelos (Lefter), 342, 358, 360-1, 364, 368, 875.
Venzĭ, 11.
Vercovicĭ, 376.
Veria, 125. V. Berrhoe.
Veterani (generalul), 18.
Vicina, 43.
Victoria (regină a Angliei), 269 275.
Victor-Emanuel al II-lea, 349.

Vidacovicĭ (Milovan), 141.
Vidaicĭ (beg), 103.
Vidin, 7-8, 21-2, 29, 39, 41, 107, 114, 117 8, 129, 132, 239, 262, 289, 299, 303, 324-5, 328, 330, 373-4.
Vîrşeţ, 104, 104, 142.
Vellehardouin 15.
Vinga, 104.
Vitalis (instructor militar), 320.
Vlachos, 258.
Vlad Ţepeş. 76.
Vladimir (cneaz chievian), 54.
Vladimir (Mare-Duce), 355.
Vladimirescu (Tudor), 120, 136, 171, 174-6, 239.
Vladislav Lochietec (rege al Poloniei), 56.
Vladislav al VIII-lea (rege al Poloniei), 58.
Vladislav-Vodă (Vlaicu), 8, 22, 41.
Vladislavovicĭ (Sava), 68.
Vlastó, 148 n. 6.
Vlcaşin (Craiŭ), 25-6.
Vodiţa, 41.
Vogoridi (Aleco-Paşa), 320-1.
Vogoridi (Nicolae), 269, 288.
Vogoridi (Ştefan), 234, 246, 248, 269, 288, 295, 317.
Voihnas (Cesar), 15, 25.
Voislav (cneaz), 24.
Voiusa (rîŭ), 27.
Volo, 227, 267, 307, 341.
Vonitza, 99, 253, 257, 325, 274.
Vostitsa, 17.
Vrania. 303, 305.
Vraţă, 109, 293, 312, 318, 325,
Vucalovicĭ (Luca), 270, 293.
Vucicĭ (Voevod), 239, 241-2, 247-9, 270-1.
Vucidol, 296.
Vucomanovicĭ (Gaia), 243.

W.

Wăddington, 306.
Ward (Henry), 258.
Wied (principele Wilhelm de), 376).
Wiesbaden, 324
Winckelmann, 162.
Wittgenstein (generalul), 172.
Wrede, 297.
Württemberg (Paul de), 227.
Wyse, 254, 259.

Z.

Zabiacco (Zabliac), 262.
Zaccaria (Centurione), 17.
Zaccaria (Coia), 27.
Zaharia (Patriarh de Ohrida), 46.
Zaicĭar, 282, 299, 324.
Zaimis (Alexandru), 226, 230, 305, 352, 360.
Zambelios (scriitor), 161 n. 1, 167.
Zamoyski (Ioan), 58.
Zante, 28, 220.
Zappa, 351.
Zenebisi (Gin), 27.
Zenta, 27, 357.
Zerbos, 258.
Zihni-Paşa, 340.
Zimnicea, 171, 246, 304.
Zîrneştĭ, 82.
Zlatiţa, 374.
Zográphu (mănăstire), 236, 359.
Zorbas (ministru), 359-60.
Zrinopolie (episcopĭ de), 104.
Zsitvatorok (pacea de la), 78.
Zuccato (generalul), 118.
Zvonimir (jupan), 73.
Zvornic, 103.
Zymbrakakis (şef cretan), 283.

CUPRINSUL.

CUPRINSUL.

Pag.

Prefața 3

Capitolul I-iŭ. — Introducere : Necesitatea studiuluĭ istorieĭ Statelor balcanice. 5

Capitolul al II-lea. — Condițiile căderiĭ Statelor creștine din Balcanĭ supt stăpînirea turcească 13

Capitolul al III-lea. — Viața creștinilor din răsărit supt stăpînirea turcească 29

Capitolul al IV-lea. — Principatele românești și viața de cultură religioasă a creștinilor din Balcanĭ 38

Capitolul al V-lea. — Legăturile dintre Rușĭ și populațiile din Balcanĭ 53

Capitolul al VI-lea. — Legăturile dintre Austria și populațiile din Balcanĭ 72

Capitolul al VII-lea. — Apusul și popoarele creștine supuse Sultanuluĭ. Creștiniĭ din Balcanĭ și proiectele din epoca napoleoniană 86

Capitolul al VIII-lea. — Cea d'intăiŭ mișcare spontanee de eliberare: Caragheorghe și răscoala sîrbească 101

Capitolul al IX-lea — Părăsirea răsculaților de către Rușĭ prin pacea de la 1812 121

Capitolul al X-lea. — Miloș Obrenovicĭ și ideia uneĭ desfaceri încete din Impărăția otomană 133

Capitolul al XI-lea. — Originile comploturilor grecești pentru eliberare. Ideia Împărățieĭ bizantine 145

Capitolul al XII-lea. — Eteria, legăturile cu guvernul rusesc ; personalitatea și acțiunea luĭ Alexandru Ipsilanti . . . 159

Capitolul al XIII-lea. — Albania luĭ Alĭ-Pașa și mișcarea Grecilor. Pornirea mișcăriĭ revoluționare în Moreia 178

Capitolul al XIV-lea. — Fanarioțiĭ și silințile de eliberare . . 187

Pag.

Capitolul al XV-lea. — Atitudinea Puterilor. Silinţe diplomatice pentru pace. Discordiĭ greceştĭ în Moreia. Intervenţia egipteană 201

Capitolul al XVI-lea. — Lupta de la Navarin Războiul ruso-turc. Pacea de la Adrianopol. Presidenţia şi asasinatul luĭ Capodistria 211

Capitolul al XVII-lea — Domnia regeluĭ Othon până la proclamarea Constituţieĭ (1833-43). Evenimente balcanice contemporane. Schimbărĭ dinastice în Serbia 225

Capitolul al XVIII-lea. — Influenţa francesă în luptă cu tendinţele de protectorat rusesc în Balcanĭ înnainte şi după războiul Crimeiĭ (—1860) 251

Capitolul al XIX-lea. — Pregătirea războiuluĭ din 1877. Cinsprezece anĭ de conspiraţiĭ şi revolte 279

Capitolul al XXI-lea. — Războiul de la 1877 şi cele d'intăiŭ urmărĭ ale sale. Constituirea Bulgarieĭ pe basa tratatuluĭ din Berlin. Regalitatea Serbieĭ 300

Capilolul al XXII-lea. — Constituirea Bulgarieĭ. Unirea cu Rumelia Orientală. Războiul bulgaro-sîrb 311

Capitolul al XXIII-lea. — Revoluţia turcească din 1908. Consecinţele eĭ. Anexarea Bosnieĭ şi Herţegovineĭ. Independenţa Bulgarieĭ. Lupta aliaţilor creştinĭ pentru Tracia şi Macedonia. Discordia dintre dînşiĭ şi noul războiŭ. Pacea din Bucureştĭ (1913) 353

Tabla numelor 381

ERATĂ.

P. 16, r. 16 de jos, cetește: slavă, latină, în loc de: slavă, politică.
P. 19, notele 2 și 3 sînt a se schimba între ele.
P. 58, r. 3 de jos: Hmilnițchi p. Hilmnițchi.
P. 61, r. 17 de sus: hainele lor, în loc de lor hainele.
P. 62, r. de sus: Eynard în loc: de Eyraud.
P. 63 nota 2: Silviu p. Liviu.
P. 169, r. 4 de jos: Lampros Photiades pentru: Spiridon Lambros.
P. 247, r. 14 de sus: Duhamel p. Duhame.

FBP
50
120
400136/2

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 109241411